MILE BUDAK

GOSPODIN TOME

19327

SUVREMENA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
KNJIGA 53.
UREDNIK ANTUN NIZETEO

MILE BUDAK

KRESOJIĆA SOJ

ROMAN GROZD IZ SELJAČKOG ŽIVOTA

II. ROMAN

GOSPODIN TOME

TISAK HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE

IZ KNJIŽNICE
DR. KARLA BOŠNJAKA

MILE BUDAK

GOSPODIN TOME

I. IZDANJE

ZAGREB 1944
IZDANJE MATICE HRVATSKE

IZ KNJIŽNICE:
DR. KARLA BOŠNJAKA.

GOSPODIN TOME

1

Hrvatsku je pritislo težko razočaranje, kroz koje su bljeskale munje srčbe i biesa, miešajući se sa sievanjima duboke boli i srama. Koji su negda, neposredno prije pohoda na Mađare, cvali ponosom i snagom, vjerom i oduševljenjem, sad nisu znali, kud bi se sklonili, da ne sretaju poglede onih, koje su negda razpaljivali poletom i zanosom, jer su se bojali, da će ih podrugljivo i uvriedeno upitati:

— Što sad velite?!

Pitanje bi bilo posve opravdano, jer su svi osjećali, da između nas i svakog drugog oružja nema nikakove razlike: dok je top i dok je potreban, i rede ga i svjetlaju ga i mažu ga, a kad ga se izpuca, kad ciev odsluži i kad rat prestane — može biti bačen na smetljište ili na kilogram prodan kao staro gvožđe.

I mi smo bili takovo oružje. To su osjećali i najoduševljeniji i najvjerniji, a oni su drugi tražili i druga rješenja i druge zaključke. Čim smo dvor oslobodili od junačkog i snažnog neprijatelja, kojemu ne bi sam nikad bio odolio, jer je bio temeljito uzljuljan, okomi se na nas, namećući nam svoju bezobzirnu volju, koje mu jučer, bez naše pomoći, nije dostajalo ni da diše svojim plućima. Narodi su bili osobno vlastničtvo vladarske kuće, koja je s njima postupala kao što svaki gospodar postupa sa svojim — blagom. Kad mu treba, upregne ga i ore na njemu; kad mu treba, kolje ga, jede na svježe ili ga osoli i suši; kad mu treba, proda ga ili zamieni. Mi smo proživjeli kroz svoju prošlost sve ove stupnjeve, a da nas nisu doista klali i jeli, nije sigurno razlog u apostolskom svojstvu naše bivše vladarske kuće, nego samo u tom, što je već davno izišlo iz običaja, da više cienimo ljudsko meso od svinjetine. I ta naša vladarska kuća nije bila nipošto lošija od drugih. Sve su one bile u krvnom i duhovnom srodstvu, ne izuzevši niti jednu jedinu, koja je ikad imala gospodstvo nad zemljom i ljudima, pa i u najmanjem broju i obsegu. Gdje je vladar

biran svakom zgodom, kad je predšastnik umro naravnom ili nasilnom smrću, tamo je duh vladavine bio onaj, koji je u sebi nosio i predaju i srodstvo sa svima ostalima, koji su bili u sličnom položaju pastira naroda.

Bilo bi posve nepravedno htjeti prosuđivati te pojave kao svojstvo vladajućih, bez obzira na bezbrojne okolnosti, koje su same sobom nosile svoj duh i svoj način gledanja na sviet i sve događaje u njemu. Svako vrieme, svaki veliki odsjek poviesti čovječanstva nosi svoj posebni, posve osebujni pečat, koji je posljedica onog, što je bilo u prošlom vremenskom odsjeku. I podanici redovno nisu ni iznenađeni postupkom prema sebi, jer i oni nose u sebi razpoloženje i sposobnosti, da primaju baš takvu vladavinu. Kad se desi — a to se dešava, barem redovno i razumljivo na prelomima svjetova i vjekova, dok se ne ‚ugraju i vladajući i vladani, no dok se taj duhovni postupak provede, dolazi do sukoba, do sudara i međusobnih razračunavanja — a kad se to desi, lome se nebesa i zemlja u dušama podjarmljenih i potlačenih.

Basnoslovna vjernost hrvatskog naroda prema dvoru bje kroz vjekove izvrgnuta najtežim kušnjama. Naše su zemlje bile i prodavane i dekretima ustupane proti volji, proti dobrobiti i željama hrvatskog naroda, te smo redovno bili raztrgani na sedam, osam, pa i više raznih uprava, pod nekoliko država, a naši prvoborci za narodna prava i njegovu slobodu i cjelokupnost su svoju vjeru i ljubav plaćali svojim životima i svojim porodicama. Uzprkos svih tih užasa i grozota, hrvatski je čovjek, a napose hrvatski je graničar ostao vjeran svom caru i bez i najmanjeg premišljavanja hrlio na njegov poziv na bojna polja i topio ih svojom najdragocjenijom krvlju i đubrio tjelesima svojih najboljih sinova. Sve je to činio, vjerujući, da mu se njegova vjernost uzvraća vjernošću, a što nije uviek, pa skoro nikad, baš onako, kako bi to narod želio i trebao — nije išlo na račun careve vjernosti narodu. Car je bio više biće, iznad svih razprava i žalbi, no narod nije nikad prêdao pred upozoravanjima i na najvišem mjestu. Smiono je i odlučno, priprosto, ali pošteno iznosio svoje tužbe, vazda dobivao veoma liepe odgovore, vraćao se kući zadovoljan već stoga, što se je mogao potužiti i olakšati duši. Kod kuće je ubrzo ustanovio, da su sve molbe i žalbe — otišle u vjetar. Neko

je vrieme živio u nadi, da se carska ne poriče, pa da će ipak biti bolje, kad je vidio, da se prilike ne poboljšavaju nego i pogoršavaju, opet se je narodna duša počela puniti gorčinom i slagati tužbe, a Domovina je i dalje komadana i bila razkomadana. Tako je išlo u valovima sve do rata s Mađarima, koji je značio vrhunac narodnog oduševljenja, narodne vjere u konačno izpunjenje svih vjekovnih opravdanih nastojanja, težnja i zahtjeva, pa stoga i vrhunac vjere u svog cara.

Hrvati su se borili bezprimjernom požrtvovnošću i oduševljenjem, vjerujući, da se bore za sebe i svoje svetinje. Kad su pobiedili uz goleme žrtve i posve opravdano očekivali, da im njihov car rekne »hvala«, što mu spasiše priestolje, i da im ujedini njihove zemlje i prizna državna prava, na što je i bez obzira na pitanje međusobne vjernosti i zahvalnosti bio obvezan i krunitbenom prisegom, on im dade najkrući absolutizam i predade ih na milost i nemilost činovničtvu, koje je uložilo sve snage i sposobnosti, da im i materinski jezik otme.

— Car nas izdade! — prođe šaptom od usta do usta, od uha do uha hrvatskim zemljama. Ljudi se skameniše od čuda, zaprepastiše se u nevjerici, da bi bilo moguće, da ih car izda i prevari. A ipak je tako bilo. Bachov je absolutizam bio toliko odvratan, da se je zgadio svim Hrvatima, a bio je toliko krut i nasilan, da nije nitko mogao ni pomišljati na oružani odpor. Tim je jače potmulo buktila mržnja i odvratnost, jer Hrvat sve lakše prašta — ne zaboravlja ništa! — nego izdaju na vjeru. A ovo je bio uzoran primjer takve prevare.

Tomo je bio veoma bistar čovjek, iztančanih osjećaja i veoma osjetljiv. Borio se je u redovima Jelačićevih junaka sa još nekoliko svoja Kresojića, i svagdje su se iztakli kao razumni i srčani borci, koji vazda promišljeno rade i oprezno paze, da ne bi bilo propušteno, što se može učiniti i postići. On je kao vodnik zapoviedao jednim rojem vojnika. Kad je u ljutom kreševu poginuo častnik, zapovjednik voda, Tomo je odmah preuzeo zapovjedničtvo i vodio tako, da su se svi čudili, jer je svojom pronicavošću i okretnošću spasio cielu bojnu, da je Mađari ne obkole i ne unište. Za to je dobio odlikovanje i pohvalu u pukovnijskoj zapoviedi. Kad je rat svršen, nagovore ga predpostavljeni, da ostane u

vojsci, gdje su mu proricali veliku budućnost. Nema sumnje, da je taj korak bio za njeg i laskav i povoljan. Njegovoj je naravi odgovaralo mnogo više, da se posveti vojničkom nego seljačkom životu. Osjećao je u sebi nagomilane sposobnosti, a osim tog i draž gradskog, gospodskog života nije nipošto bila nepoznata njegovim osjećajima.

— Kad su mogli drugi naši, jer ne bi i ja moga?! — mislio je, kad se je odlučivao na taj sudbonosni korak. — Nismo mi rođeni samo za to, da oremo, kopamo i slušamo graničarske ovicire. Moremo i mi zapovidati, kad smo pametniji od nji.

Nije bila častohlepnost, koja je ravnala njegove korake, nego čisti račun, kako bi najkoristnije i najuspješnije uložio svoje sposobnosti i nagnuća. To se je najsigurnije moglo zaključivati po činjenici, da nije nikad i nigdje izticao svoju kolajnu i javnu pohvalu. Prema nižima je bio iskren i dobar drug i prijatelj, koji nikad ne zaboravlja, da je i sam prošao onaj isti put, kojim sad prolaze oni, koji su povjereni njegovoj brizi i podvrgnuti njegovom zapovjedničtvu, pa je vazda najzdušnije nastojao, da im olakša. Kad bi se sreo s nerazumievanjem, s tvrdoglavošću ili prkosom, planuo bi kao ris i bio bi strog i neumoljiv do skrajnje bezobzirnosti.

— I vo razumi, kad čovik š njim oće lipo, pa kako ne bi razumije čovik?! — vikao bi na tvrdoglavca. — Ako ne ćeš ka čovik, unda ću ja s tobom ka s govedčetom!

Voljeli su ga i bojali su ga se.

Još je prije rata s Mađarima u narodnom pogledu bio ne samo sviestan nego i budan i upućen. Nije nosio samo hrvatsku krv, kosti i predaju pradjedovskih grobova, nego i posve sviestno sve snove budućnosti. Prisluškivao je razgovoru častnika i upućenijih drugova, upijao je svaku rieč i svaku je misao zarezivao u mozgu kao u rabošu, da je nikad ne zaboravi i da je uviek osvježuje, razrađuje i izgrađuje, dok ga posve ne obsjedne i ne prožme cielo njegovo biće, koje je čeznulo za spoznajom i odkrivanjem vazda novog i vazda svega, što je moglo zanositi i zanimati one, koje je on smatrao svojima, a naprednijim i učenijim od sebe. Bio je posve sviestan, da ne zna ništa, no isto toliko je bio uvjeren, da nema ništa, što znadu drugi, što ne bi i on bio u stanju razumjeti, nositi i zastupati. Nije dovoljno

pismen, nije dovoljno učio, ali — sposobnost je tu posve sviestno i posve jasno.

Kad je prvi put došao kući poslije dosta duge i težke vojničke službe, osjetio je, koliko je on toga naučio, što većina graničara nije znala. Tad je istom u njem sievnula želja, upalila se iskra težnje, da nauči još više i da se posveti drugom zvanju i zanimanju, nego je to učinio njegov otac Kresina. Pomislio je: što bi bilo iz Kresine, da je slučajno rođen u drugim prilikama i drugim mogućnostima?!

Kad su mu rekli, da će ga oženiti, on nije bio u svojoj duši posve sporazuman, jer mu je lebdjelo pred očima nešto posve drugo, nego da zamazanim, nepranim rukama prevrće nađubrenu zemlju i da krmeljavih očiju hrani volove i ide na oranicu. Sve je to liepo, divno, sve su to radili naši pradjedovi i sve to rade i naši otčevi, to radi i naš veliki Kresina, ali — zar smo, doista, samo za to na svietu i zar tu nema nikakove promjene i napredka?! Ako je tako, onda nas je naš Svemogući ukotvio u stanovitu luku, iz koje nema izlaza, upregnuo nas je pod posve određeni jaram, na kom su teljizi tako čvrsti, tako čelični i neslomivi, da je puka bajka neka priča o našoj slobodnoj volji i o našim sposobnostima, koje nam Nebo daje, kad nas turne na ovaj planet! Nije to Tomo znao sve tako jasno reći, znanstveno obrazložiti i raztumačiti, al je u njegovoj duši, u njegovoj nutrinji taj osjećaj za njega bio i prejasan i preodlučan, a da ne bi bio u sebi osjetio pobunu i protivljenje osnovama, koje su kod kuće za njega načinili, a da nisu ni pitali, ne kani li on, možda, nekako drugačije udesiti svoj životni put i svoje osnove za budućnost. Kad su mu već rekli — nije bilo ni prigovora ni pogovora, jer je sve, što su mu predložili, bilo i zdravo i naravno i posvećeno predajom dalekih i dugih pokoljenja, a što bi on možda udešavao drugčije, da je posve na njegovu volju — nije moglo doći u obzir, jer on nije imao snage i odlučnosti, da se pobuni.

Oženio se zlatnom, liepom, milom i dobrodušnom ženicom kao iz priče, i nije bilo ništa ni na njoj ni oko nje, što ga ne bi posve zadovoljavalo. Malko ga je smetalo, što mu je rodila dvie kćeri redom, pa onda istom sina, mjesto obratno, no i to je prenio, ali je uviek u njemu klijalo najjače pitanje: mora li to baš tako biti?! Zar je Svemogući

unapred odredio, koji će živjeti u znoju lica svoga, a koji mnogo lakše, udobnije i gospodski udovoljavati svakoj svojoj željici, kad je posve očito jednako podielio svoje darove duhovne po uglednim dvorima i po najzabitnijim i najsiromašnijim kolibicama?! Štoviše: Tomo je češće slušao, kako govore stari ugledni graničarski častnici, koji potječu iz naših zadruga, da su naša graničarska djeca mnogo otvorenija, bistrija i pametnija od mnoge gospodske djece. Kad je tome tako, nije li i njemu otvoren put dalje od Velebita, Pilara i Resnika? Za njega sigurno nema ni ljepše ni milije vode od njegove Obsenice, no tko može uztvrditi, da on ne bi mogao vidjeti i veće i duže i silnije vode, a da ipak ni ne zaboravi ni ne zanemari svoje drage male Obsenice i da se ne povrati češće na njezine obale, gdje je proveo mnogo djetinjih i momačkih časova svog života?!

Sve je to u njemu kopkalo i kvasalo na Kresojića njivama, u planini kod stana, kod svetoročke crkve, kad bi s ljudima razgovarao i slušao njihove mudre i dalekovidne domjenke i vjekovne uspomene, koje su i sviestno i podsviestno nosili u svojim dušama i prenosili pričanjem na daljnja pokolenja, koja su obvezana, da ih predadu onima, koji će doći iza njih.

Sa Sekom se je slagao veoma dobro. Nije među njima bilo posebne nježnosti i ljubavnog tetošenja, nego što je to redovno među graničarskim bračnim drugovima, ali nije bilo ni neravnih ploha, na koje bi zapinjali u svom saobraćaju u redovnom dnevnom životu i zbivanju. On je opazio, kad bi bili kod crkve, da je njezino oko bilo vazda na njemu. Gdje stajala, da stajala, našla je načina i mogućnosti, da okom segne do njega i da ga motri. Njemu je to godilo i rado se je sretao s njezinim pogledom, da joj pokaže i da opaža njezin postupak i da mu je ugodan. Ona je to činila, jer ga je doista voljela, ali — u prikrajku duše, u nekom skrovitom kutiću bilo je i još nešto: čula je češće, da njega zbog njegova liepog lica, stasa i obličja sve žene rado gledaju, a da se on na to ne srdi, pa je bila u njoj neka iskra, koja je gdjekad sievnula i gonila je neodoljivom snagom, da ga promatra ne samo, jer ga voli, jer je njezin, nego i da vidi — koga on gleda, kud mu se pogledi kradu i s kim razgovara. Taj je osjećaj bio još posve nejasan,

neizrađen i mutan, ali je bio u njoj i gonio je, da ga vazda ima na oku. Zna ona, da on na druge ne može ni misliti kraj svoje zakonite žene — pa, kakva bila da bila! — a pogotovo je bila uvjerena, da ne može naći druge, koja bi ga mogla voljeti više od nje, a — pomalo je osjećala i sa zadovoljstvom tajno priznavala! — nema u puku mnogo ljepših od nje, a žena i domaćica može biti kao ona, ali bolja ne može biti ni jedna. To je ona osjećala. Ipak — stare žene su govorile, da mužku ne smiješ nikad vjerovati, dok može samo nožnim palcem micati. Stoga ga je vazda držala na uzplamsalu pogledu, gdje god ga je mogla stizati. Pod tim mislima nije patila, jer nije nikad ništa opazila, što bi moglo u njoj razbuktati požar ljubomore.

Obiteljski je život u zadrugama, a napose u Kresinovoj zadruzi, bio toliko ustaljen i usmjeren na buduća pokoljenja bez granice, da su bračni parovi imali vrlo malo razloga voditi svoje posebne razgovore o budućnosti bilo svojoj bilo svoje djece. Sve je to teklo stoljetnom kolotečinom, baš kao što su graničari vjerovali, da se o carevini nema što razpravljati, osim kad treba poći u rat. Tad se mnogo govori i o caru i o carevini, ali — samo utoliko, ukoliko sad treba ići i za nju možda poginuti. Inače — Bog na nebu, car na zemlji i — slava im i hvala. Kako je graničar član svoje carevine, tako je član i svoje zadruge, pa ni o tom se nema što razpravljati: u zadruzi si rođen, u njoj ćeš i umrieti i — hvala Ti, Bože!

Ni Seka i Tomo nisu imali što razpravljati u tom pogledu, jer njoj nije uobće moglo ni na um pasti, da bi tu bilo što za razmišljanje i dogovaranje, a on opet nije ni htio ni mogao iznositi pred nju svoje borbe, svoja duhovna lutanja i lomljenja, jer ni sam nije bio s njima na čistu. Sve je to u njemu samo polako i nenapadno kvasalo, pomalo kipjelo i raslo, a da ni njemu samom nije bilo posve jasno, što će iz tog biti i da li će uobće biti što novo i neobično, ili će se stišati, splasnuti i nestati neopazice i nenapadno, kao što se je i pojavilo. On nije pravio osnove, niti se je zanosio maštanjima i sanjarenjima, nego je samo promatrao u mislima ono, što je čuo o mogućnostima i drugačijeg života, nego ga provode graničari na plugu i pušci. Razmišljao je i nije dolazio ni do kakva zaključka, pa onda posve naravno nije imao što pripoviedati svojoj Seki, baš

kao što se nije mogao pobuniti, kad su odlučili, da ga žene. Moglo bi, možda, biti i drugačije, ali kako — to njemu nije još bilo jasno. Samo je klijalo. On je uobće bio narav čovjeka mislioca, kome treba dugo, dok se na nešto odluči, a odlučiti se može istom, kad je sa svih strana ogledao ono, što želi učiniti. Izvan ratnog hrvanja i borbi nije se ni kao diete, a kamoli kao odrastao čovjek, ni s kim potukao, što je upravo posve obratno od naravi njegova brata Jose. Stoga nije nikad ulazio u velike razprave, jer dok nije bio sam na čistu, nije smatrao ni mogućim ni uputnim, da se mnogo mieša u razgovor, kojemu ne vidi pravog izlaza, a kad je jednom za sebe nešto razmislio i zaključio, nije više smatrao potrebnim, da i s drugima o tom razgovara, jer ne očekuje nikakove promjene na svojoj odluci. Tako je to bilo u velikim potezima, u glavnim crtama u svakom pitanju: Za njega nisu postojale ni nagle odluke u važnim pitanjima, a kamoli odluke pod tuđim uplivom.

Ona je opažala na njemu, da je gdjekad raztresen, i kad bi bili nasamu njih dvoje, no to je nije ni zabrinjavalo ni dražilo njezine radoznalosti, jer nije ni čudo, da bude i zamišljen i zabrinut čovjek, koji se je istom vratio iz vojske i svakog časa mora opet ići i na stražu i na potjere na granicu, a uz to — ima čovjek briga, koje žene ni ne mogu razumjeti. Tako je to obćenito mišljenje od naraštaja do naraštaja, pa se prima i nosi kao posve naravno. Svakako je vidjela, da mu je draga i da je prema njoj pažljiv, koliko je to potrebno i moguće u tolikoj zadruzi i u tolikom poslu. To je bilo dosta za njezine male duševne potrebe, pa je bila zadovoljna sve do njegova odlazka u rat. Tad ju je obuzela i žalost i strah pred nepoznatom budućnošću, no držala se je hrabro, stiskala usne, da ne zajauče, i kradom brisala suze, da joj ih nitko ne opazi. Odlazili su i drugi: mnogi iz kuće, a u plovaniji i kumpaniji nitko ni ne ostade, tko je bio sposoban, da nosi pušku, pa onda ne bi bilo ni pošteno ni dostojno graničarske žene, da se preda svojim osjećajima. Oprostili su se po noći prije njegova odlazka.

— Misli na našu dičicu i čuvaj se za nas — šaptala mu je stisnutih zuba, jer bi inače bila počela glasno plakati.

— Ne boj se — odgovorio je Tomo jednostavno, no ipak nekako toplo, te se po glasu osjećalo, da se i on težko dieli

od njih. Zagrlio ju je i srdačno cjelivao. — Dobra si mi i mislit ću na vas. Kako i ne bi?!....

— I čuvaj se....

— Ako Bog da!

— I brzo nam se vrati....

— To j' u Božjim rukama, mala moja — odgovori on, zovući je, kako ju je nazivao, kad je bio prema njoj najnježniji. — Pazi na dicu....

— Dobra su nam, Bogu mome vala. Kikica j' pravi vilozov ka pokojni stric Ivan, a Marija j' ka ovčica dobra.

— I Martin će biti pravi dičak.

— Oće, ako Bog da.

— I slušaj ćakana i majku....

— Bog s tobom! — reče ona skoro glasno. — Kako mi moreš tako divaniti?!

— Samo tako velim, i ne ljuti se — izpravi on veoma toplo i blago. — Vidim ja, kako su uni s tobom zadovoljni i kako i' slušaš, pa sam tako reka.

— I ako ikako budeš moga — prešla je Seka na drugo, sliedeći tok svojih misli — piši nam dikad, da znamo, da si živ.

— Kad god budem moga. Ne boj se.

Kad je ostavljao svoj dom i zavičaj, opraštajući se sa svima, koji su ostajali, i Seki je samo pružio ruku kao i ostalim odraslim članovima zadruge, kao što su činili i drugi polaznici. Kikica mu se je ovila oko nogu i tepala:

— Blzo se vlati, Omo! Mi cemo te cekati!

On se je prignuo i poljubio je, segnuvši, da je uzme u naramak i podigne, no baci pogled oko sebe i u neprilici se svlada i odustane od svoje nakane, koja je bila plod naglog i nesmišljenog poriva: Samo ju je pomilovao po licu i ljubeći je, rekao posve krepko i odlučno:

— Čim smlavimo dušmane, eto nas, ako Bog da!

Na Sekinim je ovlaženim očima ustavio pogled i dugo ga na njoj zadržao, dok ga ne trže Kresinov glas:

— Ne osramotite nam ognjišta!

— Tog se, Ćakane, ne boj! — odgovoriše mu u jedan glas svi, koji su odlazili, a ženske su usne neprekidno podrhtavale, gušeći jecaje, i oči su bile mokre od navale rodnih suza.

Tako su otišli.

Rat je protiv Mađara bio kao i drugi rat: čovjek se bije, jer mora pobjediti pod svaku cienu; no ovdje je nešto novo osjećano u zraku i u dušama. Svi su bili toliko upućeni, da su znali, da je ovaj rat u prvom redu baš radi nas i za nas: treba pobjediti pod svaku cienu, jer je to kao kad se sa susjedom svađaš radi međe: ako izgubiš, izgubio si komad otčevine. U drugim je ratovima bilo malko drugačije. Tamo si morao pobjediti, jer ideš u rat, a tko ide u rat, taj svakako mora uložiti sve, da pobiedi, jer inače nije čovjek, nije dostojan, da ga zemlja nosi. Vojnik ne može drugčije ni misliti, a kamo li i raditi. Mora pobjediti. Za slučaj, da ne pobiedi — a bilo je i tog! — to je najveća nesreća, i svaki ratnik nosi tu težku nesreću i ljagu na svojoj duši i na svom obrazu, kad i nije kriv. Ipak, za naše je graničare bilo sve to daleko: sva ta ratišta, sve te svađe i sukobi ticali su se zemalja i krajeva, koji ne međaše s našom zemljom, pa kad je rat, nesrećom, i izgubljen, nije se ticao izravno nas, osim što smo uzalud prolili potoke i svoje i tuđe krvi. Posljedice su se svejedno osjećale, al te svakako manje boli, ako u susjedstvu kobu s medvjedom izgubi ruku tvoj susjed, a ne ti. U ovom se je ratu radilo o našim rođenim rukama i nogama, o našim glavama i dušama: trebalo je pod svaku cienu pobjediti, ili mi, baš mi Hrvati propadamo. To su svi znali, pa je stog ovaj rat bio nešto posve novo, posve drugčiji od svih prijašnjih.

Tomo je išao kao na krilima, iako mu je polet ponešto podvezivala neprekidna misao na kuću, u kojoj je njegova žena i troje nejake djece. To su bile također nove misli i novi osjećaji: žena i djeca. Istom ovim razstankom osjeti on u svojoj duši, da tu kraj njega, čvrsto uz njega, upravo tjelesno povezano postoji i još netko, tko je njegov, baš koliko je i on sam svoj, ako ne još i jače i više i tješnje spojen s njegovom dušom, nego što on sam visi o njoj. Žena i djeca! U svojim je momačkim danima i godinama rado gledao liepe oči i ronio u njih zanosom neobuzdane mladosti, no pri tom nije zapravo ništa mislio, jer su to bili samo porivi, koji su prirodno vezani s njegovim godinama momačkog cvata i razplamsaja. Gledao je divne ženske razbuktale oči, jer mu je Svemogući ostavio, da u njih gleda, da u njih roni i da se njima zanosi, no sve je to bilo veliko, čisto i zanosno, kako samo može biti u duši mladića, koji nosi u svojoj krvi predaju zadružnog graničarskog odgoja časti, ponosa i najvećeg poštivanja žene. Kad ga oženiše, vidje, da je to ono, što mu je Svemogući namienio, i bio je podpuno sretan i zadovoljan. Nije osjećao dubinu svojih osjećaja, nit se je mogao zanieti ljepotom te nebeske ustanove zajednice dvaju bića, ali je mirno i zadovoljno plivao u tim osjećajima kao ribica u vodi i nije u tom pogledu više ništa želio. Vladao se nenapadno, mirno i vazda dobrog razpoloženja kao i prije, šalio se i pripoviedao s djevojkama kao i prije, pa je vjerojatno to zavodilo njegovu skrbnu i opreznu majku Iku na pomisao, da on još i dalje rado zaviruje i u druge, ne samo u Sekine oči, i to ju je pomalo zabrinjavalo. Svoja je opažanja vazda na oprezan način izlagala Jadri, jer Kresina mora sve znati, što ona misli, pa je tako i njega bila zavela na pomisao, da kod njegova Tome još uviek imadu posebno značenje, čar i zamamljivost svake liepe ženske oči. Uistini je bilo tako, da se je on utopio u svojim, u Sekinim blagim i dobrim očima, pa su ga druge zanimale samo toliko, koliko je bilo i pristojno i potrebno, da u njih gleda, i koliko je volio sve, što je liepo i plemenito. Uza sve to nije osjetio neke osobite, prevelike sreće, bezgraničnog mira i zadovoljstva, što mu je Providnost dala baš tu liepu malu ženicu Seku. Bio je s njom sretan i zadovoljan i nije želio ništa više ni drugačije i s tim je bio smiren. I ništa drugo: ni više ni manje.

Kad se sad razstadoše, osjeti u duši neko novo strujanje, neke nove osjećaje, kojih prije nije nikad opazio u svojoj sviesti. To je bilo lagano palucanje i svjetlucanje iz neke nepoznate daljine i dubine, koja mu je nagovieštala novi sviet, njegov sviet, u kom je glavna osoba baš ta njegova mala dobra ženica, sva onako povučena, mirna, tiha i skoro plaha u svojoj skromnosti i čednosti.

S tim je mislima u zametku, u najnježnijem pupoljku, išao u borbe, s njima je ustajao iz blatnih jaraka, s njima je padao u san, s njima se je vukao po neprohodnim barama, kaljužama i guštarama, s njima je gađao neprijatelja i s njima je očekivao, kad će ga neprijateljsko tane pokositi. Oko Seke su vazda bila djeca, te je i njih istom sad počeo osjećati drugčije nego samo kao veoma dragocjen i mio porast zadružne čeljadi. To su n j e g o v a djeca. Njegova Kikica, njegova Marija i njegov Martin. Njegova i Sekina djeca....

Ti su osjećaji u njemu bujali, rasli, razvijali se i zorili uporedo s borbama i s trajanjem rata. Kad je to svršilo, on

je živio posve svojim životom, životom svoje obitelji, koja jest Kresojića zadruga, al koja je i još nešto drugo, nešto obsegom manje, neznatnije, ali i milije i bliže i svetije. I baš ti su ga osjećaji gonili, da svakako učini nešto, čim bi koristio cieloj zadruzi, al u prvom redu i najviše baš u tom svom najužem, najmilijem krugu malih i slabih, koji su najprije njegovi, pa onda istom Kresojića. Osjećao je, da se može živjeti i bolje i udobnije, nego se živi u zadruzi Nad vodom, a da kroz to — po njegovu mišljenju! — zadruga nimalo ne štetuje. I drugi su prije njega odlazili u sviet i tamo ostajali, osnovali svoje obitelji i bili ne samo sretni muževi, koji su uživali velik ugled kod svojih predpostavljenih, nego koji su i samoj zadruzi služili na ponos, diku i na korist. Nije bilo ni govora o tom, da bi uslied njihova postupka zadruga bila prikraćena ni u svom imetku ni na svom ugledu. Upravo je bilo sve protivno. Kad je tako s ostalim bilo, zašto ne bi moglo biti i s njim? Uz ovako razmišljanje pojavljivala se je i njegova prirođena sklonost nečem ljepšem, uglađenijem, gospodskijem, nego je sve ono, što ga je okruživalo Nad vodom i pod Velebitom. Nisu ga badava već iz djetinjstva djeca bockala, da se gospodi, a to je sve gospođenje bilo najviše u tom, što je želio češće oprati svoje male, zamazane ručice, nego su to druga djeca činila, il što je pazio, da gaćice na koljenima ne zazeleni travom, i što nije volio, da nos briše rukavom. Samo je to bilo, al i to je bilo dosta, da djeci zapne za oko. Stariji su opažali na njegovu držanju, da je nekako drugčije neg druge djece. To je napose opaženo, kad je išao u školu. Nije se on tuđio od svojih drugova, al se nije ni previše gurao među njih, a kad su se skoro svi dječačići, idući iz škole, svojim kapama ćulali, on nije nikad htio, da se umieša u igru, jer nije dao svoje kape. Joso je trebao barem tri kape, dok bi Tomo iznosio jednu, jer je on vazda bio kolovođa svake igre, svake tučnjave i svake vragolije. Tomo ga je vazda opominjao i grozio mu se, da će kazati majci, al to nije mnogo pomagalo: Joso ga nije slušao, a Tomo nije nikad tužio, no to nije bilo ni potrebno, jer je Ika i bez tužbe vidjela i na kapi i na odielu, što Joso radi. Kad je jedne zgode Iki već dojadilo i žestoko ga izprebijala, on je u biesu uhvatio Tomu, koji je bio ne samo stariji nego i jači, pa ga izmlatio na mrtvo ime. Držao je naime da je Tomo izvršio svoju grožnju i tužio ga materi,

iako to nije bilo istina. Iki je bila dovoljna tužba već sama činjenica, da je Joso donio kapu u tri komada, gaće razderane na oba koljena, a košulju krvavu i glavu razbijenu.

Sveg se je tog Tomo sjećao, kad je trebalo opet poći natrag u te drage klance i dolinice i nastaviti onim životom, kojem je djetinjstvo udarilo za njega temelje na pradjedovskom ognjištu. Bilo je u njemu malko nagnuća nečem i ljepšem i boljem, po njegovu mišljenju i sudu, što se dade postići u svietu, pa kad mu predpostavljeni ponudiše, da ostane u vojsci, nije skoro nimalo premišljavao. Činilo mu se, da je to baš onaj put, koji vodi tamo, kamo su ga vodile slutnje i gdje će moći usrećiti i svoju Seku i svoju djecu. Nije mu bilo pred očima, da postane častnik, jer je već sama ženitba zapreka na tom putu, al je računao, da će svakako tim pravcem izići negdje, gdje će biti mnogo bolje neg Nad vodom. Kako će biti i što će biti, to će se vidjeti. Zasad mu je bilo najglavnije, da ostane i da pošteno radi. A tog se nije bojao, jer je bio neumoran radnik u svakom pogledu i za svaki posao. Česa se je latio, nije pustio, dok nije izveo na najspretniji i najuspješniji način. Pri poslu je vazda pazio i na vanjski izgled, pa ni to njegovo svojstvo nije posljednje, koje mu je pribavilo glas gospodina još onda, kad je bio daleko i od same mogućnosti da pomišlja na odlazak od kuće. Već je u djetinjstvu pazio, kad bi svrtao pisku s vrbove grančice, da bude ne samo dobra nego i liepa.

Tako se je vladao i u vojsci ne samo za vrieme djelatnog službovanja, nego i u samom ratu. Gdje se svi zanemare, počam od vrhovnog zapovjednika do posljednjeg borca, gdje nikom nije ni do umivanja ni do češljanja, kad ne može biti baš onako, kako je čovjek naučen i kako dolikuje — zanemari se do najniže mogućnosti. To je svima nekako posve naravno, jer drugčije ne može biti, a pogotovo je to posve prirodno našim seljacima, koji su izvrstni borci, ali — kupanje, umivanje, brijanje i slična poljepšavanja? Može se živjeti i bez tog, a kad mora još i biti uslied prilika, pod kojima žive, onda ne osjete, da trpe bilo kakvu nestašicu u tom pogledu. Tomo je i u ratu nastojao, jer je osjećao neku unutarnju potrebu i nagon, da se pere i da se tu i tamo i obrije, kad drugim njegovim suborcima nije bilo ni na kraj pameti da misle još i na take trice. On je u svakom pogledu: i u vladanju prema sebi samome i u držanju prema svojim

višim, prema svojim drugovima i prema nižima od sebe dokazivao, da se gospodin doista rađa. I to se ne da naučiti ni u obitelji ni u školi ni u vojsci. Što nisi donio sa sobom, to ti ne dade nitko na ovom svietu, a što opet nosiš, to ti nitko ne oduze. Tomo je bio za tu tvrdnju živi dokaz. Rođeni gospodin!

Kad se je odlučio, da ostane dalje u vojsci, odmah je smišljao, kako bi mogao čim prije urediti svoj život tako, da može k sebi pozvati i svoju malu obitelj. Tu mu je bila najpotrebnija pomoć i savjet strica Jose, baruna, al je on bio već mrtav. Posljednje je dane svog života provodio u svom dvorcu Januševcu, i Tomo ga je posjetio prije polazka u rat. Primio ga je vrlo ljubazno i toplo kao svoje diete, i on je, među prvima, ubacio u Tominu dušu, ne doduše samu misao, ali svakako najjače uporište za odluku, da se ne vraća kući, ako ostane živ. Tumačio mu je, kako će iz vojničke službe prieći u građansku i kako će se moći u njoj posve liepo snaći i osnovati valjan i siguran obstanak i sebi i svojima. Kad je stric Joso obolio, otišao je u Beč na liečenje i tamo umro, prije nego je Tomo mogao početi kopati temelje za svoju građansku budućnost.

Stričeve su mu veze, koje mu je dao prije, pomogle, da je mogao ubrzo pomišljati na napuštanje vojne službe, jer je uvidio, da u njoj ne može postići ni mira ni sigurnosti, koja je nuždna za pravi obiteljski život. I vještu je čovjeku težko vazda i brzo provesti svoje nakane i želje, a malom je uzpučenom i bezpomoćnom čovjeku to vazda živa muka, križni put poniženja, patnja, obijanja pragova i kucanja na vrata, koja se ne otvaraju, i šiljanje molitava ušesima, koja ne čuju. Godinama je trebalo, dok je najzad prešao iz vojne službe u građansku, i to k pošti. Još je kao vojnik — narednik je postao još u ratu — morao polaziti tečaj za poštansku i brzojavnu službu, a kad je to svršio s izvrstnim uspjehom, dobi namještenje, i to odmah u Dubrovniku. Ni to nije bilo posve lako i jednostavno: iz Svetog Roka u Zagreb, iz Zagreba u Dubrovnik! To su promjene, koje velikom snagom pritišću dušu i razpoloženje, no Tome ih je junački nosio. Stisnuo je zube, gledao neumorno i neprekidno preda se u određeni cilj i stupao odlučno i onda, kad je posrtao, očekujući svakog časa, da će mu ponestati odlučnosti i snage. Srljao je neštedimice i neumorno. Često puta mu je zastao dah, a misao se ukočila na pitanju:

— Čemu?! Ne bi li bilo pametnije, da se vratim svojoj kući i da živim poštenim graničarskim životom ka i moji stari, što su živili?!

To je bila varnica u njegovu mozgu, kad su ga stisle neprilike, muke i poniženja svake vrsti. Putovanje od Zagreba do Senjske Rike bila je prava paklenska muka i za one, koji su imali i novaca i veza, a za čovjeka siromaka to je bilo razpeće. I on, sin Kresinov, sinovac, pa i u daljnjem koljenu, baruna i obrstara Vrkljana, mora ovdje jasno i nedvojbeno osjetiti, da je siromašak, bieda i nitko i ništa, dok se progura na poštanska kola, dok uredi sve svoje biedne potrebice i progura se kao prosjak od postaje do postaje! On, sin Kresine Vrkljana Iznad vode! Često su mu se puta svrtjele suze na očima, ali je ipak izdržao samo stoga — što je jednom odlučio, da će udariti tim putom. Da nije bilo te odluke i tvrdoglavosti, koja ju je držala na životu, bio bi već iz Karlovca okrenuo nizbrdo prema Gospiću i udario ravno kući. Ovako nije mogao, jer nije htio pokazati, da ne može provesti ono, što je jednom preduzeo i odlučio, da će izvesti. U njemu se je nadimao ponos starog koljenovića i osobni osjećaj gospodstvene volje i držanja do sebe i svog ugleda. U Karlovcu je bio doista ne samo na prirodnnoj razkrstnici putova, nego i na životnoj razkrstnici. Tu ga je uhvatilo za grlo ono iskonsko, što čovjeka goni svojoj obitelji, svojoj ženi i djeci, svojim djedovskim svetinjama: ognjištu i groblju, i nije mu dalo, ni da odahne ni da mirno razmišlja i prosuđuje. Bio je već na skoku, da sve prekine, da raztrga sve svoje osnove, sve svoje nakane i namjere, kako bi udesio budući svoj život i osigurao miran i sređen život svoje obitelji, pa da jurne bezobzirno u svoje drage gudure, vrlet i kamenje, poliveno suzama i znojem, mukama i patnjama prošlih pokoljenja, i da se javi svom vriednom, velikom ćakanu Kresini i da mu rekne posve propisno i pošteno: »Ćakane, melde georzam, da sam se ka pošten čovik vratije na svoje ognjište!« — To su bili porivi, to su bili strahoviti ostani, koji su ga boli i gonili, da tako postupa, no onda je u njemu prevladao novi čovjek, koji je proživio posljedice francuzke revolucije, koji doživljava izdaju Njegova Apoštolskog Veličanstva na hrvatskom narodu, i koji osjeća, da ipak nije jedino oranje i kopanje dostojno zanimanje čovjeka i otca obitelji. Stisnuo je zube i mjesto da okrene prema jugo-

zapadu, udario je prema sjeverozapadu. Radilo se je samo o tom, u koja će poštanska kola sjesti. Nije bila velika razlika u težini razloga, koji su govorili za jednu ili drugu odluku. Da je ikako mogao prodrieti dublje u pitanje duhovne koristi i probitka za dušu svoju i svoje porodice, bio bi, bez ikakove sumnje, okrenuo prema Gospiću, no kako mu je ona najdublja, najtajanstvenija tajna života i smrti ostala zapečaćena s devet pečata, on je sjeo u diližans, koji je vozio prema Senjskoj Rici. Prevladao je mali čovjek, koji želi biti dosljedan i onda, kad je to očita glupost, jer drži, da je to dokaz ljudevnosti i mužkosti. Odputovao je na svoje novo odredište u Dubrovnik.

On je nešto znao o tom gradu, jer je u školi učio, da je to naš grad na Jadranskom moru, da je dugo bio samostalna državica, da je bio republika i da je uglavnom trgovački grad, ali da je ujedno bio i kolievka hrvatske književnosti. Što mu je to baš književnost, ne bi Tomo bio mogao na dugo i široko tumačiti, ali su mu u školama rekli, da je to nešto, što imadu svi veliki narodi, pa da mi Hrvati kao mali narod možemo biti veoma ponosni, što smo još u srednjem vieku imali svoju veoma vriednu književnost, dok je nisu imali u većem obsegu ni najveći narodi. On je to učio, to je zapamtio i znao, pa je sad s tim znanjem polako miljio, u znoju lica svoga, u biedi i očaju svoje osmaljenosti, u muci i patnji svoje neupućenosti polako napredovao prema tom obećanom gradu gospa i gospara. Na polazku mu je u Zagrebu rekao neki znanac na pošti, da mora računati s tim, da gospoda u Dubrovniku ne smatraju čovjekom nikog, tko nije barem u desetom koljenu ili plemić ili trgovac.

— Ako nismo, vala Bogu, to ni edno ni drugo — odgovorio je Tomo veoma samosviestno — mi smo soldati i u dvadesetom kolinu!

— Ako ti pođe za rukom da Dubrovčanima raztumačiš, što ti to znači, bit ćeš velik čovjek! — odgovorio mu je prijatelj, no Tomo ga nije razumio, nit je tražio razjašnjenja. Pošao je sa svojom malom i duhovnom i stvarnom prtljagom kao janje na zaklanje, pa — što Svemogući dâ, da dâ!

Putom je mnogo razmišljao o tom razgovoru i nikako mu nije mogao doći nakraj, jer naprosto nije razumio, što mu je onaj htio i kanio reći. Njemu je bilo dosta da znade, da su i tamo naši ljudi i da govore našim jezikom, da se osjećaju

Hrvatima kao i mi, a drugo — što se njega tiče?! On će dobiti svoju zadaću, koju će pošteno obavljati, na prvog će u mjesecu dobivati svoju plaćicu, nastojat će, da svakog mjeseca nešto uštedi i da kupi nešto pokućtva, da uzmogne čim prije pozvati k sebi ženu i djecu, a dalje — Svemogući se brine i za ptice nebeske, pa kako se ne bi brinuo za ljude, koji su Njegova slika i prilika?! Ako se On ne bi za njih brinuo, onda doista čovjek nema što predbacivati svojim slabim silama i svom veoma ograničenom umu i razumu. Ako nas Svemogući baca u vrtlog, kao loš gospodar što baci svoje pseto u valove razbješnjele bujice, pa — što mu bude, onda mi nemamo što ni očekivati nit se smijemo na što žaliti u pogledu svog razumievanja i svog vladanja. Kad Svemogući hoće, da grcamo i tonemo, onda je to — Njegova sveta volja, i mi možemo mirno tonuti! Tomo je vjerovao, da je Otac Nebeski veoma brižan i dobar naš Otac i da se doista bavi napose svakom potrebicom našeg života, pa tako onda i s njegovim osnovama, te je malko potežko, ali ipak i odlučno i sigurno krenuo putom Lujzinske ceste u Senjsku Riku, da odtud zaplovi u novi život, u nove prilike, daleko od svog dragog Pilara i Svetog Roka, daleko od svojih gudura i ponora, od svojih njivica i dolinica, ali daleko i od svog pradjedovskog ognjišta. Neka bude, jer je to dopuštenje Svemogućeg, koji se brine i za ptice nebeske!

2

U brodu je putovao nekoliko dana, pristajući u svakoj i najmanjoj luci i gurkajući se na palubi s ljudima, magaradi, ovcama i kozama. Ne bi se smjelo reći, da mu je to družtvo bilo neugodno, jer je on i kod kuće drugovao s domaćim životinjama kao i s ljudima. Istina, nije to drugovanje provođeno na ovako uzkom prostoru i na uzburkanom moru, ali je ipak — družtvo, pa gdje bilo, da bilo. Tomi nije bilo ni neugodno ni ružno, što ga je češće iz sna trgla magareća noga il jarčev rog, koji mu se je posve prijateljski i bez ikakove zle namjere zabio pod rebra, a nije ga smetalo ni drugo, što su te dobroćudne domaće životinje činile oko njega. Primao je sve kao posve razumljivo i naravno, jer ljudi ne mogu putovati brodom, a svoje blago svezati na

konop, pustiti ga u more i vući za sobom. To je bilo posve razumljivo i naravno.

Blago nije bilo bez gospodara, nego je putovalo pod budnim okom onih, koji su ga natovarili, koji će ga iztovariti i dalje njime razpolagati, kad stignu u luku, koju su predvidjeli za svoje izkrcavanje. Ti su pratioci bili Tomi još ugodniji drugovi nego magarci, ovce i koze. S njima je mogao i razgovarati, a ne samo tepati im i milovati ih, kako je činio s blagom. Ljudi su mu pripoviedali, odkuda su i kamo putuju, kako žive kod kuće i koliko imadu čeljadi u kući, što je Tomu veoma zanimalo, jer je sve uzpoređivao sa svojim prilikama Nad vodom. Nije ništa čuo, što bi bilo moglo u njemu izazvati zavist, jer je ipak — svuda bilo gore nego kod njega. Nestašica vode, premalene njivice, vazda sukobi i borbe s ribarima preko mora, koji nam opljačkaše more, jer kod kuće, kukavci, nemaju ni zemlje ni rodna mora, pa moraju dolaziti u naše vode, da ribare. Naši ih ljudi ne vole i gonaju ih, gdje ih samo stignu. Preziru ih, ali ih ujedno i žale, jer misle, da je ipak Božja kazna, što u svojoj zemlji nemaju ništa osim starih gradina i pradjedovske slave. Pa da bi još bili zadržali jezik tih svojih pradjedova, ali — ni to! Ostalo im je samo kamenje i uspomene, koje ne mogu prelaziti ni na duh ni na tielo. Tomi to nisu bile nepoznate stvari, jer Velebit nije nikad smatran neprohodnom međom. Narod je isti u Kotarima i u ličkim brdima, rođaci su, pobratimi i prijatelji, pa znadu jedni o drugima svaku pojedinost, al je ipak bilo Tomi zabavno i zanimljivo slušati pojedinosti, koje su mu pripoviedali ti priprosti ljudi, koji su mu bili posve blizi kao i svaki drugi susjed il prijatelj iz kog bilo ličkog sela i zaselka.

On je poznavao i neke krajeve, jer je išao s kolima od kuće preko Velebita, kroz Obrovac, oko Karinskog mora, preko Smilčića i Zemunika u Zadar, a svraćao se je i u Benkovac, pa je tako, uglavnom, poznavao Ravne Kotare i njihove stanovnike. Ove gore, iz hrvatskog Primorja, nije odprije poznavao, al je i to naš sviet, sa svojim navikama i običajima, koji nisu posve kao oni naši podno druge strane Velebita, al su u biti posve slični.

Brod je pristajao u svakoj i najmanjoj luci, u svakom su se mjestu izkrcavali, neki ukrcavali, pa je promjena bilo na pretek. Čim se s kojim družtvom zbližio, već bi ga i gubio,

da sklapa nova poznanstva. To mu je bilo vrlo ugodno i drago, jer je u njemu bila vazda živa želja, da što više čuje i nauči, da što bolje dozna, kako ljudi žive u raznim krajevima naše domovine. Slušajući sve te tužbe i jadikovke — a tog je bilo najviše — nije u sebi tražio uporišta, da se uvjeri, kako se u njegovoj rodnoj kući i na njegovu ognjištu živi ipak bolje, te da nije pametno, što se izmiče dobru i brodi u maglu, već je samo želio doznati, kako drugi žive, ne praveći nikakovih zaključaka ni za svoju zadrugu ni za sebe osobno. Želio je znati. Ništa više. Uprkos takom razpoloženju i posve neovisno od tih razgovora, često mu je pred očima bljesnulo pitanje:

— Čemu sve ovo moje lutanje i prebijanje po svitu?!

To je pitanje ležalo na dnu njegove sviesti i tamo prežalo kao pritajena zmija, koja će ga prije ili poslije ujesti. On ga je i osjećao i razčlanjivao ga, da ga onda opet posve zabaci kao posve nevažno i već riešeno jednom za vazda. Brodio je određenim pravcem za svojom zviezdom i nije se dao smesti ni onim, što je slušao od svojih suputnika, ni onim, što je u njemu kopkalo. Već je davno odlučno zakoračio na taj put i sad više nije mogao dopustiti mogućnosti, da premišlja i stvara nove, oprečne odluke. Brod je odmicao, a u njemu je živio sviet njegovih snova, u koji se je uljuljavao snagom svoje volje i vjerom, da dobro radi i da je pametno odlučio.

U Zadru je morao prenoćiti i ukrcati se sutradan u drugi brod. To mu nije bilo ni žao ni neugodno, jer je tu imao poznatih. Prije svega je uredio sve za sutrašnji odlazak i točno propitao, kad brod odlazi, da se znade ravnati, a zatim je otišao svom znancu i prijatelju Šimi Nekiću, koji je odmah kraj obale držao krčmu.

— Kakav si to, jadna ti majka?! bile su rieči, s kojim ga je dočekao Šime umjesto odgovora na njegov pozdrav. Tomo se je malko zbunio i bez rieči skinuo s ramena svoj drveni kovčeg, u kom je bilo sve njegovo bogatstvo. Uzpravio se je i primio pruženu prijateljevu ruku, no nije ništa odgovorio, pa Šime nastavi: — Di su ti kola i konji?! Što si to navuka na se?!

Tomo ga je mirno motrio i nasilu se smiešio. U duši je osjetio veliku tjeskobu i potištenost, kao da je nešto skrivio, pa nije mogao progovoriti, iako je razumio Šimino iznena-

đenje i čuđenje. I Šime je zastao i zamuknuo u svom čuđenju, kad nije dobivao nikakova odgovora, pa su se neko vrieme posve šutke držali za ruke i gledali jedan drugom u oči. I opet se Šime snađe prvi, povuče ruku i ponudi Tomi, da sjedne, pa odmah i sam pane na stolicu kraj praznog stola. I Tomo sjede i duboko odahne, ne skidajući pogleda s prijatelja, pa onda reče:

— Čudiš se, što nisam u graničarskom odilu?!

— A, jadna ti majka, kako se ne bi čudija, kad te takog vidim?! A di su ti kola i konji?!

— Što vidiš, to ti je sve.

— Pa, nisi valja pobiga od kuće?!

Tomo se nasmieši nešto jače i manje usiljeno, pa odgovori:

— Pobiga nisam, al ni ne dolazim od kuće. Bije sam u Zagrebu.

— U Zagrebu?!

— U Zagrebu. Priko godine dana. Malo, pa dvi godine.

— Dvi godine?!

— Dvi, dvi.

— A što si tamo radije?!

— Malo u vojsci, malo kod pošte, al kun da j' uno rad?!

— I sad te puštilo kući?!

— Davno j' mene puštilo, al ja sam osta dobre volje dalje.

Šime se časak zamisli, podboči glavu rukom i oštro se zagleda u prijatelja. Nešto je u dvoumici razmišljao, a onda reče kao posve sigurno:

— I sad iđeš, vala Bogu, kući.

— Sad iđem u Dubrovnik — odgovori Tome posve mirno. Šimino ga čuđenje nije uzrujavalo, nije ga ni čudilo, al ga nije ni zabavljalo. Nekako je posve ravnodušno primao njegovo razpoloženje, jer mu još nije bilo jasno, kako prima njegov postupak i kako ga ocjenjuje.

— A što 'š u Dubrovniku?

— Tamo sam primišten na poštu.

— Bog s tobom?!

— E, e. Tamo ću raditi. Naučije sam se popravljati telegravske žice, pa ću na nji paziti oko Dubrovnika, a mogu raditi i u kancelariji. I to znam.

Šime je izvalio u njega oči, malko se uzpravio i prekrstio se, ne izgovarajući ni jedne rieči.

— A jer?! — upita Tomo.

— Kraj tvog stanja, biti tuđi sluga i gradski prosjak! — odgovori Šime, ustane i donese bocu vina na stol, niti ne pitajući Tome.

— Bit će bolje, neg ti misliš! — odgovori Tomo dosta nesigurno, a u srdcu osjeti kao neki ubod trna, koji je već tu bio i samo čekao, da ga netko gurne.

— Bog ti da sto srića, moj Tome, al ne valja. Ja tebi velim. Da ti tamo birtiš il čim bilo trguješ, ne bi ti reka ni edne, al da ti gonaš dicu i vrebce s telegravski žica — nije to za takog čovika! — odgovori Šime posve mirno i uvjerljivo. — Tamo ćeš ti biti sluga gorim od sebe, a to nije za Kresinova sina krušac. Aja, brate!

Tomo je objeručke podbočio glavu, obočio se laktovima o stol i zagledao se preda se. Šime je natočio dvije čaše, kucnuo svojom o stol i rekao:

— Zdrav si! Pi sad, pa ćemo unda nastaviti lakše.

Tomo je uzeo čašu, udario s njom oprezno o stol i prinio je ustima, no nije nego samo malko liznuo i opet je metnuo na stol. Kod nekoliko je stolova sjedilo više mornara i veoma bučno razpravljalo o doživljajima negdje preko mora, a u neposrednoj Tominoj blizini, kod dva stola, stisla se dva razna družtva kotarskih seljaka. Bilo je nekoliko žena i nekoliko mužkaraca kod svakog stola. Oni su razgovarali šaptom i oprezno se obzirali oko sebe, kao da žele prosuditi, da li ih čuju kod susjednih stolova.

— A ti, pobratime, dobro?! — reče Tomo s neprikrivenom željom, da pređu na drugi razgovor.

— Znaš, kako j'! — odgovori Šime obješenjački: — Žmulj nikom ne natra žulj, al pametnim napuni kesu. Tako i ja. Pop i ja smo jednaki: un na sideći skuplja tuđe grije, a ja na sideći tuđe novce, al ja i' na nogami zarađujem, baš ka što pop na nogami skuplja svoje grije. Ne daj, Bože, gore, pa se ovako dade. Nego, ja mislim, da ti ne bi smije ići u svit kod unakog vašeg stanja. Da nisi oženjen i da nemaš dice — još, kako, tako. Al ovako — velju ti: ne valja!

Tomo je osjećao, kao da mu se u nutrinji utrobe ruše neki obronci, koji su jedva nekako uhvatili korienje i malko se počeli učvršćivati. Sjetio se je, koliko je puta dovezao

građu u Zadar, ugnao konje tu u Šiminu avliju, prebacio uzde preko konja, sišao s kola i kao gazda i veliki gospodin ušao u birtiju, dok su se gradski bezposličari otimali, koji će prvi njegove konje izpregnuti, pokriti biljcima, ugnati u staju i baciti pred njih naramak siena, da se malko ohlade, da im onda natakne na glavu pune zobnice zobi, a zatim ih iztrlja slamom i onda već ohlađene i odmorne napoji, dok on posve bezbrižno i mirno sjedi u birtiji i odmara se. Kad je danas došao u građanskom odielu, s drvenim sandukom na ramenu, nije ga nijedan ni opazio, a kamo li prepoznao i nije se ni pomakao s mjesta, na koje ga je bio prikovao umor i sunčana žega. Kao da je kraj njih prošunjalo gubavo pseto. Nije ga nitko ni pogledao, nije ga nitko ni opazio. U prvi je čas to Tomu zabavljalo, skoro se je nasmijao, promatrajući poznata lica, koja su svojim očima prelazila preko njega kao kroz zrak, kao preko nečesa, što uobće ne postoji, iako su ga vrlo dobro poznavali. Istom mu sad sievne pred očima ciela tužna istina: on više nije onaj, koga su ti priprosti ljudi poznavali i cienili, jer je prema njima vazda postupao kao pravi čovjek, koji se ne da badava posluživati, ali koji ujedno ne će da obavlja poslove, od kojih drugi žive, a on može platiti. Danas ga ne poznaju u tom odielu, koje je on obukao, vjerujući, da time postaje vredniji i da stupa na bolje, udobnije staze. Zamislio se je i u mislima, munjevitom brzinom preletio cestom preko Velebita u svoje doce i drage, prošavši sve brže nego je to ikad prije učinio, srljajući kao pijan na svoje ognjište. Pao je nice na zemlju i osjetio umor, težki umor u svim udovima, od koga se umire. Osjeti, da su mu oči ovlažile, pa ih nenapadno obriše i okrene se od Šime, kao da promatra one kod susjednog stola.

— Gladan si?! — reče Šime.

— Da ti pravo rečem, i nisam.

— A što 'š sa ženom i dicom? — upita Šime, skačući s predmeta na predmet, kako mu je nalietalo na jezik.

— Vidit ću još.

— Nemaš ti tu, moj brate, što gledati, man i' moraš mam uzeti k sebi, ako si odlučije ostati u svitu.

— Ostati, ostati, ako Bog da — odgovori Tome tako nehajno, da je bilo očito, da ni sam ne pridaje velike važnosti tim svojim riečima, ali je osjetio potrebu i dužnost, da ih izgovori.

— Unda i' uzimlji k sebi, čim brže tim bolje, jer ćeš propasti.

— Jêr bi propa?!

— Ne znaš ti, jadan, što ti je vražiji grad, sve mu vrag crni zatra!

— Sad sam dugo živije u gradu sam, pa mi nije ništa bilo.

— Ti si samo bleja u gradu, a nisi živije! — odgovori Šime posve tvrdo i odlučno. — Kad počmeš u gradu živiti i kad te grad zagrli, unda ćeš ti viditi, kako se živi u gradu. Nije to za poštena čovika, ja tebi velim.

— A kako unda ti moreš?! — upita Tomo pomalo zlobno.

— Birtim, brate, i stog živim ka čovik, al nisam nikakav gospodin i ničiji sluga! — odgovori Šime povišenim glasom. — I ja sam se iz mali opanaka tu privika, pa tiram, kako sam naučije. Vidim ja, kako j', kad dođu ovi moji izpod Bobije, pa oće da se ode pogospode. Prosjaci i kukavci i ništa, pa da j' iz najbolje kuće i da j' najmudriji.

— A nu! — reče Tomo. — Sad je ovako, pa što Bog da.

Na grudi mu je legla neka neobična vruća težina, koja ga je i palila i gnječila kao usijano mlinsko kolo. U glavi su mu frcale misli kao varnice, jedna drugu sustizala, gušila i lomila tako, da je nastalo klupko sa stotinu uzlova i zamršljaja, koje ne bi ni najvještija prelja odmotala i razmrsila. Nije se bunio protiv Šiminih rieči i zaključaka, a nije bio ni sporazuman s njima, jer je već i od sebe bio prepun posve neodređenih i suprotnih osjećaja i misli o svom postupku, kao da se već davno nije odlučio.

Šime je neko vrieme šutio, kao da smišlja, što bi mu još rekao i natakao čaše.

— Est sad ovako — reče — al ti možeš i drugačije. Lipo tu kod mene budi nikolka dana, a u tom će rupiti ko iz Like, pa š njim priko Velebita ka pravi i pošteni čovik svojoj kući!

— Nema od tog divana! — odgovori Tomo neodlučno, osjetivši u isti čas, kako bi to bilo najpametnije rješenje. Jednim bi se udarcem riešio svih muka i briga, koje je natovario na svoju glavu bez ikakove potrebe i koristi. Nije bio u svojoj duši ni zadovoljan ni smiren, pa mu ne bi bilo nimalo težko, da posluša prijatelja, no sad je doista bilo prekasno, jer nije imao snage da se odluči na taj korak i da kod kuće

prizna svom ćakanu Kresini, da se je prevario i da ne može izvesti, što je poduzeo. Takav ne bi mogao pred njegove oči tim manje, što je stvorio odluku bez pitanja i svjetovanja s njim. Na svoju je ruku popustio onom tajanstvenom glasu, koji mu je već dugo šaputao, da bi mogao naći i bolji i udobniji život od graničarskog, pa je nekako jedva dočekao, da su ga njegovi predpostavljeni svojim nagovorom gurnuli preko ograde, pred kojom je neodlučno i u dvoumici stajao.

Spavao je vrlo loše i nemirno, iako je dugo sjedio. Vrtio se je u krevetu kao u mravinjaku, boraveći neprekidno kod svog ognjišta. U mislima je prošao sve dane svog života, koje je proživio u onim gajevima, dolinicama i po brežuljcima. Kako je bio vazda sretan! Kako je bio bezgranično zadovoljan! Ni jedne jedine tamne uspomene, ni jedne jedine žalbe, ni jedne jedine potežkoće, kao da je neprekidno živio u zemaljskom raju! Kako je to sve čarobno i divno, kad sad gleda kroz stisnute vjeđe, iz daljine od samo stotinu, ako ne i manje kilometara i nekolike godine dana, uračunavši i sve ratovanje. Kako je zaboravio sve potežkoće i muke težačkog i graničarskog života, te mu se sad, u polusnu sve pričinja samo kao divan san sreće i blaženstva, koji je on posve lakoumno i bez ikakove potrebe bacio i zametnuo se glavom kao bundevom, pa s bieloga kruha, od puna lonca kiselog kupusa i suhog mesa pošao tražiti koricu suha kruha iz tuđe ruke kao milostinju! A tamo je ostavio i svoje groblje i svoje ognjište, i svoju ženu i svoju djecu, kao da ga upravo ništa ne veže s tim svetinjama. A mali mu je Martin ostao u kolievci kao Božji anđeo, kao da je tog časa sišao s neba iz Gospodinova krila, dok su Kikica i Marija bile kao oni veći anđeli, koje je netko naslikao u crkvi na žrtveniku oko lika Bogorodičina. I on je to sve ostavio, kao da se njega ništa ne tiče! I njegova je Seka, da joj nije nigdje vidio ravne. Istom je u ovoj neprospavanoj noći opazio, kako je ona i liepa, ljepša od svih drugih žena, koje je igdje vidio, i dobra, bolja od svake žene, koju je upoznao u tuđem svietu i koju je i kod kuće vidio. Sad mu je sve to bilo najljepše, najbolje i neuzporedivo bilo s kim i bilo s čim na svietu.

Ustao je posve strven i mnogo umorniji nego je legao, izišao na dvorište i tamo pokvasio lice i oči vodom. U dvorištu je bilo nekoliko dalmatinskih kola. Konji su bili izpregnuti, okrenuti prema kolima i privezani, a kirijaši su glasno

hrkali u kolima. Tomo je stao i zavidno ih promatrao, sjetivši se, kako je i on tako mnogu noć proveo u tom dvorištu u svojim kolima, dok su mu njegovi dragi dobri konji svojim toplim dahom grijali noge, odfrkujući iz širokih vlažnih nozdrva. Miris ga je konjskog znoja i mokraće zgrabio za nosne sluznice kao najzamamniji miomiris razcvjetane livade, pa je duboko udisao taj poznati, oštri miris kao ljekovito piće. Kad bi sad sjeo u kola, mogao bi s noge na nogu stići Pod Prag na konak, a onda sutra do malih ručenih doba bi bio kod kuće.... Ili.... Možda bi stigao večeras samo do Obrovca.... Uobće, nije važno, koliko bi vremena potrošio, dok bi stigao kući, jer je važno samo to, da bi ovdalen najlakše i najbrže stigao na svoje ognjište i k svojoj obitelji. Samo je to važno, a da to i bude, potrebno je samo, da se jutros ne ukrca u brod, nego da udari prema Zemuniku....

— Poranije ti, Tome! — trže ga iz misli Šimin glas. On je vazda prvi ustajao, jer je želio sve sam nadzirati i nije nikad dopustio, da tkogod ode, a da ne bude po svojoj želji poslužen.

— Brod rano kreće, pa moram — odgovori Tomo posve mirno. Tek je posve nesviestno otresao glavom, kao da od sebe goni nasrtljive muhe.

— I baš putuješ?! — upita Šime.

— Ako Bog da. Nema druge, man putovati.

— Ha!... I est tako: kad ti je tako Bog ostavije, nema druge.... Nego, moraš što poisti, prije neg pođeš. Ajmo unutra — reče Šime i okrene u birtiju, a Tome bez rieči za njim.

Sjeo je k stolu i ogledavao se po sobi, kao da je prvi put u njoj. Nije bilo nikog osim njih dvojice. Muhe su u rojevima prekrivale zidove i sve predmete, koji su bili među njima. Šime je šutke stavio pred prijatelja pun tanjur hladne janjeće pečenke, komad kruha i nekolike glavice luka.

— Britvu imaš? — reče, polažući jelo na stol.

— Imam nožić — odgovori Tomo. — Al mi baš ni nije do ila. Sit sam još od sinoć.

— A ni sinoć nisi ništa ije!

— Sit sam.

— To od puta, a imali ste veliko more.

— Nije to meni ništa! — odgovori Tomo živahnije, jer je osjetio, da se obojica vladaju, kao da se spremaju na

sprovod dobra prijatelja il draga rođaka. Osjetio je želju, da bude veseo, pa nastavi: — Čim uno više drmusa i trese, tim meni lipše, i poije bi' vuka. Samo bi unda vaik ije. Nego, uni oko mene: da si i' vidije, kukavica, kako su se privijali, kun da i' je uvatilo stotinu srdobolja i kun da su tri dana pili. A meni ništa.

— E, da: pravi si ti soj! Vami ne more svaka ni do štumka ni do srdca! Samo se sad pošteno nai'! Est danas lipo, al se bojim, da će jope nevira.

Zašutjeli su. Šime se je lomio, da li bi još pokušao, da ga ustavlja, a Tomo se je opet zapleo u posve nejasne i neodređene misli. Jeo je vrlo malo, obrisao nožić o dlan, složio ga i metnuo u džep, pa ustao.

— Nude, Šime, da vidimo račun — reče, vadeći novčarku.

— Platit ćeš, kad se budeš vraća — odgovori Šime i čvrsto mu se zagleda u oči.

— Bog zna, kad će to biti — odgovori Tomo, držeći novčarku u ruci. — Nego, ako Bog da, ovud će i moja Seka s dicom, pa će kod tebe stati, dok se ukrca na brod. Pripazi mi na nju i pomozi joj.

— Ako dođe, ne boj se: kun da si sam tu! — odgovori Šime i odmah nastavi: — I ti uprav misliš ostati?!

— Ako mi Bog uzdrži zdravlje, mislim ostati.

Šime nije htio ništa naplatiti ni za potrošak ni za konačište.

— Kad ja dođem u Dubrovnik, ti ćeš pogostiti mene još bolje, neg sam ja pogostije tebe.

— Ne daj, Bože, da ne bi, samo ako dođeš. A misliš li dolaziti?

— A što čovik zna, što će sutra biti?!

— Est to.

Uzeo je svoj sandučić na rame i pošao, a Šime ga je pratio do broda. Stupali su posve šutke. Tomo nije znao, što bi s prijateljem govorio, a on se je zabavio, promatrajući ga postrance, kao da ga vidi prvi put u životu. Bio mu je neobičan i nekako tuđ u tom građanskom odielu, obučen posve gradski, gospodski, a s drvenim vojničkim sandučićem na ramenu kao kakav gradski siromašak. A to je Tomo Kresojić! Kad su stali pred brodom i Tomo pružio ruku na oproštaj, reče Šime, prihvaćajući pruženu desnicu:

— Brate, nije pametno, al kad tako oćeš, bilo ti sritno i berićetno, kako god želiš! Za Seku se i dicu ne boj, ako ovud pođu!

Brod je bio dubkom pun, a more mirno kao ulje. Tomo je smjestio u zaklonicu svoj sandučić, stao kraj njega i razgledavao družtvo, koje ga je okruživalo. Bili su izmiešani građani i seljaci, dok blaga nije uobće bilo osim nekoliko magaraca, koji su se s gospodarima vraćali s kopna na otoke.

Šime je stajao na obali i čekao, dok brod krene. Očito je želio još nešto reći prijatelju, no Tomo se je držao podaleko, na sredini broda, pa bi bio morao vikati, ako bi želio, da ga čuje. Nekoliko je puta odmahnuo rukom, no to je sigurno razgovarao s nekim prolaznikom, a mnogi su ga poznavali, jer su tu na obali domaći baš kao i on.

I Tomo bi bio mnoge prepoznao, da se je ikom dublje zagledao u oči i promotrio ga, no on to nije činio. Bilo mu je ugodnije, da prođe neopažen i nepoznat, baš kao što je prije bio sretan i zadovoljan, kad su ga dočekivali i pozdravljali kao dobra znanca i prijatelja. Sad je najvolio, da se ni s kim ne sretne, da ni s kim ne razgovara, jer bi svakom morao tumačiti, kud ide i za što to čini, a već je i sam bio prepun magle, smetenosti i nesigurnosti, pa nije bilo potrebno, da ga još i drugi smućuju svojim nerazumievanjem i neodobravanjem. Kad je brod krenuo, sjeo je na svoj sandučić, glavu podhvatio dlanovima, laktove obočio o koljena i uperio pogled tamo preko obale na velebitske vrhunce. Nije ni opažao, kako sitni valići putuju morskom površinom jedan za drugim kao mali odkosi otave na golemoj ravnoj livadi, a nije opažao ni galebove, koji su se dostojanstveno dizali i kružili oko broda, da se nenadano bace na izpupčanu morsku površinu, letimično je se dotaknu, pa onda opet uzlete, kao da ih je netko bacio iz praće. Nije opažao ni ljudi kraj sebe, koji su sjedili ili stajali i u hrpicama čavrljali. Nije opažao ništa, jer mu je sve misli i sve sposobnosti opažanja usisao veličanstveni Velebit sa svojim golim vrhuncima. Tamo, iza tih nebotičnih goleti leži njegovo selo, u jutarnjem buđenju, tamo je njegov ćakan Kresina, tamo je i njegova Seka i njihova djeca, tamo su svi, koje ljubi, tamo je sve, što ga usrećuje i zanosi srećom i blaženstvom. Tamo je to sve, a on odlazi sve dalje i dalje....

Kad bi bio mogao izvaditi iz sebe sve svoje misli i osjećaje i prostrieti ih pred sobom, pa ih polako, natenane i točno pregledati i izpitati od prve mladosti, pa do dana, kad se je odlučio, da se ne vraća kući i obitelji, sigurno bi bio našao dokaze, da on to zapravo ni nije želio. On je rođen za neki ljepši način života, nego ga provode svi njegovi i nego ga je i on sam provodio od djetinjstva, pa do odlazka, al da bi on želio, da stog uteče izpod svog starog krova i sa svog ognjišta?! Za to ne bi bio mogao naći dokaza u svojoj duši. Da je otišao od kuće, u vojne škole kao diete, bio bi sigurno postigao velike uspjehe i možda bi bio i sretan, no kad je već okorjeo u onom načinu života i mišljenja, kad se je oženio i kad već ima svoju djecu, toliko je srastao sa svim tim drvljem i kamenjem, sa svom tom patnjom i mukom, koja se zove gazdinskim graničarskim životom, kakav je vođen u njegovoj zadruzi, da on doista nije sviestno želio uteći i iznevjeriti se predaji svojih otaca ni u načinu mišljenja, a kamo li i u načinu života.

Istom je sad to posve sviestno osjetio i sad je vidio, da je već prekasno razmišljati. Gotovo je! Dah je francuzke groznice huknuo i dosegao duše i mozgove ličke granice, rat je s Mađarima uzbibao duhove i otrovao ih najvećim nezadovoljstvom, ulievajući ne na kapi nego na potoke mržnju proti starom poredku, u koji su dotad vjerovali i vjerno mu služili, te je ljude obuzela neutaživa želja i težnja, da — bude nekako drugačije. Svaki je nastojao da učini, što može, pa u takom razpoloženju nije trebalo ni Tomi dvaput šanuti, da ostane u svietu. Bez velikog je razmišljanja prevagnuo preko oštrice, na kojoj se je nalazio i zagazio u novi život. Nije izpitivao mogućnosti, koje su bile pred njim, nije računao, nego je srnuo, vjerujući u svoju snagu, u svoje sposobnosti i u svoju čestitu volju, da svaku preuzetu zadaću izvrši ne samo na zadovoljstvo svojih predpostavljenih, nego i na svoje unutarnje smirenje i ponos. Takav je bio od svog djetinjstva i tako je gledao, kad je rekao, da ostaje, da se ne vraća na svoje ognjište. Kod te mu odluke, u tom gledanju i u tim nadama i odlukama nije palo na pamet samo jedno — a vjerojatno samo stoga, što to nije znao! — naime, da je svaki čovjek proizvod ne samo onog, što mu je Svemogući dao, kad ga je pustio na ovu našu grudu zemlje, te odgoja i prilika, u kojima odraste, nego također i njiva i

kamenja, i brda i dolina, i voda i zraka i podneblja, u kom je odrastao. Na to nije mislio, a vjerojatno nije ni mogao misliti, jer čovjek ne misli nikad na ono, o čem nema pojma, ali to ne znači, da u nama, oko nas i za nas ne djeluje mnogo sila i vrednota, koje mi ne poznamo. One su tu, one su žive i neumorne, pa mi htjeli ili ne htjeli. Mi poznamo ljude iz pojedinih krajeva ne samo po načinu govora i izražavanja nego osobito i najsigurnije po njihovu načinu mišljenja, po odsjevu, koji izbija iz njih kao odgovor na bilo koji i bilo kakav događaj, i po njihovu postupanju rukama i očima, kad razgovaraju. Kraj, zemlja, okolina, nebo i vjetrovi stvaraju lice i obličje, srdce i značaj tako sigurno, da ni zloće ni dobrote, ni ljepote ni rugobe iz raznih krajeva istog naroda i iste domovine nisu jednake, a često ni slične. To je djelo onih tajnih sila između neba i zemlje, koje su u našoj zemlji, koje mi redovno ne poznamo, a koje su svesilne i neumoljive, pa im nitko ne može izmaći.

Tomo nije želio da uteče izpod svog neba, iz svoga zraka, izpred svojih bura i oluja, od svojih grobova i sa svog ognjišta.

Ipak je utekao.

3

Sretno je stigao u Dubrovnik, no bio je izprebijan od umora i težkih misli. U licu je posivio, a u tielu ga je boljela svaka kost i svaki živac. Gdje se je god rukom dotakao svog tiela, svagdje je bio osjetio živu ranu, iako nije na njemu bilo ni jedne. Iz broda je izpao na obalu kao iz oblaka, te nije znao, kud bi krenuo. Položio je na kamene ploče svoj sandučić i u neprilici se ogledavao, kao da nekog traži, iako je znao, da nema koga tražiti. Nosači su prelazili pogledima preko njegove biedne pojave, kao da ga ni nema na svietu, a ostali su putnici jurili svaki svome cilju, gurkajući i one, koji su išli, kao i one, koji su neodlučno ili nehajno stajali i znatiželjno motrili tu gužvu ili se mučili i lomili, kud bi krenuli, kao Tomo.

Još je na brodu smišljao, što će učiniti, kad se izkrca, no nije mogao stvoriti nikakova zaključka, jer nije imao uporišta, s kog bi pošao i počeo rješavati svoj položaj. Neko je vrieme stajao posve neodlučno, a onda nasumce uzeo san-

dučić na rame i krenuo bez ikakova cilja. Pomišljao je, da bi koga upitao, al nije znao, što bi pitao. Najnaravnije bi bilo, da pita za poštanski ured, al nije kanio odmah tamo. Ne može ovakav: umoran, neizspavan, zamazan, neobrijan i neumiven. Kresinov sin! To bi bila liepa slika i liep dojam, koji bi učinio na svoje predpostavljene i drugove u službi. Kresinov sin! Ne nipošto. Morao je prije toga učiniti nešto drugo, no gdje i kako i što zapravo mora učiniti?! To su bila pitanja u podsviesti, nejasna i neopredieljena, ali koja su čekala svoj siguran odgovor. Nije dugo išao, kad upade u neku krčmu bez ikakova razmišljanja i odlučivanja, kao da je taj tamni prostor na njega naletio i ovio ga svojim zidovima i čudnim zadahom pržene ribe, pregorjela ulja i ukiseljena vina. Sav je taj miris provejavao zasićen slan zrak, pa se Tomi učinilo, da bi mogao rukom zagrabiti i uhvatiti šaku tog zraka i mirisa. Položio je sandučić kraj jednog stola i spustio se na stolicu. Unutra je bilo nekoliko stolova, polica s mnogo raznih boca, a pred njom dugačka klupa, »banak«, ograđen daskama kao sanduk. Nadesno je bio dug niz bačava.

Tomo je sve to obuhvatio jednim mahom i ustavio pogled na krčmaru, koji je stajao iza ograde. Nije bio još pravo ni sjeo, već je ustao i pristupio, pozdravio ponovno i upitao:

— More li se, gazda, kod vas noćiti?!

Zapravo nije bio odlučio, da upita baš to, al mu je tako naletjelo na jezik i upitao je. Dan je već bio na izmaku, pa je i nehotice pomišljao na konak, a preko tog će onda riešiti i sve drugo, što mora obaviti, prije nego se prijavi u svom uredu. Kod stolova je sjedilo nekoliko ljudi, koji su po izgledu, po licu i obličju mogli biti lučki radnici, al bi mogli biti i što drugo. Tomo je munjevito pomislio i na to, al se nije zaustavio na tom, iako se je sad obazreo na njih, kad je postavio pitanje krčmaru. Nije ga nitko ni pogledao, kao da ga ni nema, i to mu bi milo, jer je osjećao želju, da ne izazivlje ničiju radoznalost, da ostane neopažen.

— Vi ste došli sad brodom? — upita krčmar umjesto odgovora.

— E — odgovori Tomo kratko. Bio je veoma nemiran i nesiguran, jer nije nikako osjećao zemlje pod nogama. Još nikad u životu nije bio toliko nesiguran i bez pouzdanja u samog sebe. Kako je krčmar nekolika hipa šutio, Tomo osjeti

potrebu da tu neugodnu šutnju prekine, pa nastavi: — Esam, esam doša sad s brodom.

— Jeste li vi Ličanin il Kotarac? — upita krčmar veoma ljubazno.

— A jêr pitate? — odvrati Tomo sigurnije, osjetivši neki duhovni dodir s tim čovjekom preko njegova pitanja.

— Tako. Čujem po glasu.

— Ličanin sam.

— A koji ste vi? Oklen?

— Svedno ne znate, da vam i kažem — odgovori Tome, smiešeći se. Nagnuo se je na banak i prijateljski se zagledao u krčmareve oči, koje su ga susretljivo motrile.

— Morda bi i pogodio, da mi rečete — odgovori onaj, pa se i sam nasmieši. — Ni ja nisam daleko.

— Ja sam iz Svetog Roka.

— A ja samo priko Velebita na drugoj strani, pa smo susjedi.

— Este vidili, čuda Božijega! — iznenadi se Tomo i pred njim se nebo širom otvori. — Morda smo i rođaci. A što j' vas amo dognalo?!

— Eto vidite: držim konobu. A koji ste vi Svetoročanin?

— Ja sam Tome Vrkljan Kresojić — odgovori i pruži mu ruku. — A koji ste vi?

— Ja sam Stipan Zubak, pokojnog Bariše — odgovori krčmar, primajući srdačno pruženu ruku. — A znam za vridnog Kresinu! Svi Kotari znadu za nj.

— Očiju mi smo i rod, nego ja ne bi to zna sad izvesti, kakav smo, al rod esmo uvano! Samo znam, da smo sa Zubcima rod — govorio je Tomo veselo, a iz očiju mu je sievalo životno veselje i snaga, koju je opet osjetio u svojim žilama.

— I meni su to moji tako divanili, al sam ja otiša malen od kuće, pa sam i pozaboravio — odgovori Zubak veoma ljubazno i veselo. — Al mi je drago, da si baš naletio u moju konobu.

— Uprav dobro veliš — odgovori Tomo. — Naletije sam, kun da j' me ko amo ubacije. Ni sam ne znam, kako sam nabasa, al sam tu pâ ka s kruške. I neka sam. Nego, reci ti meni sad, da ne štentamo, di mogu noćiti?

— Kod mene — odgovori Zubak. — Ja ni nemam baš sobe za goste, al za Kotarce i Ličane se vazda nađe. Nego, što te dogna u naš grad?

— Doša sam u službu — odgovori Tomo i sve mu izpripovjedi.

Zubak ga je mirno slušao i kimao glavom. To Tomu malko zabrine i smete, pa reče:

— Veliš: nije dobro?!

— Ne velim tako — odgovori Zubak, otežući, kao da važe svaku rieč. — Nije ovo loš narod, al nije ka mi ozgo. I ne vole nas. Ja sam tu već desetak godina i ne činim nikakva zla, nisam jako ni nepošten — reče tiše i glasno se nasmije, pa nastavi: — Svoji smo, pa smim s tobom tako divaniti. Kresinov si ti, a ja sam Zubak, pa moremo mam ka i rođeni. Znaš: u ovom našem zanatu ne more čovik svaki dan na izpovid i svetu pričest, al se ni ne bijemo s dragim Bogom i pazimo, kolko se more i dâ, al nismo ovim o'de ni do kolina. To ti je sve veliki gospodin i veliki trgovac. Nek ja imam tovare žuti dukata i nek sam najpošteniji, a on nek nema ni palente i nek je svakakav — opet mi ne priznaje ni da sam mu jednak, a kamoli da sam i bolji od njeg. Bože, sačuvaj! On je vazda gospar, a ja sam kmet i Vlah. I tu ti nema pomoći, jer nisam Dubrovčanin.

— A znaš li koga od ovi, di ću ja biti?

— Da ti pošteno velim — ne poznam nikog. Oni su veliki stranci i tuđinci, a mali su gospari, pa kako bi oni u Zubkovu konobu?! A Zubak bi ih mogao sve kupiti za svoje mekinje. Al tako ti je to, moj junače, i nikako drugčije! Neg vidit ćeš, dok se malko zgriješ: lipšega svita nisi vidije, odkad te je maka rodila. Ne velim baš za ove u gradu, nego tu u selima. Take lipote nema nigdi.

Tomo ga je slušao s najvećim zanimanjem, no njegove su misli ipak natezale na drugu stranu, pa upita:

— Molim te, more li se tu dobiti kakva kućica, da mogu amo privući ženu i dicu?

— A ti si oženjen?

— Esam, vala Bogu. Imam ženu i troj dice, pa bi i' ti je čim prije ovamo dopremiti da ne budem na dva kraja, kad sam se već odtisnije u svit, a nji tamo ostavije.

— Kućicu, kućicu? — ponavljao je Zubak i razmišljao. — Znaš, kako ću ti reći? Nema tu kućica. Sve su to kućerine, il za gospare il za sirotinju, s mnogo rupa i rupica,

pa će se naći i za tebe. Gledat ćemo. Zasad, dok si sam, moreš kod mene, ako ne nađeš što bolje. Kako ti se svidi.

— A i ti si oženjen?

— I moja j' žena Kotaranka, Nekićeva.

— I s Nekićima smo rod! — odgovori Tomo i nasmije se.

U tom je razgovoru Tomo zaboravio na sve svoje brige, tjeskoba ga je minula, potištenosti je i nesigurnosti posve nestalo kao da je već riešio sva pitanja o svojoj budućnosti, a napose o svom novom položaju i životu u tom liepom gosparskom gradu.

Zubak ga je upoznao sa svojom ženom, koja nije nikad dolazila u konobu, pokazao mu je u podkrovlju sobicu, u kojoj će spavati, dok ne nađe drugi stan, il dok bude htio, ako bude i s ovom zadovoljan. Ne bi se bilo moglo reći, da je soba bila osobito čista i uredna, a ni posteljina se nije bielila, da bi je smio porediti sa sniegom, al je ipak sve bilo pristojno, da je zadovoljavalo i Tomine zahtjeve i očekivanja. On je graničar, koji pazi na čistoću misnog rublja, na urednost svečanog odiela, na zdjelu i žlice, kad su na stolici, pa možda i još na neke manje stvari, ali u samim kućama nije moguće prestrogo paziti na njihovu čistoću u građanskom smislu već ni zbog njihove unutarnje podjele i uređenja. Kuhinja nije nigdje i nikad popođena, nego samo nabijena zemljom, sobe su većinom proviđene i podom i stropom drvenim, al se daske s vremenom toliko razsuše, da s tavana vazda curi prašina, a izpod poda izvire zemlja. Tavanu se nekako i stane na kraj time, što pukotine obliepe papirom, al podu nema pomoći, a ni ne misli se mnogo na to. Uslied takih prilika je i pitanje čistoće svoje vrsti. Ni Tomo nije naučen na drugčije domaće prilike, no bio je već u gradu, a i od sebe nosi osjećaj za čistoću, pa su njegovi zahtjevi veći od drugih prosječnih graničara.

Ovo ga je u Zubkovoj kući zadovoljavalo. Razgledavao se je po sobi, a zatim pristupio k prozoru, da pogleda napolje. Pogled mu srete samo golo kamenje. Nije bio razpoložen, da razmišlja, no osjeti neki pritisak na mozgu, jer mu u istom času sievnuše pred očima njegovi zeleni brežuljci i dolinice. Pojaviše se kao prikaza i odmah izčeznuše, jer je odvratio pogled od tog kamenja i spustio se na stolicu.

U glavi mu je čekićalo i tuklo, kao da mozak želi pod svu silu probiti oklop i izskočiti, svom snagom poletjeti u slobodu i razplinuti se u bezkrajnosti svemira ili, možda — pasti na domaće ognjište i tamo se pretvoriti u veliku, neizplakanu suzu, koja ga je gušila. Naslonio je laktove na koljena, glavu položio u dlanove, vjeđe spustio i sanjao posve neodređene i nejasne sne, u kojima se je kovitlala i miešala prošlost s budućnošću u posve nejasnim i neodređenim oblacima tuge, neodlučnosti i neizkazane čežnje.

Tu je sjedio među četiri hladna, posve tuđa zida, a kroz okno mu je pogled padao na nepoznato kamenje tuđih kuća, u kojima su stanovali ljudi, koje ne će, vjerojatno, nikad ni upoznati... dok je tamo daleko njegovo, pravo njegovo toplo kamenje, koje on pozna kao svoj dlan; tamo su njegove zelene dolinice, u kojima on pozna svaku travku i svaku mladicu; tamo je njegova kuća, njegovo ognjište i njegova obitelj...

Od svih mu je misli, koje su se kovitlale njegovom glavom bila samo jedna jedina posve bistra i jasna, a ta je, da je učinio ludo, što je ostavio sve te ljepote i te svetinje. Samo mu je to bilo očito.

— Sad je kasno! — prošapće skoro glasno, ustane, zabaci ruke iza glave i protegne se. Sad treba raditi, kad je već udario tim putom.

U uredu su ga primili pristojno i hladno, bez truna srdačnosti i prijateljske naklonosti. Pregledali su mu izprave i uputili ga, gdje će dobiti pobliže upute o svom poslu i zadaći. I to je obavio. Doček svuda jednak: pristojan i hladan. Tako su ga sretali i oni, za koje je odmah mogao zaključivati, da nisu položajem mnogo pred njim. To je još povećalo njegovu tjeskobu, al ga nije nimalo uplašilo, jer je bio sviestan, da će svoj posao znati i moći valjano i pošteno obavljati. Što će i kako će dalje biti, to će već vidjeti.

Odredili su mu stanoviti dio brzojavne mreže, koju je morao nadzirati i držati u redu. To je bio posao za težaka, koji mu je najbolje odgovarao razpoloženju i tjelesnim potrebama, iako je bio i dobro pismen, pa bi se bio usudio obavljati i pisarničke poslove. Ovaj je ipak bio najprikladniji za njegovo razpoloženje, jer ga je hodanje i tjelesni rad silio, da misli o posve stvarnim pitanjima i ujedno mu nisu pisarničke misli i tuđe brige smetale, da se može mirno predavati svojim osnovama i mislima.

Zubak mu je dao stan i hranu uz posve pristojnu naplatu, te mu je od plaće ostajalo toliko, da je mogao svakog mjeseca ponešto metnuti na stranu i pripremati dom svojoj obitelji. Sve je slobodno vrieme upotrebljavao za traženje bilo kakva stanića, u koji bi se mogli smjestiti. To nije bio ni lak ni jednostavan posao, jer je svaka kuća ili imala svoje stalne najamnike il je bila udešena samo za vlastnika, za gospara, i njegovu poslugu. Tomu to nije iznenađivalo, jer je i on naučen, da čovjek ima kuću za sebe, a ne za druge. Već se je kroz ove nekolike godine naučio, da ljudi grade kuće za iznajmljivanje, pa se nije čudio ni tom, iako mu je bilo veoma težko i pomisliti, da će se on i njegova Seka morati stisnuti kraj bilo kojih i bilo kakvih stranih i nepoznatih ljudi i živjeti kraj njih među svoja četri zida kao odsuđeni u tamnici. On se je već i na to pomalo priučio, al kako će sirota Seka iz njihovih dolinica, dolaca i brežuljaka živjeti u običnoj pećini, to nje smio ni u mislima razpredati.

Kako je u svom poslu bio točan i savjestan, u uredu su ga cienili i sretali sve ljubaznije i ljubaznije, ali — samo stariji, dok su oni, koji su bili njemu jednaki u službi ili još i mlađi ili i niži, gledali na njega kao na posve nepotrebna, bezobrazna i odvratna uljeza. Po njihovu je mišljenju taj gladni Ličanin došao, da domaćoj sirotinji otimlje koricu kruha, koja je stvorena Božijom Providnošću tu samo za njih, a ne za kojekakve probisviete. Najgore je i najopasnije bilo za Tomu, što je doista bio bolji, vredniji i savjestniji od ostalih. Ta su svojstva uviek opasna u družtvu, koja određene poslove smatra u svakom slučaju i pod svakim uvjetom svojom povlasticom, s kojom može postupati, kako mu je kad milo i drago.

Nastojao je, da svojim prijateljskim i ljudskim vladanjem probije taj neugodni obruč oko sebe, tim više, što nije osjećao nikakove krivnje. Da su ga poslali u Zemun ili u Trst ili u Grac mjesto u Dubrovnik, on bi bio išao, kad se je već odlučio za tu službu, s jednakim veseljem i bio bi radio jednakim marom i savjestnošću. Kad se je pročulo, da je određeno, da ide u Dubrovnik, mnogi su mu upućeniji drugovi zavidali, jer su svi znali, da taj grad nije samo ponos svakog Hrvata kao kolievka naše književnosti i donedavna samostalna hrvatska republika, nego da

je ujedno i san svih, koji su željni, da se naužiju divnog našeg mora i prirodnih ljepota, koje uokviruju i prekrasan narod i veliku narodnu prošlost. Tomi je godilo, kad je to slušao i ulievalo mu mnogo i snage i nade za budućnost, pa je zaista bio veseo i zadovoljan svojom sudbinom i naslućivao je samo najljepša i najugodnija izkustva i doživljaje, koji ga čekaju tamo na jugu naše domovine. Tako je razpoloženje potrajalo sve, dok se nije ukrcao na brod, iako su mu već i prije neki pokušali svojim opazkama i bojaznima pomutiti zadovoljstvo — većinom dobronamjerno i s iskrenim uvjerenjem, da govore istinu i da je potrebno, da je prijatelju reknu, a neki i posve zlobno, jer su mu zaviđali. Ništa ga nije smetalo, dok je dolazilo iz tuđih usta, al kad pokulja iz rođene nutrinje, srdce mu se stište, pamet se pomuti u navali najprotuslovnijih misli, a razpoloženje se razbi kao zemljani lonac.

Ni to razklimano i poljuljano razpoloženje nije moglo u poslu nepovoljno djelovati na njegovu radnu sposobnost i valjano ocjenjivanje dužnosti i obveza prema svom položaju. Radio je neumorno, najpažljivije, kao da radi na svojoj njivi, a takav radnik nije ni onda bio svagdanja pojava, pa je posve nuždno svrnuo na sebe pažnju i zvanih i nezvanih, koji su ga ocjenjivali svaki sa svog gledišta i svaki svojim mjerilom. Stog su stariji ljudi bili s njim veoma zadovoljni, a jednako i niži svaki prema svojoj ocjeni nezadovoljan. Nije trebalo ni osobito oštro oko ni veoma dugo vremena, da on to točno vidi, no pretvarao se je, da ne opaža ništa, i mirno radio povjereni posao, nastojeći, da ni s kim ne dođe u otvoren sukob. Dobro je pazio na svačije razpoloženje i vladanje prema sebi, no budući da ga nitko nije otvoreno napadao, nije smatrao ni potrebnim, a kamoli pametnim, da odgovara na ono, što će mu biti porečeno, jer je oznaka svih takih ogovaranja, da su bučna i postojana samo, kad se vjeruje, da ne čuje onaj, koga se tiče, i da mu ne će uobće biti priobćeno, što se o njemu govori. Čim treba stajati iza svojih tvrdnja kao čovjek, koji je sviestan svoje odgovornosti, onda ovaki skoro bez izuzetka izmiču i poriču, da su uobće ikad išta i čuli, a kamoli i rekli koju neugodnu rieč. Tomo je to znao, a nije mu ni bilo do izazivanja jalovih razprava, pa je naoko posve mirno i dostojanstveno nosio, kao da je sve u najboljem redu između njega i tih malih, nesviestnih, koji su za njim

lajuckali, a da ni sami nisu bili načistu, koja im korist iz tog postupka.

Radio je svoj posao i tražio — stan za svoju porodicu.

Jednog mu dana reče Zubak, da je već skoro sigurno našao za njega kućicu kao stvorenu za malu obitelj. Tamo je, nekako nasred puta između Dubrovnika i Gruža, sama, s jednim stanićem, u oveliku vrtu. Tomo je nije ni vidio, nit je mogao zamisliti, kako izgleda, no bez razmišljanja je zamolio prijatelja, da je odmah za njeg zakapariše.

— Kužina, dvi sobice, još jedna mala sobica za stvari — govorio je Zubak veselo — a ne plaća se, po onom, ništa. Mukte.

— Baš ti evala — zahvaljivao je Tomo i već se u mislima prenosio u liepe časove, koje će tamo proživjeti sa svojom Sekom i djecom.

— Moremo u nedilju otići, da i ti vidiš, prije neg se obvežemo — odgovorio mu je Zubak.

— Dosta j', da ti veliš, da j' dobro — odvrati mu Tomo s najvećim mirom i uvjerenjem.

— Ne ću ja tako! Ti moraš sam divaniti s gazdom i s njim se sporazumiti, da poslije ne bude prigovora. Čudni su ti ovo ljudi. Ni on ne bi htio, da ti ne dođeš.

— Kad ti veliš, unda dobro. Moremo, ako 'š iz uni stopa. Ja sad imam vrimena, a ni ti nemaš mnogo posla, moremo mam tamo.

— Moram prije obaviestiti gazdu, da i on dođe.

Kad je i to obavljeno, nađoše se u troje pred malom kućicom, na desnoj strani puta, kad se ide iz Dubrovnika. Mala, neugledna kamenjara, al ipak liepa i oku ugodna. I Tomo je bio zadovoljan vanjskim licem, jer se je već bio naučio gledati take kućice.

Gazda im je pokazao najprije vrt, a onda i kuću iznutra. Tomo je bio zadovoljan. Sporazumjeli su se bez cjenkanja i za mjesečnu najamninu. Tad upita gazda Tomu:

— Imate djece?

— Žena mi ima dvi curice i mužkiljića — odgovori Tomo i časak zašuti, da odmah nastavi: — Najstarije u sedmoj, a najmlađe u četvrtoj godini.

— Djeca ne smiju brati voće u vrtu — reče gazda posve mirno i naravno. — Znate: vrt pridržavam za sebe, al djeca mogu po njemu hodati.

Tomo se iznenadi, široko otvori oči i netremice se zagleda u gospara, a pred očima mu sievnu slika, kako mora svoju djecu tjerati od grane smokava, koje vise do zemlje. Časak je šutio u najvećoj neprilici, a onda reče veoma bojažljivo i obzirno:

— Ako ikako morete, dajte mi i vrt. Platit ću vam više. Ko bi dici zabranije i uzbija i', da ne uberu smokvu?!

Gazda ne odgovori odmah, namrgodi se i poslije kraće stanke upita:

— Odkud ste vi rodom?

— Iz Like, gosparu. Iz Svetog Roka — odgovori Tomo sigurno, osjećajući, da je dao najbolju preporuku za sebe i svoju djecu.

— Tamo ima dosta hajduka?

Tomu upeče i uvriedi to pitanje, jer je izviestno i jasno osjetio žalac i porugu, pa otresito odgovori:

— Ima, ima, gospodine, i tog. Sve ljudi junaci, pa ko okrene u generale, ko u ajduke, al sve pošteni ljudi. Ima svašta ka i u drugom svitu, samo najmanje trgovaca.

Gazda se trže na te njegove rieči, uzpravi se, prekriži ruke na grudima, zagleda se u Tomu, malko se nasmieši, pa poslije dulje i neugodne stanke reče posve ljubazno i prijateljski:

— E, jesi od pravog soja ljudi! Evo ti i vrt i voćke za iste novce.

Reče i pruži mu ruku. Tomo je primi, no nije mogao razumjeti tog obrata nit je znao, što bi rekao.

Zubak je niemo stajao po strani, slušao i motrio, a da nije ni rieči progovorio.

— Mi ovdje čujemo svašta o Ličanima, pa mi je drago, što sam se namjerio na takog čovjeka — prekinuo je gazda šutnju i zadovoljno se smešio. — Dobro si mi odgovorio. Vrlo dobro. Ja sam već čuo, da kod vas ima malo pismenih, al mnogo mudrih ljudi.

— More i to biti — odgovori Tomo, samo da nešto reče, jer se još uviek nije mogao snaći. U Zubku je sve nešto trzalo, da počne gosparu pripoviedati o Kresini i o Kresojićima, no kako ga nije pobliže poznavao, sustezao se je i uporno šutio.

— Znate — prvi je opet progovorio gazda — mi smo Dubrovčani bili vazda samostalna republika, pa s ostalim

Hrvatima nismo mnogo ni dolazili u doticaj, a koliko je tog i bilo, bilo je malo, i mi smo vazda osjećali, da smo nešto i bolje i više neg ostali. Odkad nas Austrija unesreći i ote nam slobodu, počesmo se više miešati s ostalom braćom. I to je dobra strana naše nesreće. Kad čovjek čovjeku čini zlo, ne zna nikad, ne čini li mu kroz to zlo uprav najveće dobro. Tako je sad i s Bečom. Jelačić ga pred nekolike godine spasi od Mađara, a on i Jelačiću i Mađarima sjede na grbaču, čim je uhvatio uzde iz Jelačićevih ruku. To je za nas dobro: sad ćemo se brže i bolje zbiti svi u jednu hrpu.

Tomo je zinuo od pustog čuda, slušajući te rieči, ali Zubak se nije iznenadio. Nije to bio jedini Dubrovčanin, koji je tako govorio, ne bojeći se ni javne ni tajne policije. To je njima bilo u krvi: stari republikanac, gospar i svoj gospodin ne može strepiti pred lošijim od sebe! On zna, što je njegova vriednost, on zna svoje pređe do desetog i petnaestog koljena, on zna, da mnogi među njima imadu dulju i slavniju prošlost od samog vladalačkog doma, pa — česa bi se taki koljenovići trebali bojati?! To je napose razumljivo, kad se uvaži činjenica, da oni i pretjeruju u svojoj važnosti, jer im je to u krvi kroz duga stoljeća predaje i navike, a to svojstvo stvara u njima često razpoloženja, koja se ni ne dadu ocieniti jednostavnim i redovnim mjerilom ostalih ljudi. To je soj za sebe, u sebi velik i liep, u poredbi s drugima svakako odličan, a u saobraćaju s drugima vrlo često nerazumljiv, a najčešće veoma težak. U svakom slučaju, kad dođe do gusta, svaki je spreman stajati iza svojih djela i rieči. Uza sva ta gospodstvena svojstva, svi su trgovci velikoga zamaha, jer je to i predaja i veličina i snaga tog slavnog grada, koji je ujedno znao opravdano i zasluženo steći naslov žarišta uljudbe i književnosti cielog svog hrvatskog naroda.

— Kad će ti doći žena i djeca? — upita gazda Tomu.

— Mam ću pisati ženi, da se spremi na put.

— Tako, tako — potvrdi gospar. — Čovjek bez obitelji je ko pseto bez gospodara. Mi ćemo se slagati, ja to vidim. I drago mi je.

Tomo mu ponudi kaparu za stanarinu, no gazda odbi tu ponudu.

— Unda ću vam mam platiti za ovaj misec — odgovori Tomo.

— Nije potrebno, dok ne useliš.

— Ja ću sad nabaviti pokućtvo, pa mi je onda mam potriba, da mogu u kuću.

— Evo ti ključi, pa meći unutra, što ti je drago, a kad ti dođu žena i djeca, počet ćeš plaćati stanarinu.

Tako je svršio taj prvi susret seljaka i dubrovačkog gospara u poslovnom razgovoru. Tomo se nije mogao dosta načuditi. Izišao je sa Zubkom na cestu kao u snu.

— Kad mi je reka, da mi ne da vrtla, ja sam pomislije, da bi bilo najpametnije, da mu razbijem šakom gubicu, pa da odemo — reče Tomo.

— Ja nisam očekivao, da će to tražiti, al kad je rekao, nisam se ni začudio. Svi su bogataši škrtice i gadovi sa sirotinjom i štede na malom, da mogu razsipati na veliko — odgovori Zubak. — O ovom nisam nikad ništa ružno čuo dosad, pa sam se stog iznenadio, kad sam čuo iz njegovih usta, da je odlučio trgovati s vrtom i s ono nekoliko stabala u njemu. Al kad si mu mužki odgovorio, jesi vidio širine i poštenja?! Svi su oni taki: tko ga srete privijen do zemlje, tog pogaze kao crva, a tko se pred njima izprsi i uzpravi, on mu pruža ruku, jer misli, da je jači od njeg i da bi mu mogao škoditi svojom snagom. Svi su bogataši taki.

Tomo je mirno slušao i razmišljao, pa reče poslije dulje stanke:

— Što reče za ajduke, jest onako, al i jope nije onako. Nisu našli ajduci razbojnici, man sve desni ljudi, koje dagna u planinu tuđa sila i ludost. Ne znaju s ljudim ljudski, pa čovik zaslipi i mune ka muva brez glave, jer ne zna ništa ni pametnije ni poštenije, al ni Kotarci nisu drugačiji. Više je nji u ajducima neg Ličana, a nji ne gone u planinu ni tuđi oviciri ni tuđa sila, man koješta drugo. Al svedno. Nismo mnogo razmeđili, ako ćemo pošteno suditi.

Tomo je odmah pisao ćaći Kresini, da Seku i djecu pošalje k njemu. Sa zebnjom je očekivao odgovor, jer nije bio siguran, što će ćakan reći na tu njegovu želju. Bilo mu je posve naravno, da njegova najuža obitelj bude s njim, kad se je on već odmetnuo u sviet, al ujedno znao, kako ćaća Kresina ljubomorno pazi na snagu svoje zadruge, pa se je pobojavao, da bi on mogao biti protivan tim sinovim osnovama. Stog je bio presretan, kad je poslije desetak dana dobio od ćaće odgovor, da se Seka sprema na put i

da će najzad za tri do četri nedjelje krenuti putom, koji joj je on naznačio. Kad je to pročitao, zaboravio je na sve svoje muke i potežkoće s drugovima u službi i svom se snagom i pažnjom bacio na nabavljanje potrebština u kuću. U tom mu je poslu bio najvjerniji pomoćnik Zubak, a najpouzdaniji savjetnik njegova gospođa, koja je već bila podpuna građanka, pa je znala ocieniti i prosuditi, što treba kućanstvo, kakvo će biti Tomino.

Čim su se slegli prvi utisci i dojmovi smrti ćaće Kresine, počeše Perjas i Barica sve određivati i spremati za Sekin odlazak. Odlučili su, da ponese svu svoju opremu, a od posteljine desetak plahta i dva kićena biljca.

— Imat ćete vi tamo i lipše i bolje, al je dobro, da ovo poneseš — govorila joj je Barica veoma ljubazno i prijateljski. — Mi tog imamo, vala Bogu, dosta, pa jer ne bi imala i ti?! I tako ti je to sva prćija iz kuće.

Te su se posljednje strinine rieči Seki usjekle u mozak kao usijano željezo. Što je strina Barica htjela tim reći? Iako je njezin Tomo sad u svietu i u državnoj službi, nije Seka ni u snu pomišljala, da bi oni tamo i ostali bez povratka na svoje ognjište. Ipak — zašto ona uobće ide u strani i nepoznati sviet s djecom, ako se kani povraćati? Ni stric se Joso, barun, nije povratio kući, da tu ostane, nego samo da vidi, kako žive i da ga želja mine onih dana, koje je tu proveo u najranijem djetinjstvu, kad se je otac, već carski častnik, tu svraćao, da neko vrieme proživi pod svojim Velebitom i da se nadiše tog zraka, kome nema premca na cielom svietu. Zar će se ona i Tomo doista povratiti i tu opet živjeti, kao što proživješe one nekolike kratke godine kao san jedne jedine noći mladosti, sreće i ljubavi?! Planinka Barica očito misli, da je Tomo otišao za vazda s tog starog ognjišta i da sad isto tako odlaze Seka i djeca, dok govori o »prćiji iz kuće«. Kao što se je prije s veseljem spremala na taj put, tako joj je sad stao mozak u glavi i okamenio se oko tog pitanja: za vazda idemo?! I Matija je otišla s ognjišta i odvela dva sina, al nije nitko u kući ni pomislio, da se djeca ne će povratiti na svoje ognjište, čim odrastu i čim im ne bude potrebnije majčino oko od topline djedovskih glavnja. A ona i Tomo — da odu za vazda?!

— Što ti veliš, striče Pere — upita veoma bojažljivo i oprezno Perjasa, kad ga je upražala nasamu — ćemo li Tome i ja s dicom ostati dugo u svitu?

Da li je on naslutio njezine bojazni il je samo pogodio posve slučajno, što je tišti, a da na to nije ni pomišljao, bilo bi težko reći, no odgovori joj posve mirno i uvjerljivo:

— Da j' bilo na moju, ne bi bije ni odlazije, a kad je tamo, neka ga, dok god bude tije. Kad vam bude dosta, znate, di vam je kuća.

Kad je čula te rieči, pade joj težak kamen sa srdca.

— A jer me to pitaš?

— Uprav ni sama ne znam, al mi je tako naletilo — odgovori ona u neprilici. — I ja bi volila, da nije ni odlazije.

— Pametan je Tome i vridan je, pa ne će nigdi loše, al bi bilo najbolje, da j' osta ode!

— I ja tako mislim — odgovori Seka i duboko odahne. Bilo joj je lakše, kad je znala, da se mogu povratiti, ako im tamo ne bude dobro.

Pripreme su se za odlazak primicale kraju. Joso je načinio četri povelika sanduka, u koje je Seka složila sve svoje stvari, a tad su sanduke zabili čavlima. Osim tog je imala tri torbe, u koje je metnula ono, što bi joj putom moglo trebati za nju i djecu, kao i jelo, kolko su računali, da im je potrebno od kuće do Dubrovnika. Joso je tvrdio, da jela ne treba mnogo, jer će putom i na brodu svagdje dobiti koliko joj duša zaželi, al je Perjas ostao pri svojoj tvrdnji: »Tko nosi, ne prosi« i odredio, da se njegova odredba izvrši: trebalo je ponieti kuhan svinjski sušeni but, nekolika pedlja slanine, lakat pečenica, nekolika sira, kruh kolk prvi kotač konjskih kola, desetak glavica luka i povelik lončić kisela skorupa.

— Ako ne poidete putom, ne će vas od tog trbuv zaboliti ni u Dubrovniku — govorio je Perjas — a nađete li u ciloj Dalmaciji bolje suvo meso od našeg, pljunite svom stricu Perjasu u brk.

Barica je šutjela, al se je na njoj vidjelo, da se slaže sa svojim čovjekom i da joj nije žao. Davala je rado, računajući vjerojatno, da je sve to još uviek — premalena prćija.

Seka se nije petljala u ta razsuđivanja, jer nije bila vješta, pa se je posve prepustila starijima, nek oni odlučuju,

kako drže najpametnijim. Što se je više približavao dan odlazka, to je bivala sve tužnija kao da ide u otvorenu provaliju, iako je u duši bila sretna, što će opet biti sa svojim čovjekom. Nije joj bilo ni na kraj pameti, da se veseli, što će živjeti u gradu gospodskim životom i što će vidjeti mnogo liepih krajeva i gradova. Na to nije ni pomišljala. Gorio je samo jedan plamičak zadovoljstva i sreće, koji je obasjavao Tomu, a sve oko njega — bio je crni, neprozirni i neprobojni mrak. Vrlo se je težko razstajala s ukućanima i nije mogla sustezati potoke suza, koji su joj oblievali obraze. Djeca su se vrlo veselila odlazku i jedva su čekala, da stric Joso upregne konje, dok su ih djeca, koja ostaju na ognjištu- okružila kao čarobni kolut i neprestano se otimala, koje će ih više izgrliti i izljubiti.

— Kad ćete se vratiti? — upitao je Kikica Nikola strica Jose.

— Kad reče Omo — odgovori mala posve mirno i veselo. — Kad reku un i Seka, unda ćemo se vratiti.

Sva su se djeca u kući veoma voljela i pazila — iako su se češće međusobno i potukla! — a napose je bila velika ljubav i pažnja između male Kike i Nikolice Josina. Njih su dvoje bili najčešće skupa, napose odkad su otišli na tuđe ognjište Martin i Ivan sa strinom Matijom u Egeljac. Tim je odlazkom to najuže družtvo bilo još više suženo i još čvršće povezano, da se sad posve razbije. Mali Nikola nije znao reći, što osjeća, al ga je gušilo i kad su polaznici sjeli u kola, i on je briznuo u plač kao i mnogi ostali. I Seka je gorko plakala, dok su Kika i njezina mlađa sestra Marija samo gledale, što se to događa i nisu ni suzu spustile. Mali je Martin bio još premalen, da uobće razmišlja o tom, što se s njim događa, pa je s majčina krila začuđeno motrio tu čudnu gužvu i gurkanje oko kola onih, koji ostaju na ognjištu. I Joso je kradom obrisao oči, šviknuo bičem i pognao.

Sjedili su svih petero nad prednjim kotačima na sjedalu, koje je izpleteno od rakitova šiblja kao košara s naslonom, u koju je nabijeno dovoljno slame, da se može udobno sjediti. Put ih je vodio preko Obsenice do crkve, pa nalievo seoskim putom preko Hojevca, između Vrbanovih kuća, kroz Blaževce, preko Krušnice u Egeljac na državnu cestu. Tu odmah nalievo, samo nekoliko stotina koračaja

od Krušnice, nalazi se kuća Jocana Bilića, za kog se je udala Matija, pokojnog Mate. Tu su stali, da se pozdrave s njom i s djecom. Ona je znala, da će tog dana proći, pa ih je očekivala, a i Jocan je bio kod kuće. Čim je čula poznati zvuk bronza na konjima, odmah je razpirila vatru i priredila tavu, da razbija kajganu. Uzalud su i Joso i Seka uvjeravali, da ne mogu jesti, jer su čas prije pustili žlice iz ruku — Matija se nije dala smesti, jer joj ne bi obraz mogao podnieti, da ih tako pusti izpod svog krova.

— I žuri nam se, nešo! — uvjeravao ju je Joso. — Moramo za vida Pod Prag, a di je još to?

— Morete uprav s noge na nogu još za sunca pasti na konak — odgovori mu Jocan, koji je poznavao svaki pedalj ceste ko svoje ognjište.

— I nije baš tako — protivio se Joso, kojemu je bilo mnogo do tog, da konje ne umara brzim hodom, kad nije potrebe.

— Pa da i zakasnite, po ovakom je vrimenu lipše po noći neg po danu — odgovori mu Matija, držeći objeručke veliku tavu nad vatrom.

— Est i to, nešo, al ja vindar volim za vida biti pod krovom.

Djeca su sjela pred kućom na klupu i samo se niemo gledala, jer od preobilja novih misli i događaja nisu znala, što bi jedni drugim rekli. Poslije duljeg niemog međusobnog promatranja, upita Marija Ivana:

— Zove li te ode ko Srđenom?!

— Ja ga vaik tako zovem — odgovori joj Martin, na što ga Ivan gurne veoma ljutito i reče:

— A ja tebe zovem Bilaćom!

— Kun da mi je to ništo?! — odvrati Martin pobjedonosno.

— I stric te tako zove! — suzbije ga Ivan.

— Pa, esam bil, al ti si Smrzle, Srđen! — baci Martin podrugljivo.

Jocana su, očuha, zvali stricom

— A ti osta »Kikica«? — reče Ivan, smiešeći se veoma prijateljski.

— E. Svi me sad tako zovu — odgovori Anica posve mirno.

— A mene su prozvali »malom Sekom« — reče Marija.

— Kad si upljunuta strina Seka — raztumači Srđen veoma mudro i ozbiljno kao veliki.

Tu su se zadržali preko jednog sata, a onda se razstali u suzama i cjelovima, kao da se nikad više ne će vidjeti. Već od Jocanove kuće se osjeća lagano dizanje Velebitova podnožja, a na manje od kilometar puta se diže njegovo golemo tielo, koje se je izpriečilo između Like i Dalmacije kao umoran junak na počinku.

Uzbrdica je velika, al kola nisu bila veoma obterećena, pa su konji odmicali dosta brzim koracima. Joso je više iz običaja nego potrebe češće podviknuo i šviknuo bičem, na što su konji vazda odgovorili omahivanjem glavama, a bronze su jače udarile i zvuk odjeknuo od velebitskih stiena, iz šumovitih uvala i s golih izbočina. Svaki put je nastala ugodna smjesa raznih jeka, već prema tome, od česa bi se zvuk odbijao.

Joso je sjedio na desnoj strani, jer mu to mjesto određuje kočnica, koja mu vazda mora biti pri ruci, a Seka je bila nalievo, djeca u sredini. Čim su se izvezli nad Lotiće, na lievoj strani im je pukao vidik na svetoročke brežuljke i dolinice. Pod njima je ciela visoravan od Zira, divnog samačkog brda, do Resnika, koji svojim visokim glavicama zatvara lovinačku kotlinu prema iztoku, pa ovamo do pod Velebit. Seka nije mogla dosta napasti svoj vlažni pogled na tim ljepotama, koje ona prvi put gleda tako pregledno i ujedinjene u skladnu cjelinu goleti, biele kao šećer, gajeva, mrkih kao noć, i dolinica i polja, zelenih kao rajske poljane. Njezine se Ričice ne vide. Ovdje ona nije provela svog djetinjstva, pa stog ni ne pozna izbližeg ni dolinica ni brežuljaka, no to nimalo nije umanjivalo njezine zanešene uzhićenosti nad ljepotom tog Božijeg saga, koji je ležao pred njom kao čarobni san.

Matija joj je bila svojom mudrom razgovorljivošću ulila u dušu mir i pouzdanje u budućnost i novi život, koji ju je čekao tamo na jugu, pa su se razstale u suzama, al je Seka u duši bila mnogo smirenija, nego kad je ostavljala Kresinovo ognjište. Čim su se razstale, prestale su i suze teći, a pred sobom je u daljini gledala smiren i liep život sa svojim Tomom i djecom, pa se je bila zaniela ugodnim sanjama i priviđenjima. Tako je to bilo, sve dok joj ne puče pred očima vidik tih dragih krajeva. Prvi put u životu opazi

njihovu bajoslovnu ljepotu i već ih ostavlja, da ih možda nikad više ne ugleda. Na tu joj pomisao leže na grudi tako strašna težina, te pomisli, da će joj zdrobiti prsni koš, i maši se rukama grudi, kao da ih želi pojačati, da tim lakše odole tom užasnom pritisku. Oči su joj se opet pomutile suzama, pa ih je jedva suzdržavala, da ne provale na obraze. Osjetila je, kao da je na svom rođenom sprovodu, iza kojeg može slieditи samo pokop. Tako je osjećala, a to je teže, jer koga pokapaju, taj je već svoje pretrpio i ništa ga se ne tiče, što se dalje tu oko njega događa, dok je ona sama sad istom proživljavala sve muke umiranja bez tjelesne bolesti. Da je bilo po njezinu razpoloženju, najradije bi zamolila djevera, da okrene kola i da se vrate natrag. To bi bilo jedino rješenje, koje bi tog časa bilo odgovaralo potrebama njezine duše.

Kad su u Šiljcima zakrenuli nadesno, ona je i opet pripila pogled na te drage brežuljke i dolinice, no kako je sad gledala izpred Jose i morala se malko nagnuti napried, on to opazi, pa je upita:

— Što si se tolko, Seko, zagledala?

— Uprav ništa, Dragi! — odgovori ona i u neprilici svrne pogled na konje i strese glavom, kao da će se tako riešiti misli, koje su joj tištale i mozak i dušu. — Samo sam se tako zagledala.

To je njezino tumačenje Josu posve zadovoljilo, jer je on tuda već mnogo, mnogo puta prošao i nije nikad ništa opazio dolje, što bi bilo na sebe svratilo njegovu pažnju, pa je vjerovao i nevjesti. Dosad su svi mramorkom šutjeli, jer je to Seki odgovaralo, Joso je smišljao, što bi govorio, no vazda se je zadovoljio samo tim, što bi viknuo na konje, a djeca su kao opojena gledala netremice u konje i uživala u svojoj prvoj duljoj vožnji. Djevojčice su se stisle među majkom i stricom, a mali je Martin neko vrieme mirno promatrao konje, kako se lagano i pravilno kreću, a onda su mu se vjeđe sklopile i zaspao je. Seka to nije ni primietila, jer je bio posve miran, a to joj je bilo najglavnije, jer bi samo njegovo čavrljanje i mjestolenje bilo moglo pomutiti njene sanje i osjećaje, koji su joj izpunjali dušu.

Spremajući se na odlazak nije ni slutila, da će joj biti tako težko i bolno ostaviti rodni kraj. Ponovno je prikovala pogled za onaj Božji sag, koji predstavlja za nju cieli sviet,

i koji napušta baš sad, kad je osjetila i doživjela u svojoj duši svu njegovu neizporedivu ljepotu i milinu.

U tim mislima je prekinu gusta šuma, koja je kao zastor prekrila svetoročku kotlinu. Pred očima su joj se redale samo velike, debele bukve, između kojih je, tu i tamo, posve sramežljivo gdjekad sievnulo zelenilo dolinica ili bjelina kamenih brežuljaka, da se odmah i izgubi iza stoljetnih bukovih stabala. Dosad joj je Velebit bio kao izvidničke stepenice, s kojih je opazila i promatrala svoj dragi kraj, a sad istom postade planinom, u kojoj se gubiš kao u mrkloj noći il kao u majčinu krilu, kad te oblada san djetinjstva i umora.

— Nego, nevista — javi se Joso veoma sporo i otežući svaku rieč — ako vidiš, da tamo nije dobro, nemojte tamo bluniti, man ajte svojoj kući.

Na te se djeverove rieči Seka trgne iz svojih sanja i tugovanja kao da je udario grom iz vedra neba. Iznenadile su je, jer Joso nije dosad rekao ni biele ni crne o njezinu odlazku, pa nije znala, što misli, osim što joj je bilo najnaravnije, da se ne mieša u pitanja, koja rješavaju stariji, napose, kad zna, da je to riešio još pokojni ćakan Kresina. Njegova je izjava bila za nju novost i odkriće.

— Bit će, ako Bog da, dobro — odgovori ona veoma brzo, da on ne bi opazio njezinu tugu i zabrinutost. — Ne bi Tome pisa po me i po dicu, kad bi se boja, da ne će biti dobro.

— Daj, Bože, najbolje, al ja samo velim: ako ne bi bilo dobro, nemoj se dati smotati od Tome, pa da mam ne iđete svojoj kući — odgovori Joso mnogo sigurnije i određenije. Poslije prvih nesigurnih rieči već je osjetio čvrsto tlo pod nogama i dobro je znao, što želi reći.

— Bit će dobro, ako Bog da — ponovila je Seka.

— Ništa ja ne velju, man da se ne daš od njeg smotati. Znam ja, kako j' to, kad čovik nikud zaglavi ka june u naviljke! Da j' i najgore, ne će reći, kako j', man tira dalje ka munjen. Tome j' taki, a taki smo mi svi — govorio je vrlo uvjerljivo i čvrsto. — Imamo mi zemlje, Bogu mom vala, i prikoviš, pa nije ni lipo ni pametno, da se razsipljemo po svitu ka prosjaci, a da nam doci i drage žele mužke snage i milovanja.

— Ja se nadam — poče Seka, no rieč joj zape u grlu, jer je i opet osjetila na grudima onaj težki pritisak tuge

i bolova, koji tište i peku, da bi čovjek svisnuo pod njihovom težinom.

— I ja se nadam — nastavi Joso njezinu misao — da će biti dobro, i Bog vam dâ sve, što od njeg želili, al kad Tome nije otiša u škole, dok je bije malen i za škole, sad nije pametno. To ti ja velim! I bilo bi najbolje, da se vratite na svoje ognjište.

Seka mu ništa ne reče, a i on časak ušuti, da onda nastavi:

— I još ću ti ništo reći, nevista: esmo mi svi dobri i slažemo se u kući, Bogu vala, ka edni po edni, al — sve ja vidim! Stric Perjas je pravi čovik, i strina Barica j' prava žena, al nit je un ćakan Kresina, pa da nas sve drži ka genera, nit je una naša vridna majka Ika, pa da nas sve zna voditi za ruku ka malu dicu! Dobro j' kod nas i bolje neg kod bilo koga drugog, al ni kod nas nije dobro. I sama si ti vidila strininu upravu: una se svakog boji i tila bi svakom ugoditi, al ne kako una misli, da j' najbolje, man kako kome pune u glavu. A tako se ne živi u graničarskoj kući. Tako se samo propada i razpada. I ja tebi velim: ne ćemo mi dugo isti s iste stolice. Una j' već puštila uzde iz ruku, a stric Perjas i' nije ni ujtije, kako Bog zapovida. Ja sam mu već tije reći, al sam se jope pridomislije. Ne bi ga rada uvriditi, a sve se bojim da bi un to tako uzeje, pa bi mi bilo ža. E l' nu?

— I ja se bojim — odgovori Seka, samo da mu potvrdi i da vidi, da prati njegove rieči i misli.

— Ja ću gledati, da se ne podilimo, ako bude ikako moguće, jer bi to bilo najgore. Dok smo u rpi, i bogati smo i ugledni smo, a kad se podilimo, bit ćemo prosjaci ka i drugi, koji su to uradili, i ne će do nas ništa više držati ni blunast ni pametan.

— E, da. To bi bila velika nesrića — i opet potvrdi Seka.

— Ako bi moralo doći do diobe, reci Tomi, da se dili po lozami. Ja smo i vi skupa, i što j' moje, to j' i vaše i Božije, pa kad došli, da došli i bili zakoni, kakvi bili. Samo da zna Tome. To mu reci.

Seka nije pravo razumjela domašaj tih rieči, jer nije znala, da se stupanjem u državnu službu i izbivanjem kroz određeno vrieme iz zadruge gubi svojstvo zadružnog člana,

no ipak osjeti plemenitost i dobrotu djeverovih rieči i susprezane se suze spustiše niz obraze. Tiho mu reče:

— Reći ću Tomi, i vala ti ka pravom bratu.

— Samo da Tome zna, a ti ne zaboravi i ne daj mu, da benavi tamo. Dok vidiš, da nije dobro, skupi skute i — kući svojoj ka pravi ljudi!

4

Sve je izvedeno po Tominoj osnovi, i Seka je s djecom sretno stigla baš onako, kako je on predviđao i njoj odredio. To nije bilo težko, jer je u Zadar stigla na vrieme, a brod nije trebala nigdje mienjati, pa kako se je ukrcala u Zadru, tako je s djecom i sanducima doplovila u Dubrovnik bez ikakove daljnje brige i neprilike.

Prvi dojmovi nemaju upravo nikakove oznake ni važnosti, jer je Seka bila toliko izmrcvarena putovanjem i brigom oko djece, da nije ništa vidjela osim Tome, kom je pala oko vrata i zaplakala od sreće i ganuća. Ne zna ni kako je izišla iz broda, ni gdje je izišla, ni što je oko sebe najprije opazila, jer su njezine oči još s pučine tražile samo Tomu kao jedini spas iz težkog položaja, u kom se je nalazila. Čim se je više približavala cilju svog križnog puta, tim joj je bila sve jasnija i jasnija misao, da nije pametno, što čini, i da se nimalo ne veseli tom novom životu, koji je čeka. Sve je uzimala kao zlo, kom ne može izmaći, jer je Tomo već zaplovio tom strujom, pa ga sad mora sliediti pod svaku cienu.

Potrajalo je nekoliko dana, dok su se smjestili u svojoj kućici, a međutim su se zadržavali kod Zubka i njegove obitelji. Žene su se odmah razumjele, i to je bio prvi povoljni dojam, koji je Seka osjetila u svojoj duši. Imat će se barem s kim porazgovoriti i pitati za savjete i upute, kad joj uztreba. Najveću je bojazan osjećala pred odgovornošću za kuhanje, jer iako je ona znala nešto više neg ostale svetoročke seljanke, ipak je bila sviestna, da je to još uviek premalo za pravo, valjano vođenje samostalnog kućanstva. Napose joj je zadavao brige štednjak, jer joj je netko pripoviedao, da je to nešto posve drugo neg ličko otvoreno ognjište. Već je u prvom razgovoru odkrila Tomi tu svoju bojazan i brigu, no on je utješi s viešću, da je u njihovoj kućici pravo otvoreno ognjište, skoro kao ono pod Pilarom na Kre-

sojića ognjištu. Seki je odmah odlanulo, brige se splasnule i slobodnije je stupala u neizviestnu budućnost svog kućanstva i gospodarstva.

Život je počeo teći i malo — pomalo poprimao ustaljeni oblik, kakav je bio i kod drugih nalih službenika u tom gosparskom gradu. Djeca su bila vesela i zadovoljna u svom vrtu, dok je Seka već prvih tjedana osjetila, da joj taj zrak ne može nikako nadomjestiti ono, što je ostavila onkraj Velebita, al se nije tužila, jer se još nije imala na što tužiti. To je bio samo osjećaj nelagodnosti i neke podmukle tjeskobe, pa je pomišljala, da je to samo još uviek prigušena tuga za zavičajem. Sam život nije bio težak, a svakako lakši po svojim naporima nego kod kuće, osim što joj je obskrba vodom zadavala i mnogo brige i mnogo truda, jer ju je morala nositi iz prilične udaljenosti. Čim je došla, upozorila ju je Zubkova gospođa na tu potežkoću i ponudila joj, da može kod nje prati rublje, jer bi se inače previše patila tim poslom.

Seka je uložila svu svoju ljubav, sposobnost i pažnju, da Tomo bude što zadovoljniji, i to joj je podpuno uspievalo. Dolazio je iz službe s velikim veseljem, jer je znao, da ga kod kuće čekaju nasmijana lica i uredna kuća. Seka je doduše bila blieda, no to mu nije upadalo u oči s razloga, što je taka bila i kod kuće. Take je ona boje, i vjerojatno ne može drugačije ni biti. Da se ne osjeća dobro, nije mu nikad rekla, a što je kašljucala, nije bilo napadno, jer nije jako kašljala.

Sekin je dolazak s djecom opet zapalio staru vatru u Tominim očima i lice mu ovio novim žarom i sjajem, koji je prije vazda resio njegove obraze. Oživio je, uzpravio se i osjetio i novu snagu u svom nekadanjem naponu i novo životno veselje.

— Sve će, ako Bog da, biti dobro — govorio je Seki, kad ju je uveo u njezin novi dom, i sve joj pokazivao i tumačio. Ona je šutjela, no bila je doista mnogo zadovoljnija nego se je bojala. Napose joj se sviđalo, što su sami za sebe u svojoj kućici, u svom vrtu i među svojim zidovima, tako da ni oni ne će nikom smetati, a ni njih ne će nitko uznemirivati. U kući je već bilo sve, što je potrebno za redovan život male, čedne obitelji. Tomo se je već bio pobrinuo i za namještaj i za hranu i za ogrjev.

— Kako si ti to sve lipo skupije i uredije! — rekla mu je i zadovoljno mu se nasmiešila.

— Eto, znaš, tako — odgovorio je on u maloj neprilici, kao da se nekako srami tog svog posla i uspjeha, jer bi mogla Seka pomisliti, da je obavljao i poslove, koji po shvaćanju njegova zavičaja ne spadaju na mužkarca. — Znaš: tu smo sami, a ni tebe prije nije bilo, pa sam sve sam radije ka nami!

— Uprav si sve lipo načinije i uredije — ponovi ona.

— Vidit ćeš, ako Bog da, sve će biti dobro — reče on i opet, osjećajući potrebu, da hrabri i sebe i nju, jer je u njemu neprekidno živjela misao i pitanje, da li je pametno, što radi. — Ti se ništa ne boj. Što ne budeš znala, uputit će te Zubkova gospoja, a upoznat ćeš se i s drugim, pa ćeš sve naučiti. Lako j' meni za tebe.

Seka je pažljivo slušala svaku njegovu rieč i šutjela, dok su joj po glavi letjele najraznovrstnije misli i pitanja, kako će sve urediti i udesiti taj njihov novi život. U svojoj se duši još nikako nije bila razstala sa životom u zadruzi, te joj se sve ovo pričinjalo kao san, iz kog će se probuditi prije ili poslije i opet nastaviti svoj pravi, podpuni život žene graničarke. Ovo tu — u stranom svietu, među posve nepoznatim ljudima, bez svojih njiva i ograda, bez svojih staja i torova, bez svog blaga i razgovora s njime, bez svoje preslice i tkalačkog stana: zar to može biti život za pravu ženu i čovjeka?!

Sad — što se god događa u životu, nije bez Božje volje, pa mora biti dobro. Tako je Seka i mislila i vjerovala, tako se pokorila, tako se vladala i nastojala, da se prema tome i snađe u tom novom svietu i životu.

Početak je bio dosta težak, jer je sve bilo novo i neobično, no s dobrom voljom i vjerom sve ide bez većih potežkoća. Tako se je i Seka uspješno snalazila mnogo brže nego je očekivala, a Tomo je bio sav blažen, kad je vidio, kako ona neusiljeno, jednostavno i spretno vlada tim gospodskim posuđem i pokućtvom, kao da je odrasla u građanskoj kući. Kući se je vazda vraćao s najvećom radoznalosti, što će opet novog vidjeti, što je Seka učinila, jer je spočetka bilo tako: svaki dan neko iznenađenje za njega. I pokućtvo je razmjestila posve drugčije, neg su ga on i Zubak bili smjestili.

— Nek ti ne bude ža — rekla mu je, kad se je povratio kući i pozorno promatrao njezino djelo — al ovako j' lipše. E l' nu, da j' ovako lipše?!

— E, lipše, lipše — potvrdi on, smiešeći se zadovoljno.

— I Kikica mi je pomagala ka velika — reče Seka i zadovoljno pomiluje po kosi diete, koje se je priljubilo otcu i čekalo njegovu pohvalu. I Tomo je najprije pomiluje, a onda se prigne i poljubi je u čelo, govoreći:

— Prava j' curica naša Kikica.

Seka je ukotvila pogled na Tominim nasmijanim očima i sve je u njoj trzala mladost i ljubav, da ga ogrli i poljubi, no svlada se pred djetetom. On je to razpoloženje očito i opazio i osjetio, pa jê bez razmišljanja privije k sebi i poljubi, govoreći:

— I ti si moja prava Seka!

— Bog s tobom! — reče ona šaptom. — Prid ditetom!

— Ovo j' naše malo dite! — odgovori on, pa je još jednom poljubi, a tad podigne Anicu u naručaj i pospe je cjelovima.

To je prvi put u životu, da ga je vidjela u takom razpoloženju, pa je to toliko raznježi i usreći, da se je i ona privila k njima dvoma i zagrlila ih, pa ljubila Tomu u potiljak tako, da diete ne opazi. I mala je ovila svoje ručice otcu oko vrata i pripila svoja ustašca na njegov obraz. Dok su njih troje tako stajali kao sraštena tri života, uđe mala Marija, vukući Martina za ruku. On se je nešto ljutio i prigovarao, no nije ni vikao ni plakao, pa to dobro dođe Seki, da se odvoji i uzme ga u naramak, tepajući mu:

— Što j' mom momčiću, milinje moje?!

— Marija me bije — odgovori mali ljutito.

— Laže, Seko! — uzprotivi se mala. — Samo sam ga povela u sobu, a un nije tije, pa sam ga vukla.

Tomo pusti iz naručaja Anicu, pa podigne Mariju, jer je opazio, kako je tužno i žalovito promatrala svoju stariju sestru, gdje je još nigda ne vidje, a gdje mora biti tako, tako liepo....

— Kikica je dobra i vridna curica, al si i ti dobra i vridna — šaputao joj je otac i cjelivao je.

U Sekinoj se duši razpjevala sreća i blaženstvo, kakovo još nikad nije osjećala. Sve joj je bilo široko i veliko i liepo toliko, da se je čudila, kako ona to nije prije vidjela.

Martinu je bilo krivo, što otac cjeliva i mazi Mariju, pa pruži ruke prema njemu, a on uze i njega na drugu ruku i nekoliko ga puta poljubi.

— Ti si najmanji, pa si zato najbolji — tepao je Tomo svom sinčiću — a najbolji si i stog, što si mužka glava.

Od tog je dana Seki bilo sve kao u raju: i lakše i ljepše neg ikad u životu. Dok su živjeli skupa u zadruzi, Tomo je bio povučen i mučaljiv i pred starijim i pred djecom, a sad je otvorio i dušu i usta i ruke još više neg je to prije znao nasamu učiniti, kad s njima dvoma ne bi nikog bilo. Posve je drugčiji, kao da je zbacio sa sebe onu ličku mužkaračku koru, koju svaki nosi prema ženi i djeci, pa izpod nje bilo i najtoplije srdce. Očito ga je odkravilo žarko dubrovačko sunce i gosparski način života, koji je razliven cielim krajem preko gosparskih dvora do zadnje sirotinjske potleušice kao dah kraja i pokolenjâ.

Seka više nije osjećala one zagonetne težine i nemilosrdnog pritiska na grudima, nit je opažala, da i pomalo kašljuca. Sve je nosila kao u šali i neopazice, bez osjećaja, da se u njoj odvija bilo kakav rad osim redovnog rada živa tiela, koje se troši i nadomješta potrošenu snagu. Ništa drugo nije osjećala.

Tomo joj je predložio, da promieni svoje seljačko odielo građanskim, i već je i ona bila sklona da pristane, te se je branila više, što je to smatrala svojom dužnosti i prema mužu i prema svojoj graničarskoj prošlosti, nego što bi bila uvjerena, da može ostati u svojoj ličkoj nošnji. Kad je međutim nekog dana vidjela nasred Dubrovnika mnogo seljačkih žena u narodnoj nošnji, tvrdo je odlučila, da se ne će ni ona drugačije vladati: ostaje pri svojoj staroj narodnoj nošnji!

— Nek ti ne bude ža — rekla je Tomi — al meni je ovo naše najlipše i najbolje. I jêr bi sad trošili za une gradske prnje, kad je ovo moje suvo zlato spram svega unog, što bi mi mogli kupiti?!

Tomo nije bio posve njezina mišljenja, jer je znao, kako će njegovi i stariji i mlađi drugovi gledati na ženu u seljačkom odielu, iako su i sami jedva sazuli opanke, pa bi mu bilo milije, da se presvuče u gradsku nošnju. Ipak je nije htio ni nagovarati, a kamoli siliti, da postupa drugčije.

— Kako ti god drago —rekao joj je posve mirno i jednostavno. — Ako potlje budeš tila drugčije, ja ne branim. Kako ti drago, tako i radi.

— E, e. To j' najbolje: kako vidim, al vidim, da ću ostati u ovom našem — odgovori ona zadovoljno. Sva se je pomladila i razcvala u očima od sreće, koju je u nju ulievao Tomin način saobraćaja s njom i s djecom, iako su joj obrazi bivali svakog dana sve prteniji i prteniji, kao da ih crv podgriza. Na njima se nije mogla odsievati njezina sreća i zadovoljstvo, jer očito nisu više bili sposobni da odgovaraju na titraje duše i kucaje uzavrela srdca. Uzprkos toj pojavi, nije osjećala nikakovih tjelesnih bolova, pa ni one čudne tjeskobe iz prvih dana njezina dubrovačkog boravka. Tomo je bio zabavljen svojim službenim poslom, da nije ni dospio, da opaža male i lagane promjene na njoj, a kad je bio kod kuće, onda se je bavio i s djecom i s malim kućnim poslovima upravo bajoslovnim zanosom i veseljem, da mu je sve u kući pjevalo i cvalo, te nije bio ni sposoban, da opazi i tamne strane tog dnevnog života, kako se odrazuje na njegovoj obitelji.

On je opazio na njoj neke promjene, no te su bile i posve naravne i veoma su ga veselile, pa kad bi i bilo što nezgodna il na njezinu izgledu il u razpoloženju, sve bi pripisivao tom njezinom blagoslovljenom stanju i mirno, bez brige i bojazni šutio. Kako je vrieme brzo odmicalo, a njezino stanje bivalo sve teže i teže, tako je on nenapadno i bez rieči nastojao, da bude kod kuće, što je najviše moguće, i sam je, bez suztezanja, obavljao sve najteže poslove, a za pranje je rublja uzeo neku ženu, koja je prala i kod Zubkovih. Seka se nije ništa tužila, al je bivala s dana u dan na očigled sve slabija i slabija. Još su računali samo na tjedne do sretnog obiteljskog događaja, a ona je malaksavala toliko, da je mala Kikica obavljala većinu kućnih poslova, koje ne bi posvršavao Tomo prije odlazka na posao, il koji ne bi mogli čekati njegova povratka. Jedva je bila u osmoj godini, kad ju je majka učila, kako se miesi kruh, i male su slabašne djetinje ručice hitro i doista krepko miešale brašno s vodom u velikoj zdjeli, a majka je pogledom pratila svaki kret spütnih malih ruku i riečima ravnala svaki njihov pokret. Mala se je veoma veselila, što može majku zamieniti, a nije ni slutila, kolika je to nesreća i žalost, što

je ta i takova zamjena potrebna. Njezinoj je djetinjoj duši bilo najvažnije, da je ona u kući već koristna i da može majka upočivati, dok radi njezina mezimica. I kuhala je mjesto majke, koja bi sjedila kraj uzdignutog ognjišta i putila diete, što i kako treba raditi.

Mala je Kikica pokazivala toliko spretnosti i brzog shvaćanja za svaki ženski posao u kući i u kuhinji, da je Seka upravo uživala od radosti i zadovoljstva, te je u tom razpoloženju zaboravljala na svoje bolove i neprilike.

Tomo je sućutno i s mnogo ljubavi i pažnje promatrao ženu, no sve je pripisivao redovitom toku događaja i nije bio zabrinut. Bilo mu je samo žao, što joj je ovog puta onako, kako joj nikad prije nije bilo, iako je s prvom djecom bila u mnogo težim poslovima i težim životnim prilikama uobće. Baš sad, kad bi joj moralo biti najbolje, kad bi morala sve prenieti pjevajući, jer je ne tište težki težački poslovi, ona je tako klonula i oslabila, da se više nije mogla prepoznati. Kao da je izvađena iz groba, u koji mora opet u najkraćem roku leći.

Jednog dana Seki pozli toliko, da se je morala nasloniti na krevet i prileći. Djeca su se sjatila oko nje, i dok se je mali Martin popeo na krevet i legao kraj nje, milujući je po uvelim obrazima, Kikica i Marija su niemo stajale, pogledavale se uplašenim pogledima i nisu znale, što bi počele. Majka je opazila i brigu i tugu na njihovim djetinjim očima, pa je prošaptala:

— Ništa j' ovo. Proć' će, ako Bog da, dok malko upočinem.

Kad se dulje vremena nije pridigla, Kikica nešto šane Mariji i iztrči iz kuće. Bila je bosonoga, u ličkoj seljačkoj košuljici, s uzkom tkanicom oko struka. Dvie su joj jake pleteničice visjele daleko preko pojasa, i kako je trčala cestom u grad, sve su zamahivale i milovale je po uzkim plećima kao spuštene struke crnih dragulja. Tako joj se kosa ljeskala na suncu. Trčala je k Zubkovim i rekla gospođi, što se s majkom događa:

— Nije zablištila, teto Mande, al uprav kun da j' zablištila — tumačila je mala svojim siromašnim rječnikom. — Ništa ne divani, što joj je, al joj nije dobro, dok je una legla i stisla oči, pa sve ječi.

Diete je sudilo, da je u stanju nesvjestice — da je »zablištila« — al je opet znalo, da se u nesvjestici ne govori, a Seka je s djecom razgovarala, kad je već ležala na krevetu i čas prije neg je Kikica odlučila, da otide Zubkovima, a da majku ni ne pita, jer je znala, da bi joj ona rekla, da ne treba.

Gospođa se je žurno opremila za izlaz u grad i pošla s Kikom, no uzput se je svratila k nekoj poznatoj gospođi, koja je vješta tim bolestima, jer joj je to zanat, pa je i nju povela sa sobom.

Seku su našle na krevetu u velikim bolovima. Hladan znoj joj je curio niz čelo i obraze, oči se pomutile, a obrazi još više uvenuli negoli su bili dan ranije. Stenjala je i ječala, gušeći duboke uzdahe, koji su joj navirali u grlo. Žene su je izpitivale, pregledavale i kimale glavama, a djeca su se u kuhinji pripila uz sobna vrata, da čuju, što se iza njih događa, no nisu mogla razabrati ni rieči, pa su se sćućurila u hrpicu kao srašteni trojci i niemo zurila sad jedno u drugo, sad u zatvorena vrata. Pokrila ih je tjeskoba i strah za majku, al nisu bila sviestna velike opasnosti, u kojoj se ona nalazi, pa su se držala još uviek mirno i sabrano. Poslije dužeg vremena iziđe iz sobe gospođa Manda i opet zatvori za sobom sobna vrata.

— Nije ništa, nije ništa — govorila je, sagibljući se k djeci i milujući ih po malim svietlim glavicama. Časak je zašutjela, a onda upita: — Znaš li ti, Kikice, di je ćakanova kancelarija?

— E l' di je Omo? — priupita mala.

— Da, da. Znaš li?

— Znam. Bila sam š njim već nikolka puta.

— Skokni, zlato Kikice, i reci mu nek dođe kući.

— Ajme meni, pripast će se! — odgovori mala plačnim glasom, osjetivši, da je majci sigurno veoma zlo, kad treba otca zvati iz ureda.

Gospođa se Manda na te rieči uzpravi, zagleda se u diete i reče:

— Ti si, sinko, pametnija i od mene i od ove naše babe! Počekaj još malko, pa ćemo viditi.

Iza tih se rieči odmah povrati u sobu i opet zatvori vrata, te su djeca uzalud nategla svoje male vratiće, da pogledaju, što im majka radi. Vidješe samo, da je na krevetu, i ništa više. Manda se poslije nekoliko časaka vrati među djecu, nasilu navuče smiešak na obraze i reče prema Kikici:

— Ne tribaš, ne tribaš ići. Majci je, hvala Bogu dobro, a on bi mislio, da je Bog zna što, kad ga zovemo. A nije ništa.

Djeca nisu mogla razumjeti na njezinu glasu, da misli drugačije, a govori drugačije, no Anici je bilo dosta, što ju je htjela slati, što je bila i pomislila na tu potrebu, pa da ipak donekle shvati ozbiljnost majčine bolesti. Uperila je svoje krupne oči u tetu Mandu i pogledom je pitala, o čemu se to radi. Gospođa je očito razumjela to pitanje, tim prije, što je sviestno tajila pred djecom i težinu i opasnost bolesti, pa se prigne, pomiluje Anicu po licu i reče joj kao odraslu čovjeku:

— Ne boj se, Kikica, srdce moje! Majku boli, al će to proći, ako Bog da, brzo. Ništa se ne boj.

Mala je bila sretna, kad je čula te rieči, al je one ipak nisu ni zadovoljile ni umirile, što je gospođa Manda pročitala na njezinim očima, koje su bile zavijene maglicom susprezanih suza.

Kad je Tomo o podne došao kući, zatekao je Mariju i Martina u vrtu kao što je to skoro redovno bivalo. Pritrčali su mu i s njim se izljubili, a mala mu je na dušak rekla:

— Omo, naša j' Seka bolestna. Leži.

— Teta Manda i još edna gospa — nastavio je Martin pripoviedanje, no toliko je požurio, da se je zapleo i nije mogao dovršiti rečenice.

— Što? — upita Tomo.

— Kod Seke su — odgovori Marija. — Kika j' išla po nji.

Tomo žurno uđe u kuću, gdje ga srete Anica zabrinutim pogledom i počne i ona pripoviedati, što se događa.

— Nije ništa. Ne boj se — dočeka ga Sekin glas, koji je treperio kao prenapeta struna i odavao svu težinu njezinih muka i bolova. — Da rečemo — i nije ništa, samo me malko pritislo — govorila je prigušenim, izmučenim glasom čovjeka u težkim mukama, koji još nije ni izmoren ni izcrpljen, pa može skupiti toliko snage, da glumi onog, kom ništa nije.

Njezina je patnja potrajala do u duboku noć. Gospođa je Manda već po dva puta odlazila kući i opet se vraćala, dok je ona druga neprestano bila uz bolestnicu i kuhala joj razne čajeve i trave, koje je Seka morala piti i potvrđivati, da joj je doista bolje, iako se na njezinu razpoloženju nije moglo opaziti nikakovo poboljšanje. Tu su gospođu zvali, prema uputi gospođe Mande Zubkove »šjora Luce«. Ona je neprekidno pripoviedala i čavrljala kao čëkalo na mlinu i za svaku je pojavu imala nekoliko primjera iz svog izkustva s ostalim gospođama, koje su je zvale u pomoć u njezinoj dugogodišnjoj djelatnosti, a to su bile sve same — gospe najuglednijih gospara. Tu su padala imena generala i francuzkih i austrijskih, sve dok se nije prisjetila, da bi bila prestara, ako bi tvrdila, da su je i francuzke generalice zvale k sebi u ovakim poslovima, pa je onda okrenula tako, da je nasliedila svoju učiteljicu, koja je vodila brigu oko Francuzkinja i bila njihova najpovjerljivija i u dopuštenim i u nedopuštenim poslovima svog zanata. Tomo ju je slušao i sve dobro razumio, no nije mu ni na kraj pameti bilo, da se bavi u mislima s njezinim pričama, dok je Seka nije ni razumjela. U svojim mukama nije dospjela ni da sluhom, a kamoli i umom sliedi njezine izljeve rječitosti bez kraja i konca, bez smisla i veze.

Istom oko pola noći nastupio je slom njezinih muka i patnja. Ležala je polumrtva u potoku znoja i suza.

Mrtvo diete u osmom mjesecu. Momčić ko bubla masla. Još posve svjež.

Djeca su spavala u kuhinji, a Tomo nije znao, kako mu je ime od tuge i žalosti. Seka je bila u nekom bunilu, koje je graničilo s bezsvjesticom, i nije se zanimala ni za sebe ni za diete. Kad bi otvorila oči, tražila bi mutnim pogledom Tomu, jer joj je samo to bilo kao dan jasno: mora znati, ljuti li se on na nju zbog te nesreće il ne. On je opazio, da ga traži, pa joj se prigne i šane joj:

— Tu sam ja, tu, Seko.

— Ne ljuti se — šanula mu je ona polumrtvim glasom. — Nisam kriva.

— Bog s tobom! — odgovori joj on isto tako šaptom. — Samo ti meni ozdravi, pa će sve biti dobro.

Njegove su je rieči ohrabrile, pa ga pogleda mnogo otvorenije i nekako živo, jasno i veselije, te opet šane:

— Bog ti platije, kad si tako dobar.

Njemu je bilo neopisivo žao, što se je to tako nesretno dogodilo i nije mu nikako bilo jasno, zbog česa je tako, no nije mu bilo ni na čas u glavi, da bi ona mogla biti kriva toj nesreći. On je samo žalio nju zbog muka, koje mora podnositi i zbog sina, koji tako nesretno dođe na ovaj sviet, da ni ne udahne ovog zraka, pa da već ode, prije neg je došao. Bilo mu je veoma težko i žao, al je nosio stisnutih zuba, mirno naoko i posve sabrano već i zbog tog, da Seki ne otežčava njezinih muka, a i zbog djece, koja nisu smjela osjetiti svu tugu, težinu i žalost tog događaja. Kako se pred njima nije moglo ništa zatajiti, a napose ne pred bistrom i otvorenom Kikicom, Tomo nije ni kušao, da pred djecom petlja i pripovieda kakove bajke. Odgoj ličke djece — a vjerojatno i seoske djece uobće — ne dopušta ni laganja ni zabašurivanja, jer je njima priroda otvorena knjiga i majka, koja uobće ne govori, ali sve pokazuje i ništa ne taji, osim tajna nedokučivih ljudskom umu i razumu.

Tomo je bio prividno tvrd kao kamen, bez suze i uzdaha, no srdce mu je pucalo od tuge za ženom i djetetom.

— Bog sam zna, što j' to?! — šane babici.

— Ha! — odgovori ona neodlučno, jer nije ni sama znala, što bi odgovorila. — Ima tog više u našem gradu. — Gospa Seka je promienila zrak, a i slaba je od sebe. Možda je i digla što težko.

Tomo ju je slušao samo na pola uha i nije pridavao nikakove važnosti njezinu tumačenju, baš kao što joj nije ni svoje pitanje postavio očekujući, da će dobiti na njeg odgovor, koji bi mu mogao što raztumačiti. Upitao je samo, da nešto reče i da mu bude lakše, da ne šuti u tolikoj navali osjećaja i bolova. U uredu mu dadoše osam dana dopusta, pa je bio neprekidno u kući i brinuo se za ženu i djecu. Šjora Luca se je navraćala svakog dana izjutra, a dolazila je gospođa Manda i po dva puta dnevno, da prigleda i pomogne. Mala je Anica morala voditi kućanstvo — po uputama tih dviju gospođa i tako doživjeti prve brige domaćice. Tomo je upućivao diete, koliko je sam znao, i suznim očima motrio, kako se okreće oko ognjišta i po kući kao odraslo čeljade, misleći na sve, što zahtieva dnevni život njihove male obitelji. I Marija joj je pomagala, koliko je najviše mogla. Svakako je imala najbolju volju, da sestri

olakša i da majci bude pri ruci, čim poželi što. Mali je Martin također osjetio, da je na sestrice pao velik posao, pa je i on nastojao, da se nekako ukopča u taj novi način života, pa je svaki čas hvatao sad ovu, sad onu stvarcu u kuhinji i nosio je s jednog mjesta na drugo, govoreći:

— Evo, Kikice. To sam ja donije.

On ju je vazda tako zvao, a isto i Marija, jer im se je sviđao taj nadimak, što ga je stvorio djed Kresina. Tomo i Seka također su se njim služili, al ne stalno i dosljedno.

Tomo je kraj sve svoje velike brige i tuge opazio taj dječji rad i nastojanje, da sve troje budu koristni u kući, pa ga je podilazilo toplo i blaženo zadovoljstvo, koje mu je uvelike olakšavalo muke i bolove. Neprekidno mu je bilo navrh usana, da pripovieda Seki, kako je Kikica podpuna i vriedna domaćica i kako joj Marija pomaže, no vazda se je svladavao, jer je želio, da ona uobće i ne misli o kućnim brigama i poslovima, a kad bi joj to spomenuo, ona bi zacielo shvatila svu ljepotu, ali i svu tugu te pojave. Stog je samo promatrao, što djeca rade, tiho uživao barem u tom zadovoljstvu i šutio.

Seka se je pomalo oporavljala, jer nisu nastupili nikakvi zapletaji bolesti. Šjora Luca je određivala, što smije jesti, a ona se je zdušno i savjestno držala njezinih odredaba. To joj je bilo tim lakše, što joj uobće nije ni bilo do jela. Živjela je prvih dana od samih tekućina, od čajeva, među kojima je kadulja — žalfija — zauzimala prvo mjesto.

— Kadulja mrtve uzkrisava — ponavljala je šjora Luca vazda, kad bi spomenula taj blagotvorni liek. — I ona j' proti svakoj bolesti. Nju pijte i sad, dok ste bolestni, i poslije, kad ozdravite.

Dok je ona jednom zgodom tako pripoviedala sa Sekom i ulievala u nju svojim mislima zdravlje i životno veselje, Anica je uniela majci čaj.

— Evo, Seko. Dobro sam ga svarila — rekla je mala, polažući šalicu na stolić kraj majčina uzglavlja.

— Mala vas zove imenom?! — iznenadi se primalja.

— To ni nije moje ime, al me tako svi zovu — odgovori Seka.

— I vaša djeca?

— I ona.

— A ne majkom il mamom il nanom?! — čudila se šjora Luca.

— E, e. Uprav tako — potvrđivala je ona i na silu se smiešila tom Lucinu neshvaćanju posvećenih graničarskih običaja, pa nastavi, da joj raztumači:

— Mamom il majkom zovu dica planinku il baku, a svoju majku svi zovu imenom il kako drugčije.

— A kako zovu otca?

— Naša dica ga zovu »Omom«, kad mala Kikica nije mogla izgovoriti Tomo. Tako j' i ostalo: sva ga naša dica zovu samo Omo.

— Ajme meni, kako j' to!

— Eto, tako. Taki je adet.

— Al sad bi vas mogli zvati mamom i tatom il nekako drugčije, al ne imenom.

— Ovo j' nami najlipše. Ja ne bi tila, da nas zovu drugačije.

— Tu su drugi običaji.

— Al mi imamo svoje! Ovako j' nami najlipše.

Šjora Luca ju je gledala s podpunim nerazumievanjem i nije više kušala da djeluje na promjenu tih naziva, nego upita:

— A zašto zovete malu Anicu Kikicom?

— Tako ju je prozva njezin vridni pokojni did Kresina zbog dugi pleteničica. Ima lipe kosice.

— To je istina. Ima kose, kao da joj je već petnajst godina — potvrdi gospođa i ušuti, dok je Seka pomišljala, kako bi to bilo, da je sad djeca počnu zvati nekako drugačije, pa da se i njoj i djeci sviet ruga, kad se vrate kući. Na toj se pomisli ulovi i zastane. Već je davno bila prestala tako misliti, a sad joj se nenadano nađe u glavi ta misao. Pritisak i tjeskobu novog kraja, novih običaja i posve stranih lica olakšao je Tomin topli postupak, koji je posve neočekivano i posve naravno, jednostavno i blago uveo u svoj redovni saobraćaj u kući. To je za Seku bilo nebesko odkriće, koje nije ni u snu predviđala, jer ga nije mogla ni dočaravati, a kamoli očekivati. Što čovjek ne pozna, ne može ni željeti. Zacielo je to i Tomi došlo iz unutarnjeg bogatstva osjećaja, bez ikakove pripreme i razmišljanja, a dozorio je za takav postupak dugotrajnim samovanjem, a vazda u mislima na svoje mile i drage. Kad su se sastali, progovorilo je iz njeg ono, što je u sebi nosio, a što nije nikako poznavao.

Posve je naravno, da uz tako Tomino držanje Seka nije mogla pomišljati na povratak na ono staro, koje nije ni tako toplo ni tako liepo, iako je ona i prije bila s njim i sretna i zadovoljna. Njezinu je sreću i zadovoljstvo diglo napose sjećanje, što su joj i svekar i svekrva nagovještali o njezinu Tomi i njegovoj — tako, naklonosti prema ženama. Sad je ona punom dušom i srdcem osjetila svog, podpuno svog dobrog i dragog Tomu i uvjerila se, da su ono bila samo nagađanja, samo bojazni zabrinutih roditelja, koji su i nju voljeli doista kao svoje rođeno diete, pa su stog i smatrali svojom dužnošću, da joj ne zataje ni tih svojih najgorih i najtežih bojazni. Sve je to nestalo i uminulo pod pritiskom Tomine otvorene duše, kojom je prigrlio i nju i djecu. Ona je nanovo počela živjeti, kao da je sve ono prije bio samo prividni život, kunjanje i životarenje, jer drugačije nije moglo biti. To je sad život, tako on doista cvate u svom zamahu i poletu!

I baš je u tom najsmirenijem i najugodnijem razpoloženju snađe ova velika bolest i nesreća. Od prvog je dana osjećala, da joj tu ne prija, pa se od napornog puta nije nikako mogla tjelesnó oporaviti, a i povrh toga joj je neki težki umor legao u kosti i mišičje, al je u svojoj obiteljskoj sreći i zadovoljstvu na sve zaboravljala, ne polažući baš nikakove važnosti na te pojave napose, odkad je osjetila, da je u blagoslovljenom stanju. Smatrala je to redovnim pratiocem pojava, koje je Providnost ostavila, da se čudesno razvijaju u slabom ljudskom tielu. Nije joj nikad nitko pobliže tumačio, a napose nije mogla iz plovanovih propoviedi, kad bi se i odnosile na to čudo, doći na pomisao, da je ona doista u takom stanju hram Božjih čudesa. Ta joj je misao i osjećaj pao u sviest posve neočekivano i nespremano: jednog ga je dana posve jasno zatekla u svojoj duši i u svojim mislima. Tako ga je nosila s bezkrajnom pobožnosti i poniznosti. Kako bi onda bila i mogla uz tako razpoloženje i uz Tomu onakog pomišljati na povratak Nad vodu?!

S razloga, koje ona nije mogla dokučiti i koje joj nije nitko znao raztumačiti, čudo u njoj svrši nesrećom i smrću, a njoj opet puče pred očima ona ljepota, koju je prvi put ugledala, sjedeći u kolima i penjući se uz Velebit. Razgovarajući sa šjorom Lucom i spominjući posve nepromišljeno povratak među svoje i na svoje, obuze je čežnja za rodnim

krajem. Prva je misao bila, da se je ogriešila, što je uobće i išla sa svog ognjišta, jer da to nije učinila, ne bi je zacielo bila snašla ova strašna nesreća, a i Tomo bi se bio povratio kući, samo da je ona odgovorila na njegov poziv, da je pametnije, da djecu i nju ne trga s korienjem iz rođene zemlje i s ognjišta. Bio bi se povratio, jer je dobar i jer ih voli. Sad je to već posve drugčije. Svi su sad ovdje, on je u službi zadovoljan, prilično mogu živjeti od njegove plaće, a žive i bolje i lakše neg kod kuće, pa kako bi se onda mogli povratiti?! S kog razloga? Što bi rekli stricu Perjasu i strini Barici?! Što bi rekli ostalim rođacima i znancima?! Svi bi im se rugali, govoreći i šaptom i glasno, da je »gospodin Tome« dobio ularom uz prsluk, da su ga odpustili iz službe, a to ne čine bez razloga. Dobre službenike ne odpuštaju nego unapređuju. To zna svako graničarsko diete. Tko bi im vjerovao, da su svoje volje napustili to gospodstvo i udoban život, pa se povratili, da oru, kopaju i žuljkaju palentu i grah?

Sve je to strjelovitom brzinom sievnulo u Sekinoj glavi, i odmah joj bi jasno, da mora i opet — samo zagušiti i zatomiti te misli, jer je to jedini pametni izlaz i rješenje. Dok preboli i pridigne se, dok životna snaga opet prostruji njezinim žilama, javit će se i životno veselje, koje će je prikovati za ovaj prekrasni kraj, a da niti nije takav — bit će joj liepo svagdje, gdje je njezin Tomo ovakav, kakav jest. To je sad misao, koju je stvorila u svojoj glavi, i koje se je grčevito prihvatila. Kako više nije osjećala težih tjelesnih bolova, a najviše je šutjela i slušala, što drugi govore, ako je bio tko uz nju, a kad nije nikog bilo, tad se je pogotovo mogla nesmetano zavezti svojim mislima. Tako je od uvjerenja, da nema povratka k Obsenici, prešla na daljnje razmišljanje i stvaranje nuždnih zaključaka. Misao joj pade na njezino odielo: hoće li moći vazda ostati u svom težačkom ruhu i u svojoj suknenoj carzi i haljincu?! Tomo joj nije ponovno ni jednom rieči spomenuo, da se presvuče, a ni sama nije na to pomislila, no sad joj se pričini, da ni preko tog pitanja ne može više samo šutke prelaziti. Ako želi ostati pri svom, mora misliti na prinovu, a ta je moguća samo od kuće. Kako može tražiti, da za nju predu, tkaju i šivaju, kad ni ona ni Tomo ništa ne privređuju za kuću?! Dopisuju se i vole se i svoji su kao i

prije, al ipak — velika je to promjena u međusobnom odnošaju! Jest ono tamo i njihovo, i oni su se mučili i na zemlji i oko blaga, al je vazda tako: tko otide, nema više ništa kod kuće. Tu nema ni lieka ni izlaza.

Kad joj je ta misao pala u mozak, skoro se je skamenila od čuda i iznenađenja: Tomo i ona i njihova djeca da nemaju više ništa Nad vodom, kraj one njihove drage male Obsenice, pod nezaboravnim Pilarom, gdje je njihovo pradjedovsko ognjište, gdje su grobovi svih njihovih milih, koji odoše na drugi, bolji sviet?! Pomisli pod težinom tog saznanja, da bi bilo najbolje, da o tom govori s Tomom, da čuje njegovo mišljenje. On je zaista i pažljiv i nježan, da može s njim o svemu otvoreno razgovarati. To je ona mogla i prije, još dok nije bio u ratu i dok nije ostao u svietu, jer nije nikad bio ni otresit ni priek, ni mučaljiv, kad je ona željela, da s njim što govori, al sad je ipak posve novi, posve drugi, kao da se je okupao u blagoslovljenoj vodi i sav se preporodio i preobrazio. Kao da nije tvrdi, okorjeli, ukočeni i ukrućeni graničar vojnik, koji najvoli razgovarati, kad on stoji pred kim u pozoru il kad netko tako stoji pred njim. Tomo je drugi Tomo, sav Sekin, sav mek i blag i drag svojoj djeci i svojoj ženi, posve srastao s njima kao bršljan svome hrastu, koji ga hrani i brani i diže nebu pod oblake.

Šjora Luca je čavrljala i brbljala o gradskim spletkama i babarijama, Seka je u svojim mislima brodila između Svetog Roka i Dubrovnika, boreći se u mislima za narodnu i za gradsku nošnju. Kad bi bilo pitanje samo ljubavi i naklonosti, izbor bi bio veoma jednostavan i jasan unapried, no tu se radi o mnogo sporednih pitanja, koja treba dobro vagnuti, dobro promisliti i onda istom — ne znati, kud bi, što li bi!

— Gospar Vice, onaj što ima brodove, jako je ljut na svoju šjoru, jer nije zadovoljna s botunima — govorila je šjora Luca, a pred Sekinim se je očima polako točila mala Obsenica kao suze iz djevojačkog oka i tekla, tekla, polako i neopazice prema Ponorima, a negdje tamo izpod Perala je Seka stajala u vodi te drage, nezaboravne, neuzporedive Obsenice, visoko je podvezala košulju, visoko preko koljena, voda joj je sizala uprav do sredine listova, i neumorno je žuljala svojim zdravim, čvrstim, mladim rukama tvrdu košulju svog Tome. A i ta je košulja njezina još više neg

Tomo, koji je sav njezin, jer je ona tu košulju svojim očima i svojom rukom i svojom dušom pratila od konopljina sjemena, pa do ovih perala: ona je sijala konoplju, ona ju je svojim rukama čupala, ona ju je potapala u mrtvi rukav svoje zlatne Obsenice, ona ju je poslije nekoliko tjedana vadila iz vode, ona ju je razgrtala i sušila, ona ju je svojom mladenačkom snagom stupala, stojeći na stupi kao vojnik na straži, dok je neka strina il jetrva držala ručicu pod stupom i oprezno je nevjerojatnom brzinom okretala i pazila, da sva bude jednako uhvaćena oštrim zubcima stupe. Poslije tog je ona svojim rukama povjesmo čistila od pozdera na grebencu i na grebenima, da ga najzad uzmogne smotati u kudjelje i privezati na preslicu i izpresti u tanku, neprekidnu nit konca. Kad je i to bilo gotovo, snovala je potku i navijala je na taru, pa onda tkala i rano ujutro i kasno uvečer, da poslije uzmogne ubieliti platno, krojiti ga, šiti i vezti prema svojim namislima i osnovama, da ga najzad može ponuditi svome vojnu, da obuče i da se kod crkve ponosi i košuljom i gaćama, koje su od sjemena, pa do tog svečanog pokazivanja — djelo njezinih ruku. Kako je s njegovim odielom — i prtenim i suknenim — tako je i s njezinim.

I dok je gospa Luca, šjora cielog grada, pričala gradske brbljarije i babarije, Seka je u svom prečistom duhu plovila tim mislima i odievala i sebe i svog Tomu i svoju djecu u odiela, kakvim su se odievali i pradjedovi i šukunpradjedovi i koja su trajala mnogo dulje od jednog ljudskog vieka, pogotovo, ako su služila samo za svečane zgode. Taka su preživljavala ne samo nekolika naraštaja, nego i nekolika koljena, prelazeći kao obiteljska svetinja od otca na sina. U svojim je mislima preživljavala Seka sve muke, sve patnje, al i sve ljepote graničarskog života, kojeg u svojoj duši ne bi mogla dati ni za što na svietu, a ne bi ga hotice ni zamienila ni za čije gospodstvo i bogatstvo. I sve je to sad — samo prošlost!

Odlučila je, da prvom dobrom zgodom zapodjene razgovor s Tomom o tim mislima, koje nju muče, jer su joj legle u mozak i ne puštaju je s mirom, no nije nikako imala snage, da spomene i izgovori prve rieči. Sve ju je nešto suzdržavalo i suzprezalo, jer nije bila posve načistu, što bi ga trebala pitati. Kad bi on prvi spomenuo samo jednom

rieči ono, što u njoj leži, onda bi ona lako i bez straha nastavila i malo — pomalo mu rekla sve, što je tišti i peče. Ovako je to bilo pretežko: trebala bi mu iz neba pa među oči početi pripoviedati, jer ne bi imala ni snage ni strpljivosti, da mu polagano i izdaleka navede razgovor na ono, što želi od njega čuti i doznati. Odgađala je iz dana u dan, od jedne zgode do druge, dok nije počela i ustajati iz kreveta.

Kad je Tomo jedno podne došao na objed, nađe Seku u kuhinji na stolici. Polako je ustala i pošla mu ususret. On se prepade, kad opazi, koliko je oslabila u tielu i uvenula u licu, žurno joj priđe i ogrli je, govoreći:

— Ne ustaj, Seko moja!

Htjede joj reći svoja opažanja o njezinoj slabosti, no onda se u zadnji čas dosjeti, kako bi to bilo nepromišljeno i neoprezno, pa se svlada, časak se u nju zagleda i reče:

— Vala Bogu, da si nam se pridigla, al bi bolje bilo, da još ležiš dok se posve ne oporaviš.

— Bolje j' ovako — odgovori ona krepkim glasom. — Ne boli me više ništa, Bogu mome vala, a i postelja čovika umori. Edva sam dočekala, da mogu ustati.

On ju je kradom promatrao, i sve ga je oko srdca stezala muka i tuga, kad ju je taku gledao, i jedva se je svladavao, da ne da oduška svojim osjećajima. Skupio je svu snagu i šutio, nadvio se nad nju, koja je međutim sjela, i nježno je milovao po licu. Osjeti, da je nezgodno da šuti, jer se poboja, da bi se u njezinoj bistroj glavi mogle lako poroditi misli, koje bi odkrile razlog njegova mučaljivog držanja, pa prošapće:

— Samo kad si nam jope na nogami, sve će, ako Bog da, biti dobro.

— Oće, ako Bog da — potvrdi ona dosta odlučno, jer je već i sama doista vjerovala, da je prebrodila sve opasnosti.

— Ti nisi mogla ni viditi, kako j' Kikica, ka prava curica, radila sve po kući! — reče on, gledajući zažarenim očima u Anicu, koja se je vrtjela oko ognjišta i svršavala objed, dok su Marija i Martin sjedili pokraj majke i netremice promatrali zabrinutim pogledima njene uvele obraze.

— Znala sam ja, da j' naša Kikica pravi curenjak — odgovori Seka i nasmieši se — a sad sam vidila, da zna sve ka i ja.

— Uprav sam danas molije gospu Mandu, da joj kupi haljinicu. To joj je sve pritežko po ovoj vrućini — reče Tomo, pristupi k maloj, pa i nju pomiluje i poljubi.

— A meni, Omo?! — upita mali Martin.

— I tebi, i tebi! — odgovori otac, smijući se. — I Mariji i tebi ću kupiti gradske haljinice, da budete ka mala gospoda!

Djeca su se zadovoljno smiešila i udarala ručicama, a Seka se je zamislila i oborila pogled u krilo, jer joj je izkrslo pred očima pitanje, koje je i nju morilo i koje je željela staviti Tomi. Smišljala je, da li bi odmah počela, no on ju prekine u mislima, govoreći: — I za te sam joj reka, da kupi i za te što lagano, jer ti je to naše domaće sad pritežko.

— E li?! — upita ona umjesto svake druge rieči i odgovora, jer joj je baš to naletjelo na jezik.

— E, e — potvrdi Tomo. — To j' naše bolje, al ti je po ovoj vrućini pritežko, a pogotovo sad, kad si još slaba. Da ti pravo kažem: i šteta j' tog našeg, da se maže i kvari. Prošle godine nisam na to mislije.

— A est, uvano, vruće u ovom našem — opet potvrdi Seka, osjećajući, da se njezino pitanje tako rješava samo sobom, Tominom voljom i odredbom, a da ona ni ne treba ništa pitati. Nije u sebi osjećala pobune proti njegovoj namisli, jer je i u njoj dozorjela ista odluka: čim ostaju u gradu, moraju se prilagođivati i njegovim običajima, pa i odievanju. Drugog izlaza nema.

— Nego, i još ništo — reče Tomo. — Kad sad na jesen počme škola, moramo Kikicu upisati.

— Kud upisati?! — iznenadi se Seka.

— Upisati je u školu — odgovori Tomo. — Već smo i zakasnili, jer je navršila osmu godinu.

— Žensko dite u školu? — opet će Seka u čudu. — Bog s tobom bije i naša Blažena Gospa.

— Pa, nije to ništa — odgovori on, smiešeći se. — Tu iđu u školu sva ženska dica. To nije ništa.

— Ma, Bog s tobom, moj Tome, da nam se svit ruga, da smo žensko dite dali u školu! — zaintači Seka povišenim glasom, te se činilo, da uobće više ni nije bolestna. — Ne moremo to od sramote.

— E, lipo moje — odgovori on posve mirno, smiešeći se — uprav bi nam se rugali i bila bi sramota, kad diete ne bi dali u školu. Taki je tu adet, a sve se bojim, da j' i propis taki.

— Ne, ne, ne! Ne more to biti, pa da j' ne znam što. Ne more biti taki propis. Žensko dite ne će ni u soldate ni u druge službenike, pa da mu je to potribno. Ne, ne. Sva bi nam se Lika rugala i rekli bi, da smo poblunili — govorila je posve uvjerena i uvjerljivo, da Tomo nije mogao ni jednog časa pomišljati, da bi je mogao skloniti da popusti, pa se zamisli i ne odgovori joj ništa, smišljajući, kojim bi putem udario do cilja. On je naime svakako bio odlučio, da svu djecu mora dati u školu, jer to čine i ostali građani i jer je bio čvrsto uvjeren, da je škola ne samo koristna nego i potrebna i za žensko diete.

Kad nije ništa odgovorio, Seka ga je neko vrieme šutke motrila i čekala njegovu konačnu odluku, a onda upita posve mirno:

— A, molim te, ko ti je reka, da je damo u školu?

— Tako smo divanili mi službenici među se, pa mi rekoše, da će skoro upis, te upitaše i mene, e l' moje koje za školu, a ja reko istinu, ka i est.

— A što uni?

— Ništa. Što bi ko reka, kad je taki adet. Sva dica idu u školu i nema tu drugačije za žensko, drugačije za mužko, man svi ka edno.

— Ne, ne. Ne more to biti. Nego, molim te, upitaj ti tog tvog najstarijeg, e l' uprav taki propis, da moraju i ženskilji u školu.

— Ne svi ženskilji! — odgovori on i glasno se nasmije. — Samo dica, al tebe ne će pognati.

— E, još bi nam i to valilo! — odgovori i ona nešto veselije i skoro se nasmije. — Nego, ne dam ja iz ženska diteta praviti sprdačinu i rugo.

— A nu! — reče on posve neodlučno, napuštajući borbu, jer je želio pobiediti bez borbe i sudara, koji bi bio neizbježiv, da je nastavio i ostao kod svoje tvrdnje, da mora biti, kako on reče. Još se njih dvoje nisu nikad ni pririečili, a kamoli posvadili, pa bi bilo ludo, da se sad počnu svađati, gdje ona još ne može ni na nogama pošteno stajati, i kad joj je najpotrebniji mir u svakom pogledu.

Poslije malog mirovanja i razmišljanja nastavi: — Sad, kun da nisam ništa ni reka! Nemoj ti na to misliti, a ja ću pitati i vidit ću, pa kako bude moralo biti, bit će.

— Al mi dite u školu ne će. Žensko dite, pa u školu. — Bog bije s nami i s ditetom! — odgovori ona i opet posve odlučno.

5

Seka je obukla lagane građanske haljine i prvih se dana sve ogledavala oko sebe i u zatvorenom vrtu, da je tko strani ne vidi i da joj se ne ruga. Činilo joj se da uobće nema ništa na sebi, toliko je to bilo i lagano i neizgledno. Nije bilo uprav ništa, što bi pametan čovjek, Sekina shvaćanja, smio nazvati odielom za pristojnu graničarku. Sramila se je i pred djecom, pa je svakog časa očekivala, kad će joj koje reći, kako se je nakazila. Kad je prvi put to na sebe obukla, dugo je ostala sama u sobi i ogledavala se sa svih strana, vrteći se oko svoje osi kao oko stožera. Nije joj bilo ni na kraj pameti pitanje, kako joj to pristaje licu i tielu, jer joj je sve misli zaokupila briga, što će pomisliti pametni ljudi, kad je vide. Sramota je to, al — eto, i sama je uviđala, da je moralo biti. Nema drugog izlaza, nego tim putom.

— Naše j' lipše, al ovako svi ode nose, pa unda moramo i mi — rekla joj je Kikica poslije dugog promatranja i ogledavanja majke od glave do pete. — I lipo ti stoji — govorila je posve mirno, odmjereno i mudro kao odrastao čovjek, da je Seka bila posve zatečena i smislom djetinjih rieči i načinom, kako to reče.

— Uprav tako i est, janješce — odgovori Seka. — I šteta j' unog našeg tu po kući. Krpetine su ovo, al kad je taki adet, a i cine j'. Za deset ovi šarulja ne bi dala edne naše košulje.

— Svi se tako nose — reče Kikica — pa ne moremo ni mi izvan svita. A i lagano ti je to.

— Est to, est. Lagano j' ka perce, pa misliš, da nije ništa na tebi, a uno naše vindar osićaš i na ramenim i na kucim. I naše j' tvrdo ka koža, al i vridi i lipo j' ga viditi i na čoviku i na ženi.

Mali Martin se je uhvatio za majčine skutove i sav se umotao u njezinu suknju, tepajući:

— Sad je i moja Seka gospoja!

— Muči, smrade mali! — ukori ga majka. — Kako moreš to reći?!

— Pa, esi gospoja, kad je Omo gospodin — priskoči Kikica braci u pomoć.

Seka ih je samo gledala i šutjela, jer joj nije nikad išlo u pamet, da bi se »pogospodila«, al s druge strane, što djeca govore, osnovano je na činjenicama, jer tko ostavi motiku i selo, pa se preseli u grad i njivu zamieni pisarnom il kakvim drugim poslom, svakako ga svi smatraju »gospodinom« i iz te kože ne može van, osim — ako opet uteče na svoje selo.

I opet ta ista misao, i opet to isto rezuckanje rođene duše i srdca! E, da: »gospodstvo«, grad i — mrtvo diete! Zar bi joj se to bilo moglo desiti, da je ostala Nad vodom?! Mrtvo diete...

Nije jedno nego troje, s Božjim dopuštenjem, imala kod kuće i svih troje je doniela na sviet kao u šali, pjevajući i veseleći se svaki put, kao da nosi generala pod srdcem, a nije ju skoro ni glava zaboljela — tako joj se barem sad čini. I svaki put, kad se je taj sretni događaj pojavio, ona je bila u kući obkoljena pažnjom svih ukućana, a posjećivale su je rođakinje iz ciele obćine, pa i one, koje su se samo rado ukopčavale u tu veliku rodbinsku vezu, često izmišljajući i snujući krvnu zajednicu Bog te pitao preko kojih baba i prababa i preko čijih ženitaba! Sve su je posjećivale i svaka donosila punu torbu, ne jer bi to bilo potrebno u Kresinovoj kući, nego jer se ne može doći u pohode bez dara i milošte porodilji. Svaka je žena doniela po zdijanjak sira, gdjekoja i po više, zatim uštipaka, jaja i masla, a mnoga i živu kokoš, jer je najveća ponuda ženi u takoj bolesti kokošja juha. Sve su one dobro znale, da tih Božjih darova ima u Kresinovoj kući više nego u nekoliko drugih skupa, no to nije bilo važno, to uobće nije bilo pitanje, jer se je gledalo samo na obraz onih, koje su posjećivale, a — tako se je posjećivalo.

Tako je to bilo kod kuće, u njezinim vrletima, na Velebitovim obroncima, u buri i oluji, u sniežnim mećavama i u ljetnim pripekama, da ti mozak uzvari od vrućine. Ona je vazda bila zdrava, sretna i vesela i vršila svoj posao, koji joj je Providnost ostavila, kao što je lako i s veseljem

žela i kopala, prela i vezla, šila i tkala. I svi su je pazili i svi su je voljeli i nastojali, da joj budu — i rodbina!

A ovdje?! Divan kraj, divno more, krasni ljudi — sve, da zacielo mnogi vjeruju, da na zemlji ne može biti nigdje ljepše, ako je i ovako, a ona tu ne samo oboljela — jer u njoj očito nešto nije u redu — nego i donese na sviet prvo diete u tom divnom kraju mrtvo, u strašnim mukama i bolovima, kakvih nije ni u snu nikad mogla zamisliti, i o kakvim nije nikad ni od koje žene čula. I kad se je sve to zlo na nju srušilo, posjetiše je dvie žene, koje su — zvali, da dođu. Gospa Manda Zubkova bila bi došla, i da je nisu zvali, o tom ne može biti sumnje, no osim nje ne bi Seku Skrupovu, Kresinovu nevjestu, u njezinim najvećim mukama i u najvećoj nesreći, koja ženu može zadesiti — ne bi je bio i nije ju nitko posjetio. Tomini su drugovi u poslu znali, da mu je žena bolestna, jer je tražio i dobio nekoliko dana dopusta, pa su ga već iz običaja pitali, kako joj je. No to nije ono prijateljsko i rođačko zanimanje, kakvo je doživljavala u mnogo boljim zdravstvenim prilikama, a u takim zgodama, kod svoje kuće pod Velebitom. Tu su posve sami, ostavljeni, napušteni, kao kad čobani iz obiesti izčupaju mlado stablo i nemarno ga bace na pašnjak, da se tamo osuši i strune, ako ga koji prije ne pokupi i ne odnese kući na vatru.

Sami, posve sami i nepoznati i nepriznati kao prosjaci i najzadnji gradski siromaci!

Tomo ju je zatekao baš u tim crnim mislima: Sjedila je na kamenu pod smokvom, obočila lakat o koljeno, a glavu spustila na dlan i gledala nekud u nešto posve neodređeno. Kad je Tomo stupio pred kuću, trgla se i po običaju ustala, da ga tako dočeka.

— Molim te, sidi i ne ustaj! — opomenuo ju je on i žurno joj priśao, obuhvatio je oko pojasa i poveo natrag na njezino prijašnje sjedalo. Spustio se je skupa s njom na kamen i zagledao joj se u prozirne obraze. Već mu je bilo na jeziku, da joj reče, kako loše izgleda, no reče:

— Vala Bogu, već si se prilično oporavila.

— I men se čini — potvrdi ona i opet se zagleda u neodređenu točku negdje na moru.

— Samo će još puno vrimena proći, dok budeš, koja si bila.

— Nad vodom? — reče ona i zagleda se u njega.

— Eee! Nad vodom, brajne! Di je uno?!

— Uprav i ja tako mislim. Ni ti nisi, kakav si bije kod kuće. Sav si prten, žalostna ti sam.

— E, da. Uno j' sve drugačije.

Seka je oborila pogled, jer su joj se oči napunile suzama, kad joj je u glavi sievnula misao o mrtvom djetetu.

— Za sve bi lakše neg za ovo dite, grdne moje rane — šanula je posve tiho, skoro nečujno.

— Za koje dite? Što j' ditetu? — iznenadi se on, jer je u mislima bio na domaćem ognjištu.

— A ovo, jadna mi majka u grobu, što nam ovako ode — odgovori Seka i obrisa suze. — Ne mogu ga ni prižaliti ni zaboraviti.

— E, da, al sad tu nema, man nositi, kad je Božja volja — reče on veoma meko, nastojeći, da joj i svojim riečima i svojim glasom ulije u dušu i utjehe i snage. — Dat će i ' Bog još.

— Ne daj Bože, da ne, al ovog više nikad.

— Est i to, al iz ove kože nikud.

— A esi vidije kod naše kuće: pivajući sam i', s Božjim blagoslovom, nosila?!

— Kad Bog dade, unda da, a kad ne da, badava ti je sve.

— Al tamo nam je dava, slava Mu i vala, sve, kako smo od Njeg molili i želili.

— Est to, al vidiš: nami umri i naš vridni ćakan Kresina, kome para nije bilo na obe strane Velebita, pa smo morali i to podniti. Kad sam primije Josino pismo, u kom mi javlja, da ti dolaziš s dicom i da nam je naš vridni ćakan umra, ja sam plaka i od veselja, što vi dolazite, i od tuge za njim, kako nisam plaka ni za pokojnom našom majkom. Ne mogu ti reći, kako mi je bilo — govorio je Tomo u posve sviestnoj želji, da je dovede svojim pripoviedanjem na posve druge misli. — Najteže mi je bilo, što nisam bije kod kuće, da mu s vami i ja zaklopim oči i da ga ponesem do Mrkobraduše. Mislije sam, da ću svisniti.

— Ja sam bila uza nj — reče ona dosta krepko i sabrano, kao da je doista posve prešla na te misli. — Umra j', Bog mu dušicu pomilova, kun da bi zaspa. Drugi čovik

u njegovim godinami ne more unako mirno ni zaspati, kako j' un umra, al kako j' živije, unako j' i umra.

— Nisam te nikad moga, a ni tije pitati: un naglo umri? To njemu dođe nenadano?

— Daaa, moj brate! Nije to bilo naglo, man uprav, kun da j' sam, Bože, mi oprosti, izabra, kad će umriti! Kad je vidije, kud je to sad sve udarilo i kad je čuje, da se zadruge mogu diliti, kako ko oće, pa unda, sve mi se čini, ni sa strininom upravom nije bije najzadovoljniji, un sve pušti iz ruku i leže. To j' potrajalo, sve se bojim, desetak nedilja. Morda koju nedilju više, koju manje. Nije lega u odar, man vani, najviše pod starom kruškom. Kad sam ga god vidila onako, ka odsičen 'rast, meni su se skvrsile suze na očima, pa sam se morala sakriti, da se izplačem — govorila je veoma toplo, zagrijano i s cielom dušom, te joj se opet napuniše oči suzama. — A meni je bije dobar, mili moj Bože, ka da mi je sto puta rođena majka... I un je meni reka, još prije neg si ti i pisa, da moram s dicom k tebi.

— E, da: mudri naš ćakan Kresina! Vaik je un pogodije, što triba.

— Al da sad zna, što me j' stiglo...

— A nu! Ne bi mu bilo drago.

— Nije mu bilo drago, ni što si ti osta u svitu.

Tomo ne reče ništa nego uperi u njezine oči upitan pogled i netremice ga zadrži na njoj.

— Nije, nije. Reka mi je: »Ne bi mi bilo ža, da j' otiša ja l' još prije vojske, ja l' da j' mam osta u vojsci. Ovako ne valja.«

— Tako ti je reka?!

— Uprav tako — odgovori ona, brišući suze, koje Tomu nisu ni smetale ni zabrinjavale, jer su bile posve naravne. Poslije kratke stanke upita ga: — Molim te, jer tebe nisu dali u škole, kad si dobro učije u školi?!

— Ne znam — odgovori on naglo i kratko, jer mu je to pitanje došlo posve neočekivano, časak se zamisli, a onda nastavi: — Znam, da j' kapitan lovinački o tom ništo govorije i s učiteljem i s pokojnim ćakanom, al ne znam, na čem se je to unda razbilo. Meni nisu ništa rekli, a ja nisam nikog pita, a da ti pravo rečem, nisam na to ni pomišlja. Nije me želja vukla.

— Da si otiša, sad bi već bije najmanje major.

— I ovako j' dobro, vala Bogu, koji mi je to dâ — odgovori on posve smireno.

— Unda se nas dvoj ne bi bili uzeli — reče ona, ronećí još u mislima o Tominu školovanju.

— Bi! — odgovori on odrezano i čvrsto.

— Kako to znaš? — iznenadi se ona, a oči joj se razvedriše zadovoljnim iznenađenjem nad njegovim odlučnim odgovorom.

— Jer smo edno drugom suđeni!

— E, al unda bi tvoja sudbina bila drugačija!

— Nego, puštimo mi to sad, mala moja — reče on veoma toplo — a dobro bi bilo, da ti malko prilegneš. Vidi se na tebi, da si već sustala sideći.

— Lipo j' meni i ništa me ne boli — odgovori Seka i malko se počne mjestoljiti na kamenu, kao da traži mekše mjesto. — Kikica j' varila užinu, a ja sam do ručeni doba ležala i unda samo malko prigledala. Una radi ka veliko čeljade. Danas joj nisam ni riči rekla, dok je kruv kuvala. Uprav čudo Božije, kako to radi to dite!

— Da nam je Svemogući uzdrži, trebat će joj para tražiti!

— Est to, ako Bog da. I pametna i vridna, a što svojim očicami ednom vidi, to svojim ručicami stvara, kun da joj je triest godina. Samo da nam je Svemogući uzdrži živu i zdravu.

— Oće, slava Mu i vala.

— Sad nam je dosta i ove nesriće, koja j' na nas pala.

— A nu! Slava i vala Svemogućem i za to. Što mi moremo, man primiti za dobro, što dođe iz Njegovi sveti ruku?!

— Est to, lipi moj, al u meni sve gori i žeže me, da tog ne bi bilo da smo ostali kod svoje kuće — reče Seka posve nehotice i bez pripreme. Izbacila je iz sebe tu misao, iako je već prije češće pomišljala, kako to ne smije pred njim reći, da mu ne bi bilo žao i da ne bi pomislio, da mu ona predbacuje, što je ostao u svietu.

Rekla mu je »lipi moj«, a to je njezino tepanje, kad je najrazpoloženija i najnježnija prema njemu, što mu uslied bolesti i žalosti već dugo ne reče. On je najjače osjetio baš te rieči i odgovori joj istim načinom:

— Eeee, mala moja! — Iza tih rieči zakima glavom nekoliko puta, obori pogled u zemlju, pa nastavi poslije duge,

duge stanke, koju nije nijedno prekidalo ni riečju ni uzdahom: — I ja tako mislim!

— I ti tako misliš?! — iznenadi se ona, jer to nije ni slutila.

— I ja, ı ja! — potvrdi Tomo, ne podižući pogleda sa zemlje. — Al sad je kasno — reče, duboko odpuhne i zagleda se svojoj umornoj i izcrpljenoj ženi ravno u oči.

Ona izdrži njegov tugaljivi, podatni pogled i blago upita:

— Jêr bi bilo kasno?

— Taki je zakon o granici: kog nije na dilu, nije ga ni po dilu.

— Pa, naši se, vala Bogu, ne podiliše.

— Čula si, što Joso piše, pa i sama vidiš, da nije od tog daleko. Ako se ne podiliše juče, morda se podiliše danas, il će to učiniti sutra.

— More i to biti, al znaš, što mi je reka Joso, kad smo se vozili u Zadar, kad sam išla s dicom k tebi?

— Nude!

— Un je već unda divanije, da mu se nikako ne čini dobro u kući i da će doći do diobe, pa kad bilo, jer sve na to mirliši. A nu, Bože moj: kod nas ka i kod drugi. Nismo ni mi anđeli, nismo ni bolji ni gori od drugi naši graničara, nego dok je živije pokojni vridni róde Kresina i drža sve u rukami ka kakav genera, unda ni nami u kući nije bilo para u regimenti, al kad ode un, ode š njim i njegov duv sveti, koji nas je sve drža. Sad tog nema, i Joso se boji, da ne će dugo onako ostati. Un meni reče, ako dođe do diobe, da se dili ne po mužkim glavami man po granami, po lozami, pa da ste ti i un edna loza i veli: — »Reci Tomi, da zna: ja smo i vi skupa, i što j' moje, to j' i vaše i Božije, pa kad došli, da došli i bili zakoni, kakvi bili.«

— Tako ti je reka?! — priupita Tomo, a na sjaju mu se očiju vidjelo, da ga ta bratova poruka neopisivo obradova.

— Uprav tako i još mi je prikriča, da ti to rečem, da znaš, al ja nisam tila mam divaniti, pa ni danas ne bi, da ti ne bi pomislije, da te ja gonim kući. Ne bi ni danas, al kad je tako došlo...

— I neka si mi to rekla. Uprav mi je drago — reče on, a oči mu se napuniše suzama od ganuća. Nije ih brisao, nego se je malko okrenuo na stranu, da ih nenapadno

izciedi i zatomi. Seka ih je opazila još u nastajanju i bi joj veoma drago i ugodno, što ga se ta viest tako dojmila.

— Da si nam osta kod kuće, lipi moj...

— Nude?

— Ha! Bog zna...

— Što misliš?

— Da bi sad imali s Božijom voljom dva sina...

Njega su se njezine rieči duboko kosnule, pa opet obori pogled k zemlji i dugo ne reče ništa. Tad prociedi kroz zube:

— Bog sam zna, kako bi bilo.

— Est i to, al čovik svašta pomisli...

Dugo su oboje šutjeli, a misli su im se sustizale i kovitlale glavama kao uzbunjeno gniezdo stršena. Tomo je uzeo u ruku komadić suhe grančice, koja je ležala pred njim na zemlji i čekala svoju daljnju sudbinu kao mrtvac, kad izpusti dušu i čeka, dok ga pokopaju. Njom je pravio nepravilne šare po piesku, a da uobće nije ni mislio na ono, što je radio. Njegove su misli bile zabavljene posve drugim pitanjima negoli su šare suhe grančice. Možda se i nama često u životu događa baš ovako kao ovoj suhoj grančici: Netko veći i moćniji od nas pravi s nama kojekakve šare, a da na to ni ne misli, a mi sebi utvaramo, da smo u genijalnom poslu, na koji se odlučismo svojim razumom i slobodnom voljom najuzvišenijeg stvora Božjeg!

— A reci ti meni, mala moja, po duši — reče Tomo posve neočekivano, malko povišenim glasom, uperivši pogled u njezine oči — bi l' ti tila, da se mi sad vratimo kući? Reci mi pošteni, po duši i na dušu!

To je pitanje toliko preseneti, jer ju je zateklo posve nepripravnu, da se u prvi čas nije znala pravo snaći i odgovoriti, pa se malko uzpravi, glavu podiže, primi njegov pogled svom ozbiljnošću, snagom i ljubavlju zahvalne duše, pa poslije kraćeg razmišljanja odgovori posve čvrsto:

— I na dušu i pošteno! Sad ne bi tila, da se vratimo. Što j' do mene i do dice i što j' za nas, volila bi mam u naše dočiće neg dušom u raj nebeski, al što j' do tebe, ne bi! A di je tebi misto, tu je i naše misto. Znaš ti naš svit: da se sad vratimo, rugali bi ti se gori od tebe, a pametnijim ne bi bilo lako reći, kako se staro drvo ne da prisađivati. Kad ednom pušti veliko korenje, ostavi ga s mirom. Tako j' bilo s nami. Mi smo izčupani i amo metnuti na drugu njivu.

— Mudro diviniš, mala moja — odgovori on, gledajući je vlažnim očima i sa zahvalnošću i s priznanjem. — A veliš: staro se drvo ne prisađuje?

— Drvo s velikim korenjem — izpravi ga Seka posve ozbiljno. — Kad otiđe u svit sam čovik, un se već svagdi smisti i obikne, al kad su tu žena i dica — eto, vidim i sama, kako j', al sad iz ove kože nikud do Božije volje.

— Pametna si, Seko, i pametno diviniš — ponovi Tomo svoju pohvalu svojoj razboritoj ženi. — I ja sam o tom mnogo razmišlja i mnogo puta nisam moga cilu noć zaspati, a kad sam amo iša kroz Zadar, umalo što nisam sprtije priko Velebita kući.

— E, kamo puste sriće, da esi!

— Eto: ništo me j' gonilo, da iđem kući, a ništo mi jope nije dalo i nagnalo me, da jope sidem u brod i dođem amo. Veselije bi bije udarije priko Velebita na Obsenicu, al je ovako Svemogući pripušta, pa sad...

— A da, man tako: sad ćemo viditi. Ja, lje, ne mogu ode ujtiti korenja. Ne znam, kako bi ti rekla? Nikako mi je, kun da sam vaik u bunilu, kun da sam u oblacim, a nikad zemlje pod nogami. Kod kuće sam ja svoja i sve poznam i svi znadu mene, a ode nisam ničija, nisam niko i ništa, nit ja koga poznam, nit mene ko pozna. Ka izgubljena ovca, samo što mi Bog nije da, da blejim, i jer si ti s nami, pa nam je to cili svit. Eto, viruj mi, baš u ovoj nesrići i bolesti, kad malo zakljajam, a morda i zaspem, ja vaik čujem naša zvona sa ovnova i bronze s goveda, a dikad mi uši zagluni blejanje naši ovaca, pa uprav, duše mi moje, čujem unaj kričeći glas naše Gâle, kad se razkrivi za janjetom! Vaik, vaik sam i u kući i kod blaga i na peralim i kod stana i s našom čeljadi il kod crikve s našim narodom. I, evo, odkad sam prid nikolka dana obukla na se ove gospodske dronjke, ja na moju dušu vaik čekam, kad će iza kog ćoška poviriti strina Barica il koja druga naša žena i nadušiti se smijati i čujem, kako me psuje i viče: »Aj, bluno vrtoglava, k vragu! Što to iz sebe činiš? Kakve su to mačkare i magareštine, Bog bije s tobom i Blažena Divica Marija!«

Tomo ju je pozorno, upravo napeto slušao i pratio svaku njezinu misao i upijao je u sebe, jer mu je iz duše

izvađena kao sastavni dio njegove duše i njegova bića, pa kad je spomenula strinu Baricu, počeo se smijuljiti.

— Kun da i' čujem! — reče i glasno se nasmije.

— E li nu, da j' ovako?! — upita ona posve zadovoljna i vesela, što vidi, da se i on slaže s njezinim mislima.

— Ne triba ti divaniti! — potvrdi on. — Kun da si tamo među njima.

— Ja se, očiju mi, vaik ogledavam oko sebe, da vidim, oklen će koja poviriti i zacerekati se nad mojim šotanama!

— Virujem ti.

— I sad ti još veliš, da ćemo Anicu dati u školu! Moj po Bogu brate, ko bi izdrža jope to rugo i sprdačinu, što bi učinile naše žene, da i to čuju?! — zavapi Seka skoro bolno, no ipak joj je bio zadah smieška na mršavom, izmučenom licu, jer je u duhu gledala pred sobom podrugljiva i nasmijana lica ličkih žena, koje ne bi mogle pojmiti, da graničarska curica pohađa školu.

— Est i to — potvrdi Tomo, smiešeći se. — Nego, nije najpametnije sve, što naši kod kuće misle.

— Znam ja to i sama, i ako mi tu ostanemo, ne mogu nam dica biti izvan ostalog svita, i dobro j', da nauče sve, što mogu naučiti, al mi je kun da mi zube čupaš, kad na to pomislim. Eto, lipi moj — poče mnogo blaže, toplije i umiljato — i to ti je, što sam ti rekla, da se ne da prisađivati drvo, kad već ima veliko korenje. Ne da se, pa da ga metneš iz ogredaka u najbolju zemlju i da ga svaki dan zalivaš blagoslovljenom trokraljskom vodom. To j' uprav tako kun da bi lavove nagna, da živu u našem Pilaru il u Velebitu, a uni naučeni tamo, sam Bog zna, di živiti!

— I to razumim i begenam ti — reče Tomo — al je tu i druga; ne mogu ja ni prid starijim svojim ni prid mlađim reći, da ne ću dati diteta u školu, jer mi žena ne da.

— Ne daj, Bože! — uzklikne ona snagom najzdravije žene. — Volila bi umriti, neg da to sa mnom doživiš. Nego, razumi me, kako mi je i zašto mi je tako, kad o tom divanimo.

— Sve ja razumim i pametno divaniš. I sve je pametno, što si mi rekla — odgovori on zadovoljno, a poslije samo malog zastoja kao da je skupljao misli, nastavi: — Ne boj se, i ja razmišljam o svemu ka i ti. I, da ti pravo kažem, esam ja zadovoljan u ovoj službici, i vole me i daju mi sve

bolje i bolje poslove, al bi ja vindar najsritniji bije, da smo ostali, di smo i bili. Est uno, čovik se tu ne dere ka natovareno paripče i bolje se i upočine, al jope do unog našeg nema života! — reče, obori pogled na zemlju i opet poče šarati grančicom po piesku. — A nu ... Ja sam mislije, da će biti nikako drugačije i da će nam biti lakše...

— Bilo bi nam lakše, da nije — poče ona, no zape i zastade, jer nije zapravo znala, kako bi izvela riečima, što je osjećala i što ju je tištalo u grudima. — Tako — čovik ne orba i nije vaik u blatu, al je i uno blato lipše od ovi ploča i lipota... I tako...

— A Joso ti baš tako reka?!

— Uprav unako, kako sam ti kazala!

— Pravi naš Joso!

— E, to est. Pravi čovik i brat. I za pravdu bi da stotinu glava.

— Est i to. I sve se bojim, da će i najzad dati za nju ne stotinu glava, jer i' nema, man unu svoju kukavnu ćiveriču, jadan ti sam za njim.

— A ne će, ako Bog da, do tog dotirati.

— E l' un ne će?! Ne poznaš ti njega, ka ga ja poznam. Dok smo još išli u školu... Bije j' un vaik i krvav i razdrapan, al nije nikad nikom dužan osta nit je kad osta slabiji, pa da se j' ne znam s kim ujtije u kosti!

— Ja to nisam znala, man kolko mi je pripovidala pokojna majka, Bog joj dušicu pomilova.

— E, e. Taki je un bije, taki. Ednom je unaj kapitanov Luka, sad je već nigdi major, doša među nas đačiće, a un je bije u vojničkoj školi i ništo reka, što j' Josi našem bilo uz nos, pa un k njemu i veli mu: »Nude, na se, gospodine, između nas, jer će biti trke!« Luka j' stariji pet, šest godina od Jose, pa ga samo pogleda unako odozgo i kaže: »A što ćeš ti meni, bâle, zapoviedati, di ću ja biti?!« Još nije bije ni izreka, već mu je nos bije krvav, a un pod Josom na zemlji ka pile. Mi se skupili oko nji dvaju u kolo, da gledamo, kako ga Joso kuva, ka kruv što planinka kuva šakami, kad eto kapitana, kun da si ga iz vriće izsuje među nas. Mi se razmakli ka poplašeni vrebci u tuđem prosu, al Joso ne odustaje, man gruva li, gruva. Kapitan sta, ukočije se i zanimije od pustog čuda. Ja se sav sledije od stra za našeg Josu, jer sam se boja, što će kapitan učiniti, kad ti un

naednom veli: »Dosta mu je sad, Joso.« I Joso mam posluša, ustane s Luke, al gleda li ga dušmanski, gleda, kun da će sad na jope skočiti na njega. Luka se skoči i da će prid ćaćom navaliti na Josu, al se Joso ni ne mače, samo se nasmije i veli: »Oćeš li još? Nije ti dosta?!« Kapitan vikne na Luku: »Mir i marš u kuću!«, a Josu upita: »Zašto si ga?« Josi je to bilo mrzko prid kapitanom, pa reče, mucajući: »Tako. Zaslužije j', pa j' i dobije, što j' tražije!« Niki drugi izpripovidiše kapitanu, što j' Luka reka, a kapitan će unda Josi: »I neka si ga! Neka mladi gospodin nauči, da se nekažnjeno ni u koga ne dira i da pravi soj ljudi mam odgovara, kako triba, da odgovori. A ti esi od takog soja i neka si!«

— I tako kapitan? — iznenadi se Seka.

— Ovako, ovako, ka ja sad tebi. Kad sam ja to čuje, meni se svali kamen sa grudi i bije bi ga najvolije zagrliti i poljubiti ka svog ćakana, al nisam ništa moga, man sam priša Josi i počeje tresti š njega prašinu, jer je i un bije sav zamazan ka prase. Ja se oko njeg raznježije ka kakva curica, jer mi je bilo drago, da j' tako sritno prošlo i da j' unom unako odgovorije, a Joso me gurne od sebe i veli: »Što me birkaš i liskaš ka krava tele? Ništa j' to!«

— Bože moj, čudna diteta!

— E, e. Taki je un vaik bije, a i danas je: glavu bi da za pravdu i za druga i prijatelja, al ne voli, da ga ko žali. Taki je naš Joso!

— Unako mi je reka: kad došli, da došli, i bili zakoni, kakvi bili! Uprav tako — govorila je Seka, kao da samo za sebe obnavlja u mislima one časove, koje je proživljavala, trgajući pogled s onih svojih divnih brežuljaka i dolinica, kao da trga rođenu utrobu i srdce.

— Taki je un...

— I, znaš — otezala je Seka, birkajući prstima nešto u krilu, u kom nije ništa bilo — znaš, kad ja iđem po gradu, pa nit koga znam nit poznam, nit ko mene pozna, a sve j' jope naš narod, pa kun da ni nije naš, ja zaboravim, i kako mi je ime, jer se sitim našeg puka i razgovara kod crikve.

— E, da. Di je uno, a di je ovo tu. Nego, ja se ne mogu tužiti — govorio je Tomo malko povišenim glasom. — Sa mnom su ovi svi moji dobri, i lipo divanimo i radimo i

slažemo se. I ne gleda ti se to, ko j' Rvat, ko Talijan, ko Švabo, man svi ka braća.

— Ja znam, da su se kod nas na nike tužili, prije neg sam ja amo pošla. I uprav se Joso naš po vratriju bije namrgodije.

— Ima gadova svagdi i u svakom narodu.

Oboje su zamuknuli i zaplovili svako svojim mislima. Seka je razrađivala pitanje, zašto je mali došao mrtav na sviet. Gdje je uzrok: u njemu il u njoj? U njemu ne može biti, jer je on samo njezin dio, sastojina njezina tiela u svakom pogledu. Ne može dobiti bolesti samostalno, mimo nje, osim ako u njegovim prvotnim česticama nema kog bitnog diela, pa da stog ne može ni živjeti. Međutim, diete je bilo posve razvijeno i vrlo liepo, pa nije moguće, da ne bi bilo sposobno za život, da ga nije udarila neka majčina nesreća. Bolest je u njoj, pa je iz nje prešla na diete i ubila ga. To je nesumnjivo, al je pitanje, kakva je to bolest na njoj, kad je kod kuće bila vazda zdrava i imala zdravu djecu?! Što ju je pritislo, gdje ju je načeo neki nevidljivi zub zla i grieha, koji ne raztače samo dušu nego i tielo?! Što je njoj? Što je boli? Kakva je to bolest, koja ubija djecu u majčinoj utrobi, a da majku ne ubije? Nju nije ubilo, a diete je došlo mrtvo na sviet. Samo... samo... Seka zna, da je mali bio živ još, kad je ona legla u krevet. Bio je živ, to je sigurno. Tad se je nenadano umirio, možda uslied vrućine, koja je nju bila obuzela, možda i zbog česa drugog, al onda je još bio živ. Onda su nastupile muke, strašne, vrtoglave muke, od kojih je gubila sviest i vid joj se zamračivao, a um mutio i kovitlao kao prašina na vihoru. Tad je nešto puklo, kao da joj je pukao mozak pod udarcem gorostasne užarene željezne motke, koju je vidjela u zamahu pred zamagljenim očima. Poslije nekoliko trenutaka je razabrala babičin glas:

— Sin.

Onda opet grobni muk, kakav je bio zavladao poslije onog udarca po mozgu, kad je nešto puklo. Na glas, da je sin, u njoj nešto oživi i poče se dizati u grudima kao ukvasao kruh: polako, neopazice, mirno, al sigurno i stalno. Raste i napreduje i živi, što je najglavnije. Taj postupak kvasanja znači, da je tu život, jer gdje nema života, nema ni kvasanja. Ona kvasa, njezina duša raste, njezine se žile

šire, njezina krv brže kola, i ona sva buji i raste na sami glas, da je dala život sinu. Raste i kvasa i polako počne otvarati oči, da vidi svoje drago malo čedo, kad joj opet dopre do bubnjića babičin glas:

— Mrtav!

I ona klonu u sebe, kao da je netko presjekao i nit sviesti i njezino tielo. Kvasanje prestade, život se ugasi i oči osliepe. Kad je došla opet k sviesti, bila je mokra po čelu, po vratu i po grudima i zaudarala je vinskim octom, jer ju je babica bila svu natrljala njime, da je tako dozove k sviesti.

Je li diete umrlo na kakvoj bolesti, koju je već imalo, il je ta žena bila nevješta, pa nije znala paziti, i diete stradalo zbog njezine nepažnje i nespretnosti?! Seka nije imala odgovora na ta pitanja, a babica je tvrdila, da je diete umrlo, jer je — moralo umrieti. To je bilo njezino stručno tumačenje, proti kome nije bilo nikakva protudokaza. Sekina je žalost bila iskrena i duboka, no ponajteža je bila stoga, što ona nije vjerovala, da je babica išta kriva, jer ona redovno nije prije nikad ni trebala pomoći, pa ni ovog puta je ne bi bila trebala, da se nije nešto drugo u njoj dogodilo i shrvalo je kao odsječenu jelu. Uzrok te nesreće mora svakako biti u njoj samoj i u njezinu tielu, a to je ona ljuta rana, koja je najviše i najjače peče, jer tko joj jamči, da će to nepoznato i strašno, što u njoj, pod njezinim srdcem ubija djecu, proći i uminuti?!

Sve je to sad ponovno proživjela veoma živahno i vjerno, te osjetila upravo tjelesne bolove kao onog časa, kad je došla k sviesti i polumrtvim pogledima niemo tražila svoje mrtvo diete.

Tomo opazi njezin nemir, pa je nježno primi za obje ruke i zagleda joj se u oči, šapćući joj:

— Bolje ti je, Bogu mom vala, bolje. E l' nu, da ti je bolje?

— E, puno, puno bolje — potvrdi Seka. — I već mi je dobro, pa ne bi marila više ni ležati.

— Bolje j', bolje, da se još ne dižeš posve. Ne će ti ništa propasti u kući, a još si prislaba.

— Ne će propasti, dok je naša Kikica već prava Kika i radi ka odraslo čeljade!

— Uprav i ja gledam i čudim se tom ditetu — reče Tomo veoma zadovoljan, što može govoriti o nečem, što

Seku sigurno veseli. — Da nam je Bog uzdrži, bit će pravo čeljade. Kad još i škole prođe, pa tamo svašta vidi i nauči i čuje od druge dice, koja više znadu od kuće, to će biti...

— Vindar — reče Seka, otežući — ja bi najvolila, da u školu ne iđe, a ne velju, da ne će tamo svašta naučiti. Vidila sam i ja ljudi, koji su išli u škole, kad sam niko vrime bila u Gospiću kod naši, pa — ništa, kun da su travu pasli, ako nisu od sebe imali sve cveke na mistu. A vidila sam, ka i ti mnogo ljudi i žena, koji nisu nikad vidili ni edne škole iznutra, pa su ka apoštoli mudri i sve znadu, kun da im sam Svemogući, slava Mu i vala, naliva u glavu svojom milosti i dobrotom.

— Est to — potvrđuje Tomo — al nisi vidila ni ednog našeg graničara, koji je iša u škole, da nije i pametan ka edan po edan.

— Est i to, al kako ćeš i' probrati, ako i' najprije ne u velike škole, al si već i među našim vidije oni kukavelja, koje turniše u malu školu ka gubavo prase u dželep, pa ostaše vaik blune i smotanci. Ne znaju, kako im je ime. Dok su i u te male škole išli samo izabrani, bome si ima što i čuti i viditi od te dice.

— Est i to, al kako ćeš i' probrati, ako i najprije ne metneš tamo, di se more viditi, e l' koji za što i za što j' koji. Moraju sva dica u malu školu, da se između nji izaberu najbolja za velike škole.

— Ni ja ne branim za mužku dicu, al što će žensku škola?! Ne će ni u carske ovicire ni u banove činovnike.

— Čovik ti je brez škole slipac dovika kraj zdravi očiju.

— Nek ljudi uče, nek mužkiljići iđu u škole.

— I žensko j' slipo kod očiju, ako nije išlo u školu.

— Žensko se udaje, i čovik gleda za oboj. Tako je to i Svemogući ostavije, kad je odredije, da žena sluša svog čovika, a un da njoj gospodari. Tako ja mislim, a ti radi, kako mora biti.

— Uprav mora. Već sam ti reka. Nego, ako vidimo, da se more kako drugačije i da baš ni ne mora...

— Vidit ćemo potlje, a za početak...

— I ja tako mislim. Nego, ja bi uprav volije, da una svrši tu malu školu, jer njoj ne će biti para u školi. Ja to znam.

— I ja tako mislim, al njoj to ne triba. Una će i brez svake škole biti prava žena. Ja to vidim na njoj. Pogledajde ti samo, molim te, kako to dite sad radi, odkad sam ja bolestna, pa ti je dosta, da prosudiš. Takoj ne triba škola, jer u njima i tako ne more naučiti man čitati i pisati. A to žensku ne triba.

— E, da, mala moja — reče Tomo, smiešeći se — al čovik ne uči čitati, da zna proštiti samo uno, što piše u školskim knjigami, man un štije, što mu drago i što mu god naleti.

— Nema žensko čeljade vrimena, da ga na to trati. Ono mora i presti i plesti i vezti i tkati i šiti, pa za čitanje nema vrimena na ovom svitu, a za čitanje će se na drugom svitu pobriniti naš Svemogući svima nami.

— Est i to, al sad ćemo viditi, kako će to biti s Kikicom.

— Ja sve znam, kako će biti — odgovori Seka krepko. Uobće se je osjećalo i na glasu i na držanju, da joj je bolje i da je razgovor s Tomom na nju vrlo povoljno djelovao. — Una će biti najbolji đak, i dok budemo tu, ne će nam je više dati iz škole. — Časak zastade, kao da nešto predomišlja, a onda upita: — A bi l' mi mogli tu dugo ostati?!

— Bog zna — odgovori Tomo posve mirno, i ako je osjetio prizvuk njena pitanja, koji je značio nešto drugo, nego da bi mogli biti samo premješteni u koje drugo mjesto.

6

Tomo je javio kući, kakva ih je nesreća zadesila s djetetom i sa Sekinom bolesti, iztičući, da uzroka ne zna nitko. Kad je to napisao, baš te rieči: »Niko ne zna, kako je to došlo«, pade mu na um, da su ga neki znanci nagovarali, da zovne k Seki liečnika. On je to njoj i spomenuo, no nit je ona htjela o tom i čuti, nit je babica za to, a pogotovo je bila protivna gospođa Manda Zubkova. Ona je bez okolivašanja i dlake na jeziku tvrdila, da ti liečnici ne znaju ništa, pod Bogom ništa, a u svakom slučaju manje nego i lošija seoska baba, koja se bavi liečenjem, da ni ne spominje slavne i poznate seoske vidarice, koje znadu i po očima i po noktima i po dlanovima, što čovjeka boli i kakve je sve bolesti u životu imao.

— Kazat ću ti, Seko, samo ovo — govorila je gospa Manda. — Kad smo se moj Stipan i ja uzeli, sutradan po vinčanju srete me na dvorištu baba Janja, strina Stipanova, zagleda se u me i veli: »Bome tebe, rano, Svemogući blagoslovi.« Mene j' bilo mrzko, pa sam odbijala, a una veli: »Kladimo se!« I ja izgubila okladu. Doša j' na svit moj Bariša. Kad smo ode već bili, mene zabolilo, i sve sam pomišljala, da bi mi bila najpotribnija baba Janja, da reče, e l' što, al ja sam bila daleko, a strina morda već i pod ledinom, pa smo morali pitati druge. Niko diza u nebesa tu nikog dotura, i Stipe ga zovne k meni. Prigledava me j' i gnječije ka manit, pa i ja morala k njemu, a najzad mi reče, da mi nije ništa. Za nikolka smo miseca vidili, da bi mora dobro plaćati kakvoj babi Janji, da mu bude pri ruci i da ga svituje.

— Što sam ja svašta već s njima doživila! — zavapi babica, kao da je, sudeći po izrazu lica i tuzi, koja ga munjevito prekri, već barem desetak puta umirala pod rukama kakva krepka, a nevješta liečnika.

Seka je bila proti zvanju liečnika, al nije imala ni volje ni snage ni da obrazlaže svoje mišljenje, nit da pripovieda, što je čula il vidjela o babama vidaricama i o stručnim liečnicima, koji su svoje zvanje težko skupljali kroz duge godine školovanja i rada u životu.

Tomo je bio posve drugog mišljenja, jer iako je i on o seoskim vidaricama imao najpovoljnije mišljenje i cienio ih kao neka viša bića, s kojima treba biti u vrlo dobrim i prijateljskim odnosima, on je na ratištu vidio na djelu i liečnika stručnjaka, koji je svojom vještinom i odlučnošću spasio mnogo života. Napose je cienio ranarnike, koji su doduše radili, kao mesari što rade s blagom, al je najvažnije bilo, da su oni pomagali. Stog bi on bio s najvećim povjerenjem pozvao liečnika, da Seku pregleda, al kad je čuo sve u zboru oko Seke protiv poziva, nije ni pokušao, da se bori za svoje uvjerenje. Najviše ga je umirivalo, što je babica tvrdila, da je s djetetom, i koliko se tiče njegove pojave, sve u redu, i da majka ne će imati više nikakvih loših posljedica. Ona je to tvrdila od prvog časa i s dana u dan se je vidjelo, da je imala pravo, jer se je Seka posve liepo oporavljala.

Tako je zabačena misao, da bi Seku trebao i liečnik pregledati, pa sad, kad je Tomo o tom pisao svojima kući,

sjeti se tog i dodade, da je doduše nije vodio k liečniku, al da su vješte žene rekle, da je to posve suvišno, jer da ni liečnici ne znadu više nego one. — »Ja ne znam ko kolko zna al vidim da j' Seki vala Bogu dobro« — pisao je Tomo, ne pazeći mnogo na zareze i ostale bezposlice, kojima gnjave djecu, kad ih uče pisati.

Ubrzo je dobio odgovor na pismo. Pisao je stric Perjas kao starješina, al je pisac bio Joso. On je veoma dobro vladao tim zanatom, iako je riedko i pisao i čitao. Ipak mu je ostalo nevjerojatno svježe sve u pameti, što mu je u školi učitelj tovario u njegov mladi mozak. Pisao je okretno, brzo, ne s previše pogrješaka, a nikad nije bio u neprilici, kako bi izrazio ono, što mu je u glavi. Pisao je stric Perjas, da im je svima neopisivo žao, što se to tako desilo sa Sekom i njezinim mužkiljićem, al tješe i nju i Tomu, da će dati Svemogući još i curica i mužkiljića, da im naknadi sadanji gubitak i da ublaži tugu. Nisu izpitivali uzroke te nesreće, jer su se zadovoljili tumačenjem, koje im je Tomo pisao: »Niko ne zna, kako j to došlo.«

Joso je pisao posebno i očito nije nikom u kući pripoviedao, što je pisao bratu i nevjesti.

»Mi se ne svađamo ni ne bijemo vala Bogu, al se vidi da svak vuče na svoju stranu ko kad vukovi navale na mrtva vola il paripa. Nije stric Perjas loš gospodar, al je pridobar čovik i mlakonja, pa svak more, što oće.«

Opisivao je na dugo i široko sve pojave i kod kuće i kod stana, da tako dočara pravu sliku Tomi i Seki svega, što se događa kod njih na ognjištu. Najjasnije je bilo, da je Kresinovom smrću nestala ona velika zajednička volja, koju je nosio i predstavljao on sam za sve njih, pa je sad sve olabavilo i popustilo. Prije su, za Kresinova života, bili vojska u snazi, naletu i najsavršenijem zaptu, a sad su — ne doduše kao potučena vojska, ali svakako kao vojska, koja ne bi bila spremna, da složno i pod svaku cienu neprijatelja dočeka i il ga potuče il sva izgine, tako da ne bi tko imao ni kući otići javiti, što se je dogodilo. Takva vojska nije više bila Kresinova zadruga, iz koje je on kresao čudesa i uspjehe, kako mu je samo palo na um!

U svakom slučaju, kako bilo da bilo — prema Josinu pisanju — ne kane se još dieliti, jer nitko nema ni snage ni odlučnosti, da u to pitanje takne. Svi samo životare, kao

što i krmeljave oči još uviek služe i gledaju. Kad bi netko dobro prodrmao to družtvo, mogao bi opet iz njih stvoriti ono, što je Kresina bio izgradio kao iz granita, il bi ih mogao nagnati, da se podiele, a možda i da se svađaju, pa i da se potuku kod diobe. Sposobni su za sve i u svakom bi poslu i pogledu bili dobri i osobito dobri, samo kad imadu nad sobom onog, koji vodi i određuje. Tako je to bilo i bit će u svakom ljudskom družtvu, pa i u Kresojića zadruzi.

»To što pišete o Seki i ditetu, nije dobro. Da ste ostali kod kuće imali bi sad klapca ka naviljak, a vi tamo sijete naše grobiće ditinje kun da su dica gloginje. Ostavite se vi brezposlica pa skupite svoji desetak šljivica i ajte na pošteno didovsko ognjište. Tu će biti i zdravlja i zadovoljstva i sriće i klapčića ka zečića. Poslušajte vi svog Josu, pa ćete viditi da se ne ćete pokajati. Ja se sve bojim i živ umirem, da neši Seki tamošnji ždrak ne valja. More un biti i najbolji i najzdraviji, al za nju nije, i tu nema pomoći. Naša je Obsenica najbolja voda na svitu i u njoj su najbolje pastrve i najbolji raci na svitu, al ako u nju zagnjurite morskog raka il morsku ribu, odnije ga j' blagoslov trkom u nebesa. Nema mu dragog spasa. Tako i dubrovačke lipote za moju vridnu nevistu, nego, draga moja nešo Seko, pakuj ti mam i vrcom kući, kad tamo nije, kako si mislila da bi moglo biti. Dok ne bude kasno. Kad više ne budeš ni za što, unda ne dolazi jer ćeš biti sama na se ljuta. To tebi i svom bratu Tomi poručuje vaš Joso.«

Na to je pismo Josi odgovorio veoma oprezno i pažljivo tako, da je on mogao razabrati, da je sve dobro razumljeno, što je želio priobćiti bratu i nevjesti, i da nitko ne razumije, što mu je pisao, pa da mu Tomin odgovor i dođe u ruke. Tomi je bilo posve jasno, da kod kuće ne smije nitko ni slutiti, da se i u njemu i u Seki često uzbuni posve budna i trajno živa misao, da bi oni ipak najpametnije postupali, kad bi jednog dana sve ostavili, sve veze prekinuli, spakovali svoju sirotinju i vratili se u svoje — bogatstvo, u svoje obilje sreće i ljubavi. To kod kuće nije smio nitko ni slutiti, jer bi mu se rugali i najbolji i oni, koji ga najviše vole. Htio je gospodstvo, sad ga ima i sad ga mora znati i nositi i uzdržati. Nema drugog izlaza, osim da se dogode pojave i nesreće, koje bi bezobzirce iztrgale sve obzire i sve

spone, pa ga vrtoglavom snagom i zamahom bacile u rođeno gniezdo. To je posve druga pojava i drugi račun, koji se ne da redovno ni predviđati, a kamoli i proračunati i pobliže odrediti.

Ipak nije mogao odoljeti, da bratu ne napiše:

»Nikad u životu nije sve onako, kako sebi čovik zamišlja i želi, al to ne smeta. Moramo gutati i nositi i kad nam nije podpuno pravo, a ja ti moram pošteno reći, da meni ode jest sve pravo i dobro. Samo ovo sa Sekom i ditetom, al što moremo man nositi do Božije volje.«

Joso mu je i na ovo pismo odgovorio obširno, kao da se je zarekao, da će ih svojim pismima dignuti iz ležišta, zanjihati i onda izbaciti iz ravnoteže, tako da padnu — pod Pilar, kraj svoje drage Obsenice.

»Dobro ti je i zadovoljni ste i ti i nevista Seka. Neka ste vala Svemogućem — pisao je Joso. — Tako j' nikako bilo i meni kad sam bije u vojsci i potlje u ratu. Nika me srića i Božja Providnost uortačila s nikakvim poluvlaom. I dobri mi bili ka dva brata, pa sve što j moje to j i njegovo. I ja zadovoljan sve dok mene nije primistilo. Ja odo trbuvom za kruvom, a moj prijatelj zadrža lipo svu moju sirotinju, pa moji rubčići u njega, nožić moj u njega, moja ustra u njega, moj stari kaput u njega, moji priglavci u njega, a — kako i ne bi, kad smo mi ka dva rođena brata pa sve što j moje to j i njegovo. Nego eto, kako bi ti reka: što j njegovo to nije bilo i moje. I ne bi meni ni to bilo krivo da ja ne ostado najzad brez svega, pa kad sam od njeg onako iz daleka i oprezno tražio neke svoje malenkosti, un mi lipo i okruglo pljusne u obraz: dragi moj Joso, da si zna šteditи ka ja, ima bi ka i ja, a sad ja ne dam svoji žuljeva i svoje muke. Tako un meni, a moram vam pošteno priznati, da mi je pokra i une rubčiće, koje mi je moja žena vezla i donila kad smo se vinčali. Ništa mi nije žalije neg baš ti njezini stvari, al što sam moga, man stisniti zube i smijuljiti se — prid tolikim poštenjem! Jer je vaik taj moj prijatelj vika o svom velikom poštenju i ne bi ga bila nadlajala kucaljka pasa o njegovu poštenju, a na moj račun, moga bi bije to svoje poštenje svezati kusu psu za rep, pa da i un petnest dana škiči od muke i sramote! Eto, dragi moj Tome i Seko, to sam vam pripovidije, jer sam baš dokon, pa da znate i upamtite, kad tolko valite te svoje

tamo prijatelje i divanite, kako vam je lipo i kako ste zadovoljni. Bojim se i stra me j, da vas i kradu i varaju i na vaš račun živu, a vami samo daju da ne umrete i da ne počmete glasno urlikati. Tako j to na sve četri strane. Vidim ja i ode kod nas i kad ednom počmemo goniti miše iz budžaka, bi će posla i trke, da će zasmrditi i do Beča. A i neka. Moga bi vam još ovako sanatati, al mi je dosta, pa sad ništa man — dolazite kući, a ostavljate to svoje pošteno družtvo, nek se guši u svom gospodskom poštenju. To vami poručuje vaš dobroželeći brat Joso.«

Svako Josino pismo je bio događaj u kući, jer ga je Tomo glasno čitao, a Seka i djeca bi se skupili oko njega i na njegovim usnama lovili svaku rieč, da onda po sto puta razprave svaku pojedinu njegovu misao.

— Mudar je naš Josica — govorila bi Seka iz dna duše. — I voli nas.

— Mudar i vridan, al prik i naga — odgovara Tomo.

— Est to, al će Bog odmakniti zlo od njeg. Un je pošten, ne će nikom krivo, pa ne će zlo proći.

— A što to piše o tom prijatelju i svojim vezenim rubčićim? — upita mala Anica. — Što to veli stric Joso?

— Tako — odgovara Tomo. — Veli, kad se s nikim u poštenju uortačiš, pazi, ko će koga privariti. Edan će uvano platiti račun. Stric Joso pripovida, kako j' njega mamaza taj njegov ortak i suvezničar, pa opominje, da ne bi i meni tako bilo u mojoj službi. Lipo j' od njeg, da misli na sve, al to nije prilika ode. Druga j' ovo, a drugo j' to njegovo.

— A esi ti to, Omo, zna i prije? — upita Marija, promatrajući otca svojim velikim očima, koje su bile plave kao plitko more za najdivnije razsvjete vedra neba.

— Zna sam, zna — potvrđuje on — jer mi je stric Joso već prije pripovida. I sam poznam ljudi, kojim obraz nikad ne gori od srama, jer ne znadu, što j' sram, a čelo im tvrđe od podplata na opanku. Al kad i' čuješ, kad počmu pripovidati o svom poštenju i obrazu, mislije bi, da triba raztirati sve svetce i anđele s oltara, da načiniš mista tim novim svetcim i sveticami Božjim. Poznam, poznam i ja taki pobušeni i cvićem lipo zasađeni grobova, u kojim gnjiju crknuta magarad brez duše i obraza. Samo — stric Joso se vara, kad misli, da tu nas taki zadržavaju i da nam škode. Un to samo tako nagađa, al ne pogađa.

— A bi l' ti, Omo, tije, da mi iđemo našoj kući? — upita Kikica.

— Kako ne bi tije kući, rano moja?! — odgovori on, izvrćući očito smisao njezina pitanja.

— Što unda čekamo?! — nastavi mala kao iz puške.

— A bi l' ti tila, da iđemo kući?! — odgovori otac pitanjem.

— Bi, bome, iz uni stopa, samo da ti i Seka rečete.

— A što bi bilo s tvojom školom? — upita Tomo, znajući, da će tu pogoditi čavao u glavu, jer je mala veoma rado pohađala školu, ponosila se time i izvanredno dobro učila.

— Samo da mi iđemo kući, lako bi za moju školu! — odgovori ona gladko i kratko. — Nije meni do škole, man do kuće.

Seka ju je slušala i zadovoljno se smiešila, a Tomo je širom otvorio oči od čuda, jer još nije s djecom govorio o tom pitanju, pa ga sad iznenadiše Kikine izjave.

— I ti bi školu prigorila? — čudio se tobože Tomo, samo da čuje više.

— I tako još ništa u njoj ne razumim, kad je sve tuđe! — odgovori mala veoma uzrujano. — Tamo nam pripovidaju što bilo, a mi samo blejimo.

— Do sad nisi tako divanila!

— E, kad se pita, oću li kući il u školu, unda j' to drugo, a drugo j', kad smo tu, a ne kod naše kuće — odgovori mala posve sigurno i bez ikakova premišljavanja.

Seka je rasla u svojoj duši od tihog, prigušenog i prigušivanog zadovoljstva, kad je slušala ovake razgovore i djeverova pisma, no nije nikad sama počinjala o tom razgovor nit je kušala da ma i iz prikrajka potiče Tomu na pomisao povratka. U njoj je ta želja gorjela, ona je u njoj stalno i krepko živjela, al nije nikad htjela, da Tomo osjeti, kako ona želi pod svaku cienu i oživotvorenje te svoje želje. Posve je sviestno, razumno i rado prinosila svoju žrtvu na žrtvenik njegova ponosa i ugleda, koji ne mogu i ne smiju biti okrnjeni zbog njezine nestrpljivosti il malodušnosti. Veselilo ju je, kad je čula, što djever piše i što sad divani njezina mudra mala Kikica. To je bio melem na njezine rane, koje joj zadade ovo — gospodstvo!

Tjelesno se je dosta dobro oporavila od one nagle bolesti, koja ju je bila shrvala i strpala u postelju, al je ono nešto drugo, ono, što se vuče polako još od prvog časa njezina boravka na ovom divnom žalu, ili možda još bolje: od onog časa, kojeg je njezinu oku zastrt divni sag njezina ličkog zavičaja, a ona zamakla najprije u velebitsku guštaru stoljetnih bukava, a zatim zavagnula preko Halana, kroz Kraljičina vrata na drugu stranu te svete gore. Od tog časa ona osjeća, kako kroz njezino tielo polako i sigurno klizi neki podmukli neprijatelj, koji se zavlači u svako vlakance, u svaku poru, u svaku i najsitniju kapcu krvi, u svaki prašak njezinih kostiju i polako je podgriza i ubija na najsitnije, neprimjetljive obročiće. To radi dalje neprestano, neumorno i dosljedno. Ipak — Seka se ne plaši, jer joj ne zadaje većih potežkoća i tjelesnih bolova. Jede slabo, brzo se umori, mnogo se znoji i pomalo kašljuca — to je, što ona sama na sebi opaža, al je ne boli ništa, pa živi polako, tiho, povučeno, u svom zabačenom vrtu i dvorištu, čekajući svakog dana povratak Kikičin iz škole i Tomin iz ureda. Dok oni dođu, ona se zabavi i umori pospremanjem kuće i gotovljenjem objeda, šaleći se s Marijom i s Martinom, da joj lakše vrieme prođe. I Marija joj je već od velike pomoći u kući, baš kao što je to u njezinim godinama bila i Kikica. Laća se svakog posla u kući, i sve joj dobro uspieva. Dok je još Kikica vodila kućanstvo — to je bilo nekoliko tjedana i poslije Sekine bolesti — bila je uputila svoju mlađu sestricu, kako se kruh miesi. Nije joj dala, da i sama kuša taj posao, jer se je bojala, da bi mala mogla što toliko pokvariti, koliko ona ne bi znala bez majke izpraviti, a majku nije htjela buniti kućnim poslovima, pa je stog Marija samo gledala i ponavljala, što joj je Anica pripoviedala, kako se to radi. Ona je to sad pripoviedala majci i hvalila se, kako bi ona znala umiesiti kruh.

— Ajde, rano — reče joj Seka i pusti je nad zdjelu, u kojoj je bila priredila brašno za kruh. Mala je zasukala svoje sitne rukaviće, oprala ruke, govoreći:

— Kikica mi je rekla, da moram vaik dobro oprati ruke, prije neg počmem kuvati kruv.

— E, e. Tako i ja radim, i tako rade sve žene, kad se spremaju da kuvaju kruv.

Tako je počela i Marija prve korake u pravi dio kućanstva. Njezina je baba Ika, pokojna Kresinovka, znala često

govoriti ženama, kad bi stajale kod crkve pod lipom i pripoviedale o svemu i svačemu, pa redovno svršile pripoviedanjem o svojim muževima:

— Lipo j' to, i dobri su uni, al nude im svari slabu palentu, il nek ti zagori zelje u loncu i gra prigori, pa ćeš viditi, kako j' dobar i blag. Janje moje, ljubav svakog čovika ide kroz tvoje lonce i padele!

Seka je često čula slične izjave svoje vriedne pokojne svekrve, pa ih je dobro zapamtila, tim lakše, što joj je i njezina majka slično govorila i učila ih mnogoj kuhinjskoj mudrosti, koje druge graničarske ni žene ni djevojke nisu znale. Stog je njoj sad bilo razmjerno dosta lako, da se uživi u gradski način života i napose kuhanja. Od svega je pomalo znala, a za sve je nosila u svojoj duši posve sviestan osjećaj potrebe i razumievanja, pa se je upravo u naletu, na jedan dah u sve uputila, sve prihvatila i sve brzo pamtila i primjenjivala u svom malom kućanstvu. Što je naučila, odmah je prenosila svojoj djeci.

Na tom je polju, na toj točci je vez, koji ju je uzko povezao s gospođom Mandom Stipe Zubka. I ona je seljanka, koja je došla tu u grad najprije kao mala djevojčica, da pomaže u kući i da se tako prehrani, a poslije je bila i za teže poslove i uzput već naučila većinu poslova, koji se moraju znati, ako se želi voditi valjano kućanstvo. Kad se je upoznala sa svojim Stipom, bila je već vješta svemu, i kad se uzeše, uvede mu kućanstvo, da on nije vjerovao svojim očima, da je to sve tako moguće, a bez velikih troškova.

Kad je stigla Seka u Dubrovnik i umorna i uplašena i nesigurna kao neplivač na uzburkanom moru u maloj barci, Manda ju je odmah razumjela, a njezine su joj se oči toliko svidjele na prvi pogled, da ju je zavoljela kao sestru i učinila joj mnogo više, nego je bila obećala Tomi. On je naime pitao gospođu Mandu još prije, neg je pisao Seki, da dođe, da li će njegovu ženu htjeti malko uputiti u kućne poslove. Ona mu je najspremnije obećala, da će je koji dan zadržati kod sebe u kuhinji, da vidi, kako se što radi, pa da će onda sve brzo moći i sama raditi. Nije htjela obećati ništa više, jer nije znala, kakva je ta njegova žena. Istom kad ju je vidjela i s njom izmienila nekoliko misli, kad su se onjušile, kako žene razumiju i njuhom i pogledom vagnuti i ocieniti — istom je tad gospođa Manda doista iskreno

i širom otvorila i svoje srdce i svoje kućansko umieće i Seku uvela kao rođenu sestru. Ona je to razumjela i primila isto tako iskreno, otvorena i zahvalna srdca, kako joj je Manda sve veselo ponudila i pokazala.

— Znate, to se samo čini, da j' nekakva mudrolija — govorila je gospođa Seki posve jednostavno i otvoreno — jer niste vidili prije, al kad samo počmete, onda ćete vidjeti, da je to lakše neg presti il tkati.

Seka ju je pozorno slušala.

— Kad je mene moj pokojni stric Bariša doveo ovamo i ostavio me kod svoje rođakinje gospe France, ja sam mislila, da me j' doveo u carske dvore i da j' gospa Franca dvorska kuharica. A kad tamo — to j' bila malko bolja građanska kuća, a gospa Franca vješta i dobra domaćica, al nikakvo čudovište, kako sam ja pomislila, kad sam istom zabola svoj mali seljački nosić u njezine kuhinjske tajne. Nije to ništa. Vi ste iz bogate seljačke kuće, pa vas ne će ništa iznenaditi. Samo je malko drugačije, nego ste bili naučeni. Al sve j' to — ništa.

Manda je bila toliko jednostavna, srdačna i razgovorljiva sa Sekom, da se je i ona odmah osjetila kao kod sestre, kao u svojoj kući, a taj joj je osjećaj olakšao one prve muke, prvo pipanje, nesigurno tapkanje i posrtanje kroz klance jadikovce tog novog života. Kod kuće je ona bila naučena na posve jednostavan način prireĎivanja jela, al je svega bilo obilno. Ovdje je sad trebalo udesiti upravo protivno: ne jednostavno, jer nemaš ništa u obilju, pa treba mudrovati, kako ćeš iz ništa načiniti nešto. Tomina plaća bila je baš tolika, da mogu sastavljati kraj s krajem, ako domaćica dobro gospodari. A to je trebalo istom naučiti. I ona je naučila, ona je pazila, oko je izvježbala, da je bila sigurna, kao da svaku malenkost pet puta važe na najtočnijoj tezulji. Brzo se je uživjela i uvela u taj novi način života, a da nije ni osjetila, da je iz velikog bogatstva prešla u veliko siromaštvo. Ona to nije osjetila, jer nije mislila baš na tu pojavu, budući da je sva pažnja bila usredotočena na prielaz iz seoskog u građanski život, koji se nazivlje »gospodskim« životom i već u samom svom pojmu nosi oznake blagostanja i udobnosti. Ta je varka i Seki zasjenila pogled i zamaglila moć prosuĎivanja, pa nije ni svraćala pozornosti na sadržaj promjene, koju proživi dolazkom u

grad, no što ona nije opažala, nije zato — nestalo. I te kako se je odrazilo i na njoj i na djeci, a na Tomi se nije moglo odraziti sad, jer je on već godinama živio takim životom. Samo su djeca i Seka u tom svom novom gospodstvu izgubili svoju prijašnju boju iz obraza, ušesa su im postala prozirna, oči prevučene maglicom, kao da su bile u dimu, a kroz kožu si im na rukama naslućivao svaku i najmanju koščicu. Sve je to bilo prteno i prozirno.

Seka je istom s djetinjih lica pročitala pravo svoje stanje i počela ga promatrati i proučavati i na sebi. Vidjela je i osjećala, da slabe svi, a najviše ona, no nije imala načina, nije se mogla dosjetiti sredstvu, kojim bi mogla krenuti drugim pravcem tok događaja i razvoj sudbine svoje obitelji.

Kad je zadesi ona nesreća s djetetom, odluči u svojoj duši, da će moliti Tomu, da bježe kući, čim se ona oporavi toliko, da bude sposobna za putovanje. U takom je rješenju vidjela jedini izlaz i jedini spas za svoju djecu, za Tomu i za sebe. Kući, kući što prije i što kraćim putom; kući, natrag u svoje drago, zamazano, al zdravo i divno selo! Kući, na svoju bistru Obsenicu, koja svojim žuborom osvježuje zrak, razveseljuje ptice nebeske i veliča našeg Stvoritelja, koji nas je obdario kamenjem, klisurama, vrleti, vrištinom, bujadi, divljom zvjeradi i sa svim mogućim potežkoćama i mukama života, da nas baš kroz te čudesne putove i zavoje učini najsretnijim i najzdravijim sojem roda ljudskoga! Tamo ona odmah mora, čim se pridigne!

To je bila odluka i molitva ojađene duše, izmučena tiela, ozlojeđena čovjeka, kojeg izčupaše s njegova ognjišta i s korienom ga prebaciše u kraj, gdje ne može nikako naći sokova za te svoje iztrgane žile.

— Sad, janješce, stisni čake i mišaj tisto, dogod ti se bude primalo za ruke — govorila je maloj Mariji, pazeći budno na svaki pokret njezinih sitnih ručica, a diete se je zadovoljno i ponosno smijuljilo i uztrajno miesilo, nadižući se na nožne prste, jer joj je bila previsoka klupa, na koju je majka postavila zdjelu.

— I Kikica me j' tako putila.

— E, e. Kikica zna kuvati kruv — potvrđuje Seka. — Una ga zna i izpeći, jer je već velika.

— Bome nije puno veća od mene — uzprotivi se Marija.

— Nije, nije puno veća — izpravlja se majka, da diete ne ozlovolji. Kako je stajala kraj nje, promatrala joj je goli vrat, na kom su se žile pravilno pomicale prema tome, kako je diete radilo rukama i kretalo glavom. Taj je vratić bio tanak kao u mačkice, a svaka je tetiva izskakala, kao da se želi odvojiti i uteći iz tog skupa sirotinje i biede. I za to su oni otišli od kuće? Po to su oni došli u grad i u gospodstvo?! Obuzeta tim mislima Seka se okrene i stupi u svoju smočnicu, da pogleda zalihe, koje joj služe za potrebe kućanstva kroz mjesec dana, iako je vrlo dobro znala za svaku malenkost. Ipak je morala pogledati, jer ju je na to prisilio unutarnji osjećaj tjeskobe i bola nad tim, što je u njoj i što je oko nje. Nekoliko je časaka mirno stajala, motrila i vagala očima, a u glavi joj je zvonila i ječala misao: i to se zove »zalihom«?! Ta bieda, ta sirotinja, ta šaka brašna, ta žlica masti i ta čaša ulja — to je zaliha i obskrba za život kroz mjesec dana obitelji od pet članova?! Seki se smrači pred očima, skoro pade, pa se prihvati rukom za dovratnik, podboči se i zaklopi očne kapke, da se sabere i umiri.

— Već se ne lipi jako za ruke! — trže je iz snatrenja djetinji meki glas. — Pogledajde, Seko — govorila je mala, dižući ruke uvis, da majka vidi, kako se tiesto od njih već odbija.

— Uprav lipo! — odgovori Seka, trgnuvši se iz bunila. — Sad još triba dosta dugo kuvati, dok bude gotov kruv.

— Znam ja, znam, da još nije gotovo. Samo sam ti tila pokazati.

— Mili moj Bože, puste planinke! — uzklikne Tomo, ulazeći u kuću.

Njegov topli glas trže Seku, pa se i ona veselo osmiehne i žurno se privije k njemu, osjećajući potrebu, da se sva okriepi i ojača na njegovim grudima i da se okupa u njegovoj snazi i zdravlju.

— Uprav sam te edva dočekala — šanula mu je izpod glasa.

— E l' ti jope slabo? — prepade se on.

— Nije mi gore, nego samo tako — odgovori ona. — Tako, ni sama ne znam, pa unda edva čekam, da ti dođeš. Mam mi je lipo, kad si i ti kod kuće. A di je dite? E l' došla s tobom iz škole?

— Došla j', došla sa mnom, al je ostala vani s malim — odgovori Tomo i pomiluje Mariju po licu i po kosi, govoreći joj toplo i srdačno:

— Zlatna moja mala planinka! Tako triba. Moraš sve naučiti.

— E l' nu, Seko, da ja već znam ukuvati kruv? — odgovori mu mala.

— E, a da, man znaš! — potvrdi Seka, smiešeći se.

— A što si tamo gledala? — upita Tomo, pokazujući glavom prema smočnici, pred kojom je Seku zatekao.

— Gledala sam, kolko šta imamo.

— Pa? Esi zadovoljna?

— Veliko bogatstvo! — odgovori ona i posve se srdačno nasmije, kao da joj je doista do takog razpoloženja, kad promatra to svoje bogatstvo, koje bi sve stalo u dobre dvie vreće. Kad je već izgovorila one rieči, osjeti, da bi je Tomo mogao loše razumjeti i ozlovoljiti se, pa nastavi: — Bože tebi zdravlja, pa će svega biti. Ne ćemo umriti od gladi.

— I ja tako mislim.

Seka je tugaljivo oborila pogled preda se i posve nesviestno ponovila:

— Ne ćemo umriti od gladi. — Opet je zamuknula, da poslije nekoliko trenutaka nastavi: — Nije lako, i sve j' ovo malo, al se jope more nikako.

— Uprav sam i ja danas divanije s jednim mojim drugom.

— Što si divanije?

— Tako. O tim stvarim. Kako j' težko izlaziti s plaćicom i kako za dicu triba mnogo, a malo se ima. I gola su i bosa su.

— Ništa j' to, što su gola i bosa! — odvrati Seka i uzpravi se, upravo se protegne, kao da je željela i na taj način dati svojim riečima posebno težko i važno značenje. — Gladna su una, gladna, jadna ti sam za njima. To j' uno, što me muči.

— Gladna?! — upita Tomo povišenim glasom, pa ponovi: — Gladna, veliš?!

Boja je njegova glasa Seku smela i uplašila, pa pobrza, da ublaži smisao svojih rieči, govoreći:

— Ne uprav gladna, man eto, tako, kako bi ti rekla: i ima dosta za poisti, al nema dosta ni mesa ni masti. Još

da j' masti i da j' dici varenike ka kod kuće naše, lako bi za nji unda, al ovako....

— Ja sam ka mislije, da se i more — odgovori Tomo blaže. — Nego, tako sam divanije s nikim mojim tamo drugom, pa mi se i un tuži na nike druge. Un i zaradi bolje, jer mu namaknu i stariji, al ga okrade njegov drug u poslu, koji je i nesposobniji i linji od njega, al kad je nositi kući, un vaik nosi najviše, jer najviše može podniti na duši. Uprav unako, kako piše Joso uno iz vojske, što j' un doživije. Tako i ovaj ode pripovida. Znaš, kad ljudi rade vani na pruzi, unda spavaju redovno u šatoru, ako nema kuće blizu, al ako su i u kući, vaik su skupa, pa i stvari imaju skupa. Svak zna svoje, al je pomišano, jer su ljudi, pa se ne boji edan drugog. Tako j' to mislije ovaj, koji mi je pripovida, i tako se vlada. Kad tamo — njegov je drug počeje redom i jesti i nositi, kao da je sve njegovo. Kad mu je ovaj prigovorije, tako: reka mu je, da se je ka zabunije i tako. A un njemu odbrusi: jer bi se, veli, zabunije?! Nije to zabuna, man je to sve naše. Jesmo li, veli, na carskom poslu il nismo? I jesmo li oba jednako plaćeni il nismo? Ako je ovo carski posa i mi carski plaćnici, unda je i ovo sve carevo, i ništa se ja nisam zabunije! — Tako j' taj prijatelj kresa ovom, koji mi je pripovida, i koji mu unda reče: ovo sam ja odkida od usta svoje dice, da mogu poniti, a sad ću odkidati sebi od usta, da mogu što više doniti kući svojoj dici! Ništa ovo nije ni carevo ni naše, man je moje i za moju dicu. — I tako su se, veli, svađali svaki dan i za svaki zalogaj, dok najzad nije i ovaj drugi počeje ne krasti nego ćapati i otimati, do šta j' doša. Tad je počeje onaj prvi vikati, pa su se posvadili i skoro potukli.

Seka je mirno slušala, no nije mogla smoći toliko snage, da pozorno prati, što joj je pripoviedao. Pred očima joj je lebdjela velika kaca masti, pun tavan suhoga mesa i nad vatrom, obješen na komoštrama, velik bakreni kotao pun mlieka. I upravo se je na mlieku počela hvatati pjena, kao kad se na moru počnu mreškati prvi mali valovi. Još malo, i mlieko će zakipiti, a planinka će ga izstaviti i djeci naliti pune zdjelice, dati svakom komad kruha il nekolke buble palente, da se najedu.... a njezina djeca nemaju mlieka ni od želje, osim kad posve slučajno uhvati na trgu. Bila se je pogodila s nekom gospođom iz okolice, da će joj

dnevno slati mlieka, poslala je samo nekolko puta i onda joj javila, da joj više ne može davati ni kapi, jer da treba za neku domaću obitelj, koja je svakako preča. To je Seku toliko uvriedilo i ogorčilo, da je proklela i mljekaricu i te domaće i mlieko. Kao da njezino troje djece nisu vriedno baš kolk i troje domaće djece. Svakako je izgarala od želje, da dozna, koliko djece ima ta domaća obitelj, zbog koje ona ne može dobivati mlieka. Doznala je, da ima doduše samo jedno diete od desetak godina, al ima nekolko mačaka i tri prekrasna mlada lovna psa, koji ne mogu biti bez mlieka. Kad je to Seka čula, samo je zavapila iz dna duše:

— O Isuse, Isuse, zašto dade svoj božanski život na zemlji?!

Kad je pripovjedila Tomi, što se je dogodilo, on ju je tješio, ističući, da su te sve obitelji već dugim nizom naraštaja povezane, pa da ne smije zamjeriti, što jedna na drugu paze više nego na ostale, pogotovo na doseljenike i to još — na doseljenike s one strane Velebita. To su Dubrovčanima svakako il Turci il Vlasi. Kušao je to raztumačiti ojađenoj Seki, no uzalud je govorio, jer je njezin gnjev bio prevelik i jezici su biesa lizali i stizali do nebesa.

— O Isuse, Isuse! — rekla je Seka i sad posve glasno, kad je pred očima ponovila taj doživljaj s mliekom i tom dobavljačicom.

— E, e — reče Tomo, pomislivši, da se Seka čudi, kako se ona dva posvadiše i skoro potukoše. — Skoro se, veli, počupali ka dva pivca, a sve za komadić kruva i skrišku slanine.

— E, kad dođe dogusta, unda j' i to vridno, da se čovik zbog njeg pobije — odgovori Seka, zamišljajući munjevitom brzinom, kako bi se ona zbog svoje djece počupala, kad bi se radilo samo o žlici mlieka il samo o jednom zalogaju suhe slanine.

— Tako i est.

— A imaju li ta dva što kod kuće?

— Di kod kuće?

— Tamo, već odkud su, ja ne znam.

— Aha! Uprav ni ne znam. Čini mi se, da su oba ljute potribice kod kuće, al ovaj, koji mi je pripovida, već dobro izlazi, jer je stariji službenik.

— Mogli bi — zausti Seka rečenicu i pregrize je kao da uobće nije ni kanila nešto reći.

— Što to? — upita Tomo i zagleda se u njezina usta, očekujući rieč.

— Uprav ni sama ne znam, što sam bila zaustila — odgovori ona, govoreći namjerice neistinu, jer mu nije htjela kazati, da je pitanje bilo, ne bi li ti njegovi drugovi mogli pisati svojim kućama, već odkud jesu, da im pošalju za djecu i masti i slanine i sira i suhog mesa i skorupa i svega Božjeg dara, što za djecu treba, a česa oni nemaju, nit imadu novaca, da nabave. To je ona pomislila i htjela reći, no u pravi se čas dosjetila, da to ne bi bilo pametno, jer bi istim pravom mogla to pitanje postaviti sebi i svom Tomi. A je li uobće moguće, da o tom napišu kući samo i jednu jedinu riečcu? Tomo je gospodin i otišao u državnu službu i u gospodstvo, povukao za sobom i ženu i troje djece, i sad bi mu trebalo slati od kuće pomoć, da prehrani sebe i obitelj! To bi bilo pismo za Svetoročane! To bi bilo priča i pjesama o »gospodinu Tomi«! Trebalo bi im, i Seku duša boli, što ne može pisati stricu Perjasu, da joj pošalje, jer zna, da bi on to rado učinio, nit ne pomišljajući na posljedice na jezicima u cieloj plovaniji i kumpaniji, a možda i dalje.

Ne može nikako o tom pisati kući, al ne može se ni ovdje pomoći, pa mora nositi ovako, kako jest. Već je češće puta Stipan Zubak zamotao komad mesa i dao Tomi, da ponese kući. Kad je to Tomo prvi put donio, Seku je veoma obradovalo i s veseljem ga je podielila djeci. I drugi je put rado primila, no već je u njoj kopkalo pitanje: vidi li Stipan, da oni loše žive, da su djeca mršava i Seka kao izcieđen limun, bez kapi krvi, a i Tomo ko za rakiju izprošen — vidi li to Zubak, pa mu se oni mile i na taj im način daje milostinju, koja će mu svakako pomoći, da lakše opravda na sudnjem danu, ako je kad što načinio, što ne da, da lako promakne kroz uzka nebeska vrata?! Kad na to pitanje nije mogla stvoriti valjana odgovora, a pitati nije mogla Zubka, Tomu nije htjela, jer ga nije željela upozoriti na svoje misli, zašutjela je, zatomila u sebi i uzbunu i prigovor i ponos, jer se je radilo o djeci i Tomi! Šutjela je i kad god je Tomo što donio od Zubkovih, njoj je udarila krv u lice, svladala se, dielila djeci i veselila se, gledajući, kako sladko jedu i kako im prija.

— Uzmi i ti — nukao ju je Tomo, kad je opazio, da se ona ništa ne maša. — Pečeno j' ka na suncu!

— Est uprav ka suvo zlato — potvrđuje Seka, al ne uzimlje. — Ja sam ništo malo prije prigrizla, pa mi se sad uprav ne rači. Znaš ti, da planinka nikad ne umre od gladi. To se još nije čulo.

— Bojim se, da si ti s te strane slaba planinka! — odgovori on i pokuša joj silom metnuti u usta komadić mesa.

— Nemoj, lipi moj, molim te — poče ona veoma umilno. — Kad ti velim, da ne mogu, unda mi viruj. Čini mi se, da bi prije umrla, neg ga sad progutala — govorila je, a pred duhovnim pogledom su joj prolazila nepregledna stada ovaca i koza Kresinove zadruge...

— Kun da j' pečena kod stana u Dubokim Jaslami — reče Tomo i nasmieši se, pokazujući joj komadić tvrdo pečene kožice.

Seka ga pogleda i naglo obori pogled k zemlji, jer su joj se oči napunile suzama. U Dubokim Jaslama kod stana...

7

Tomo je svakog prvog dana u mjesecu nosio najamninu vlastniku kuće u njegovu poslovnicu. Primao ga je veoma ljubazno, kad ga je vidio, a kad njega nije bilo, novac je preuzimao neki stariji gospodin, koji je vazda bio u pisarni. Tomo nije znao, tko je taj gospodin, no bio mu je veoma ugodan, jer ga je i on susretao ljubazno i prijazno.

— Što rade vaše žice? — upita ga jedne zgode kućevlastnik.

— Zuje — odgovori Tomo, smiešeći se.

— Što donose iz carskog Beča? — pitao je gospar dalje, primajući Tomin odgovor također sa smieškom, kao što je i dan.

— To vam ja, gosparu, očiju mi, ne znam. Drugi su oni, koji primaju poruke, a drugi smo mi, koji držimo žice i kuće u redu — odgovarao je Tomo veoma jednostavno i sigurno.

— Čuje se, da u Beču ne znadu, što bi počeli od briga.

— A neka i oni imaju briga! — reče Tomo, tek da nešto reče, jer mu nije bilo jasno, što je gospar mislio.

— Veće su im bile oči neg želudac, pa ih sad, vele, uhvatila vrtoglavica i mučnina, pa će biti povraćanja, da će sve zvoniti i grmiti, da će se tresti ne samo dvoglavi orao nego i ciela Evropa...

— Tko god uzme veći zalogaj neg more gutati, mora izbečiti oči — govorio je Tomo, pogađajući smisao subjesjednikovih rieči, iako nije razumio o čemu on govori. Tomo je tumačio pravo, podpuno i jednostavno neumjereno i nepristojno jelo i ništa više.

— Bravo, Vrkljane! Tako je! — potvrdi gospar veselo, radujući se, što ga Tomo tako savršeno razumije.

Tomu obraduje ta pohvala, pa još slobodnije i jednostavnije nastavi pripoviedanje, govoreći:

— Znate, gosparu, moji kod kuće, tamo u Lici, imadu vazda po nikolka para dobri volova. Tako smo ednom imali nikog Zekonju, vola, da mu nije bilo para s onu stranu Velebita. Ka lađa. Kako j' bije krupan, tako j' bije i oblaporan: proždrljiv. Bije bi najvolije, da more na edan mah proždrti koš sina il polučak krumpira, kad bi se namirije na nji.

— E, da, ima toga, ima ! — potvrđuje gospar i strpljivo sluša Tomu, očekujući, kojim će pravcem krenuti ta njegova priča o volu.

— I pĭtali i ranili mi našeg Zekonju ka dite, jer smo ga svi volili. Što j' god bilo najbolje u kući za blago, to j' dobije i poije Zekonja, ka kad smo ga volili. Ja ne znam, e l' nimo blago misli i računa il ne, al je vindar Zekonja bije zaključije, da niedno drugo ni goveče ni paripče ni ovca ne more u kući dobiti dobra zalogaja, dok ga un ne onjuši. Eto, da ne duljim: naš se Zekonja toliko izopačije, da nam je svima sije za jaku i dodija do Boga. I nije, da j' un čeka, dok mu se dade, man ka slip vaik sprca na sve, što mu se svidilo, i mam navalije ka vuk i proždira ka manit. Pokojni je moj ćaća Kresina, Bog mu dušicu pomilova, vaik bije ljut na vola i psova i nas i njega, vičući: »Gori ste od njeg, kad puštate, da vam vo gospodari!«

— Bravo, Vrkljane! — uzklikne gospar tako oduševljeno i veselo, da se je Tome upravo prepao, jer nije mogao ni slutiti, kako on tumači tu istinitu njegovu priču o Zekonji, no ipak nastavi, al mnogo opreznije.

— I tako naš Zekonja ždera, i što smo mu davali i što mu nismo davali, što j' sam di ujtije.

— Bravo, moj vriedni Vrkljane: sve požđere prokleta životinja! — vikne gospar, ko da je pomahnitao, a Tomo ga malko sumnjičavo pogleda, pomisli, da je očito i gospar malko dublje pogledao u čašicu, iako to nije domaći običaj, pa mirno nastavi:

— Bila j' krupna volusina, al mu nije koristilo, što j' prikoviš ždera. Nije ima Božijeg blagoslova.

— Vrkljane, ti si najveći filozof suvremene Habsburžke monarhije! — klikne gospar i zagrli Tomu. — Tako ne zna pripoviedati nikoji od nas!

Tomi je godila ta pohvala, no nije ga iznenadila, jer mnogi drugi Ličani znadu i ljepše i bolje od njeg pripoviedati. I još kakve priče, a ne samo ovake malenkosti, koje je sam doživio sa svojim blagom! Nastavi priču:

— Što više ždere, to nije baš slabiji, al nije ni jači, man samo tako: prostit ćete, proleti krož njegovu vražiju utrobu, ka da se štrklja, i ne ostavlja mu nikakve koristi. Mi već divanili, da bi mrcinu nikako utovili i prodali, al nam vindar bilo ža, jer je nadaleko bije poznat i znalo se j', kad se divanilo o »Zekonji«, da j' to Kresinov Zekonja. Niki nam reče: »Kad ga ne ćete da prodate, ubite mrcinu. Vrag bi to ranije!«

— Bravo, bravo, bravo! — poviče gospar i stane udarati dlanom o dlan: — Ubiti treba mrcinu!

Tomo se je nasilu nasmiešio, al ne svojoj pripoviesti već gosparovu oduševljenju, pa nastavi:

— Nije nam se dalo ni pomisliti, da bi svršije pod našom sikirom.

— To j' naša nesreća! — upade mu gospar u rieč. — Zašto ne bi zlotvori okusili i našu sjekiru?!

Budući da je Tomo pripoviedao drugo, a gospar slušao drugo, nije mu mogao odgovoriti, nego nastavi:

— Nismo mogli ni pomisliti, da bi ga mi ubili, a ni prodati ga nismo mogli, jer ne bi ni ćakan dao, da smo mi drugi i tili, pa smo tako čekali, da vidimo, što će iz tog biti.

— Ni to ne valja, vridni moj Vrkljane! — uzklikne gospar. — Mi u našoj dobroti ne udaramo na razbojnike, nego ih pustimo, da gone dalje, a oni nam se smiju, pljačkaju nas i vjeruju, da smo budale i kukavice, koje i jesu na

svietu samo zato, da ih mudraci izrabljuju i glođu kao žuti mravi. Stog nam i jest ovako. Mudar gospodar ne čeka, da vidi, što će biti, nego predviđa i prema tome udešava svoje držanje. Kad vidiš, da netko oštri sjekiru, ti odmah udri svojom, jer ćeš inače zakasniti.

— I tako smo mi čekali.

— E, da: ne znam, koji nam je vrag, koja nam je budala nadjela ime »Hrvat«, kad mi sa svakim razbojnikom čekamo, dok nas ne zadavi il barem ne opljačka, umjesto da se doista hrvemo, da se branimo, da ga dignemo iz osovine i kresnemo njime o ledinu. Mi — čekamo! Najmanji komarac može ubiti i medvjeda, ako ga zna ubosti u pravo mjesto. Varaju se veliki, koji misle, da su nepobjedivi. Budale, glupani, ne će da nešto nauče iz poviesti, a to je, da još nije bilo ni jednog tako silnog naroda, da se nije našao i od njeg jači i silniji, koji ga je uništio. I još više: nema ni jednog tako velikog naroda, koji nije poslije postao obična igračka, sprdnja u rukama Providnosti. To bi ipak morali svi znati.

— Naš Zekonja nije ništa mislije i nije ništa zna! — reče Tomo, nastavljajući posve mirno svoju pripoviest o volu.

— Bravo, bravo lički mudrače! — klikne gospar tako jako, te Tomo pomisli, da je pomalo šenuo umom, jer je inače nepojmljivo, što bi ga toliko moglo oduševljavati u toj Tominoj priči. Tomo nije zarezivao, što je on pripoviedao o poviesti i raznim narodima, jer je i to svodio il na piće il na još što i gore, a osim tog je on i inače rado govorio tako učeno, da ga Tomo nije nikad pravo razumio. Nastavio je:

— Kopali smo krumpire: Dvoj, troj nas je ròzgalo, a nji nikolko za nami kupilo, što bi mi rozgami izbacili i izvrnili iz zemlje. Kako j' zemlja bila vlažna, mećali su krumpire širom, da se prosuše. Podalje od krumpirišta imali smo lipu ditelinu. Već smo je te godine bili dva puta kosili i treća već za dobar opanak izresla, da je se nisi moga nagledati od lipote. Kad smo izkopali i prikupili krumpire u nikolke rpe, zamakli smo bili svi poslenici iza nike glavičice na drugu njivu i zaboravili, da j' tamo vrag i Zekonja! Al ko bi se bije i sitije, kad je kod blaga čoban, da će se Zekonja odvojiti i udariti svojim putom.

— Hoće Zekonja, moj Vrkljane! — vikne gospar. — Ne bi ga nitko odvratio od zla i lopovluka. Znamo mi to svi, a osobito mi iz slobodne republike!

Sad — Tomi baš nije bilo posve jasno, što bi Kresinov Zekonja imao zajedničko sa slobodnom dubrovačkom republikom, no to ga nije ni smutilo, te mirno nastavi svoju pripoviest:

— Dok smo mi tamo radili, Zekonja se odljolji od stada i udari na krumpire ka pomaman. I nije, da j' un nji žvaka, man samo malko zaslinije i guta, kun da i' baca u brezdanku.

— E, da: tako oni sve gutaju!

— Ja sam bije poša u glavičicu, da ništo uredim zborad sebe, kad imam što i viditi! Zekonja se uplâka u krumpire i mota i', kun da bi lopatom u se ubaciva. Ja poletim i viknem na njeg, al se un ni ne obzire na me, man — mota li, mota. Ja priletim i dam mu po gubici...

— Bravo! Tako triba: dati svakom po gubici!

— E, e: udarim ga nikolko puta po gubici i otiram ga. U to mi naleti i čobanin, pa dam i njemu nikolke po turu.

— Vrkljane, veleume! — vikne gospar i poljubi Tomu kao izvan sebe, vičući: — Naravno: i čobanima treba dati po turu! Ja sam uviek tužan i žalostan, kad vidim ove naše pastiere i umove! I njima i njima treba dati po glavi, pa će biti sve drugačije.

— Ja sam tako načinije: izbije sam i čobana.

— Bravo, bravo! I tim je gotova priča?!

— Nije još gotovo. Čut ćete vi, što će biti.

— Pleti, pleti dalje, mudri moj Likota! — kliktao je gospar.

— Ne pletem, nego ću vam reći suštu, golu istinu.

— Jest, jest, vidim ja, da je to sve goli život, jer je tako vazda, da mudar čovjek ne može lučiti san od jave, ni priču od poviesti, jer se ne zna, gdje svršava jedno, a počinje drugo.

— Tako ja odbije Zekonju od krumpira, izbije čobana i zborad sebe obavije, što sam triba, i vratije se na posa. Čoban je plaka i zavuka se u grmeče, da se izplače, a zaboravije i jope na blago i na svoju dužnost.

— Taki su obično svi ti čobani blaga i čobani naroda.

— Zekonja se više nije vratije na krumpire, jer je posve slučajno naletije u ditelinu, pa i na nju napa, ka da

nije tri dana ništa okusije. To ja nisam vidije, al sam potlje vidije njegove trbuve, pa mi ne triba niko pripovidati, što j' radije.

— E, nezasitna j' ta životinja! Nije njoj dosta, da proguta cieli sviet — govorio je gospar Marin, tako su ga svi zvali, i oduševljeno i neprekidno tapkao Tomu po ramenima.

— Prid noć smo se spremali, da utovarimo krumpire u kola. Nismo i' još mećali u vriće, jer nisu bili dosta suvi, man smo i' nabacali lopatami među lotre i tako vozili. Nego, ja sam priskočije: kad smo došli, da tovarimo krumpire, vidim ja Zekonju tamo na ditelini — širi neg dulji. Est, očiju mi moji, da ne bi virova, da nisam sam vidije na svoja dva zdrava oka. Stoji mirno ka ukopan, al ne prživlje. Mam ja vidim, da nije dobro, skočim k njemu i počmem ga trljati, al — ne koristi. Napeje se sav ka bubanj.

— Prežderao se?! — upita gospar Marin.

— Priždra se i krumpira i mlade diteline, pa se naduje — potvrdi Tomo. — Kad se blažče nadme, najbolje j' ga gonati, jer drugog domaćeg lika nema, osim ako bi tili, da mu nožem razparamo trbuve! Ja sam već na to pomišlja, al nisam bije višt, pa sam se boja. Reko: što Bog da, da dâ! Gonali smo ga nikolko sati, al nije ništa, pomoglo.

— A što j' bilo?!

— Volili smo ga, pa nam ga bilo ža zaklati, a to j' nesrića. Ko nije za živiti, triba ga priklati!

— Arca sapientiae! — klikne gospar Marin i udari Tomu tako srdačno po desnom ramenu, da se uleknuo kao pod udarcem malja. — Priklati, priklati!

— Mi to nismo mogli učiniti, i Zekonja nam crka!

— Bravo! Tako svršava ta priča o Zekonji: crkao je, jer je crknuti morao! — kliktao je Marin oduševljeno. Tomo se je čudio tome vladanju, jer je njega još i sad, poslije toliko godina, zaboljelo srdce, kad je obnovio uspomene na svog dragog Zekonju, a taj njegov dobri i susretljivi gospar Marin klikće od oduševljenja, što je — Zekonja crkao.

— Mi smo u kući bili svi žalostni, kun da nam je umrlo čeljade.

— Eto, eto: opet mi Hrvati! — klikne gospar Marin. — Mi vazda žalimo svoje dušmane i svoje krvne neprijatelje. Umjesto, da im na prokletom grobu odplešemo ples pobjede

i veselja, mi plačemo i molimo se Bogu za proklete duše. Taki smo mi. Al ova vaša priča vriedi više nego najveći brod prekomorske robe. To vam ja velim. Ne bojte se, ja ću je pripoviedati ovim našim, da se nauče, kako lički gorštaci postupaju ne samo sa Zekonjama nego i sa njihovim čobanima. Šteta samo, što ga niste priklali.

— To j' i nami bilo ža, al da j' drugi put bilo što slično, ne bi više bili pogrišili. Bili bi ga uvano priklali, prije neg bi sam crknije.

— Ipak — reče gospar Marin veoma ozbiljno, podigne kažiprst i časak se zamisli, da unda nastavi: — bolji je moral priče, da Zekonja mora sam crknuti, jer se je prežderao, jer je bio nezasitan, jer nije imao zdrava razuma i jer nije htio poslušati ni svoje čobane ni svog gospodara, a to je u ovom slučaju Svemogući Gospod Bog.

— Ne, gosparu! — uzprotivi se Tomo. — To je u ovom slučaju bije moj ćakan Kresina. Un je već bije unda zadružni starješina.

— Dobro, dobro, mudri moj Vrkljane! — odgovori Marin. — To je sad drugo, što ti pripoviedaš, a drugo je, što znači tvoja divna priča, koja je mogla niknuti samo u glavi, koja ne raste na svakom stablu. Ti si mudrac, pa i da nije ovo sve iz tvoje glave. Dosta je, da znaš sve tako postaviti. Dosta je. A ti ovdje popravljaš Švabama, kome li, telegrafske žice i stupove — je li ovako?!

— Tako je.

— Pa, to je grjehota!

— I ja tako mislim, moj gosparu! — potvrdi Tomo.

— Morao bi biti... reče i zape, smišljajući, što bi rekao, kud bi ga metnuo, a Tomo mu upade u rieč i izrazi svoju želju:

— Graničar u Svetom Roku, Nad vodom. To bi ja mora biti, moj gosparu. To, to i ništa drugo.

— Svi su veliki umovi čedni.

— Nemojte se vi, gosparu, sa mnom šaliti. Ja znam, da se vi meni ne rugate, jer ste pametan čovik i jer mi se nemate zašto rugati, al će mi biti ža, ako mi budete ovako divanili.

— Ponavljam ti, Vrkljane, da si najmudriji čovjek u ovom našem plemenitom i starom, slavnom gradu! Najpametniji si i morao bi nam biti knez, da dotjeraš Zekonju, il da ga prikoljemo, il da sam crkne! To ja tebi velim.

Tomi je bilo neprilično njegovo uzvisivanje, pa stane smišljati, kako bi izmakao. U neprilici se je ogledavao, pa onda reče:

— Uprav sam se zabrbljao, i oprostite mi, gosparu. Nemojte mi zamiriti, što sam svašta trokelja prid vami.

— Kamo sreće, da naši najmudriji tako »trokeljaju«, moj Vrkljane! Druge bi nama ptice pjevale i druge bi se zastave vijale na našim brodicama!

Tomo je otišao kao pijan od pripoviedanja i slave, koju je Marin na njeg sasuo. Nikako nije mogao uhvatiti pravi smisao Marinova tumačenja njegove najobičnije priče o najobičnijem događaju, koji se je sigurno u raznim bojama i što manjim što većim promjenama kroz vjekove nebrojeno puta odigrao u svakom selu na svim stranama svieta. Stog nije Tomi nikako moglo sievnuti u glavi, što je gospar Marin tako neobično mudro nalazio na toj priči i što je svaki čas spominjao i Hrvate i njihove dušmane i kako bi trebalo s njima postupati. Išao je kući kao u mamurluku, kupivši neke malenkosti za Seku. Ona je sad opet osjetljivija nego inače, a ni inače nije najbolje s njom. Slabo jede, slabo spava, ruke vazda vlažne, a sljepočice tamne, kao da ju je netko udario šakom u njih. Upravo je prošla godina i pol dana od one nesreće s djetetom, a sad očekuje drugo. Mnogo joj je bolje, negoli je bilo s prvim, i osjeća se jača i krepča, al ipak nije više ono, što je bilo kod kuće pod Velebitom.

Mnogo je mirnije neg prošlog puta očekivala razvoj svog stanja, a na to ju je upućivalo i osjećanje veće snage i pomanjkanje neugodnosti, koje su je pratile prije. Tomo je bio prema njoj pažljiv do skrajnjih granica, a i djevojčice su se natjecale, koja će biti koristnija u kući. Kikici je škola uzimala mnogo vremena, a i kod kuće je morala mnogo učiti, jer se je morala boriti ne samo sa slovima i brojkama nego i sa tuđim jezikom. Tomo joj je pomagao, dok se je Seka vazda ljutila, kad bi je god vidjela nad knjigom. Grozila se je, da će ići sama u školu i izpisati je.

— Ne će ti je pustiti — tumačio je Tomo.

— Ja ću unda načiniti, da je ne ću puštiti u školu, pa nek je vode silom, ako žele — odgovarala je Seka.

— To ne moreš načiniti. Bila bi meni sramota.

Pred tim je razlogom Sekina ratobornost vazda klonula. Nemoćno bi spustila ruke u krilo, duboko, iskreno uzdahnula i prepustila se sudbini. Nema pametnog izlaza, pa — treba plivati, dok se može i dok se dade. Mala ide vrlo rado u školu i dobro uči, pa je i to bio skroviti razlog, koji je stišavao Sekinu odlučnost i želju, da je svakako izvadi.

Kad je Tomo stigao s razgovora s gosparom Marinom, nađe Seku u kuhinji, zabavljenu pripremanjem večere. Kikica je u sobi sjedila nad svojom zadaćnicom, a Marija je pomagala majci, dok se je mali Martin negdje u vrtu zabavljao, slažući kamenčiće.

— Danas si se zadrža — reče mu Seka bez predbacivanja.

— Gospar Marin me uvatije, pa se nisam moga oteti — odgovori Tomo, al da ti pravo rečem, nije kriv un, man ja, koji sam mu počeje pripovidati, kako se uno nike godine unaj naš Zekonja prižđera krumpira i diteline, pa se naduje i crka. To se gosparu svidilo, pa nikad š njim gotov.

— Uprav si mu ima i što pripovidati! — reče Seka, smiešeći se.

— Ni sam ne znam, kako sam doša na to, da mu baš to pripovidim, al kad sam počeje, mora sam i svršiti, pa tako ostado kod njeg dugo.

Dok su njih dvoje tu pripoviedali, gospar Marin je bio već kod trećeg prijatelja, kojemu je pripovjedio priču o Zekonji, kako ju je on zapamtio i tumačio, a i ona prva dva, kojima ju je pripovjedio, bila su već kod svojih znanaca i pripoviedali je njima. Svima se je neobično sviđala, jer su je prinosili na političke prilike, vjerujući, da ju je mudri Likota, kako su označivali Tomu, samo za to i izmislio, da valjano označi bečku politiku prema Hrvatima.

Za nekolko je dana Tomina priča bila poznata u svim rodoljubnim dubrovačkim družtvima, svi su joj se divili, svi su je prepričavali i nitko nije ni dopuštao pomisli, da bi to bio istinski događaj iz tora tog ličkog seljaka, jer je svakom godilo, da je može dalje nositi kao političku satiru na Bachov absolutizam i na Austriju uobće.

Tomo je međutim redovito obavljao svoj posao u uredu i izvan njega, prolazeći gradom kući i od kuće kao i prije, ne opažajući nikakve promjene ni na sebi ni na drugima,

s kojima se je sretao. Poslije nekog vremena mu se učini, da mu se neki u gradu smiju, zagledavajući se u njega kao u kakvo čudovište. To je opazio i počeo se oko sebe obzirati, da vidi, nije li na njemu što napadno, u što se zagledavaju. Desi se, da dječurlija čovjeku štogod prikopčaju na leđa, a može i bez njihove natruhe što na čovjeka pasti i ostati, da se onda drugi smiju. Nije mogao ništa odkriti, ali je stalno opažao oko sebe prijazna i nasmijana lica, koja su ga promatrala s velikim zanimanjem. To ga je veoma iznenađivalo, pa ga počelo pomalo i zabrinjavati, jer nije nikako mogao dokučiti, što bi moglo biti povod takom držanju ljudi, koji ga ne poznaju i s kojima nema nikakova posla ni u uredu ni izvan njega. Već je bio opetovano pomislio, da bi pripovjedio Seki, što opaža, no vazda se smetnuo, jer nije bio načistu, što bi joj zapravo pripoviedao. Da joj reče: ljudi me gledaju i smiju mi se, al ne da mi se rugaju, man nikako drugačije i prijaznije — bilo bi djetinjasto. Ona bi ga s pravom pitala: zašto bi ti se smijali? To se tebi samo čini — dodala bi i tim bi razgovor morao biti završen, a on ipak zna, da to još nije svršetak te pojave. Nešto je po sriedi. To je sigurno.

Sekino je stanje malko svratilo na sebe Tominu pažnju, pa je manje opažao građanske poglede i prijazne smieške, razmišljajući, što sve mora za nju i diete prirediti i pribaviti. Nabavljao je sve, što mu je Manda Zubkova svjetovala, a pitao je izdaleka i Seku, što sve treba, da izpuni i njezine želje. Kad je mislio, da je nabavio sve potrebne stvari, razumije se: pomoću gospođe Mande, tad je išao korak dalje.

— Ja mislim — rekao je Seki — da ne tribamo tražiti bolji kumova od Zubkovi. Što ti veliš?

— Bi l' uni tili?

— La! Bog s tobom! Ne vidiš li, da smo ka rođeni?

— Ja ne branim — odgovori ona mirno. — Bilo bi lipo, da se skumimo, kad smo i tako ka svoji.

Kad je Tomo spomenuo Zubkovim svoju i Sekinu želju, oni su je tako primili, da je bilo očito, da su s tim računali. Štoviše, Stipe mu je i rekao:

— Ja sam već rekao mojoj Mandi, da tako mora biti, pa mi je drago, da smo jednako mislili.

— Baš ti evala! — reče Tomo od srdca veselo i zadovoljno. U tom razpoloženju pomisli, kako bi sad mogao pri-

povjediti njima, kako ga ljudi sretaju na ulicama već skoro tjedan dana drugačije neg prije, a da ne zna razloga, kad ga Zubak preteče pitanjem:

— Esi čuo, kako pripoviedaju, da se Austrija prežderala i kako će skoro na nadutosti crknuti?

— Nisam ništa o tom čuje — odgovori Tomo, ne razumjevši ni rieči ni smisla. Htjede upitati, kako bi se država mogla prežderati i česa, no u to dođe netko strani, i oni prekinuše taj razgovor. Tomo je još nekolko časaka ostao s njima, a onda se oprostio i otišao za svojim poslovima.

Na ulici je i opet osjetio na sebi nasmijane poglede i ujedno je primietio, kako su neki pokazivali na njega glavama i onda nešto šaputali. Sam se je sebi već pričinjao kao nekakva čarolija, kao vukodlak il vještica il — sam Svemogući zna, kao što. Nije mogao razumjeti, što se to događa, al da se nešto doista događa oko njega, o tom je bio posve uvjeren.

Zanimljivo je, da u uredu nije još ništa primietio, a razlog je vjerojatno u tom. što su državni uredi bili otoci izvan narodnog mora, jer oni nisu bili narodni, nego nametnuti, tuđi. Stog su živjeli svojim posebnim, uredskim životom, njegovi činovnici opet svojim zasebnim činovničkim, izvannarodnim životom čak i onda, kad je činovnik bio domaći čovjek. Nije on bio prezren i odbačen, al nije ni spadao u narodno kolo. Dovoljno je bilo samo malko pomirisati absolutističku državnu plaću, pa da narodna duša odmah odgovara odbojno. Tako je to bilo svuda, na cielom hrvatskom narodnom zemljištu, a vjerojatno nije bio gospodin ministar Bach drugačije sretan ni kod drugih naroda, ne izuzevši u cielosti ni samog njemačkog naroda austrijske carevine. I tamo je bilo vrlo mnogo i mudrih i razboritih ljudi, koji su dobro znali i upozoravali, da je nasilje vrlo loše ljepilo za sljubljivanje duša raznih izgrađenih naroda, dok je izdaja narodnog povjerenja najstrašniji otrov, koji djeluje i kroz duge naraštaje. To je upozoravanje bilo uzaludno.

Seka je bila veoma zadovoljna, kad je čula, kako su Zubkovi bili veseli, kad ih je Tomo zamolio, da kumuju djetetu, koje će, ako Bog da, skoro stići.

— Čini mi se — reče Seka, smijuljeći se skoro nasilu, jer su joj se na licu opažali potezi laganih bolova i pri-

gušivane muke — čini mi se, da ne ćemo dugo čekati na tog našeg malog došljaka. — Veselila se je i bila sretna, što ga je mirno i uspješno nosila, pa je doista s blaženim razpoloženjem očekivala svršetak tog svog velikog djela.

— Veliš? — upita Tomo.

— Sve mi se čini, lipi moj, da me već pomalo... Tako...

— O mala moja! Samo nek bude sritno, pa j' za sve drugo lako.

— Oće, ako Bog da. Bit će ovog puta sritno. Ja to najbolje vidim.

— Dat će Svemogući — reče Tomo i pomisli, kako bi bilo pametno, da upozori šjoru Lucu, da će je, ako Bog da, skoro trebati. Može inače kud otići u koje okolnje selo, a može i u Bosnu. Čuo je, da je i tamo zovu, jer je poznata ne samo kao veoma vješta nego i sretne ruke, a tamo, preko turske granice, mnogo više ciene sreću neg znanje i pamet. Reče svoju namisao Seki.

— Uprav joj moreš reći — odobri ona. — Reci joj: tako, svakog časa, a za dan, dva najzad.

Stajali su u kuhinji i pripoviedali baš o tom, kad se Seka naglo savije i zajaukne:

— Ajme meni, velko t' me prisiče! — reče i spusti se na stolac, no za čas opet ustane, posve savijena i pognuta, držeći se rukama za slabine. — Bome bi to moglo biti i za sat, dva, a ne za dan, dva — govorila je dosta krepko, no lice joj je bilo posve izkrivljeno od bolova, pa se poče polako primicati k sobnim vratima.

— Kako bi bilo, da prilegneš? — upita Tomo i priskoči, da joj pomogne.

— I ja mislim — prociedi ona.

Seka je prilegla, a Tomo je poslao Kikicu gospi Luci i Zubkovima, da im javi, kako je majci, i nek šjora Luca odmah dođe.

Obje su s malom došle, a Tomo se onda po svojoj graničarskoj dužnosti i običaju negdje izgubio. Otišao je prema Gružu, stupajući s noge na nogu, bez cilja i svrhe. Poslije jednog sata se je povratio, samo se navirio u dvorište, gdje je opazio malu Mariju, i upitao je, što rade žene. Mala mu odgovori, da su u sobi sa Sekom, a on pritvori vrata i opet otide, odkud je i došao. Pođe samo desetak koračaja, predomisli se, naglo se povrati i pođe u kuću.

— Zovnide mi šjoru Luciju, ako more, nek izađe samo na čas — reče Mariji i zastade pred kućom.

Za nekolko je časaka gospođa već bila na dvorištu i na njegova pitanja odgovori, da je sve u najboljem redu, da je Seka dobro i da ne će više dugo trajati njezine muke.

— Ja bi onda dobro učinije, da još danas tražim nikolka dana dopusta — reče Tomo.

— Hodite mam i tražite, da možemo biti s djecom kod kuće — odgovori šjora Luca i brže se opet izgubi u kući.

Tomo uđe u kuhinju i rekne Kikici, da iđe samo na čas u ured, pa ako bi ga Seka zvala, nek joj reče, gdje je i da će se brzo vratiti. Putom je stao sumnjati, da uobće ima svrhu, da sad ide, kad nije uredovno vrieme, jer je najvjerovatnije, da ne će nikog naći u uredu. Istina, glavar se vrlo često navrne i kad ostali činovnici i namještenici nisu na poslu, jer hoće vazda da se ne zna, kad dolazi, a kad ne dolazi — mieša, mota, preskače i vazda je tamo, gdje ga najnuždnije trebaju. Doista je uzoran predpostavljeni i izvrstan radnik. Tomo nije kanio njega ni tražiti, jer bi bilo neumjestno, već odluči, da se razgovarati s najstarijim službujućim činovnikom od uprave. On mu može dati najtočnije upute i savjete, a možda slučajno može i sam riešiti njegovu molbu. Idući dosta žurno, još je žurnije razvijao misao za mišlju i upao u ured, kao da je pao iz oblaka. Prolazeći kroz grad nije nikog opazio, a napose nije primietio, da ga tkogod promatra il da mu se smije, jer je na to i zaboravio i nije uobće opažao, da kraj njega prolaze ljudi, jer je on kraj njih išao kao u omaglici od misli i žurbe.

Najviši službujući činovnik bio je baš njegov neposredni predpostavljeni, neki češki Niemac, koji je veoma marljivo i brzo učio hrvatski. Znao je češki, pa mu je to kod učenja mnogo smetalo i mnogo koristilo. Češće je pitao Tomu, jer ga je smatrao najboljim poznavaocem hrvatskog narodnog jezika. Tomo se je branio od te ocjene i tumačio, da nema pojma o gramatici i pravilima, jer je i u školi i u vojsci učio samo njemački, pa hrvatski zna samo onako i onoliko, koliko je uhvatio od svoje majke.

— Das ist eben das Richtige — tvrdio je taj gospodin, i Tomi nije koristilo izmotavanje, no taj mu je saobraćaj i koristio, jer je gospodin Mayer bio prema njemu neobično

prijateljski razpoložen. Cienio je njegov stručni rad i marljivost, hvalio je njegovu vojničku točnost i s obzirom na svoje i tuđe vrieme i s obzirom na izvršivanje dobivenih zadataka, a s pohvalama nije štedio ni pred drugima, što je Tomin ugled veoma podizalo i njegov položaj uzvisivalo i učvršćivalo. U bilo kom uredu, u bilo kojoj državi i u bilo koje poviestno doba — ovake malenkosti su veoma, veoma važne za svakog činovnika i namještenika. Tomo je sa zahvalnošću osjećao posljedice takog postupka, pa nije žalio ni muke ni truda kadgod bi ga Mayer upitao za koji jezikoslovni savjet.

Raztumačio mu je, o čemu se radi, pa zamolio desetak dana dopusta.

— Koliko je to? — upita ga Mayer, smiešeći se. — Recite mi hrvatski.

— Desetak može biti deset dana, a može biti i više, al nikako manje od deset — odgovori Tomo, pa se i on zasmije.

— Zašto ne može biti manje?

— Jer ja trebam najmanje deset, a po mogućnosti više, pa onda ne može nikako biti manje od deset — tumačio je Tomo. — Inače, da vam pošteno rečem, može u drugim prilikama značiti isto tako manje kao i više od deset.

Morao je načiniti pismenu molbu, koju mu je predpostavljeni odmah povoljno riešio. U razgovoru dođoše na narodne mudre izreke, pošalice, i slične plodove narodne mudrosti, pa Tomo spomene svom starijem i današnji dan:

— Danas je, napriliku, sveta Kata — govorio je Tomo — i kod nas u Lici vele: »Sveta Kata, snig za vrata!« To je narodno izkustvo, i tad se počinju klati prasci za zimu, jer više nema opasnosti, da se meso pokvari od vrućine.

— Ako dobijete kćer, zvat će se sigurno Kata — je li?

— Pa znate, to su ženski posli, al kad vi velite, uprav ću reći svojoj ženi. Kata j' ime i mojoj punici, pa će žena tim radije na to ime pristati.

— Ako bude žensko!

— E, da: ako bude žensko — potvrdi Tomo u neprilici, jer ga je smetalo, da o tom pitanju razgovara s mužkom uobće, a napose sa svojim starijim.

— A ako bude mužko, onda nek se zove Franc Jozef.

Tomo ne odgovori ni biele ni crne, jer ga taj priedlog zatekao posve nepripravna i jer bi sve prije učinio nego danas svom djetetu dao takvo ime. Prije svega, to je ne-

obično, a zatim, to je ime carevo. S njim se on ne može igrati, i sigurno treba posebna dozvola, a osim toga — danas naši ljudi još uviek pušu i na mrzlo, kad ozgor dolazi, odkud dođe gospodin ministar Bach.

— Reć' ću ja ženi — promrsi Tomo kroz zube, samo da nešto reče.

— Ja se samo šalim — odvrati gospodin Mayer — pa joj ni ne trebate to govoriti. Kojim bih se ja pravom miešao u vaše obiteljske poslove?!

— Ništa, ništa — odgovori Tomo, al mu je doista odlanulo, kad je to čuo, jer svom mužkiljiću ne bi bio nadio onog imena ni za što na svietu, a tad bi se zamjerio ovom tu. Ni to ne bi želio, jer je opasno i nepotrebno. Jedva je čekao, da izpane na ulicu, pomišljajući, da bi se gospodin Mayer mogao i predomisliti, pa se i opet povratiti na svoj priedlog.

Kući je jurio, kao da ga vjetar goni, jer je predosjećao, da ga čekaju. Uostalom, on je često tako osjećao: čim je što važno, vazda je hitao, da budu svi skupa i da na njega ne čekaju. On je vazda s drugovima u službi, pa je ipak još uviek stranac i samac među ostalima, te mu onda nije težko zamisliti, kako je Seki, koja je doslovno vazda sama i vazda bez drugarice i znanice osim svoje djece. Još ga na vratima dvorišta dočeka mali Martin vikom:

— Omo, cujica, cujica!

Tomo ga uzme u naramak, zagrli ga i poljubi, ne progovorivši ni rieči. Tako ga unese u kuhinju. Tu nađe obje curice i Mandu Zubkovu.

— E l' Seki dobro? — upita još s vrata.

— Vrlo dobro, kume! — odgovori Manda veselo. — Curica ka zlatna jabuka. Ja znam, ti bi volio, da j' sin, al sad nema više izmjene.

— Meni je glavno, da j' Seka dobro i da j' dite zdravo! — odgovori on veselo.

— To jest i jedno i drugo. Diete je sitno, al čvrsto ko kremen.

— Kumo Mande — reče Tomo povišenim glasom — nek ti ne bude ža ni tebi ni kumu Stipi, al joj je ime već da moj glavar Mayer. Ime joj je Kata.

— Liepo! — odgovori Manda posve zadovoljno. — Danas i jest sveta Kata, moja se majka zove Kata, pa nek mi i kumče bude Kata.

— I moja punica je Kata — dometne Tomo, smiešeći se od zadovoljstva, što će mu tako jednostavno uspjeti udovoljiti Mayerovu priedlogu.

— Tim bolje! — potvrdi Manda.

— Ne bi gospodinu Mayeru bilo žao, kad bi dali i drugo ime, al je meni drago, da bude baš tako, kako j' un reka, pa se i šalije. Jêr ne bi, kad more biti? E l' ovako?!

— A dobar čovjek taj tvoj Švabo? — upita Manda vrlo ozbiljno.

— Pravi čovik! — potvrdi Tomo — i uči rvatski ka za glavu. S tog ga mi svi još više volimo. Najgori ti je uni, koji te ne razumi, a oće da bude stručnjak za tvoje stvari i pitanja.

Razgovarajući su ušli u sobu. Seka je bila posve dobro razpoložena i vesela, pa kad opazi Tomu, umiljato mu se nasmieši i šane mu, da ne čuju ostali:

— Curica! Ne ljuti se, lipi moj. Naša j'!

— Baš mi je drago, da j' curica! — reče on glasno i veselo se prigne k Seki i poljubi je, a zatim se sagne nad diete, pa i njeg poljubi, govoreći: — Ka bublica masla! Mala moja tičica. Kata smo joj nadili ime.

— Uprav Kata?! — iznenadi se Seka. — Ime moje majke.

— Danas je sveta Kata, pa i stog — reče Manda.

— I moj glavar Mayer, kad sam molije dopust, reče, ako bude curica, nek joj bude ime Kata, kad je to ime sa sobom donila.

— Ja sam zadovoljna, kad ste vi svi za to — odvrati Seka, zagledavajući se majčinim žarom i plamenom u sitno lišce, koje je ležalo na njezinoj ruci. Nitko ne zna gledati kao majka, jer je njezina duša najvještiji glasbenik na strunama ljudskog očnjeg sjaja, zraka i titraja. Majčin pogled na svoje novorođenče bezdan je i bezgraničan izljev sreće, zadovoljstva, ponosa i uzhićenja, kao što je majčin pogled na mrtvo čedo savršeno utjelovljenje tuge, koja se je mogla vidjeti samo na Golgoti u očima Velike Majke.

U pogledu svakog drugog ljudskog bića nalaziš primjesu raznih boja i želja i osjećaja, dok je majčin pogled u času rođenja i smrti najčišći izljev, nepatvorena boja, neprigušeni zvuk samo jedne jedine misli, samo jednog

jedinog osjećaja, jer samo majka može savršeno žaliti i savršeno se veseliti, ne zbog sebe nego zbog svog djeteta.

— Mala Katica, liepo ime — javi se i šjora Luca.

— Ne, ne Katica, nego samo Kata! — uzprotivi se Seka odlučno. — Kod nas nema Katice, i to bi bilo lipo, kad bi ko reka: »Sveta Katica, snig za vratica!« Kako bi to bilo?! Bi nam se ruga cili Sveti Rok i Lovinjac.

— Ne, ne! — prihvati i Tomo. — Obična naša sveta Kata, koja pokriva brda i doline snigom, a tavane slaninama i divenicama i butinama.

— E, to j' prava svetica! — reče Manda Zubkova.

— Taku mi i ćemo! — potvrđuje Tomo. — Imamo i' u kući već nikolke, pa neka još edne, da nam bude živa i zdrava.

Djeca su se skupila oko matere i male sestrice, te se nisu dala odmaknuti. Čak je i vriedna, promišljena i skrbna Kikica zaboravila na svoju domaćičku dužnost i priliepila se uz majčinu postelju, ne skidajući pogleda s male Kate. Svaki bi čas pružila svoju malu ručicu i pokušala pomilovati diete, a kad bi to isto učinila i Marija, Kikica bi je samo pogledala i dala joj prstom znak, da bude oprezna. Martin je vidio, što rade seke, pa se i on podigne na nožne prste i zamahne, da i on dosegne i pomiluje tu svoju novu sekicu, no Kikica mu uhvati ruku u zamahu i sprieči nakanu.

— Pa, ona j' i moja sekica! — vrisne Martin ljutito.

— Miruj, zlato! — opomene ga majka.

— Sad one smiju, a ja ne smim! — bunio se mali.

— Mi pazimo i razumimo, a ti ne razumiš ništa! — odgovori mu Marija, koja je osjećala potrebu, da brani svoj postupak, pa se stog i požurila, da mu baš ona odgovori.

— To j' i moja seka! — vikao je mali.

— Est, est i tvoja — tješi ga Kikica — al je nemoj dirati. Spava.

— A kad je ti diraš, onda ne spava! — odgovori mali pravdaš veoma i odlučno i uvjerljivo. — I kad je Marija dira, ni onda ne spava.

— Odi ti amo k svom Omi — zovne ga otac. — Pušti žene s mirom. I nije to posa za nas mužkarce.

Malom je Martinu vazda neobično laskalo, kad je tko tako mužki s njim razgovarao, a napose je mnogo polagao na take otčeve rieči — vazda prije i u drugim prilikama,

no sad ga ne usrećiše, jer je bila jača želja, da bude uz svoju malu sestricu, da je promatra i da je, kojom srećom, i pomiluje. Stog se nije ni utješio na otčev poziv nit se je požurio, da mu udovolji.

Budući da su se i majka i diete dobro osjećale, odlučiše, da će s krštenjem počekati, dok se Seka ne samo pridigne, nego i oporavi tako, da bude mogla biti posve na nogama i sama se brinuti za kuću i sve, što će biti potrebno tom zgodom.

Šjora Luca je dolazila svako jutro i svako predvečerje kroz prvih nekoliko dana, donoseći vazda sve najnovije viesti iz grada. To su bile uviek pripoviesti o svađama, o ljubavima i o mornarskim tučnjavama, rjeđe koja iz gosparskih dvora o kakvom novčanom neugodnom pitanju il o kakvoj ljubavnoj nepogodi. Seka ju je rado slušala, jer je šjora Luca sočno i srdačno pripoviedala, unoseći u svaku priču mnogo svog zanosa i svoje tople krvi. Ona je bila već nešto preko četrdesetak godina, al još uviek žena u podpunoj snazi, razcvala u najljepšoj dobi, pa kad bi se zajapurila pripoviedajući, kako je neki lopov osramotio i ostavio sirotu udovicu, a ona onda skočila u more, sve su iskre frcale iz svietlih očiju šjore Luce.

— E l' imala sirota dice? — upita Tomo.

— A tko j' čuo, da se sokolovi u duplju legu?! — odgovori Luca, kao da je zaboravila pohvale, koje je već bila izgovorila o nesretnoj udovici.

— E l' je već more izbacilo? — upita Seka.

— Koga? — upita Luca.

— Tu nesritnicu, što j' skočila u more zbog tog lopova — raztumači Seka, prateći veoma sućutno njezinu priču.

— Vraga bi more izbacivalo, kad je ona sama izplivala! — odgovori šjora Luca. — Ona je samo od ljutnje skočila u odielu u more, da njemu napakosti.

— A, taka je to mučenica i udovica! — uzklikne Tomo.

— Nego što bi vi htjeli, da se sirote žene utaplju zbog svakog mužkog gada i propalice?! — upita šjora povišenim glasom. — Dosta j', da i haljinu skvase, kad se baš jako naljute, a inače ni to.

— Ništa ja ne bi tije, što se mene tiče — branio se Tomo — nego vi ste rekli, da je sirota skočila u more, jer ju je ostavio, pa sam pomislije, da se je utopila. Što se mene

tiče, ja joj ne bi virova, ni da se j' utopila, jer bi i to mogla biti komedija i mamac za budalu.

— Slušajte ga, šjora Seko! — reče šjora Luca. — Tako divani vaš gospar!

— Znate, gospa Luce, mi smo graničarske žene naučene, da naši ljudi svašta divane i da im mi ne čobanimo, pa unda virujemo, da ne rade zlo — govorila je Seka veoma odmjereno i uvjerljivo.

— Samo vi vjerujte!

— Vaik je bolja i varava vira neg sigurna nevira! — odreza Seka. — Težko unom, koji sumnja. Gotov je.

Šjora Luca je bila iznenađena riečima te tihe i skromne seljanke, pa je počne postrance šutke motriti i proučavati, kao da je danas prvi put vidi. Znala je, da je pametna, al nije još bila tako jasno opazila, da ima nagomilanu zalihu nekih zasada, koje nikako nije mogla sama skupiti svojim kratkim životnim izkustvom.

— Odkud vami, šjora Seko, ta mudrost? — upita nenadano.

— Odkud?! — priupita Seka i nasmieši se. — Slagala bi, kad bi rekla, da znam, odkud bi, al ja mislim, da sam to pokupila od naši stari što u kući, što u puku kod crikve. Čeljade sluša, pa svašta čuje i zapamti.

— Al kako vi možete mužkarcima vjerovati i kad svašta govore?!

— Mi znamo, da uni drže do sebe i da su ponosni, pa paze što rade, a svašta divane, da se našale i da ne bi tko pomislije, da se prave svecima.

— Čudne ste vi ličke žene, al sad mi više ne odgovarajte — reče šjora Luca veoma važno. — Već ste i tako previše govorili. Sad mir, i upočivajte.

Seka joj se nasmieši, no ne prigovori ništa. Osjećala se je vrlo liepo i ugodno, al je ujedno znala iz rođenog izkustva, da njezino stanje nije tako, da bi smjela pretjerivati u bilo kom pravcu, pa ni u predugom razgovoru, jer i to umara, pa može i naškoditi. Blaženo je promatrala svoju malu curicu, prebacujući se strelovitom brzinom u budućnost — koja je pred njima i koja je tako, tako tajanstvena, zapečaćena s devet pečata, i sam Bog zna, kakva je... U istom času sruši sve vidike budućnosti i nađe se u svom dragom zavičaju, Nad vodom, na svom redovnom

ležaju u ovakim prilikama. Pogled joj pada preko kolievke i djeteta ravno na Sveto Brdo i preko njega na nebo, divno i plavo kao san. Pomisli, da onakog brda i onakog neba i onakog plavetila nema nigdje na svietu, pa ni u Dubrovniku, kojemu se dive svi, koji ovamo dođu iz dalekih strana svieta i koji vidješe premnoge predivne krajeve. Tvrde, da je dubrovački kraj najljepši, a Seka vidi, da ove čarobne ljepote nisu ništa, da nisu ni sluga bajoslovnim krasotama njezinih dolinica i brežuljaka u svetom krilu starca Velebita. Tamo, tamo da joj je sad biti, da joj je tamo povesti za ručicu svoju malu Katu, bila bi sigurna, da bi bila i sretna i zadovoljna, a ovako...

Krštenje je obavljeno prema prvotnoj osnovi: bez žurbe i naglosti, jer su se i majka i curica osjećale ko ribice u vodi. Sve je išlo dobro i povoljno.

Seka i Kikica su spremale objed, Marija je nastojala, da im bude veoma potrebna i koristna, pa nije štedjela ponudom svojih malih usluga, Tomo je bio već u službi, no i za taj dan dobio nekolka sata dopusta, tako da može s kumovima provesti koji miran čas kod kuće, a kumovi su s babicom i s malom Katom otišli u crkvu. Dugo su se zadržali, jer je svećenik bio zabavljen nekim važnim poslom. Tako su im rekli, dok je Zubak tvrdio, da je samo pripoviedao s nekim »bezposlenjacima ka je i sam«, i strašno se ljutio.

— Sveti sakramenat nije samo za mene i za diete sveti sakramenat, neg i za njega, koji ga podjeljuje! — govorio je Stipe, kad je stigao kući. — Al se meni često puta čini, da mnoga ta gospoda postupaju, kao da oni diele svoju otčevinu i milostinju svog srdca, a ne da su ponosni, što im se pruža zgoda, da mogu izvršiti Božju zapovied, pa da nastoje, da to bude najdostojanstvenije i najbrže i najuslužnije, što je uobće moguće. Barem nam svećenici moraju biti uzori poniznosti, uslužnosti i krotkosti, jer što je inače sva nauka, ako ne djeluje povoljno ni na one, koji je moraju propoviedati i širiti?

— Ne gledajmo, što rade, man slušajmo, što govore i naučavaju — reče. Tomo nekako svetčano, ali ne posve propovjednički.

— Tako naučavaju malu djecu — odgovori Zubak — a isto je kad bi rekli, da je propalica u životu propalica i ništarija, al kao odgojiteljica djece, da je uzorna.

— Kume Stipane, metimo najprije prid svojim vratima!

— Tako j', kume Tome! I ja tako velim, al kad ometem izpred svojih vrata, onda ću metlom po zubima svakog, ko zaslužuje!

— U čast naše male Kate! — prekide ih šjora Luca, nudeći ih rakijom.

8

U Tominoj je maloj obitelji vladao srdačan sklad i nepomućeno veselje i zadovoljstvo napose zbog sretnog događaja, koji je obitelj pomnožio. Tomo ga je očekivao s velikom zebnjom radi prošlog izkustva, a Seka se je bila pritajila u svojoj duši kao čovjek, koji sigurno očekuje jak i nemilosrdan udarac, pa se sve pomalo spušta u leđima, da tako smanji plohu, na koju će udarac pasti, i da napne mišičje, koje će ga tim lakše podnieti. Tako se je pripremala i tako je čekala.

Oboje su se najugodnije iznenadili, i njihova je sreća bila tim veća, a međusobna sljubljenost i potreba zbližavanja i šaputanja bilo česa — bilo je najnaravnija posljedica i plod takvog razpoloženja. Roditeljska su se vesela lica i svietli pogledi savršeno odrazivali u djetinjim zjenicama, koje su vazda vjerna ogledala obiteljskog života, koji ih okružuje. Te slike ne izčezavaju nego ostaju trajni pratioci kroz cieli život. Mnogi na to ne misle, a mnogi ni ne znadu, pa se ni ne brinu, kakvim će slikama, kakvom će poputbinom obteretiti svoj porod i poslati ga u budućnost!

Iz tog je sanjivog razpoloženja trgnuo Tomu poziv glavnom ravnatelju gospodinu Weissu. To je bio vrlo ljubazan gospodin, već u godinama, rodom iz Bozena u Tirolu. Poziv je bio pismen, što je značilo, da se radi o važnoj stvari. Tomo nije bio naučen na take pozive, jer nije još nikad imao ni najmanje neprilike u službi, pa prema tome ni izpitivanja ni iztrage ni kazne. Pitao je svog predpostavljenog gospodina Mayera, zašto ga zove gospodin ravnatelj, no ovaj mu odgovori posve mirno i jednostavno, da ne zna.

— Vi biste morali znati — odgovori Tomo, znajući, da govori istinu.

— Možda imate pravo načelno, al predpostavljeni imadu pravo, da vazda za sebe pridrže po koju tajnu, ako to smatraju potrebnim — odgovori gospodin Mayer, a Tomo osjeti, da mu nije iskren. To ga još više zabrine.

— Bog zna, o čemu se radi?!

— To ćete svakako čuti. Uostalom, ako ništa nije, ne trebate se uzrujavati, a ako je što istina, recite, što je bilo, pa ćete najbolje proći.

— A što bih rekao? — iznenadi se Tomo. — Što bi moglo biti istina?!

— Ja ne znam, al mislim: to, zbog česa vas zove gospodin ravnatelj.

Tomo je slegao ramenima, otišao za poslom i nestrpljivo čekao vrieme, na koje je pozvan ravnatelju.

Ušao je posve slobodno, uzpravno, vojnički i tako i pozdravio:

— Pokorno javljam, da sam po vašem nalogu došao na prijavak.

Ravnatelj ga je omjerio od glave do pete, al nimalo neprijateljskim il ljutitim pogledom, nego — tako: da vidi, kako izgleda taj čovjek, o kom su mu toliko napripoviedali. Nije ga se sjećao, kad su mu o njem govorili, no sad je vidio, da čovjeka pozna i da mu je vrlo simpatičan. Nije mu ponudio, da sjedne, al ga je vrlo prijazno upitao:

— Znate li, zašto sam vas pozvao?

— Ne znam, velemožni — odgovori Tomo posve mirno i pomisli, da ga njegov poziv nije nimalo usrećio.

— Ne znate?!

— Ne znam, velemožni — potvrdi Tomo. — A kako bih i znao, kad na pozivu ne piše, zašto me zovete.

— Odgovarajte mi pošteno i iskreno na svako pitanje, pa ćemo biti brzo gotovi, i vaš će položaj biti onda mnogo povoljniji. Opominjem vas na položenu zakletvu vjernosti.

— Razumijem — odgovori Tomo veoma ozbiljno. Sve mu se počelo pričinjati, da je tu đavo uzeo šalu. Tu se nešto krupno kuha.

— Recite mi, jeste li vi poznavali nekog Cegonija?!

— Cegonija?! — priupita Tomo.

— Da. Cegonija. Tako se je zvao.

— Ne, gospodine. Ne sjećam se. Nisam ga poznavao — govorio je Tomo dosta smeteno i uzrujano, jer ga je pitanje posve iznenadilo.

— Dakle ga vi niste poznavali?! — upita ravnatelj povišenim glasom i oštro se zagleda u Tomu.

— Nisam, velemožni. Ako Bog zna za njeg, kao ja, ne će nikad ugledati lica Božijega — govorio je već mirnije.

— Al vi ste pripoviedali, kako se je taj Cegonija prejeo i onda umro od presitosti.

Ali — velemožni, Bog bio s nama dvama! — uzklikne Tomo veselo. — To se je neki obješenjak našalio s Vašom Velemožnosti, vrag u nj pukao, da Bog dâ. Nije to nikakav Cegonija, nego je to, moj, naš Zekonja, Zekonja Kresojića, iz naše zadruge. Bila, gospodine, volusina kao dobar plast siena, pa se naždera krumpira i zelene djeteline, naduo se kao badanj i crkô kao da si ga ubio iz puške.

Ravnatelj je izkolačio oči i u čudu slušao, što mu Tomo pripovieda, no njegovo je iznenađenje bilo toliko, da je jedva pohvatao nekoliko misli, iako je Tomo posve dobro govorio njemački.

— Molim vas, polako — opomene Tomu. — Recite mi još jednom, o komu se tu zapravo radi?

— O volu, velemožni. Radi se o volu Zekonji graničarske zadruge Vrkljan, sad zvani Kresojić, to po mom vridnom ćakanu Kresini, velemožni, iz Svetog Roka, kumpanija Lovinjac, ličke regimente u Gospiću. Kuće su nam, znate: imamo nikolke kuće, jer je zadruga, hvala Svemogućem, velika, kuće su nam Nad vodom, pod Pilarom, to je ogranak našeg slavnog Velebita.

— Pa što je bilo s tim vašim volom?

— Nije čoban na nj pazije, pa napa na veliku rpu krumpira i naždera i' se, da se j' edva vuka, a kad smo ga potirali od krumpira, čoban i jope nije na nj pazije, pa moj Zekonja lipo u ditelinu trećakinju, a bila j' tako za dobar pedalj. Pasa je, dok je moga micati vilicami i jezičinom, prostit će Bog i vaš velemožni obraz, a unda se izvalije i crka. Esmo mi njega i gonali i zalivali kvasinom i trljali, al nije ništa pomoglo. Ja sam se sitije, da bi dobro bilo, da mu na boku razparamo nožem krcije, da oduši i da izvadimo iž njeg, al sam se boja i spomeniti, pa tako puštišmo, da crkne. Mogli smo ga samo priklati, al nismo učinili ni to, jer ga j' pokojnom ćakanu Kresini bilo toliko ža, da mu nije bilo nimalo važno, poidemo li ga mi il psi, kad već mora crkniti. Nije bilo važno meso, man Zekonja, a on je morao

stradati. Eto, tako crče taj naš slavni Zekonja — završi Tomo svoju priču i zadovoljno se zagleda u ravnateljevo ozbiljno lice.

— I vi to sve tako pripoviedate, kao da to nije ništa — reče ravnatelj, promatrajući ga veoma ozbiljno i zamišljeno.

— Est Zekonja bio, velemožni, da mu para nije bilo s onu stranu Velebita, i svima nam ga bilo ža ka krštena čeljadeta, Bože me ne pokaraj, al se tu ne da ništa pomoći. E l' šteta, est šteta, odsičena glava, al mi smo imali i gore, pa pribolismo. Umriše nam i ćaća i mate, pa mi jope i brež nji, kad je tako Svemogući odredije, slava Mu i vala. Tako i sa Zekonjom: ža mi ga j', al — gotov je. Crka je i ne povrati ga više.

— Tako vi to dakle shvaćate?!

— Kako bi drugačije, velemožni?

— Ne pridajete tome događaju nikakvo posebno značenje?

Tomo odmahne rukom i glasno se nasmije.

— Što se smijete? — upita ravnatelj, jer ga je taj smieh iznenadio, pa ustane i stane tik pred Tomu. — Recite, što je smiešna u mom izpitivanju?

— Kad baš oćete da sve znate, reći ću vam, velemožni, i to — odgovori Tomo, ne gubeći smieška s očiju. — Čim se to desilo s našim Zekonjom, rekoše niki, da j' nametnuto, da su čini i čarolije, pa su nagovarali, da zovemo nike babe, da se u našoj štali mole Bogu, i što vam ja znam. Pokojni je moj mudri čakan Kresina sve to odbije i reka: »Nema tu ni čarolije ni politike: ko se priždre, mora crkniti! Tako ode i Zekonja. Što ću mu ja sad!« Eto: stog sam se nasmija, jer sam se sitije, kako su niki tom događaju pridavali posebno značenje!

— Jeste li vi to, molim vas, kome pripoviedali?

— Pa, to zna cila naša lovinjačka kumpanija, a na moj račun, znadu svi od Zadra do Kulen-Vakupa, jer svi znadu, i što se poide u kući Kresojića.

— To ne pitam. Jeste li vi to pripoviedali kome ovdje u Dubrovniku?

— Esam, kako ne bi?! Kad se ljudi sastanu uz čašu vina il drugčije, pa edan ovu, drugi unu, a tako i ja vaik pripovidim po koju našu. Esam, esam uvano pripovidije i to o našem Zekonji.

Odgovarajući na to posljednje pitanje, sievne Tomi u glavi misao, da se iza tog izpitivanja mora ipak kriti nešto, što njemu nije jasno. On je do sad odgovarao sve, kako je uistinu bilo, no — možda to i nije najpametnije.

— Recite mi, kome ste najzad to pripoviedali? — prekide ga ravnatelj u mislima, kao da je u njeg opalio iz male puške. Tomo se sabere i odluči, što će reći. Časak se zamisli, a onda počne mucati:

— E, da j' bilo znati, da ćete vi mene, velemožni, ednom pitati, kome sam ja to pripovidije, ne bojte se, bije bi ja i zapisa, a kamo li ne zapamtije.

— Sjećate li se, kome ste pripoviedali? — ponovi ravnatelj pitanje, po čemu je Tomo zaključio, da je odgovor veoma važan, malko se zamisli, pa reče:

— Sad se sićam, evo, kun da ste s nami bili, velemožni: Ima tome desetak, petnajst najviše dana, iša sam kući. Znate, naš posa j' težak, pa sam edva vuka nogu za nogom. Tu sam na Pilami sije na kamen na obali, da se malko odmorim. Kraj mene j' sije niki čovik, obučen u građansko odilo, lip, crnomanjast, nikako moji godina. Sidi un, sidim ja, a oba šutimo, dok un ne poče pripovidati o svom putu po svitu. Spominja j' i Beč i Berlin i Pariz, i sve kun da se meni ruga i kun da me pita: »Kukavče, što si ti vidije?« Ja lipo smislim, pa ću njemu sve polako: Ja sam, velju, seljak, pa znam samo sa sela dogodovštine. Tako j' naša zadruga imala vola Zekonju, da mu nije u regimenti bilo para i — eto, velemožni, tako sam ja njemu sve izpripovidije o našem crklom Zekonji.

— Znate li, tko je taj čovjek?

— Ne znam, velemožni, jer se ne sićam, da sam ga ikad prije vidije, a nisam ga vidije ni potlje tog razgovora, al mi se čini, da j' reka, da nije iz Dubrovnika. Nego, nisam ja još gotov, velemožni.

— Što još želite reći?

— Dok sam ja tom čoviku pripovida, un je lamatao rukama i smijao se ka lud. Ja sam se sve boja, da j' šenije umom. I što god sam ja reka, un je okrenije i reka, ka da j' taj naš Zekonja nikakav veliki gospodin il tako budi Bog s nami. Sve j' govorije, da su svi trbušasti taki i da će svi crkniti, jer da se prežderu — govorio je Tomo, mlateći s brda i dola, samo da što više zapetlja, dok ne iziđe na čistinu i

ne opazi, kud se brodi. Zasad mu je bilo jasno samo jedno: nije u redu, pa pamet u glavu! Ti si u gvožđim, al ne uvlači i druge za sobom.

— Je li vam taj čovjek govorio, da je i koja država slična tom vašem volu?! — upita ravnatelj naoko posve nehajno.

— Ne, velemožni: duša valja, triba ednom mriti, pa što est, est: to nije govorije. Da j' lud, to sam ja mam vidije, al to nije govorije.

— Je l' vi sad znate, zbog česa sam vas zvao?

Mjesto odgovora, Tomo se lagano, pristojno nasmieši i zagleda se u svog glavara, kao da ga moli, da mu dopusti, da ne odgovori.

— No?!

— Ako smijem reći, velemožni?!

— Samo recite slobodno, što mislite.

— Sva su velika gospoda čudnovata, pa tako i vaša velemožnost, s dopuštenjem govoreći. Vi ste čuli, da sam tu priču ja nekom pripovida, ka što i esam, al niste bili sigurni, e l' vam sve pravo pripovidano, pa ste tili čuti od mene. E, al kako su velika gospoda čudna, niste me tili samo tako zaustaviti il zovniti, pa reći: »Nude, mali, pripovidaj!«, man ste dali načiniti pozivnicu i tako....

— Tako vi sudite?!

— Na moj račun, velemožni, samo tako.

— I ne osjećate se nimalo krivim?!

— Kako bi se ja osića krivim, velemožni, kad sam ja kopa krumpire iza Glavičice, dok je Zekonja ždera s druge strane Glavičice?! Ja nisam bije njegov čoban, da bi bije moga što skriviti.

Tomo je to govorio tako jednostavno, priprosto, toplo i uvjerljivo, da mu je ravnatelj posve povjerovao, pa ga upita otvoreno:

— Što biste vi rekli, kad bih vam kazao, da vas obtužuju zbog te pripoviesti, da ste uvriedili našu državu?!

— Bog bije s nami, velemožni! Pa, nije niko lud, da bi moga pomisliti, da sam uvridije našu veliku i slavnu državu time, što sam pripovidije, kako j' crka Zekonja zadruge Vrkljan, kućni lumer dvista šestdeset i drugi, Nad vodom Obsenicom. A ni Zekonja je nije uvridije time, što se prižđera krumpira i zelene diteline. Platije j' samo svojom glavom.

Gospodin Weiss je počeo tamburati prstima po stolu, promatrajući Tomu posve neodlučno i neizrazito, kao da se je našao u čudu i na stotinu muka, što bi počeo s tim čovjekom.

— Vi očito ne ćete da razumijete, kako se tada vaša priča tumači u prenesenom značenju i primjenjuje na državu, koja da je obuhvatila više nego može držati i valjano upravljati — tumačio je ravnatelj Weiss.

— Sad razumijem, kad ste mi vi, velemožni, raztumačili — odgovori Tomo. — I vala vam. Ja se ne razumiem u države, al znam, da svak crkne, ko se prižđere i napune. Razapnu ga vitrovi, da prosti Bog i vaš velemožni obraz.

— Vi još uviek ne razumijete, u kakvoj se opasnosti nalazite zbog te svoje priče — opet će ravnatelj posve blago.

— Ne, ne nalazim se u opasnosti! — odgovori Tomo. — Da vam pošteno velim: osim Zekonje još je bije u opasnosti zbog te priče samo čobanov, prostit ćete, tur, al ga ćaća vindar nije izbije, jer se boja sam sebe. Da ga j' počeje biti, ne virujem, da bi ga rad unakog vola bije moga puštiti iz šaka, dok ga ne bi izpribija ka mačku. A to vindar nije tije.

— Ne govorim o onom, što je bilo, nego o ovom, što je sad. Vi ste sad u opasnosti. Sad, sad, razumijete li me?!

Tomo je već sve savršeno dobro razumio i stog je nastavljao i dalje svoju priču:

— Smim li reći, velemožni? — upita ponizno i smiešeći se povjerljivo.

— Samo recite!

— Vi ste dobar gospodin, pa se sad sa mnom želite malko našaliti.

— O, to ne! — uzprotivi se ozbiljno gospodin Weiss. — Varate se, ako mislite, da je ovo šala! To ćete, uostalom, još i sami imati i zgode i vremena uvidjeti.

— Eto: ja nisam bije nego u našoj maloj školi, al znam, da na ljude prilaze nike marvene bolesti, al nadutost nije pošast. To j' samo, kad se blažče prižđere. A i kad je to bilo, velemožni! Zekonja j' crka prid niki desetak godina, pa da j' ne znam kakva njegova bolest prišla na me, već bi me bila i prošla, kad me dosad nije zadavila.

— Slušajte, Vrkljane: zakoni su veoma strogi — govorio je ravnatelj mirno, odmjereno, ozbiljno i pažljivo, važući svaku rieč. — Vi ste prijavljeni, da širite priče proti našoj monarhiji i prejasnoj dinastiji.

Tomo se na te rieči vrlo oprezno i pobožno prekrsti.

— Slučaj je ozbiljan. Ja sam vas stoga pozvao, da vas sam izpitam i da od vas čujem istinu. Moram vam reći, da vam vjerujem, al time pitanje još nije riešeno. Naše će upravne oblasti voditi proti vama postupak.

— Proti meni postupak za to, što j' naš Zekonja crka prid desetak godina?! — čudio se Tomo. — I ko veli, da ja to ne smim pripovidati?!

— To nitko ne veli, al su zlobnici vašu priču okrenuli proti državi, a sad sve pada na vaša leđa, osim ako uhvate onog, kog ste mi opisali. Biste li ga vi prepoznali, da vam ga pokažemo?

— Kako ne, velemožni! — odgovori Tomo bez oklievanja. — Pripozna bi ga među tisuću ljudi! Sve mi se čini, da reče, da j' iz Zadra! — utvrđivao je Tomo, a gospar Marin mu je neprestano titrao pred očima i smijao se kao lud, vičući: »Priklati, priklati ih treba! Arca sapientiae!« Tomo je dobro zapamtio te dvie rieči, iako im nije znao značenja.

— Odredba je, da biste vi morali biti pritvoreni, dok se stvar ne izpita i točno ne utvrde odgovornosti.

— Ne, velemožni, ako znate, što j' Bog! — zavapi Tomo veoma plačljivo, jer ga je doista iznenadila ta viest, a i jer je tako potrebno cviliti, da gane predpostavljenog. Inače je njemu sad položaj bio posve jasan i nije žalio ništa, al je gonio svoju, pa reče: — Nije li nam dosta, što j' Zekonja crka — a kakav Zekonja, gospodine! Nije mu bilo para u svoj Lici! — i sad da još rad njeg i te nesriće i mene zatvore?!

— Ja vidim, da vi još uviek ne shvaćate, što znači, kad cieli Dubrovnik bruji i hihoće od vaše priče, a državne vlasti ne znadu, gdje bi i koga bi uhvatile i pozvale na odgovornost! Nije to, čovječe, malenkost, al ja vidim, da vi doista niste krivi, pa ću se za vas zauzeti, koliko najviše budem mogao.

— Hvala vam, velemožni, i Svemogući vam to platije na vašoj dičici!

— Morate mi se zavjeriti, da ne ćete pobjeći. —

— E l' ja pobići?! — upade mu Tomo u rieč. — Bog s vami i Blažena naša lipa Gospa, velemožni! Kud, kako, zašta bi ja biža?!

— Rekoh vam, da vi niste sviestni opasnosti, u kojoj se nalazite, al ja vam vjerujem, i stog budite mirni, pomoći ću vam, koliko najviše budem mogao. Samo morate računati i s tim, da se sad vodi svaki postupak veoma žurno, pa može u brzini i pravedna zahvatiti do kosti. Ja ću sve učiniti.

— Najpokornije se zahvaljujem vašoj velemožnosti — govorio je Tomo posve iskreno, osjećajući u duši najdublje priznanje tom dobrom čovjeku, koji mu vjeruje ovako — od oka.

— Morate mi se zavjeriti, da ne ćete pobjeći i da se ne ćete pripremati za bieg — ponovi ravnatelj.

— Ja vam se kunem, velemožni, da nemam rad šta misliti na bieg i da stog ne ću pobjeći.

— Dobro. Sad ću spis vratiti iztražitelju, a vi strpljivo čekajte daljnji razvoj i nemojte ni s kim o tom govoriti, a napose nemojte nikom pripoviedati, da sam vas ja stog izpitivao i da se vodi bilo kakav postupak — rekao mu je gospodin ravnatelj i dao mu rukom znak, da može otići.

— Pokorno zahvaljujem — rekao je Tomo i pošao.

— Taj vol Cegonija — poče ravnatelj, no Tomo ga prekine i izpravi:

— Zekonja, pokorno molim, Zekonja se je zvao onaj naš vol.

— Dobro! — reče gospodin Weiss očito ljutit sam na se, što je i opet krivo izgovorio to ime, iako nastoji, da čim prije nauči hrvatski barem valjano izgovarati ono, što čuje od drugih, a to su imena. Preko toga njegove želje nisu išle, jer mu nije bilo ni na kraj pameti, da bi se još i tim poslom teretio. A i čemu, kad njegov jezik znadu svi, koji dolaze s njim u doticaj, a u službi je i tako njemački jezik službeni?! Kad je zatomio nalet ljutnje, nastavi:

— Taj vaš vol je živio u vašem rodnom mjestu?

— Vol je bio naš! — potvrdi Tomo. — Zadruga Vrkljan zvani Kresojići, Nad vodom, kumpanija Lovinjac, kućni lumer dvista šestdeset i drugi. Naš, pravi naš Zekonja, otelila ga kod nas naša Šarulja, nikako o Gospi Kandeloroj.

Bila ljuta studen, da j' čoviku srdce pucalo, a nami se u kući nađoše u isti dan dva mužkiljića i u štali naš mali Zekonja, taj, o kom sad pripovidamo.

— Sve to znadu i vaši kod kuće?!

— Ma, gospodine, velemožni, zna cila kumpanija, zna, ko god oćete! — potvrđuje Tomo sigurno i odlučno.

— Sad možete ići i nikom ni rieči, dok vas ja opet ne zovnem. Jeste li razumjeli? — upita ravnatelj veoma svečano.

— Jesam, velemožni! Razumio sam i šutjet ću o Zekonji. Zemlja mu kosti izmećala, ako je koju primila u se — odgovori Tomo, obriše znoj s čela, pozdravi i izpane iz uredovnice, da ni sam ne zna, kako se našao na ulici.

Glava mu je bila velika, da je bumbar ne bi obletio za pola godine, a u njoj je šumilo i bučilo i huktilo, kao da se vrte tri mlinska vitla u neumornom pogonu. Bilo mu je posve jasno, da se oko njega nešto gadno mota i plete, a isto je tako izvan sumnje, da je onaj nesretni Zekonja i poslije svoje neslavne smrti prouzročio i sebi i njemu još nekakovu nepriliku i neugodnost, al Tomi nikako nije bilo jasno, kako je moguće, da njihov obični Zekonja, koji se je prežderao djeteline, i na tom crknuo, i njihova država, il bilo koja država, mogu imati nekakove veze i dodirne točke. To nije mogao nikako razumjeti. To će svakako znati raztumačiti gospar Marin, vlastnik kućice, u kojoj Tomo stanuje. On to sigurno zna, jer je on jedini i čuo od Tome pripoviedku o Zekonji, i on ju je i proširio. Nitko je drugi nije znao, pa je nije mogao ni proširiti. Samo gospar Marin. Stog je Tomo njega i zatajio pred gospodinom ravnateljem Weissom, jer se ne zna, što će se još izleći iz te priče o volu.

Bilo mu je jasno, da mora odmah obaviestiti Marina, i ako je svečano obećao, da će šutjeti. Nema tu obveze, kad se radi o svom čovjeku i o nekakvoj politici, koju vode drugi proti nama. Očito je, da je proti nama, dok se oni sad zauzimlju i zagrijavaju za našeg Zekonju, koji je već davno crkao, a da nije pitao ni njih ni nas, smije li otići s ovog svieta, al nismo ni mi krivi, da se je tako dogodilo. Govedče je govedče, pa ne zna prosuditi, što mu može naškoditi i što ga može stajati glave. Zapravo je najkrivlji čobanin. On mora paziti na blago, koje mu je povjereno. Stoka je

stoka i ne zna, nego po svom nezasitnom sliepom nagonu ždere, do česa dosegne i vazda su joj gladnije oči neg želudac može podnieti. Kako se tu sad može uplesti i država i uzpoređivati se s volom il bilo kojim drugim živinčetom, nije Tomi nikako išlo u glavu, iako je dobro upućen i u narodne poslovice i u narodne pitalice i u kojekakve priče, koje govore o jednom, a ciljaju na drugo. Sve je on to znao i razumievao, no sad nikako nije bio ni spreman ni razpoložen, da razumije vezu Zekonje, vola zadruge Kresojića, njegove smrti i ove velike države, koju gospar Marin psuje zbog slobode dubrovačke republike i — zbog još koješta.

Nije mnogo razmišljao, kud bi, jer ga je sam put nanio u Zubkovu konobu. Pozdravili su se, kum mu je dodao čašu bevande — pola vina, pola vode — kako je on redovito pio, kad bi se navratio, sjeo je, podbočio glavu rukom i slušao, što govore nekolicina poznanika, koji se u to doba redovno svraćaju k Stipi na vino i prijateljsko kartanje.

— Nešto su ti, kume, danas potonule lađe — reče mu Stipe.

— Pa, da ti pravo kažem, kume — otezao je Tomo, jer nije znao, što bi rekao, a što je želio reći, nije smio, pa je samo mucao. — Tako, i nije mi ništa.

— Kuma i djeca su dobro?

— Vala Bogu, ka drinovina! Mala Kata već viče i samo što još ne skače — govorio je žurno i veselio se, što je našao predmet i pitanje, o kom može tako mirno i lako govoriti. — A moj mali Martin, to ti je pravi junak već. Ne more kraj njega više ni tica ni gušterica, ni mrav ni leptir — sve on gona i vata ka veliki. Bit će, ako Bog da, pravi čovik.

— To j' istina — potvrđuje Zubak, prateći drugim uhom razgovor onih, koji su se kartali i dobacivali jedan drugom doskočice. On je sudjelovao na obje strane. — Al moja Manda vazda govori, da nije vidjela djeteta, ko što j' Kikica, ni vrednijeg ni pametnijeg.

— Est to, da je Svemogući uzdrži! — potvrđuje Tomo veoma zadovoljno, no i sam osjeća, da mu je težko razgovarati čak i o tako dragom pitanju. Plati bevandu i spremi se za polazak, no prije šane Stipi, pazeći, da drugi gosti ne bi čuli: — Ako vidiš gospara Marina, reci mu, da ga molim, da se svrati k meni, kad bude prolazije u Gruž.

Svaki dan un tamo šeće. I pozdravi kumu Mandu — reče i već izpade na ulicu.

Udario je prema Pilama, idući žurno, kao da ga vjetar nosi. Na samim se južnim gradskim vratima skoro sudari s Marinom, no kako nije gledao ni oko sebe ni preda se nego samo poda se, u zemlju, htjede jurnuti dalje, promrsivši izpriku zbog sudara.

— Kuda, kuda tako žurno?! — trže ga iz misli poznati glas. — Pa ne će svog gospara Marina ni da pogleda!

— Oprostite, molim vas, i vjerujte mi, da vas nisam vidije — govorio je u najvećoj neprilici, jer doista nije želio, da se tu sretnu, a bilo mu je neugodno, i što ga je gurnuo.

— Vaš Zekonja čini furore u našem boljem družtvu! — šane mu gospar veoma toplo, tajanstveno i povjerljivo, te ga prijateljski potapše po ramenu. — Vi ste pravi filozof, arca sapientiae, lički mudrac i hajduk. Al Zekonja! — govorio je gospar Marin posve zanešen će se sve davio od oduševljenja, žurbe i prigušivanja glasa u smiehu.

— Da Bog da crka još edanput! — odgovori Tomo isto šaptom, pa nastavi: — Molim vas, kad popodne pođete u Gruž, svratite se ko slučajno k meni. Moram žurno s vama razgovarati.

— Ne možemo sad odmah?!

— Ne ode! Ja iđem kući, a vi dođite, molim vas, mam za mnom. To će biti najbolje. Ja iđem vrlo brzo, a vi sporije — reče i odmah odmagli uza stranu, a da se više nije ni obazreo do kuće.

Seka je radila u kuhinji, a Marija sjedila pred vratima i čistila krumpire, dok se je mali Martin zabavljao nekim svojim poslom u vrtu. Tomo je skupio svu snagu i oprez, da u kući zatomi svoj nemir, pa je veselo pozdravio najprije Kikicu, na koju je prvu naišao, a zatim Seku, pa odmah upitao za Martina. Govorio je glasnije i brže nego obično, te Seka odmah opazi, da je nešto drugačiji negoli je inače. Ne reče ništa. Pozorno ga je promatrala, pomišljajući, da mu se je moralo nešto dogoditi il da ga možda što boli, pa da želi prikriti, da se ne bi ona uzrujala. Izišao je u vrt, zovući malog.

— Omo doša, a nema mu njegova momčića! — govorio je i smijao se. — Kakav je to posa i ljudstvo?!

— Evo me, Omo, evo me! — odgovarao je mali iz sveg glasa, kao da je barem negdje iza kakve glavice, a on svega dvadesetak koraka daleko iza ovelika kamena. Tomo je otišao k njemu i zadržao se, šaleći se s njim, sve dok nije stigao gospar Marin. Kad je on došao, uveo ga je u sobu, nakon što se je pozdravio sa Sekom, zatvorio za sobom vrata i ponudio mu stolicu.

— O čemu se radi?

— O prokletom Zekonji — odgovori Tomo veoma tiho, nastojeći, da ni jedan glas ne prodre u kuhinju do Seke. Upozori i Marina, da tiho govori. — Znate: est moja žena, vala Bogu, i mudra i oprezna, al žensko j' žensko, i među pametnim ljudim žena ne mora sve znati.

— O čemu se radi?! — ponovio je Marin svoje pitanje, prekidajući Tomino umovanje, koje ga je smetalo i uzrujavalo.

— O prokletom Zekonji! — odgovori Tomo kratko. — O njemu se radi, psi mu kosti povraćali.

— Slavno, slavno! — skoro vikne gospar Marin, no još se na vrieme sjeti, da ga je Tomo molio, da govori tiho, pa ponovi još tiše, otežući svaku rieč: — Magnifico, slavno! Što imate još o Zekonji?! Znate li, da će možda još danas izići plakati po gradskim zidinama, na kojima će biti prikazano, kako prežderan Zekonja crkava na zemljovidnoj karti ove nakaze.

Tomi su stale oči u glavi i jezik se osušio, kad je čuo, što Marin pripovieda. Pred očima su mu stale frcati varnice i širiti se u tmaste kolobare, koji su prietili, da će mu se spustiti oko vrata i udaviti ga.

— Plakáti o Zekonji?! — prošaptao je kao ubezumljen. — Na gradskim zidovima?!

— Da, da! Neka oni u Beču znadu, da se slavna dubrovačka republika ne može i ne će pokoriti! Ne puštamo mi tako lako, da nam gospodari gori od nas. Kad smo mi bili država, za ovu se nakazu nije ni znalo!

— Nakaza?! Kakva nakaza? — upita Tomo još u većem čudu, jer nije razumio, o kome Marin govori.

— Austrija je nakaza, ovakva kakva je danas! Mi ćemo je ili preurediti, da nam bude svima majka, il ćemo je razoriti! — govorio je gospar Marin sve žešće. — Al težko j' starog zločinca obratiti i učiniti svetcem. Ona je već sva

ogrezla u krvi nevinih naroda, već se davi slobodama, koje je otela i progutala, pa je sad težko očekivati, da se može popraviti. Mnogo je jednostavnije i poštenije, da nakazu razorimo i da iz njezinih sastavnih dielova dižemo nove zdrave jedinice narodne i državne, koje će biti sposobne za život i koje će se međusobno ne samo slagati nego i bratski i ljudski podpomagati.

— Al što tu Zekonja?! — Što Zekonja?! Kakvi plakati, ako znate, što j' Bog i muka?! — pitao je Tomo posve nesuvislo, jer su mu misli bile mnogo brže od jezika, pa nije mogao reći, što je sve naviralo na usta.

— Zekonja prikazuje Bachovu absolutističku Austriju, kako se je prežderala i crkava — tumačio je Marin. — I da vidite, kako je izrađena ciela slika! Sva će Evropa crkavati od smieha, a u Beču će crkavati od biesa, al im ne će ništa koristiti!

— Odkud zna Evropa za Zekonju, sjeme mu se zatrlo?! — čudio se Tomo.

— Već će ljudi poslati plakate i tumačenje na sve strane svieta, nek se vidi, kako je kod nas.

Tomo nije mnogo razumio, al je bio načistu, da su ti dubrovački gospari smutljivci, koji samo psuju i rugaju se, a ništa ne rade. Kako bi inače pametnim ljudima moglo pasti u glavu, da iz obične nesreće u blagu načine evropski događaj, koji se može plakatirati po gradskim zidovima i slati u ostale gradove i države?! I čemu to?! Uhvatio se je objeručke za glavu, naslonio laktove na stol i zaniemio.

— A zašto ste me zvali? — upita Marin poslije kratke šutnje.

— Da vam rečem, da već i u mom uredu znadu za nesretnog Kresojića Zekonju — odgovori Tomo, ne podižući glave.

— O moj gosparu! — uzklikne Marin veselo. — O njemu već govori cieli ovaj naš slavni grad, puna ga je dubrovačka župa, u salonima se naših rodoljuba o drugom ni ne govori već desetak dana, odkad sam im pripovjedio, što ste mi vi izpjevali!

— Vraga sam ja, gospodine, izpiva, i na njemu bronzu! — odvrati Tomo pomalo i srdito. — Nisam ja ništa piva, man sam vam pripovidije, što nas je zadesilo prid niko vrime, kad nam se volusina nadula i crkla, a vi ste dalje

pivali i sanatali i od vola načinili državu, pa sad sve pada na moju glavu.

— Samo slava i priznanje pada na vašu glavu, jer sam ja pošteno svakom rekao, da ste to vi izmislili i divno složili, te bi vam mogao zavidjeti svaki naš stari slavni dubrovački pjesnik. I sam naš veliki Dživo Gundulić. I on vam se može pokloniti. Svima sam rekao, da ste vi taj veliki čovjek!

— Znam, i vala vam! — odgovori Tomo posve slomljen i nemoćan. — Već me je vaša vala i slava stigla i udarila me po mozgu. I vala vam, da ste vi mene slavili. Ja sam smatrao pametnijim, da ja vas ne slavim, man da vas zatajim — govorio je polagano, slomljenim glasom, no ujedno je osjećao i smiešnu stranu ciele te volovske dogodovštine, pa je bio spreman, da se brzo razpoloži i utješi.

— Gdje ste me zatajili? — iznenadi se gospar Marin.

— Poštena rieč, da ne ćete nikom odati! — reče Tomo veoma svečano i pruži Marinu ruku, koju on prihvati, iako se je iznenadio. — Prihvaćate?!

— Parola d' onore! — odgovori Marin svečano.

— Ja sam se zakleo, da ne ću nikom pripoviedati, al vama moram, da se znate ravnati, ako vas pozovu — šaptao je Tomo. — Moj je ravnatelj mene izpitivao o našem Zekonji i rekao mi, da je to, što se pripovieda o tom našem volu, ruganje državi. Pitao me je što ja znam o toj priči. Sve sam mu rekao kao i ono vama, kako j' bilo s našim prokletim Zekonjom. On je slušao i ništo biližije i najzad mi rekao, da bi ja morao biti zatvoren, dok se to sve ne izpita, al da me ne će on dati zatvoriti, kad vidi, da sam pošten čovik i — tako. Vidi, da ja o toj državi i politici ne znam ništa. Ja sam se, znate, baš blunasto vlada, pa mi je mora virovati, da ne znam ništa. Pita me j', kome sam ja to pripovida ode u Dubrovniku, a ja sam reka, da sam pripovida svakom, al sam mu opisao nikakva gospodina iz Zadra, kom sam to pripovidije prid desetak, petnaest dana, to onda, kad sam vama pripovida.

— A tko je taj gospodin iz Zadra, kom ste vi to pripoviedali? — pitao je Marin.

— To ste vi, gosparu! — odgovori Tomo.

— Bravo, Vrkljane, političaru i filozofe! — uzklikne on prigušenim glasom. — Vi ste pravi političar i mudrac. To ste pametno odgovorili.

— Znate: boja sam se za vas, jer sam vidije, da naš ravnatelj gleda na tu stvar jako strogo, a on to čini, jer su njemu njegovi viši tako to prikazali. I tako to iđe sve više i više, pa se bojim, da će bit svašta, ako ne bude milosti Božije i kakva iznenađenja.

— Glavno je, da vama vaš ravnatelj vjeruje — reče Marin zadovoljno.

— Vjeruje mi.

— I vaš je Zekonja doista crkao?!

— Kamo sriće, da nije! Naije se krumpira i unda još zelene diteline, sve mu se to ùparilo u krcijami, nadulo ga i razbilo ka bocu — tumačio je Tomo po deseti put istu priču. — Sve je istina ka iz Svetog Pisma.

— Vama ne može nitko ništa za to, što ste pripoviedali jednu svoju kućnu nesreću u blagu, a što su drugi načinili iz te vaše jednostavne i posve istinite priče, to se vas nimalo ne tiče i ne može vam s tog nitko baš ništa.

— I ja tako mislim, al se bojim, gospar Marine, da bi mogli onom, koji je tu moju pripovidku prvi čuje i dalje je mam drugčije raztumačije — odgovori Tomo i obješenjački pogleda Marina izpod oka.

— To je istina! — potvrdi Marin, pa se i sam nasmieši. — Mogli bi i hoće, pa si mudro učinio, što si izmislio tog Zadranina.

— Stog sam vam htije to priobćiti. Nisam s vami o tom divanije, nisam vami nikad pripovida te priče, mene se ne tiče, este li je vi od koga čuli il niste, i ja to ni ne znam, al bi dobro bilo, da i vi kažete, ako bi vas ko poziva, da niste nikom pripovidali, jer niste ni sami čuli, dok vam sad oni ne rekoše kod izuminjavanja.

— To je pametno, al ja se njih ne bojim! Ja ću njima reći svoje mišljenje. Ja se njih ne bojim! — ponavljao je Marin i sve se više žestio.

— Ni ja i' se ne bojim, al volim, da sam mirniji — odgovori Tomo. — Pustite vi nji s mirom i nemojte im više ništa govoriti. Rekli ste im dosta, pa se samo molite Bogu, da ne počnu oni divaniti vami. A oni bi imali štošta reći i vami i meni. Puštite vi nji k vragu, nji i njijovo pripovidanje. Daleko im kuća.

— Mi njima moramo pokazati! Ne može to biti, da oni nama oduzimlju i gaze slobodu, a mi još da budemo zahvalni — hrustio se Marin.

— Navistite im rat, pa se pobite ka pravi ljudi i junaci! — reče Tomo posve ozbiljno, a da nije ni okom trenuo.

— Kad nismo država, ne možemo naviestiti rata — odgovori Marin.

— Al este ljudi, pa se morete s njima pobiti i bez navištenja rata. Pravi se ljudi i biju tako: pružiš ruku svom protivniku i veliš mu: »Nude!« Ako privati, trisneš ga, da se triput okrene oko sebe, ako li ne privati ruke, gruneš ga šakom pod rebra, da vidi otvorena nebesa. U svakom slučaju morate paziti protivniku na oči, jer što znate vi, zna i on, što kanite vi, kani i on! Tako se to radi, dragi moj gosparu, al za svaki slučaj — ja sam vas zataije.

— Ja se ne bojim, al je pametno, da ste me zatajili, jer nismo ludi, da im letimo na nož — tumačio je Marin. On se doista nije bojao, što je najbolje dokazivao svojim nepromišljenim i neopreznim javnim prigovaranjem i ogovaranjem svake vladine odredbe i naredbe, a nije štedio ni zakona, čak ni onda, kad je zakon bio dobar i po njegovu uvjerenju. On ga je načelno napadao, stojeći na stanovištu, da zakletom neprijatelju ne smiješ nikad priznati, da kad je učinio dobro, pa ni onda, kad si posve protivnog uvjerenja. Uvjerenje i lojalnost je roba, koja se troši samo među prijateljima, dok se prema neprijatelju rabi vazda samo i izključivo ono oružje, koje će ga najsigurnije i najkrvavije pogoditi i uništiti.

— Čim sam osjetio, da je stvar nečista i nesigurna, mam sam odlučije, da s vama o tom nisam divanije. Dosta će biti, da ja stradam, ako se mora, pa čemu da još i vas uvlačim. Istina — reče Tomo, smiešeći se — polak mene, a da vas nije bilo, ne bi nikad Beč bije zna za Kresojića Zekonju. To ste vi njega napravili velikom zvirkom. Ja bi se kladije, da uni tamo gori misle, da j' taj Zekonja nikakva posebna pasmina goveda, kakve nema nigdi na svitu, dok su radi njega digli viku i uzbunu, a oni nas uobće ne poznaju, osim da smo dobri vojnici.

— Da, da: kad treba za njih ginuti, onda nas i poznaju i hvale, pa i vole, a kad im rat dobijemo, onda nas odmah izporede s onima, koje smo pobiedili i podjarmili prejasnoj dinastiji. Znate — tumačio je žučljivo gospar Marin — svi velikaši i bogataši, a to su sve dinastije u prvom redu, rado

ližu ljudsku krv i glođu ljudske kosti, jer su samo na toj hrani odnjihani i postali veliki i moćni. Stog oni ne poznaju ni prijateljstva, ni poštenja, ni zahvalnosti, ni ljudskog priznanja. Budući da su oni izgubili sve ljudske osjećaje, koji čovjeka čine dostojnim tog imena, smatraju sve ljude samo strojevima, koji su na svietu samo za to, da služe — njihovoj veličini, slavi i udobnosti. Zato nas oni u Beču ne uvažavaju, osim dok moramo u rat. Poslije toga — obsolutizam! Da li se taj absolutizam zove Bachov ili Neronov ili Napoleonov, posve je nevažno pred licem Božjim i pred zrcalom povjestnice.

Tomo je mirno slušao Marinovo razlaganje i nešto razumio, a nešto i nije, no nije ga smetalo, jer je on uz slušanje bio zabavljen i svojim mislima. Najviše ga je zanimalo pitanje, da li će iz tog gliba izići cielih rebara. U tim mislima reče:

— Rekao mi je velemožni, da bi me morao dati zatvoriti....

— Ne bojte se: tu se oni ne će šaliti i praštati!

— Al ja nisam ništa kriv.

— Znam, da niste! To znam ja, al ne znaju oni, koji su čuli, da je Zekonja isto što i ova nakaza od države. Oni gledaju drugčije na to pitanje i mogu goniti i do vješala.

— Koga bi gonili do vješala?! — upita nešto glasnije, no ipak nije osjetio svu težinu te opazke, jer nije bio sviestan, kako to uobće može biti nekakav zločin — vol se prežderao, napuhnuo se, nisu mu znali pomoći, pa je crkao?! Kako bi to moglo značiti nekakav zločin proti državi.

— Mogli bi goniti onog, tko je kriv.

— A tko je tu kriv?!

— To će se viditi, koga će oni pronaći. Vas svakako ne će moći proglasiti krivim, jer ste vi samo pripoviedali nesreću, koju je vaša zadruga pretrpjela u blagu. I ništa više. Dotle nema nikakve krivnje ni na vama ni na kome drugom. Kad se sad ta priča okreće na političko polje, nastaje i zločin proti državi, nastaju odgovornosti, pa i razlog za kazne, ako hoćete: i vješala.

— Onda j' dobro, što sam izmislije unog nikakvog Zadranina! — reče Tomo posve mirno i zadovoljno, ne iztičući nikako svoju zaslugu u tom pogledu. Izticao je samo svoje zadovoljstvo i skoro očito sreću, što je tako pametno odklonio odgovornost od jednog dobrog i čestitog čovjeka.

— Dobro je, i hvala vam! — reče Marin zadovoljno.

— Nema na čem — odgovori Tomo. — To bi ja načinije za svakog čovika. Ako sam ja zaglibije, jêr bi još koga sa sobom vuka u jamu?!

— Drago mi je — reče gospar Marin povišenim glasom i malko se izprsi — da ima ljudi i izvan ovog našeg slavnog gospodskog grada!

— E, da, da, gosparu — govorio je Tomo, kao da ne razumije smisla Marinove tvrdnje — ima, ima i ode po dikoji pravi čovik. A i kako bi moglo drugačije i biti: u svakom žitu kukolja, a i u najgoroj smisi nađe se šenice!

— Tako i kod vas Vlaha! — odreza gospar Marin oštro.

Tomo razumi, primi mirno udarac i nasmije se. Časak je šutio, a onda reče vrlo uvjerljivo, naglašujući svaku rieč:

— Ovako je kod nas graničara, a kako j' kod vas gospara, vidit ćemo, kad ova istraga malko uznapriduje, pa kad počnu vatati i pitati, ko je što divanije i od koga j' što čuje. Tad ćemo viditi i vaše ljudstvo. Naše se već zna.

Gospar Marin je razumio Tomino uzrujavanje, koje je on veoma uspješno prigušivao, al nije htio na njeg odgovoriti, jer je u svojoj duši davao podpuno pravo tom priprostom ličkom seljaku, koji se je snašao i ponio kao pravi junak i vitez. To mu gospar ne bi bio priznao za živu glavu, a nije opet mogao niekati činjenice, koje su bile tu bjelodane i nepobitne. Stog je najradije šutio kao mudar trgovac, kad opazi, da mu je suparnik stao na papke i račune, pa se pretvara, da — nije ništa ni bilo. Tomu je iskreno zaboljelo, što je gospar Marin pomutio svojim držanjem i nastupom ono liepo i veliko mišljenje, koje je svojim prvim dodirom ulio u Tominu dušu o sebi. Tom se sad više nije dalo ni pomoći, a kamoli i izbjeći. Sjedili su jedan prema drugom s nešto manje zanosa i više izkustva, negoli su pred neko vrieme osjećali, kad su tu sjeli. Barem je Tomo tako osjećao i sve kradom sažalnim pogledom promatrao svog gospara Marina. Sjedio je kao nakostrušen orao, kad se sprema da poleti na svoj plien.

Tomo ga je promatrao i naletjela mu misao, da li je Marin doista junak, kako bi se moralo zaključiti po njegovim riečima?! Može li uobće biti, da je junak svom bratu nepravedan, da mu ne priznaje vriednosti, bojeći se očito, da bi sam kroz to priznanje manje vriedio?! Je li moguće,

da čovjek trgovac bude ujedno dobar trgovac i dobar čovjek, a to znači vazda i uviek — junak. Svako je junačtvo izljev posvemašnje dobrote i nesebičnosti, a svaka je trgovina plod sebičnosti i želje za obogaćenjem, pa su ta dva pojma posve nespojiva. Gdje izbije na površinu nešto, što se prikazuje slično dobroti, nije ništa drugo nego posljedica računa.

— A vaša trgovina dobro napreduje? — upita Tomo posve nenadano i bez pripreme i razmišljanja.

— Hvala Bogu! Ne mogu se potužiti — odgovori Marin zadovoljno.

— I vaši su stari bili trgovci?

— Jesu, al su oni radili još na malo. Istom sam ja podigao posao na evropsku visinu — odgovori on samosviestno i ne prikrivajući ponosa na taj svoj uspjeh. — Glupost je boriti se s tovarima i gončinima i s razbojnicima i s nevremenom, kad možeš kupovati i prodavati, a da robe ni ne vidiš!

— To j' doista posao! — uzklikne Tomo tobože iskreno i oduševljeno. — A oni su, vaši stari, radili u slobodnoj republici dubrovačkoj?!

— Da, da. Mnogi su bili i knezovi — potvrdi Marin.

— Al vi sad razviste posao do ovolike visine — reče Tomo više kao za sebe — bez slobode. I ne prave vam neprilike?!

Marin ne odgovori ništa, kao da je počeo prozirati Tomino nerazpoloženje i pravac njegovih misli. Osjetiše između sebe neku gustu zagušljivu maglu, koja im je pomalo mutila poglede i nosnice punila neugodnim zadahom. Njihove su se misli i osjećaji izparivali i na susretu miešali te neugodne pare u sastojinu, koja je svakako otežčavala disanje i jednom i drugom. Marin prvi ustane i spremi se na polazak.

— Ja ostajem kod rieči, gospar Marine — reče Tomo — nit ste vi što od mene čuli, nit sam ja čuo, da ste vi što dalje pripoviedali, a vi, kako vam drago, jer se ne radi o meni nego o vama. Ja sa svoje strane nemam što kriti prid vladinim žbirima: moj je Zekonja crka, i ja sam to pripovidije, a što su dubrovački gospari načinili iz te Zekonjine nesriće, mene se ne tiče. E l' tako?

— Hvala vam — reče Marin nekako nesigurno i potišteno. Očito je osjetio nadmoć i veličinu tog ličkog kozara, pa ga je to pritislo k zemlji, a nije mogao ništa prigovoriti niti sebe izpričavati. Jedino mu je preostalo, da ponovno reče: — Hvala vam. Pametno ste postupali!

— Ni danas nismo o tom divanili! — pritvrdi Tomo. — Vi ste se svratili, da vidite, kako je u vrtu, da li ga držim u redu, jer me je netko kod vas tužio. E l' ovako?

— Dobro! — potvrdi Marin. — Vi na sve mislite. Che arca di sapientia! Ako što uztrebate, samo mi javite i računajte sa mnom.

— Hvala, gospar Marine! — odgovori Tomo čvrsto. — Ne ću tribati ništa, a što budem triba, to ću i imati. Hvala vam.

9

Sekinu bistrom oku nije izmakla Tomina žurba i neobična potreba, da gospara Marina čim prije odvede u sobu, gdje je inače znao veoma dugo stajati u kuhinji il u vrtu i s njima pripoviedati.

Osjetila je i to, da govore neobično tiho, što nije bio običaj, jer je napose gospar Marin skoro vikao i vazda podizao glas i kad bi govorio o posve običnim, nevažnim stvarima. Danas ga nije uobće čula osim nekoliko veoma kratkih i odrezanih uzklika, tako da je svaki put sigurno osjetila, da ga je Tomo opomenuo, da ne viče. Ona nije bila po svojoj naravi previše radoznala, al ju je život silio, da se zanima za sve, što bi se moglo očesati o nju il o njezinu obitelj. Tu je potrebu napose osjećala ovdje, daleko od svoje kuće i od svog roda, daleko od svog mira i ustaljena života, jer je vazda bila spremna, da je zateče kakvo neugodno iznenađenje. Stog je osjećala svojom dužnošću da se vazda zanima za svaku malenkost, za svaku tricu, pa naoko bila i najneznatnija, samo ako bi bilo po čemu mogla naslućivati, da će biti jednom važnija za život njezine obitelji. Što god se je ticalo Tome, ticalo se je svakako ciele obitelji, pa tako i sadašnje njegovo držanje nije moglo ostati neopaženo. Mirno je radila svoje poslove i čekala, dok gospar Marin otide. Razgovor se je veoma oduljio, a možda se to njoj i pričinjalo, jer je bila nestrpljiva.

Kad su sobna vrata otvorena i na njima se pokazao krupni Marinov lik, Seka se je upravila, obrisala ruke pregačom i pripremila se, da pozdravi prva il da uzvrati pozdrav, no Marin se je zaustavio u kuhinji i nekoliko rieči izmienio s njom o djetetu, o zdravlju i onda pozdravio i otišao. Bio je posve miran i ljubezan s njom kao i obično. Tomo ga je izpratio do na cestu, a tad se povratio ravno u kuhinju.

Seka je okrenula leđa prema vratima, tako da joj Tomo nije vidio lica, kad je ušao. Ona je šutjela.

— Što to radiš? — upita on.

— Svršavam užnu — odgovori Seka i okrene se prema njemu. — Još samo čas, i gotova sam.

— Sad će i Kikica, samo što nije.

— I ja mislim.

— E, da. Ne kasni una i ne zadržava se po cesti.

— Vridna j' una curica.

Oboje su osjećali, da govore samo — da ne reknu ono, što im je na jeziku! Težko je to među ljudima, koji su naučeni, da budu međusobno vazda posve i bez primisli otvoreni. Seka je željela doznati, što je to tajanstveno, što se vije između Tome i Marina, a Tomo je smišljao, kako bi joj pripovjedio, o čemu se radi, a da je ne uzruja i ne preplaši. Stog su oboje mucali i pentali o bilo čemu, dok ne dođu u pravu kolotečinu. Ona je čekala, da joj on sam reče, jer joj se činilo nezgodno, da ga izpituje, ako joj možda ne može reći, dok se on nije nikako mogao odlučiti, da li bi joj pripovjedio sve, kako jest, ili samo nešto i ublaženo.

— Nego — poče prva Seka — ti danas dođe ništo ranije. To j' uprav lipo od tebe.

— Zaboravije sam čekati malu, pa sam prije doša — odgovori on.

— Kako si to moga zaboraviti?!

— Uprav ni sam ne znam. Tako se desilo, da sam opučije kući, kun da će mi ko oteti užnu — govorio je on i nasilu se smiešio.

— I meni se čini, da si se ništo žurije.

— Uprav i esam.... I da ti pravo kažem....

— Nude, nude.

— Ne znam ni sam, kako bi počeje.

— Očiju mi moji, ja to vidim, stog se mi ovako gonamo! — odgovori Seka zadovoljno, jer je osjetila, da joj govori istinu: samo traži prave izraze, kojima bi joj rekao, što misli. Nije, da joj ne želi reći, nego samo ne zna, kako bi rekao.

— Znaš, mala moja, sad se svaki poganac petlja oko nas.

— Nude, nude! — obodri ga ona, uzpravi se, složi ruke na žličici i zagleda se u njeg. — Vidila sam ja na tebi, čim si prag prikoračije, da ništo nije, kako bi moralo biti.

— Da ti pravo velim, ne smim ni reći, da nije dobro, al jope ne mogu reći ni da est dobro. Znaš, kako vele naši: dobro j', dok te ne traže gospoda! Mene su danas tražila i izuminjavala me o onom našem Zekonji, što se j' bije prižđera krumpira i diteline, pa crka. Ne znam, esi l' ti već bila dovedena, kad nas je to zadesilo?!

— To j' bilo godinu dana prije. Pripovidali su mi, kako j' bije pravi vô. — odgovori Seka.

— Nije mu bilo para u regimenti, a morda i dalje. Prižđera se, pa nije bilo druge, man — mora j' crkniti. Sve smo pokušali, da ga spasimo, al mu nije bilo pomoći.

— E, e, pripovidali su mi — govorila je Seka, samo da ga prekine u tom ponavljanju onog, što i ona zna, pa da pređe na ovo, što je zanima.

— Eto: i sama znaš, da j' bije silesija od vola. I tako — eto — zamucao se Tomo i nije znao, kako bi nastavio.

— A zašto su te zvala gospoda? — upita Seka nestrpljivo.

— Da me izuminjavaju.

— A o čemu su te izuminjavali?

— Velim ti: o tom našem Zekonji. Zva me moj ravnatelj, pa sam mu mora sve pripovidati, kako j' to bilo s našim Zekonjom. Nego, jadna ti majka ne bila, ja se ubrezumije, kad un mene upita, poznam li nikakva Cegonija.

— Koga, koga?!

— Cegonija! Tako j' un čita ime tog našeg nesritnog vola Zekonje. I edva se nas dva nađosmo na istom putu, i ja mu unda sve izpripovidam, kako j' bilo. Reka sam mu sve, što sam zna, a kad je počeje pitati, što bi un još tije znati, unda sam mu reka, i što nisam zna. Tako....

— A jer te je izpitiva?

— Veli, da j' s tim volom nikako spetljana i naša država i da sam uvridije državu, kad sam to pripovida. Ja ti ni sam pravo ne znam, al — da ti pošteno kažem: i znam ja, kako mu to kola i voza, al me nije briga. Est uno, duša valja, dobro spetljano i smotano s tim preždiranjem i crkavanjem, i meni nije ni ža, da j' tako izašlo, al jope, nisam kriv, pa me nije briga.

— A odkud znadu ti tvoji za našeg Zekonju? — pitala je Seka, očito još posve u magli, jer nije mogla uhvatiti nîti te pripoviesti.

— Ja sam nikom pripovidije, kako j' to bilo s našim Zekonjom, a ovi gospari okrenili to na politiku i pripovidali dalje samo kao politiku. I sama znaš, da j' sve puno uhoda i doušnika, pa di samo ko zakašlje, već prijavljuju i dobivaju za to plaću. Da nije tog, di bi već sve ovo bilo?! Tako su ti doušnici javili i za priču o našem Zekonji. Sigurno su čuli, da sam je ja prvi nikom pripovidije, i to j' išlo od oblasti do oblasti, dok nije stiglo i do unog, koji je odredije, da se povede iztraga. Tako j' i moj ravnatelj dobije nalog, da mene presluša.

— Pa, što će biti iz tog?

— Reka mi je, da su odredili, da me pritvore, dok iztraga bude dovršena, al da un vidi, da ja nisam kriv, pa da me ne će zatvoriti.

— Tebe zatvoriti?!

— Mene, mene!

— Za to, što si već bije u tolko ratova i nosa glavu na pazar!

— Ništa j' to, kad se radi o uvridi dinastije!

— Al ti nisi nikog uvridije!

— I ja tako velim, al moramo čekati, da čujemo, što će reći drugi.

— A što j' dolazije gospar Marin?

— I un je čuje za tu pripovidku, pa doša, da se porazgovorimo. Nije zna, da su mene već izuminjavali i pitali, pa doša, da mi kaže, da se znam ravnati. Un je čuje tamo od nikog, da su pognali, pa j' mam pomislije, da ne će proći mimo mene.

— Pa, e l' to sad gotovo?

— Daaa, moj junače, kakav gotovo! Bojim se, da će se to još protegniti daleko, kad sam se ja mora zakleti, da ne

ću nikom kaživati, da sam pozivan i da su me prislušavali. Nego, nemoj se ti privariti, pa kome što reći!

— Bog s tobom! A kome bi ja?! — čudila se Seka.

— Mogla bi samo kumovim, al nemoj ni njima. Ja sam bije s kumom Stipom, al mu nisam ni spomenije. I ne smim, kad sam se ravnatelju zakleje, da ne ću ni s kim o tom. Da dozna, da sam divanije, moga bi me mam dati zatvoriti, pa koja bi nam korist bila od tog?!

— Tebe zatvoriti?! — rekla je Seka ne kao pitanje nego kao izljev čuđenja i nevjerovanja. Duboko se je zamislila, obrve navukla nad oči, a pogled oborila k zemlji i netremice buljila u neku zamišljenu točku. — A jer bi tebe zatvarali?!

— Nikog moraju, s nikim moraju početi, dok nađu unog pravog. Od mene j' ta pripovidka pošla, pa mogu početi od mene i zatvarati — odgovorio je Tomo posve mirno. Više se uobće nije nimalo uzrujavao. Zapravo, on još nije nikako osjetio, da bi iz take malenkosti, iz obične istinite priče mogle nastati kakve neprilike, koje bi vodile čak i u zatvor.

— E, da — govorila je ona polako, otežući i mašući glavom. — Naš je vridni pokojni ćakan Kresina, Bog mu pomilova dušicu, prid ovakim zlom i prid tim gadalinami uprav uteka. Ne bi virova, kako j' bije sav drugi, kad je čuje, što se tu radi i stvara, pa ništa nego lega pod staru krušku, zaklopije oči i kunja, dok nije domolije Svemogućeg, da mu pošalje smrt. Uprav je tako bilo. Ja sam to vidila, i nikako mi je Svemogući otvorije oči, da sam vidila i razumila, zašto to tako ćakan mora činiti. A mora j', jer nije više bije za ovog svita, a nije ima snage, da što promini, da se pobuni, pa da se s kim pobije il da uteče u ajduke.

Tomo ju je mirno slušao, ne skidajući pogleda s njezinih usana, kao da joj u lietu lovi svaku rieč, još prije nego zrakom dotitra do njegovih bubnjića. Upita bez ikakove potrebe, jer je i sam znao odgovor, al nije htio pustiti, da ona sama govori bez prekida, da ne pomisli, da njega ne zanima, što mu pripovieda i kako zaključuje iz opažanja, koja je uhvatila:

— I bije, veliš, ćakan nezadovoljan?!

— Ajme meni! — uzklikne Seka i zagleda se u Tomine oči. — Iz njeg je vatra sivala, kad bi govorije, što nam učiniše tamo u Beču. Ja sam živa umirala, da će načiniti kakvo zlo, al jope se Bog smilova, pa nije, nego ga uprav savije u klupko pod krušku, da tamo dočeka svoju zadnju uru. Nisam vidila čovika, da unako čeka smrt ka pokojni ćakan Kresina, što ju je čeka. Uprav ka druga i prijatelja. A to sve, da uteče izprid zla, kad ga nije bije kadar svrniti na dobro. Uteče, uprav uteče izprid zla. Ja sam to mam tako sudila i vidila, a sad ga još bolje razumim.

— Jêr sad? — iznenadi se Tomo.

— Sad vidim, kako j' naš rode sve dobro vidije i zna. Da nije mudro otiša, Bog zna, kako bi još bije svršije.

Zašutjela je, zamislila se, a niz obraze joj se skliznuše dvie suze kao dva krupna zrna graha. Tomo ih je vidio, upekle su ga, no svlada se i ne reče ništa.

— Bog zna — reče Seka posve tiho, no ne nastavi ni misli ni rečenice. Zašuti i rukom obrisa oči.

— Nude, mala moja! — ponuka je Tomo, da govori.

— I mi smo pobigli . . . Ti si pobiga . . . a Bog zna, izprid česa si ti pobiga, kad te ovo stiže ode?! — reče, ne podižući pogleda, a glas joj je drhtao kao prenapeta struna.

— Ja nisam pobiga!

— Nije ni ćakan Kresina biža, al se j' uklonije. Tako i ti.

— A nu!

— A prid čim si se uklanja? Prid kojim zlom?

— Ja mislim, da se ni nisam uklanja.

— A ko ti kaže, da mi vaik znamo, za što ništo moramo raditi?!

— I to j' istina. Mnogo puta vidi čovik, zašto j' što moralo biti, istom kad je već sve gotovo. A moralo j' biti baš unako, kako smo radili. samo što mi nismo znali, da to radimo pod veliki moraš.

— Ja bi bila najsritnija, da smo kod kuće! I počmu li te gonati, sve bacaj i . . .

— A veliš, da sam pobiga odunda!

— I sad vidiš, da se ne da pobići! Sritaju te sa svi strana, al je unda najbolje, da budeš onde, di si najjači, a mi smo najjači kod svoje kuće, na svom ždraku, kraj svog ognjišta i kraj svog groblja. Tamo smo mi jaki toliko, da

nam niko ne more ništa. Mogu nas gonati, mogu nas i mučiti, al smo mi tamo s nogama u zemlji i niko nas ne more izčupati. Ja sam ode vaik, Bog bije sa mnom ka pijana, ka u ždraku, ni na nebu ni na zemlji.

— I, da ti pravo kažem — govorio je Tomo, sliedeći tok svojih misli — meni ne bi bilo ža, da mi kažu, da sam ubije, da sam orobije, pa eto: nesrića i sramota i grijota do Boga, al kad mi vele, da sam reka, da j' naš Zekonja ka ova država, unda me j' sram. I nije to za ljude, što rade ova gospoda i nikakvi junaci.

— I nije to ništa — odvrati mu Seka. — U pravom družtvu i među poštenim ljudim se žbirim ni ne služe. Ko j' vidije, da će pošten kućnji starešina poslati žbire za svojim poslenicim il za svojim čobanim?!

— Znaš, i nije to sve tako — htjede joj Tomo raztumačiti višu politiku i njezine putove, no već kod prvih rieči osjeti, da to nije lak posao. — Evo, na priliku, mi se svi bijemo za državu, a kad smo gotovi, nas polovica manje, a država ostala, spasili je uni, koji poginuše. I sad, gle čuda: uživaju samo uni, koji se nisu bili!

Seka se nije nikako mogla uživjeti u njegovo razlaganje, a i on je sam vidio, da je to jalov posao, pa ušuti i zagleda se preda se, kao da skuplja misli i sastavlja rečenice.

— Znaš li, što će sad dalje biti s tim našim Zekonjom?

— Eto, uprav ni ne znam, al mi je ravnatelj rekao, da čekam mirno, dok me on opet ne pozove. Sigurno će sad izpitivati. Nego, nemoj ni bile ni crne o tom, da se od nas ne čuje.

Seka ne reče ništa. Zamislila se je i počela prostirati stol za objed. Jeli su u kuhinji kraj ognjišta, da sobu ne mažu. Stigla je i Anica iz škole i pripoviedala, što je tog dana učila, što je čula i što je vidjela. Vazda je opisivala točno, pojedinačno, što je željela prikazati, izpravljajući se sama, ako bi u naletu il slučajno rekla što krivo. U Seki je kuhalo nezadovoljstvo i srčba zbog Tomina slučaja, pa je sve grizkala usne, htijući prigovoriti, što mala ide u školu, no ipak se svladavala. Bila je to težka muka, al ju je ona junački preniela i šutjela. U njoj je već davno bila zrela misao i uvjerenje, da joj ne bi bilo ni pola muke i sramote, da diete ide u školu, u kojoj se uči u svom jeziku, jer joj se ovako činilo, kao kad bi netko odgajao piliće i na

svu ih silu htio učiti plivati kao guščiće, il kad bi tko odgajao guščiće i patčiće i htio ih odučiti od vode i gojiti ih kao piliće. Može to sve biti dobro i divno i mnogo ljepše od naše sirotinje, al — nije naše, nije za našu krv, nije za naše žile, nije za naša pluća. Razumite, ljudi Božji: svaki stvor ima svoj posebni život, al i posebni svoj zakon za taj život i nitko pametan ne smije bez zlih posljedica, ne smije nekažnjeno kušati, da zanemari taj posebni zakon života, ako ne želi ubiti i sam život. Badava je uvjeravanje, da se to dade preboljeti i da se čovjek na sve nauči, jer da je jednak svakoj životinji, koja živi od — navike. To su šuplje, prazne rieči, koje život nemilosrdno gazi i poriče. Mi ne trebamo poznavati nikakovih zakona, nit trebamo poznavati prošlost svojih pređa, a da ipak — naša krv nikad ne pogrieši, kad dođe dogusta, kad dođe na oštricu noža.

Seka je sva treperila od unutarnjeg nemira, koji joj je bjesnio mislima i najtanjim žilicama, boreći se, da provali na površinu i da joj sve tielo zavije mlazom krvi, dok se je ona sviestno opirala toj provali i nastojala, da se svlada i da obuzda svaki i najmanji trzaj mišičja i naglije kolanje krvi. Nije nipošto željela da svoje razpoloženje prenese na Tomu, koji sad treba mira više nego ikad prije. Nije njoj nepoznato, da i u njemu kuha, da bi i on volio, da može bosim nogama zagaziti u svoju dragu Obsenicu, nego da ga proglase i priznadu knezom slobodne dubrovačke republike. Znala je ona to i stog je i bila prema njemu obzirna i pažljiva, da mu još ne otežčava i tako pretežko breme, koje je natovario na svoja leđa. A zašto?! Svakako — nešto ga je na to nagnalo: neki unutarnji glas, koji je on osjetio i morao mu udovoljiti, al ga ne bi znao, vjerojatno, raztumačiti i pripovjediti, baš kao što ne bi bio mogao — da ne izvrši, što mu je zapovjedio svojim tajanstvenim riečima.

Po Tominom je držanju Seki bilo jasno, da je sad i on posve zreo za povratak kući, no sad nije čas, da mu o tom govori. Prije svega mora leći, nestati i izčeznuti ta čudna priča o Zekonji, a onda — treba trgati, treba početi i opet disati plućima i živjeti punim životom čovjeka gorštaka, buntovnika, kremenjaka i poštenjaka. Bila je načistu, da se primiče čas rješenja tog mutnog, nenaravnog, ludog položaja, u kom se njih dvoje nalaze sa svojom djecom. Njoj se čini, da je u položaju brodolomca, koji je dospio na neki

posve nepoznati otok, na kom je dobro, al s kojeg se on mora čim prije spasiti, da dođe k svojoj kući, jer će inače umrieti.

Već je bila pomislila, da se smiruje i da se pomiruje sa sudbinom, da moraju ostati u svietu, daleko od svojih dragih dolinica i brežuljaka, no ovaj joj novi Tomin doživljaj potrga tu obsjenu kao paučinu, i ona opazi pred sobom jasnije nego ikad prije, da nema smirenja, nit ga može biti, dok se i opet ne nađe na krilu svojih vrleti i u vrtlogu svojih težačkih dnevnih briga.

— Vaj, brate, kako će uni to sad izpitivati? — upita Seka.

— Tražit će ode, ko j' to okrenije na politiku — odgovorio je Tomo posve stručno i sigurno — i tražit će unog, kom sam ja to najprije pripovidije, da čuju, kome j' on dalje pripovida.

— A oće li naći tog čovika?

Na to pitanje Tomo odmahne rukom i nasmije se.

— Ne će, veliš?!

— Nikako. Ja im nisam ni reka, kome sam prvom pripovidije.

Seku iznenadi ta njegova izjava, ustavi pogled na njemu, no ubrzo ga opet prenese na drugo i ne reče ništa. Istom poslije dulje šutnje protisne kroz stisnute zube:

— Kun da uni nami vaik divane istinu! Šilo za ognjilo. Tako i est.

— Nisam tije reći, jer je unaj okrenije moju običnu priču na politiku i platije bi račun, ne boj se — tumačio je Tomo.

— Razumim, razumim. I nemoj reći, a ne mogu te na to nagnati. Jêr bi kome škodije?! Ako te i zatvore, i puštit će, kad ti nisi ništa kriv.

— Ne virujem, da bi me mogli zatvoriti, kad je moj ravnatelj na mojoj strani. Ja sam na njemu vidije, da mi sve viruje, a i more, kad sam mu sve pravo i pošteno izpripovidije.

Bilo joj je na vrh jezika, da rekne: »Ako hoće, nek zatvaraju«, no osjeti, da to ne bi bilo pametno, jer bi Tomo mogao krivo tumačiti, kao da njoj nije stalo, što se s njim događa. Uistinu je htjela reći, da bi bilo dobro, da ga zatvore, jer bi to svakako bio najsigurniji udarac, da ga

temeljito i za vazda prebace svojim postupkom na onu stranu Velebita, u rodni kraj.

U njoj je bilo sve posve izrađeno i izgrađeno jednim udarcem, jednim mahom, kao da je unutarnje vrenje samo čekalo kaplju kvasca, koja će pasti na tu gotovu tvorevinu njezine duše i dignuti je do vrhunca, tako da mora prekipjeti i preliti se. Duboko je odahnula, kao da se je riešila nepodnosiva tereta i — kao da je već sve gotovo. Pogledala je Tomu i ustavila pogled na njegovim sljepočicama. Bile su upale i veoma tmaste, skoro crne, pa joj se učini kao čovjek, koji je na pragu smrti, na zadnjim izdisajima. I lice mu je bilo pepeljasto, sivo, a oči umorne i mutne. Smilio joj se, i bila bi ga najradije ogrlila i izljubila, da mu svojim toplim dahom i svojom vjernom dušom nalije u srdce životne snage i veselja, životnog zanosa i borbenog duha, koji bi ga hrabrio i bodrio u sukobu, koji se je na njeg navalio kao mora.

— Kako bilo da bilo — rekla mu je veoma toplo i uvjerljivo — tebi ne mogu ništa! I što nami ko more, kad si ti pravedan, a mi imamo svoju kuću i svoju poštenu zadrugu?! Ko nami što more?!

Govorila je kao u polusnu, kao u zanosu i pijanstvu, gledajući preko njegove glave u neku posve neodređenu točku, koje nije ni bilo.

— Tako i est! — potvrđuje Tomo, no ne bi mu po snazi i boji glasa smio zaključiti, da je posve uvjeren u ono, što govori. Nekako je nesiguran i neodlučan, kao da krzma i bojažljivo pipka svako slovo, prije nego ga izgovori.

— Bila j' Božija volja, da si otiša i da si i nas uzeje, jer je tako i moralo biti. Di si ti, tu j' i nami misto, al je sad uvano Božija volja, da se i mi spasimo — govorila je ona još uviek u zanosu i u prigušenom oduševljenju nad onim, što je jasno vidjela pred sobom kao posve naravnu posljedicu i svog razpoloženja i potrebe svoje obitelji, koju Svemogući nikako ne zaboravlja, i kao plodove toplih, skrušenih molitava, koje ona s dana u dan šalje na podnožje nebeskog priestolja. U tim molitvama nema molbe: »Daj mi«, već samo i vazda zahvala Svemogućem na primljenim darovima i želja, da se vazda vrši volja Božja. Tako ona moli, vjerujući, da u svojoj duši osjeća tu veliku, svesilnu i nepromjenljivu Volju i da je sigurna, da će biti

onako, kako joj šapće onaj tajnoviti glas, koji je uvjerava, da je Božja Iskra u njezinoj duši. Ona osjeća, da je ovo sad samo prolazno stanje, koje je bilo potrebno možda Tomi, možda njoj, a možda oboma, da plate neki daleki stari dug, samo Sveznajući zna odkad i za koju zgodu. Ništa se ne događa bez uzroka, i što se god događa, samo je posljedak najsavršenijeg, najpravednijeg i nepromjenljivog zakona uzroka i posljedica. Samo tako i nikako drugačije. Stog je čovjek najjadniji, najbjedniji i ujedno najogavniji, kad jadikuje nad svojom sudbinom, kao da mu je njom načinjena nekakova nepravda. I takav se nimalo ne boji Boga, kad uzprkos tom tvrdi, da vjeruje u Božju Pravednost. To su uobće najzanimljiviji — vjernici bezbožnici, koji i nebo i vječnost i Svemogućeg zamišljaju samo prema svojim časovitim željama i potrebama.

Seka nije nikad umovala o nedokučivim pojmovima, al je posve nesviestno došla do spoznaje vječne pravde i neizbježive odgovornosti i uzročnosti u nama svega, što nam se događa. Kad je jednom došla do te spoznaje, sve joj je dalje bilo jednostavno i lako.

Dani su prolazili u redovnim poslovima kao i prije: Tomo je obavljao u uredu i izvan njega svoju dužnost i sve se ogledavao, ne će li na čijem licu opaziti, da sluti, što se je oko njeg splelo. Nije primietio baš ništa ni na jednom. Gospodin Mayer ga je nekoliko puta susretao i pitao neke jezične smicalice, no ni na njemu nije opazio, da što sluti. Tomo je vjerovao, da on sve zna, samo se po službenoj dužnosti pretvara, da ne zna, jer to tako mora biti.

— Danas sam kupovao ovu knjigu — reče gospodin Mayer i pokaže Tomi Gundulićeva Osmana. Tomo je odmah razumio, o čemu se radi, pa se nasmieši i upita posve mirno:

— Zašto je niste kupili?

Gospodin se Mayer začudi tom pitanju i u čudu pogleda Tomu, koji mu raztumači svoje pitanje:

— Vi kažete, da ste kupovali, al niste rekli, da li ste kupili, il se je možda posao razbio na visokoj cieni, il ste odustali s kog drugog uzroka. Jeste li samo kupovali il ste i kupili knjigu?

Tu je ljepotu hrvatskog jezika Tomo već opetovano tumačio svom marljivom predpostavljenom, no on ipak nije

nikako mogao zapamtiti razliku svršenog i trajnog oblika, jer je nema ni jedan drugi jezik — barem ne u tako liepo izrađenoj iztančanosti.

— Ja sam knjigu kupio! — reče Mayer veselo. — Sad ću zapamtiti tu razliku.

Na licu mu se odrazilo veliko zadovoljstvo, što je — po svom uvjerenju! — uhvatio tu razliku. Tomo je opazio to veselje, no to nije prvi put, što ga je vidio na gospodinovu licu. Već je on nekoliko puta povjerovao, da je svladao sve potežkoće, a napose i tu, no za koji dan il još i brže uvjerio se je, da je to bila samo obmana. Inače je on učio vrlo brzo i marljivo, tek mu je izgovor bio loš. On je sebe smatrao Niemcem, a govorio je u obitelji češki, jer mu je žena bila Češkinja, baš kao što mu je bila Češkinja i majka i baka s otčeve strane. Njegova je njemačka krv bila već posve izvodnila, te mu je ostala samo volja, da se priznaje Niemcem, jer je to bilo svakako koristnije vazda u Habsburžkoj carevini, a napose za Bachova absolutizma. On je bio dobar čovjek, dobar otac obitelji, al nit je u sebi imao što njemačkog — to je izprala češka krv ženske loze! — nit je imao što češkoga — to je suzbijala prejaka njemačka krv i volja, da se ne poda i ne preda. Tako je on bio u narodnostnom pogledu savršen Bach. Tomu je zavolio od prvog časa njegova dolazka u Dubrovnik, jer mu se svidjela njegova jednostavna iskrenost i otvorenost, koja je svojstvena skoro svima ličkim seljacima bez ikakova izuzetka. Ukoliko nisu iskreni, to je pitanje samo posla, u kom se nalaze, i odnošaja, u kom su s onim, s kim govore. Samo je lud čovjek vazda iskren, al mudar ne govori nikad neistine, a napose ne laže. Dovoljno je da ne govori ciele istine, a ukoliko i reče koju tvrdnju, koja ne odgovara činjenicama, ona nije nikad ni protivna od njih. Samo je kraj njih, a može biti i posve uz njih. To je posebna majstorija i mudrolija: govoriti mnogo i ne reći ništa, i onda opet govoriti veoma malo, biti skoro niem i reći veoma mnogo. U tom su ti priprosti seljaci savršeni majstori, te bi mnogi mogao otvoriti školu, u kojoj bi mogao predavati samo o tom, kako se s ljudima govori u raznim prilikama i o raznim predmetima i pitanjima, a što je najvažnije: kako s kojim čovjekom treba govoriti! Mudraci, majstori, prepredenci i obješenjaci.

Gospodin Mayer se je s Tomom vrlo dobro razumio, a Tomo je njega nastojao proučiti i proniknuti, al nije imao dovoljno zgode. Premalo je dolazio s njim u dodir u službenom poslu, a posebno još manje, pa je tek površno mogao naslućivati, kakav je kao čovjek. U razgovoru je bio svakako veoma ugodan i ljubazan već stog, što je on trebao Tomu, a ne Tomo njega.

— Poznate li vi ovu knjigu? — upita ga Mayer.

— Ne poznam — odgovori Tomo priprosto i iskreno, na što mu je njegov predpostavljeni počeo tumačiti, što je to književnost, što je »Osman« i tko je bio Gundulić.

— Liepo, liepo! — odgovori Tomo na sva ta tumačenja. Znao je on pomalo o tom, al se je pretvarao, da izazove Mayera, da mu tumači, jer je očekivao, da će tako naučiti mnoge stvari, koje još ne zna. — Malo ja znam o tim stvarima, a ni ne trebam mnogo.

— Vi Hrvati znate mnogo više neg hoćete da pokažete — odgovori mu gospodin Mayer. — Vi se veoma vješto pretvarate.

— Nemamo razloga! — odgovori Tomo suho i odrezano. — Što nisam učio, ne mogu ni znati, a da vam pravo kažem: ni ne trebam ja mnogo toga, što vi viši trebate. Zašto bih se onda pretvarao?!

— Nisam mislio, da se pretvarate samo u ovakim pitanjima, kao što je ovo, nego obćenito — pretvarate se i u politici.

— U to vam ja ne pačam!

— Tako vi svi govorite, a kad tamo, i te kako zabijate nož u leđa vladi i državi.

— Mi Hrvati?! — upita Tomo takvim naglaskom, da je gospodina Mayera oblio leden znoj. — Pa mi smo joj najodaniji i najviše smo za nju žrtvovali!

— To se vama samo tako čini.

— Ništa se meni ne čini, nego ja najbolje znam, kolko smo života dali za državu samo mi iz naše zadruge, a kako smo ih dali mi, tako su ih davali i ostali Hrvati. I vi meni tako?!...

— Al i sami vidite, kako nas ovdje mrze.

— To nije istina. Ne mrze oni vas, nego žale za svojom slobodom. To j' samo i ništa drugo. Svi vele, da ste vi dobri

ljudi, samo da vam je posa — tako: nezgodan. Al sve dobri i pošteni ljudi.

— Jeste li čuli, kako su izmislili najnoviju rugalicu o državi?

— Kakvu rugalicu? — upita Tomo posve mirno, jer nije razumio, na što Mayer misli, iako mu je njegova neprilika bila neprekidno u mozgu kao usijana željezna poluga.

— Kad vol previše jede, nadme se i crkne — govorio je Mayer i oštro promatrao Tomino lice.

— Kako, kako?! — upita Tomo, nasilu se nasmieši, samo da prekrije uzbuđenje, stegne sve mišiće i ukruti lice, kao da nije nikad čuo o tom ni rieči.

— Niste čuli?! — upita Mayer veoma tiho, no tako prodorno, da je Tomo posve jasno osjetio, da ga kuša. Bez sumnje: navađao ga je, izpipavao ga je i kušao zaobilaznim putom doznati od njega, što zna, i dobiti priznanje.

Tomi je bilo posve jasno, da ne smije ništa priznati, prvo stog, što se je ravnatelju morao zavjeriti, da ne će nikom ni rieči reći o onom, što ga je on pitao, a drugo ni zbog tog, da ne dođe u protuslovlje s izkazom, koji je dao ravnatelju Weissu. Skupio je svu snagu, namrgodio se i odgovarao tvrdo:

— Nisam ništa čuo!

S njim je redovno nastojao govoriti pravilno i dobro, a kad je bio što ljut il nerazpoložen, onda je i u kući često govorio »gospodski«, po čemu je Seka vazda mogla prosuditi njegovo razpoloženje i onda, kad bi ga inače najsavršenije prikrivao il kad bi ga veoma uljepšavao, napose tepanjem djeci. Doduše, ne može se reći, da je često dolazio s posla zle volje, al se ipak i to događa, a vazda nastoji, da to njegovi kod kuće ne osjete. Tad je njegov govor najsigurniji izdajnik njegova razpoloženja.

— Čudno — rekao je gospodin Mayer. — Vi ste vjerojatno jedini čovjek u Dubrovniku, koji još nije čuo za tu mudrost ovdašnjih rodoljuba i mudraca!

— Ne brinem se ja za tuđe brbljarije, neg obavljam svoj posao i gledam, da što prije stignem kući poslije uredovnih sati.

— Onda vjerojatno niste još ni ovo vidjeli?! — upita Mayer i pokaže Tomi malu zemljovidnu kartu, preko koje je ležao izpružen vol. Tomo se zagleda, uzme kartu u ruke

i stane je promatrati s najvećim zanimanjem. Vidio je, da je to ono, što mu je najavio gospar Marin, no pretvarao se tako savršeno, da je i sam počeo vjerovati, da nema ni pojma, što to drži u ruci.

— Što je to? — upita posve mirno.

— To je ta rugalica našoj državi, kojoj se poručuje, da se je i ona prežderala kao i taj vol, pa da mora crknuti, kao što je i on crknuo — tumačio je gospodin Mayer i oštro motrio Tomu.

— To je doista glupo! — reče Tomo najozbiljnije. — Molim vas, koja budala može vjerovati, da ima volova, koji su veliki od Beča do Kotora? Taj se uprav tako pružio.

— Zašto se vi preda mnom pretvarate?! — upita ga Mayer mirno i ozbiljno, nekako prijateljski i ujedno strogo.

Tomu osupnu taj način razgovora. Očekivao je, da će njegov predpostavljeni ostati do kraja zakopčan i da se ne će odati. Časak je šutio, a tad mu odgovori skoro istim naglaskom i visinom, kojom je bio upitan:

— A zašto vi mene izpitujete, kad znate sve bolje neg ja?!

— Što ja znam bolje neg vi?! Ja ništa ne znam.

— Oprostite, al i ja vam moram priznati, da biste još štošta mogli kod nas naučiti — odgovori Tomo bezobraznim mirom i osjećajem nadmoći.

Mayeru su oči biesno sievnule, no svladao se je, hineći, da nije razumio, kud Tomo udara, pa upita nasilu mirno:

— Kako to mislite?!

— Oprostite mi, ne bi od mene bilo pristojno, da svom predpostavljenom držim predavanja i da mu dajem poduku — odgovori. — Vi ćete svakako, ako dulje vremena ostanete u Hrvatskoj, štošta naučiti.

— Ovo nije Hrvatska nego Dalmacija — odreza Mayer ljutito.

— Vidite: zaboraviste, da ste odlučili sa mnom mirno razgovarati. Sad ste pokazali, što mislite! Vi morate znati, da je ovo sve Hrvatska!

— Vi ste bezprimjerno bezobrazni! — odsječe Mayer kao sjekirom.

— Molim vas, oprostite mi — odgovori Tomo i pokorno se nakloni. — Vi ste me ustavili na razgovoru. Smijem li otići?

— Vaše je vladanje upravo nevjerojatno! — reče Mayer blaže.

— Samo odgovaram vašem držanju — odgovori Tomo posve mirno i hladno, kao da bi iztezao iz petnih žila svaku pojedinu rieč. — Ja ni nemam prava, da se vladam drugačije, nego što vi to svojim držanjem tražite.

— Kad vas sad slušam, vjerujem, da biste i vi bili u stanju izmisliti priču o volu, koji se je prežderao — reče Mayer veoma mirno, promatrajući Tomu svojim sivim očima kao zapaljenim kopljima.

Tomo se je jedva svladao, da i njemu ne pripovjedi, kako je to bilo sa Zekonjom, no ipak je smogao toliko snage, sjetivši se zavjere, koju je morao dati svom ravnatelju, pa opet upita:

— Smijem li otići?

— Kud vam se tako žuri, prijatelju? — upita gospodin Mayer nenadano posve ljubazno baš onako, kako je prije vazda razgovarao s Tomom. — Malko smo počeli, kao da se ne razumijemo, kao da jedan drugog želimo izazivati, no to je čisti nesporazum.

Tomo ga je jedva mirno slušao, jer su mu se sve mišice napinjale, da ga udari. Osjetio je upravo zločinačku želju, da mu šakom začepi usta, jer mu je bilo posve jasno, da ga je gospodin Mayer kušao izazvati, da rekne koju više, a tad bi taj veliki gospodin poletio ili ravnatelju pošte ili možda izravno ravnatelju redarstva i sve prijavio. Tomo je u to čvrsto vjerovao i bio bi na to svoje uvjerenje popio otrov, iako nije imao nikakova dokaza osim onog, što je čuo, kako ga je pitao, a pogotovo po onom, što je vidio, kako ga je pri tom gledao. To su bili pogledi, kakove Tomo nije mogao ni naslućivati, a vidio ih je samo nekoliko puta na usijanu stancu kamenu — iz očiju zmije ljutice. Nešto ogavno i odbojno, hladno, oštro i probojno, a podmuklo. Osjećaš na nejasnom i nesigurnom svietlu tog pogleda svu njegovu podmuklost i sve ti se čini, da pod tvojim pogledom taj ogavni svežanj svietla sluzi, klizi i pretvara se u blato, koje je živo i oštro i ujedno proviđeno smrtonosnim ticalima, koja se uvlače u kožu, u meso i žile, da sve razore i unište.

Takav je bio pogled tog Tomina predpostavljenog u času, kad je pokušao, da izpravi svoju pogrješku, koju je počinio time, što se je zaletio u svom napadaju na Tomu.

— Moram na posao — odgovorio je Tomo nasilu mirno, osjećajući u svojim žilama neopisivu snagu za bilo kakav podhvat i u svojoj sviesti volju i sposobnost za pobunu, za tučnjavu, za bilo kakav luđački, bezobzirni i bezgranični potrošak i izljev te nagomilane, prigušivane i sputane snage. Posve je nagonski stiskao i otvarao šake, promatrajući svog predpostavljenog ne kao starijeg i kao čovjeka nego samo kao predmet, koji bi mogao izvrstno poslužiti, da na njeg izlije svoju suvišnu snagu, da na njemu izkali one nagomilane osjećaje nezadovoljstva, koje skuplja i sviestno i nesviestno već godinama i godinama.

— Nije od vas liepo, da ste prema meni tako nepovjerljivi — rekao je Mayer i nasmiešio se — a ja sam vas vazda zaštićivao i branio.

— Hvala vam liepa, no koliko ja znam, mene nije trebao nitko braniti i zaštićivati, jer me nije nitko ni napadao — odgovori Tomo povišenim glasom. U njemu je sve više kuhao bies, što je gospodin Mayer više nastojao, da prikrije svoje namjere i razpoloženje. — Ja pošteno vršim svoju zadaću, pa se ne bojim nikog, i ne treba me nitko u mojoj kući zaštićivati.

— Kako to mislite »u mojoj kući«? — skoči Mayer kao kobac.

— Kako vam drago tumačiti!

— Onda mi drugi nismo ovdje u svojoj kući?! Je li, tako vi to tumačite?! Mi smo tuđinci, a vi ste u svojoj kući.

— Ja o vama nisam uobće ni govorio. Rekao sam samo za sebe, a vaša je stvar, ako se vi osjećate ovdje nešto drugo — reče Tomo, pozdravi vojnički, okrene se i pođe.

— Čekajte još malo, Vrkljane! — reče Mayer zapoviedajući.

— Na zapovied!

— Ne možemo se razići posvađeni.

— Oprostite, ja ne osjećam, da smo posvađeni. Mi se možda samo nešto bolje poznamo sad nego pred pola sata. Samo je to na stvari — odgovori Tomo.

— Vi govorite kao kakav filozof, Vrkljane. Gdje ste vi to naučili?

— U školi mog pokojnog prašukundida — odgovori on posve jednostavno i naravno, pa opet pozdravi i pođe.

— Al u kojoj školi?!

— U školi pod vedrim nebom, gdje se učenici služe samo knjigama života. Tu sam školu prošao.

— Molim vas samo još ovo: recite mi, zašto nas narod ovdje mrzi?

— Oprostite mi, al ja vas ne razumijem. Koga narod mrzi?!

— Nas Niemce.

— Prije svega, narod ne mrzi nikog nego svoje neprijatelje, a zatim baš vi ne možete o tom govoriti, jer vi niste Niemac baš kao ni ja — odgovori Tomo. — Vi ste Čeh i služite kao i ja, samo što sam ja u svojoj, a vi u tuđoj kući. To je razlika. A Niemce poštene kod nas nitko ne mrzi, samo preziremo kojekakve žbire i uhode, al tu nam je svejedno, jesu li Hrvati il Česi il još i gori. Lopov je lopov, pa koje krvi bio!

— Vi ste opasan političar! — reče Mayer, pošto je Tomu strpljivo i mirno slušao. — Vi govorite, kao da ste sveučilištni profesor, a jedva znadete čitati i pisati.

— Što bi vi istom rekli, da ste čuli moga pokojnog ćakana Kresinu, koji je bio posve nepismen?! — uzklikne Tomo i glasno se nasmije. — Pa, valjda ste i vi učili u svojim školama, da tome i nije tako dugo, što su ljudi počeli vjerovati, da pamet ovisi o pismenosti i o kojekakvim knjigama!

Dok je Mayer u dvoumici kolebao, kako bi ugodno i nenapadno završio tu nezgodnu razpravu, Tomo se i opet nakloni, vojnički pozdravi i bez pitanja izmakne na vrata. To je izveo tako nenapadno i brzo, da njegov predpostavljeni nije ni dospio, da ga još zadržava.

Latio se je posla, no neprekidno mu je šumjelo u glavi, kao da je cielu noć pijančevao. Češće je morao zastati u poslu, da se malko sabere i da promisli, što je to bilo, što li je gospodin Mayer htio i kanio. Da mu nije bio spreman pomoći, ako bi trebao pomoći, bilo je više nego jasno i izviestno, no koliko je to bilo jasno, isto je toliko nejasno i nedokučivo, što je želio postići. Nije li mu Tomo nepravedan, kad ga je naprečac odsudio i zaključio, da ga je izazivao, da ga onda uzmogne obtužiti i strmoglaviti, jer da zna, što se oko Tome mota, to je više nego sigurno. To sliedi i iz njegova izpitivanja.

Razmišljao je na sve strane i načine, no do izviestna zaključka nije nikako mogao doći. Jednostavno se je bojao zaključivanja, osim što je u jednom pitanju bio na savršenoj i posve preglednoj čistini: tko nema u glavi i u duši, nikakove mu škole ne mogu ništa dati, a tko u sebi nosi bogatstvo misli, razbora i uma, toga škole mogu malko izoštriti, ugladiti, ugladčati, ali je i bez njih ono, što jest. On je još u vojsci imao mnogo prigode, da barem izdaljeg promatra tu gospodu s mnogo godina školovanja. Na mnogom se doista uobće niti ne pozna, da je nešto učio. Isto tako je u vojsci vidio mnogo nepismenih ljudi, koji su zapanjivali svojim razborom, razumievanjem i razsuđivanjem.

Već je služio s ljudima raznih jezika i iz raznih krajeva. Doživio je s njima najšarenija izkustva, te je stvorio i svoje sudove o pojedincima, s kojima je proveo dulje vrieme. Opazio je, da nema ni jedne oznake, koja ne bi ostavljala neizbrisive biljege na značaju, izgledu i načinu mišljenja i života. Krv, jezik, kraj, političke prilike — sve to nosi i svoje stalne oznake, koje mogu biti na ovom čovjeku jače, na onom slabije iztaknute, ali je izviestno, da se nalaze svagdje i vazda. Tomo se nije osjećao ni doraslim ni zvanim, da stvara jasne, strogo omeđene i obrubljene sudove, na kojima se ne može i ne smije ništa više mienjati, ali je ipak osjećao u sebi posve jasnu podlogu za ocjenjivanje i prosuđivanje ljudi i njihovih djela, jer je podsviestno nosio tu sposobnost. Budući da je bio suzdržljiv i u najčišćoj bojazni, da ne bude kome nepravedan, naučio se je, postalo mu je drugom naravi, da vrlo sporo stvara sudove, a pogotovo je trebalo dugo, dok bi nad nekim prelomio štap. Stog nije dosad bio stvorio jasna suda ni o svojim predpostavljenima, s kojima je rjeđe dolazio u doticaj, pa napose ni o gospodinu Mayeru. S njim je još najčešće od starijih razgovarao, al uviek samo tako, da je morao svog predpostavljenog poučavati i tumačiti mu što iz svog materinjeg jezika, uslied česa nije nikad izbijala na vidjelo ćud i narav tog gospodina. On je nastojao, da bude vazda ljubazan, vazda nasmijan i vedar, jer je to odgovaralo časovitim potrebama njihova saobraćaja, a tako je razpoloženje najneprikladnija podloga za prosuđivanje duše i nagnuća nekog čovjeka.

Istom danas je sievnula nova zraka kroz novu pukotinu njihova razgovora! Gospodin Mayer je stupio slobodnom nogom na slobodno dubrovačko tlo i svakako pokušao, da nađe uporište, koje odgovara njegovoj duši i njegovim svojstvima. I Tomo se je presenetio od čuda i zaprepaštenja.

Taj uglađeni, dobri i obzirni gospodin, njegov predpostavljeni i njegov prijatelj, pokuša na skoro neprikriven način, da ga uvuče u nesreću, a da pri tom nije ni pomislio na Tominu malu, zlatnu i posve nedužnu — u svakom slučaju posve nevinu! — ženu i djecu. Njemu je očito trebao osobni uspjeh, da pokaže, kako je on glavom, on, gospodin Mayer, zabrinut i zauzet za državu, uslied česa svojom rođenom pobudom lovi lopove i izdajice. To je njemu trebalo, a što bi pri tom upropastio nekoliko nedužnih sirota, to nije važno, jer se radi o osobnoj koristi, možda o promaknuću, a u svakom slučaju o — odlikovanju. Tomo se je stresao na tu pomisao i zamrzi sve kolajne, pa i one divne, koje se plaćaju rođenom krvlju na bojnom polju. I njih povuku u blato ove nečastne, koje se zarađuju na tuđoj nesreći, a dobivaju običnim nedostojnim činom.

I to je družtvo on izabrao za svoje životne suputnike? — pomisli Tomo i zadube se u razmišljanje, a da ni sam nije znao, kuda brodi. Svakako mu je bilo jasno, da je u kolu, koje ne odgovara ni njegovu razpoloženju ni njegovim potrebama, pa ni njegovim željama. Pritisle su ga težke misli tolikom snagom i naletom, da ih se nije mogao ni osloboditi nit ih razviti jasno i određeno, pa da prosudi, da se sabere i odluči. Doista: osjećao je neodoljivu potrebu, da se odluči, da stane na čistinu i da presieče jednom za vazda ili te muke il taj način života. Il se pomiriti il se ukloniti. Drugog izlaza nema ni ovdje nit igdje u životu u bilo kom pitanju. Polovična rješenja nisu uobće nikakova rješenja. To su samo odgađanja, koja izazivlju tim veće i teže i bolnije rješavanje — prije ili poslije.

Život je težka, čudna zagonetka, koju mi svaki na svoj način odgonetamo i tumačimo. Ako smo u položaju, da drugima namećemo svoju odgonetku, onda ona vriedi kao odkriće, kamen mudraca i rješenje za vječnost — dok smo na položaju, da naša rieč vriedi. Kad panemo mi, pada i naše rješenje. Samo Sveznajući zna, koliko je od postanka svieta do danas postavljeno i palo tih rješenja te zagonetke. Posve

je prirodno, što s majčinim mliekom usisavamo već i ustaljena rješenja, no da li je to naša najveća sreća, to je otvoreno pitanje.

Tomo nije bio uvjeren, da je na dobrom putu.

10

Nekoliko dana pred Božić, nekog petka, Seka je radila u kuhinji, mala joj Marija nešto pomagala, Kikica je bila u školi, a Martin se zabavljao u vrtu, dok je Tomo bio u svom uredu.

Majka je radila i vazda tumačila djetetu, što radi i zašto to radi baš tako i nikako drugačije. To je bio Sekin običaj, jer je vazda računala s potrebom, da svako diete, pogotovo žensko, sve nauči od svoje majke i još u djetinjstvu, što će mu poslije trebati u životu. Na taj joj je način vrieme brzo i ugodno prolazilo, a i diete je rado radilo i slušalo.

— Ja već znam ko i Kikica sve u kući — rekla je Marija.

— Znaš, znaš, al je ona jača — odgovara majka.

— Nije mnogo ni jača. Ja sam kolk i ona.

— E, nisi. Kikica j' veća.

— Bome nije! Vidit ćeš, kad dođe iz škole. Izmirit ćemo se — brani se mala, koja doista nije bila mnogo manja od starije sestre, a bila je za svoju dob od nje svakako krupnija. Kikica je uobće bila vrlo nježna i krhka.

Svršavale su objed i očekivale, da će svakog časa doći Tomo i Kikica kući, kad se iz vrta razlieže djetinji krik i provali u kuhinju kao ubojito tane. Seka probliedi, kao da je smrtno pogođena, ostavi posao iz ruke i poleti naglavce pred kuću.

— Martine, râno moja! — viknula je i stala pred kućom kao ukopana, tražeći ga i očima i sluhom. Poslije onog jedinog krika nije se više ništa čulo, pa ga stog nije mogla ni opaziti nit razabrati po glasu, gdje bi mogao biti, dok se ne oglasi slabo stenjanje i zapomaganje s kraja vrta, iza velikog kamenja. Seka jurne tamo i nađe diete skoro u bezsvjestici, poleđice, kako se drži ručicama za glavu na potiljku. Žurno ga podigne i tad istom vidje, da mu krv curi iz šije il iz glave — nije joj bilo posve jasno, odkud,

tek je osjetila, kako niz njezinu ruku curkom curi. Brzo ga je uniela u kuću i oprala, al krv nije prestajala teći. Mala Marija se je razplakala i polievala bracu hladnom vodom po licu, dok je Seka uzela žeravice, naživu je tukla i s tom toplom i još živom prašinom posula ranu, koja je zievala baš na sastavu vrata i glave.

Mali je dolazio k sebi, otvarao oči i u čudu pogledavao na mokra prsa kao i na majku i sestricu. Neprestano je stenjao i izprekidano jaukao.

— Milinje moje, janješce majkino — šaptala mu je Seka, milovala ga i kradom brisala suze s očiju, da ih djeca ne opaze. — Boli li te, rano moja, janješce Sekino?! Kako si mi se ubije, jadna ti sam i kamena za tobom?!

Mali joj nije odgovarao nego je samo uzdisao, na mahove, izprekidano jecao na suho i tužno gledao sad nju sad Mariju. U očima mu se je bio skupio neizkazan strah, no bilo bi težko reći, je li to bio strah pred onim, što je proživio, il pred onim, što ga čeka, kad ga majka počne izpitivati, kako se je nesreća dogodila, i kad onda počne poslije te izpoviedi uredovati, kako ona zna, kad vidi, da je kriv. Najprije ga je bila potrbuške polegla, a čim je krv malko jenjala, uzpravila ga je, da sjedi, prignuši glavu. Nije se mogao ni časa smiriti, već je neprekidno lovio očima sad sestru, susprežući udarce iztrganih jecaja, ližući suze, koje su mu curile u usta i prepličući pravilno šmrcanje s nepravilnim jecajima.

— Di te boli, reci majki svojoj, i ništa se ne boj — pitala ga je Seka i ujedno ga sokolila.

Odmah je vidjela, da rana nije duboka, pa je vjerovala, da se je diete više prepalo neg udarilo, no nije razumjela, zbog česa bi onda bilo palo u nesviest. Istina: udarac je na glavi, malko izpod malog mozga, pa je tu možda povriedio kakvu žilu il što drugo, što je vrlo važno, a što Seka, naravno, ne može dokučiti i razumjeti. Kad se je malko smirio, ponukala ga je, da ustane, jer se je sjećala, da su stariji i upućeni ljudi pripoviedali, da se čovjek može udariti u glavu tako nesretno, da više ne može ravno stajati. To joj je sad sievnulo u pameti i jedva je čekala, da diete stane na noge, da vidi i to. Mali je ustao, i opet jauknuo, klonuvši na majčine ruke.

— Ajme meni, žalostna ti sam i kamena za tobom! — zavapi Seka, uzme ga u naramak i odnese u sobu, pa ga položi na krevet. — Reci svojoj Seki, di te boli, janje moje?

— Leđa, Seko! — prošapće mali i brizne u ljuti glasni plač.

Žurno ga svuče drhtavim rukama tako, da je više s njega trgala i zguljivala nego redovno skidala haljinice, umirući već unapred nad onim, što je očekivala, da vidi na njegovim djetinjim leđima. Međutim, kad ga je svukla i vidjela negdje oko trećeg kralježnjaka odozgor kao neku ogrebotinu i osrednju modricu, smiri se i odahne s velikim olakšanjem.

— Tu te boli? — reče i pritisne prstom na modricu.

Mjesto odgovora Martin i opet krikne, kao da ga je takla u zjenicu.

Seka nije razumjela o čemu se radi, no dosta joj je bilo, da vidi i čuje, kako diete odgovara na najmanji dodir na tom mjestu. Suze su joj curkom curile niz obraze, a cielo tielo obuzela drhtavica kao u najtežoj groznici. S tim je djetinjim krikom njoj legla u mozak misao, da je mali prebio kičmu i da će ostati grbav, dok je živ. To je bila misao, koju joj je kao iz topa izbacio iz mozgovnog stroja u sviest taj drugi krik. Kad je čula onaj prvi krik, dok je s malom Marijom radila u kuhinji, pomislila je, da je diete ujela zmija, a sad je vidjela pred sobom nakaženo diete, grbava svog jedinca i klonula kraj njega na pod kao odsječeno drvo. K njima dvoma se je privila i Marija, pa su svih troje, zbijeni u hrpicu jada, tuge i biede, jecali i ronili težke suze.

U takom ih položaju zatekoše Tomo i Kikica, koji su došli skupa iz grada. Prije svega su se iznenadili, kad nikog ne nađoše na dvorištu, odnosno u vrtu, jer ih je tamo redovno dočekivalo oboje djece, a Martin sigurno. Zatim se upravo prepadoše, kad ni u kuhinji nikog ne zatekoše, pa ni glasa ni od kud ne čuše. Kad stupiše u sobu i opaziše to klubko razplakanih u težkom jecaju, zastadoše oboje kao gromom ošinuti. Prva Kikica skoči k majci, zagrli je i poče s njom plakati, iako nije ni slutila, o čemu se radi. Tomin pogled odmah zape za Martinova gola leđa, pa poče munjevitom brzinom nagađati, da se mora raditi o malom, no ne

opazi ništa na tim ogoljenim plećima, pa ne razumije, o čemu se zapravo radi.

— Što j', po Bogu sestro? — upita Seku veoma meko i sućutno, metnuvši joj ruku na čelo. — Što se je dogodilo?

— Ajme meni, jadna ti sam do svoga groba! — zavapi ona umjesto svakog drugog odgovora.

— Ma, Bog bije s tobom, ženska glavo, govori. Što j'?!

— Ajme meni, kukavici, i na ovom i na unom svitu! — vapila je Seka kao izvan sebe. Nije se nikako mogla sabrati i smiriti toliko, da može čovjeku odgovoriti na pitanje. Pridigla se je, nastojeći, da mu raztumači, no spopalo ju je tako težko jecanje, da joj je rieč zapela u grlu, pa je samo rukom pokazivala na ranjena djetinja leđa.

— A što j' bilo? — upita Tomo i pipne prstom na povriеđenom mjestu.

Mali opet krikne, kao da je pogođen iz puške, Tomo uztukne, a čelo mu oblije hladan znoj kao led.

— Pribije j' kosti — promuca Seka i opet zapane u jecanje.

Tomo je osjetio tu istu misao u svojoj glavi, no munjevitom brzinom odgovori naoko posve uvjereno, tvrdo i oporo:

— Ne bluni, jadna ne bila! Kakav pribije! Dite se j' udrilo, al ne će, ako Bog da, biti zla. Ne bluni!

Na te se rieči Seka malko osviesti, uzpravi se i pogleda čovjeka upornim pogledom, kao da želi izpitati, vjeruje li u svoje rieči il ih govori samo, da nju umiri i utješi. Tomo izdrži njezin pogled, i ona se osovi.

— Ne će to, ako Bog da, biti, česa se bojiš — govorio je on, samo da je privede sviesti i da je ohrabri. Posve se je nagnuo nad diete, milovao ga po kosici i pitao ga, gdje ga boli. Mali nije mogao odgovarati od jecaja, a vjerojatno nije se mogao još ni snaći. — A kako si se ubije? Esi li pâ?

— Ništo j' jako šušnilo — počeo je Martin pripoviedati, prekidajući riči jecajima — a ja sam se pripa, pa sam poletije na unaj najveći kamen i pâ š njega na kamenje.

— Naravno — reče Tomo: — pâ j' s kamena na kamenje, pa se dite stuklo, al ne će, ako Bog da, biti velikog zla.

Poslije objeda ga je Tomo uzeo u naramak i odnio k liečniku. To je bio službeni poštanski liečnik, stariji

gospodin, vrlo ljubazan i susretljiv. Liepo je diete primio, zavio mu ranu na vratnim žilama, pipnuo ozljedu na hrptenjači i ustanovio, da to nije ništa, baš ništa.

— Al mali se ne može uspraviti — tumačio je Tomo.

— Još ga jako boli, jer je svjež udarac, al to nije ništa — uvjeravao ih je starac i prijateljski se smiešio.

Tomo nije bio u svojoj saviesti načistu, da li mu vjeruje il ne, no mnogo je bliži bio zaključku, da mu ne vjeruje, al je to mnienje zabacio barem prema vani i nastojao, da sav radostan i veseo pripovjedi Seki tok pregleda i liečnikovo stručno mišljenje.

— To ti je stari, izkusni veličar — tumačio je Seki i nastojao, da joj izpuni i um i dušu velikom vjerom, samo da lakše nosi tu nesreću, koja se je očito na njih strovalila. — Lipo j' malog prigleda sve natenane i pažljivo, a vaik ditetu ništo divanije i tepa, ka da mu je unučić. I veli: »Nije to ništa. Ne bojte se, kad vam ja velim.«

— A što un zna, moj Tome! — odgovori Seka suho i tupo.

— E, nemoj, sestro, tako! Ko se vaik bavi samo ednim poslom, mora se u njeg bolje razumiti neg mi, koji ga nikad ne radimo.

Rana je na potiljku brzo zarasla, dok je osjetljivost hrptenjače neprekidno trajala. Mali je Martin postao posve drugo diete, nego je bio prije te nesreće: tih, miran, nepokretan i mučaljiv. Gdje bi izjutra sjeo na suncu, tu bi ostao do noći, da ga tko stariji ne zovne i ne ponuka, da prieđe na drugo mjesto. Za ružnih dana i vjetrovita vremena ne bi se maknuo od ognjišta. Kad je išao, vazda je bio u leđima uleknut, kao da mu je na ramenima nepodnošljiv teret, koji ga nemilosrdno pritište k zemlji.

Seki je srdce krvarilo, kad god joj je pogled na njemu zastao, to je bilo — neprekidno, osim, kad bi negdje na vrtu bio, a ona u kući. Nit je s njega skidala pogleda, nit su joj se oči sušile, a na grudima je opet osjetila svom žestinom onaj stari pritisak, na kog se je već bila naučila toliko, da ga nije ni osjećala. Sad je opet osvježen osjećaj za tu tjeskobu, koja je bila na granici između bolova i osjećaja prevelike vrućine, koja bi svakog časa morala planuti otvorenim plamenom. Mala joj je Kata svojim sretnim dolazkom na sviet život osladila toliko i ulila toliko vjere u

budućnost, da je posve zaboravila na svoje osobne potežkoće i neprilike: na suho kašljucanje, na probadanje pod rebrima i na neko podmuklo tištanje u cieloj utrobi, kao da se je prejela zelenih divljaka. Na sve je to zaboravila, jer ju je izpunjalo veselje sretne majke, koja je tu svoju sreću čekala s najtežom strepnjom i uzdrhtale duše, misleći vazda više na pretrpljene bolove i prenešenu nesreću prošlog puta posve jednakom zgodom nego na blaženstvo i zadovoljstvo, koje je čeka. Kad je to ipak doživjela podpuno i nenatrunjeno čak ni prevelikim bolovima, koji su naravni pratioci svake sreće i veselja, njezino je zadovoljstvo i životno veselje bilo bez granica i toliko jako, da je u njoj zatomilo ne samo duhovne bojazni, koje je vazda muče zbog njihova boravka u ovom kraju, nego je zagušilo, potrpalo i tjelesne bolove. Živjela je novim životom, posve mirna, posve zadovoljna i posve unešena u svoje dnevne dužnosti, radosti, brige i veselja.

Priča sa Zekonjom trgla ju je iz sna i obmane, dovela je na odlučne staze i smjernice, al joj nije pomutila životnog veselja. Samo je posve jasno, neopozivo i tvrdo odlučila, da moraju natrag, u svoje gniezdo, na svoje staro korienje, koje im je ostalo u zemlji, na svoje djedovsko ognjište. Ostalo je još otvoreno samo pitanje, kad će izvesti tu svoju odluku, a tu nije bila ni nagla ni nepromišljena. Ostavila je otvorena vrata razlozima i obzirima, koji će kod odlučivanja svakako imati važan udio.

Sad je nenadano udari po mozgu ova najveća nesreća s djetetom! Ona ju je smlavila i skučila joj glavu do crne zemlje. Uzalud je kušala da sama sebe utješi i uvjeri, da je zlo ipak manje, negoli ga ona vidi, uzalud je kušao Tomo na sve moguće načine, da je smiri i utješi, uzalud su bili svi pokušaji i zavaravanja. Njezin je osjećaj bio jači od svih razloga, a bio je očito, nažalost, i točniji, bliži istini i pravom stanju bolesti.

Nosila je u sebi podsviestno saznanje, da se ništa ne događa bez uzroka, pa je znala, da postoji uzrok i ovoj nesreći, al gdje je taj uzrok?!

— Gospode Bože Svemogući, što je skrivilo ovo dite — vapila je u bezkrajno dugim časovima neprospavanih noći — da ga ovako kažnjavaš?! Uno ni nije moglo grišiti, kad još ništa ni ne zna ni ne more. Zašto onda šalješ na

njega ovaku kaznu?! Il je to plaća za grije nas dvoga? Svemogući Bože, najpravedniji, sama vječna Pravdo, kako moreš kazniti dite zbog grija njegovi nevridni roditelja?! .... Al to ni ne more biti... To ne bi učinije nikakav sud slabi ljudi, a kamo li Vična Pravda.... Bože, moj Sudče, ne sudi mi, nego mi se smiluj, daj da mi se otvori pamet i da razumim, zašto tako dopuštaš....

Na očigled se je sušila i propadala, kopnila i nestajala kao rosa na suncu. Obrazi su joj potamnili i upali, a oči se izgubile u dupljima izpod čela, usnice utanjile i ubliedile, a prsa se uleknula, kao da joj je prsni koš prirastao za hrptenicu.

— Ne poidaj se, milo moje — tješio ju je Tomo i nastojao, da joj milovanjem i toplim bratskim riečima olakša nositi strašni teret sudbine. — Sve će, ako Bog da, biti dobro....

— Oće, oće — potvrđuje i ona. — Bit će, ako Bog da, dobro, al vidiš i sam, kako j' sad.... Pa i ovo j' dobro, jer mora biti, al zašto j' tako?!

Tomi je s njom bilo veoma težko baš najviše zbog tih njezinih pitanja. Htjela je svemu doći na korien, sve razumjeti, sve pojmiti i onda nositi. Doista je znala momački nositi, kad je s nekim pitanjem bila načistu. Nije prigibala ni glave, a kamoli šiju, nije ni uzdisala, a kamoli jaukala, al dok je razumjela, dok je izišla na čistinu, neopisivo je patila pod teretom neizviestnosti, pod udarcima tih nerazčišćenih pitanja. To je bio teret, a ne samo zlo, koje bi je pritislo.

Tako je dugo trebalo, dok se je pomirila s uvjerenjem, da se ne mogu odmah povratiti kući, no kad joj je jednom sievnula spoznaja, da je to nemoguće radi Tomina ugleda, nosila je podpunim mirom i predano čekala zgodu, koja će omogućiti, koja će odrediti povratak kući. Zbog mrtvog djeteta još uviek nosi u duši otvorenu ranu, koju je sretni Katin dolazak samo zaliečio, al je nije nipošto izliečio. Otvoreno je goruće pitanje: zašto je to tako moralo biti?! Koga je Svemogući kaznio tom nesrećom? Nju il njezino još nerođeno diete? Zašto u svakom slučaju?

— Otče nebeski, oprosti mi, što grišim svojim pitanjima, al... Ne razumim, zašto, kako moreš.... a znam, da tako mora biti, jer si Ti vječna, nepromjenljiva Pravda....

Spavala je veoma loše i malo, te je Tomo bio na živoj žeravici od brige za njom, više nego za djetetom. Po ciele bi se noći bacala s boka na bok i neprekidno poluglasno molila i pitala Svemogućeg za razjašnjenje. I Tomo je volio riešena pitanja, nije se rado zauzdavao samo vjerovanjem, al dokle je Seka išla, prelazilo je granice i po njegovu shvaćanju.

Stiglo je pismo od kuće. Stric Perjas piše, da su ga zvali u Lovinac kumpaniji, no da je bio bolestan, pa je mjesto sebe poslao Josu, a Joso dalje sam opisuje, što je tamo čuo i razumio.

»Znaš unog našeg Zekonju, što se j' priždra krumpira i diteline pa crka? — pisao je Joso. — Vridi je j glave, al kad crče niko nas ne upita kolku štetu imamo pa da nam pomore neg sve ko pita ko ne pita, al niko ne pomaže a carevina nije ni pitala. Nije nas pita niko ni od kumpanije a kamoli još i izdaljeg, a sad naednom nas pita carevina što j' to bilo s našim Zekonjom. Ja sam se nasmija kapitanu u brk, kad me j' to upita. Oće li, velju, carevina platiti našeg Zekonju Bog joj platije? Kapitan me samo mrko pogleda, a prijatelji smo i ne ljuti se na me, al sam ovaj put vidije da mu nije do šale i veli mi ne šali se veli s carevinom jer bi ti moglo prisisti. Nije to šala reko sam mu ako mi osiguravamo carevinu od dušmana, mogla bi i carevina osigurati nama naše blago i naše kuće. Ne bi je za to Bog ne boj se. Tako ja njemu a un se samo mrgodi i šuti. Sve sam mu mora pripoviditi kako j' to bilo s unim našim Zekonjom, pa kad je sve popisa upita me esi li ti Tomo bije kod kuće kad se to desilo. Est reko bije j' i un i skupa smo rozgali krumpire. I to j' zapisa. I unda me j' pita esi li se ti miša u politiku, a ja sam mu reka da to nije za nas. Unda j' pita esmo li išli u rat s Jelačićem, a ja sam mu reka Bog bije s vami gospodin kapitan! Niste blunasti da me to pitate kad ste nas vi slali tamo. Veli moram tako pitati jer su napisali da tako pitam. Unda reko ja samo pitajte i blunastije kad uni tamo tako oće. Išli smo reko u rat s našim vridnim Jelačićem da spasimo cara i carevinu od Mađara, a kad smo to učinili, dade carevina i Jelačiću i nami nogom u petu Bog joj platije po zaslugama a oće uvano. Samo reka sam kapitanu i to zapišite nek carevina zna što mi mislimo kad za nju gubimo glave a ona nam se unda još ruga. Kapitan je reka

da to ne će zapisati jer da imamo dosta zavrzlama i s tim prokletim Zekonjom pa da nam ne će još tovariti na leđa i drugih neprilika i da pametnije i opreznije divanim. Smije sam gubiti glavu a sad ne smim reći za lopovluk da j' lopovluk eli gospodine, upitao sam ga. I što mi imamo zavrzlama zbog našeg Zekonje? Što se vô sad carevine tiče? Zekonja j' bije naš naždera se naši krumpira prižđra se naše diteline na našem dvorištu crka naši ga psi poili i mirna carevina! Što se to carevine tiče. E tiče se reka mi je kapitan. Niki se vrag uzmuva oko vašeg Tome pa ne znam kako će to još svršiti. Što oko Tome viknem ja. E l oko mog Tome se niko uzmuva? Ja sam podviknije a kapitan se malko ko i pripade pa veli ne boj se ne će ga obisiti al e li ozbiljno est. Tako un meni, a ja njemu reko da naš Tome ima samo dva zrna soli u glavi ne bi kraj ovog našeg lipog stanja tamo služije i bočije se sa gorim od sebe man bi doša ovamo i bije svoj gospodin sa svojim žuljim i sa svojim zalogajem krušca kojeg ne dobiva ni od cara ni od carevine čast im oboma al im i daleko kuća od nas! Samo Bog nam daje našim trudom pa se nikog ne bojimo. Kad sam mu to govorije un je samo minja varbe u licu i sve se nikako priginja kun da ga udaram pc glavi a unda veli molim te Joso budi pametan kad esi i ne trokeljaj prida mnom svašta kad i sam znaš da bi ti radi ti besida mora dati dvadeset i pet po turu. E, ja bi tije viditi čoku, koji bi to učinije reka sam kapitanu, a un me samo udari po ramenu i veli esi, esi krv i soj Kresojića. Tako smo se unda i razstali. Nije mi zna reći o čemu se to baš radi a da j' zna bije bi mi uvano i reka. Sad ja to tebi sve pišem da znaš i velim ti da iz uni stopa sve tamo baciš u glavu prvom tom gospodinu koji ti naleti na put i da smotaš skute i skupiš dicu i ženu pa ka pošten čovik iđeš mam svojoj kući. Nisi ti ni vla ni cincar da budeš tuđi sluga, man si pravi graničar i Kresojić, pa da j' i prositi čist obraz i pušku je nositi! To tebi ja velim i ne daj da ti gadovi čeprkaju izpod nosa i ljudskoga brka. Sad su se uni sitili našeg Zekonje, koji je vridije više neg tor drugog blaga.«

»Nego piši mi mam, što to uni motaju carevinu tebe i Zekonju. Kakva j' to kumpanija i kud to šiba. Drugo, što ću ti pisati i nije važno. Stric Perjas gospodari strina Barica ka i vaik a čeljad se slaže i ne pravda se niko ni s kim

samo varimo ilo kod nikolke vatre. To vele jer je tako lakše i zgodnije. Ja nisam zadovoljan s takom upravom al nisam starešina, pa ne odlučujem. Nego vi otud mam dolazite i javi mi, kad te moram čekati u Zadru kod Šime Nekića. Ne gubite vrimena uludo kad vam je Svemogući da da imate kud doći.«

Tomu nije iznenadila viest, da su poslali upit u Lovinac radi Zekonje, jer je posve naravno, da ozbiljno izpituju istinitost Tominih navoda, kad je svog ravnatelja posve uvjerio, da govori istinu. To je za Tomu samo povoljno. Na pismu je vidio, da je otvarano i pregledano, al ga ni to nije iznenadilo, jer je znao, da pregledavaju svu listovnu poštu i tu nema iznimke ni oproštenja. Ne vjeruje se nikom. Ljudi su to znali i pomirili se s tom činjenicom, al su posljedice u narodnom razpoloženju bile očajne. U zraku je lebdjelo pitanje: — »Ako carevina ozbiljno želi usrećiti svoje narode, kao što govore i zvani i nezvani, a car je položio zakletvu na tu svoju najsvetiju dužnost, zašto ih se onda boji? Oni ne će dobro vratiti zlim. Ne boji li ih se, zašto nadzire i njihove misli, zašto zaviruje i u najskrovitije obiteljske kutiće i tajne?«

Odgovor je bio svima posve jasan: carevina je sviestna, da radi proti svojih naroda, pa ih stoga i nastoji što silom, što lukavstvom, što prevarom držati mirne pod jarmom, dok ga dobro ne stegne i ne pričvrsti, tako da ga više ni pojedinačno ni skupnom snagom ne će moći odbaciti. To je bilo obće uvjerenje među narodima, pa su prema tome i odgovarali. Bachov absolutizam i pokušaj germanizacije najsuroviji je udarac među oči najodanijim narodima carevine i ujedno prvi ozbiljni udarac sjekirom u njezine temelje. Važno je za poviest naroda, da je taj udarac zadao sam gospodujući sloj, koji je želio postići upravo obratan uspjeh! Druga je važna poviestna činjenica, da je takav postupak odbio mnoge vjerne i odane, koji prije tog nisu mogli ni zamisliti svoj narodni život izvan sklopa carevine. Absolutistički je pritisak sve izravnao i izjednačio — u mržnji na sve, što je bilo gore i što je odozgor dolazilo.

To je bilo obćenito, dok su pojedinci još uviek ostajali u starom razpoloženju, dok u njih ne bi nitko dirao. Tako je i Tomo nosio dosta lako i bez duhovne borbe i uznemirenosti. On se nije u svojoj duši sviestno bunio ni proti

tuđim činovnicima ni proti tuđem jeziku u uredima, jer mu je u ustrojstvu granićarske uprave to već sve poznato, domaće, a pokazalo se najčešće ne samo dobro za obćenitost, za obranu od provale Osmanlija, nego dobro i za pojedince i njihove porodice, a kad je nešto dobro — pametan se čovjek ne može proti njemu buniti. Tomo je bio u takom razpoloženju, iako mu nije bilo nepoznato ni ravnodušno, što se događa i kako se prosuđuje. On je ipak još uviek nosio bez uzbune i osjećaja, da čini nešto, što bi ga moglo poniziti u očima poštena Hrvata. Nezadovoljstvo je i uzbuna izpunjavala zrak, al još nije postala duhovnom obvezom svakog rodoljuba.

Sad istom počinje u njemu kuhati: Zekonja je i njega uzbunio.

Jedva je čekao, da stigne kući, da Seki pročita pismo, jer je znao, da će je veoma razveseliti. Unapried je uživao u osjećaju, kako joj svaka rieč godi, kako je lieči i kriepi, a ujedno je u duhu već slušao njezine izvode i zaključke. Bio je na sve spreman, i Seka ne će imati s njim više mnogo posla, da ga izbaci iz dosadanje kolotečine. Još treba samo mali pritisak u pravi čas i na pravom mjestu.

Seka je gutala svaku rieč, i lice joj se sve više i više vedrilo, što je Joso više naglašavao, da odmah dolaze kući. Kad je Tomo dočitao, ona je uzela pismo iz njegovih ruku, objeručke ga priniela ustima i poljubila, šanuvši:

— Vridni naš Josica! Taj se ne šali.

— I ja vidim, da ima pravo — reče Tomo, uzpravi se i zagleda se u Sekine oči, da vidi, kako će primiti tu njegovu izjavu. Ona mu odgovori tako, da mu je pala oko vrata i stala ga cjelivati, šapćući:

— Lipi moj, mili moj....

— Samo se još malko strpi, pa ćemo mi, ako Bog da, svojoj kući — govorio je Tomo, lomeći rieči cjelovima, koje je Seki srdačno uzvraćao. Razdragalo ga je njezino razpoloženje, i odmah mu je pao sa srdca pretežki teret njezinih muka i bolova. — Oćemo, oćemo, mala moja, svojoj kući...

— Uprav oćeš ići?! — upita ga ona, odmaknuvši malko glavu, da mu može pogledati u oči, no još mu je uviek držala ruke oko vrata.

— Oću, Seko, viruj mi. Već je i meni — dosta — odgovori on odlučno. — Davno sam ja već sit ovakog života, al

se nisam nikako moga odlučiti. I da ti pravo kažem — sram me je. Još i sad moram dobro promisliti, kakav ću razlog naći, da mi se kod kuće ne rugaju gori od mene. Znaš ti naš svit! Naruga bi se dragom Spasitelju, slava Mu i vala, a kamoli ne meni.

— Est to, al ti ćeš to pametno urediti — reče ona, gledajući uporno u njegove velike oči. — Ja virujem, da j' nami Svemogući ostavije, da moramo Nad vodu, pa kako bilo da bilo. Ja to virujem. Sad pogotovo....

— Radi nesritnog Zekonje — reče Tomo i nasmieši se.

— Radi diteta! — odgovori ona šaptom preko težkog, dubokog uzdaha. — Vidiš ti, da njemu nije bolje, a veličar ne zna ništa, jadna ti sam i kamena za njim....

Tomu je steglo u grlu i nije mogao ni prosloviti, a osjećao je neutaživu želju, da ne šuti, da joj nešto reče, da je tješi il barem, da razbija njezine težke sumorne slutnje. Diete se je očito grbilo, iako se ne može reći, da se tako drži uslied bolova, jer su osjetljivosti popustile i na dodir se diete više ne dere. Liečnik ne govori, al je očito, da vidi, kako se siromašna mala leđa izobličuju, a kad ne zna il ne može pomoći, onda il šuti il govori, da to nije ništa.

— Božija volja — prociedi Tomo poslije dulje šutnje kao da izteče iz petnih žila.

— Božije dopuštenje! — izpravi ga Seka dosta mirno, al posve odlučno. — Naše j' to, jadna ti sam, a Svemogući nam pripušta, što smo zaslužili, al čim zaslužišmo, jadna ti sam?! — govorila je Seka nevjerojatno triezno, mirno i promišljeno. Inače je u takim razmišljanjima i pitanjima redovno zapadala u plač i težko jecanje. Sad je govorila posve mirno, vjerojatno pod snagom osjećaja zadovoljstva, da i Tomo ozbiljno misli, da se vrate svojoj kući. Samo joj je ta spoznaja mogla dati toliko snage i neočekivanog dobrog razpoloženja, da tako govori i da se smiri. — Da j' kakva bolest, koja prilazi, rekla bi, da more biti i do desetog kolina i da nije kriv niko man unaj prvi, koji je dobije, al ovo j' druga stvar. Ovo nije bolest man nesrića na malom ditetu, na ovoj dušici, koja je još čista ka u anđelka. Ko j' tu kriv?

— To sam Svemogući zna — reče Tomo tek da nešto reče. — Nego, sad ćemo uvamo brzo čuti, što će biti s našim

Zekonjom, kad je stiglo Josino pismo. I kapitan je odgovorije još brže, neg je stric Perjas nami pisa.

— I ja mislim, da će brzo — reče Seka i časak se zamisli, a onda se poslije dugoga vremena i na njezinu licu nabra lagan smiešak, pa reče: — Uprav ću ja još blagoslivati Svemogućeg, što je pripušta, da Zekonja crkne!

— Jêr to?!

— Pa, da nije crka, ne bi ti bije pripovida, a da ti nisi pripovida, ne bi gospari bili iz tog načinili pulitiku, a da nisu to načinili, ne bi tebe bilo zvalo na izuminjavanje — tumačila je Seka veoma sočno i dobro razpoložena, te je Tomo upravo uživao, slušajući poslije toliko vremena i opet jednom, da joj glas zvoni životnim veseljem i razpoloženjem. — Da se to sve nije tako spetljalo, ti ni sad još ne bi mislije na povratak kući.

— I ne bi, viruj mi.

— Znam ja. Vidije si i sam, da ti nisam ni spomenila, a već sam edva držala u sebi. Znala sam, kako ti je, a kako j' tebi, tako j' unda i meni, pa sam stog držala i mučila se, jer je tako moralo biti. Sad — reče ona i opet se malko, lagano, veoma lagano nasmieši — vala Svevišnjem i Zekonji, moremo i na to misliti. Kako bilo da bilo, pa tamo zemlju zobali i četveronožke plazili, moramo se vratiti. Ja ti ne bi znala reći, odkud to u meni, al je u meni od prvog časa. Da si me pita, prije neg si odlučije, da 'š ostati u vojsci, i kad bi ti bije baš tije mene poslušati, ne bi bije ni ednog časa dulje neg si baš mora. I nije to, što sam ja ka žena tila, da budeš kod kuće sa svojom čeljadi, man sam baš slutila, da ti i rad sebe i rad nas ne moreš ostati u svitu.

— Eto, sad i ja vidim — reče on posve predan i sporazuman s njenim razglabanjem. — Duša valja: ja sam osta dobre volje i rado, al da mi je iko reka samo ednu rič, ne bi se bije otima, da se mam vratim kući. Ali su mi svi divanili uprav protivno: svi su me nukali, da ostanem. Zapravo, najviše me j' držalo, što j' i pokojni stric Joso, obrstar, reka, kad smo zadnji put bili skupa, da j' pametnije da ostanem u službi neg da se derem sa plugom i motikom, dok sam živ.

— Kun da ima teži i lakši posala?! — reče ona povišenim glasom.

— Da rečemo, i ima.

— Nema! — odgovori ona odlučno. — Težak je svaki posa, koji ne volimo i kojeg ne ćemo da radimo, a lak je svaki, koji nas veseli!

— Est i to, al kositi, na priliku, i pisati nije jednako težko.

— I nije — odvrati Seka neobično živahno. Ona je uobće oživjela i sva se u licu razcvala kao nekim čudom, odkad je čula Josino pismo. — Na priliku, nije jednako težko tkati i vezti, al ja volim tkati, pa mi je lakše, a Stanu Josinu metni k tari, pa je kolji — njoj je jednako. Ako li oćeš, daj joj pun koš natikača il košulja, da i' izveze, i una se ne će pomakniti sa stoca, osim najnuždnije, dok sve ne svrši pivajući kun da j' vaik u svatim.

— Mala moja, Bogu mome vala — govorio je Tomo i nježno milovao Seku po ruci, gledajući netremice u njezine liepe umorne oči. I one su danas življe i svjetlije nego li su bile dosad. Sva je drugačija.

— Što j'?! — upita ona, smiešeći se, opazivši njegovo ganuće i toplu nježnost.

— Vala Bogu, što te taku vidim! Malko si mi prosvitlila.

Ona ne odgovori ništa nego se zagleda u njega i nabere usne i lice u zadovoljan osmieh.

— Eto, nemoj se ljutiti, al sam umirala, dok nisam smila govoriti o povratku kući — reče mu, a oči joj se napuniše suzama. — Sad sam jope živa i mogu sve lako nositi. I ovo će me proći, što me drži u žličici....

— Oće, ako Bog da.

— I ovo s malim, jadna ti sam za njim do svog groba...

— Dat će Bog i to. Ja se sve uvam u Boga, da ni ne će biti, kako se ti bojiš — govorio je Tomo proti svom uvjerenju, jer je već i sam vidio posve jasno i očito, da se diete ne oporavlja. Još je preostajala nada, da se jako ne zgrbi. To je moguće, da bude samo malo izobličenje.

— Ja se više ništa ne nadam, al je i za to kod svoje kuće lakše — odgovori ona i obriše suze. — Da mu drugačije Svemogući da zdravlja, s tim more sto godina. A pametno dite est, pa će lakše u životu kod kuće neg među ovakim gradskim mudrijašim, koji bi edan drugog popili u žlici vode i narugali bi se i svetcu, da zapane među nji.

— Est to. Kod kuće j' drugačije.

— Već rad njega moramo kući.

— Sad ćemo još čuti, što će biti s ovim....

— Što bilo da bilo — reče ona brzo, a onda se prisjeti: — Misliš s onim rad Zekonje?

— E, e. Vidit ćemo, što će biti, pa ćemo prema tome sve udesiti.

— Al kako bilo da bilo, kod kuće ćemo, ako Bog da, uzkrsovati. Kad smo ednom odlučili, što ćemo tu otezati i što ćemo čekati?!

— Ne branim ja, kako god ti oćeš — odgovori Tomo posve odlučno.

Od tog je dana Seka bila posve druga žena, iako se ne može reći ni da je malom Martinu bilo bolje, ni da se je ona sama bolje osjećala: oživjela je i pred sobom je vidjela život, kao što je dosad bila napola mrtva i gledala neprekidno samo neku neodređenu maglu, kaljužu i žabokrečinu.

Jedva je čekala, da to s iztragom već jednom pukne, da znadu zauzeti svoje držanje i javiti kući. Samo je još to čekala. Tomo je međutim redovno obavljao svoju službu i nije ni s najmanjom sjenkom dopustio mogućnost, da bilo tko opazi na njemu, da što snuje i umuje s obzirom na svoju budućnost, osim kao i dotad.

Nekoliko dana iza onog razgovora s gospodinom Mayerom pronese se glas gradom, da su preko noći prilieplјeni po gradskim zidovima nekakvi protudržavni plakati, koji su ujedno bili pobacani i u kućne veže. Kad je to Tomo čuo, osjeti, kao da su sve oči svih stanovnika grada Dubrovnika uperene u njega, krv mu navre u lice, a noge pod njim zatrepere kao šiba na vodi. Nije se preplašio, jer se nije više imao šta bojati, al je u njeg ipak navalio neki nemir, i jedva je čekao, da dozna što više, iako bi u biti bio najsretniji, da se uobće ništa nije dogodilo i da ništa ne čuje.

U uredu se o tom nije uobće govorilo, jer se jedan drugog bojao i jedan se drugog čuvao. Međusobno potajno prijavljivanje i mlađih i starijih, većinom bez podpisa, nije bila nikakova novost, jer je bila temeljna oznaka Bachova absolutizma i u njemačkim zemljama, a pogotovo među drugim narodima. Nije tu trebalo velikih grieha, pa da čovjek bude upropašten, nit je trebalo strogih dokaza, pa da se prijavi povjeruje i da se iz nje stvore zaključci, koji vuku za sobom najstrašnije posljedice za pojedince i za ciele obitelji. Svaki

je pošteni čovjek morao sa strahom uvečer polaziti na počinak, jer nije bio siguran, da ga ne će preko noći izvući iz kreveta i odpremiti u zatvor kao neprijatelja cara i carevine. Ljubav prema svojoj rođenoj grudi, prema svom jeziku i narodu bijahu najteži zločini.

Stvorena su načelno dva tabora: domaći i stranci. Jedni su u drugima gledali zaklete neprijatelje i protivnike bez ikakova obzira na pojedinačno razpoloženje i osobnu čestitost. Mrzili su se i prezirali: domaći su strance mrzili, jer su imali vlast u rukama, a stranci su domaće prezirali, jer je to spadalo u njihovu politiku i načelni stav, da su domaći ljudi samo po tom što hodaju uzpravno, na dvie noge, i što posjeduju dar govora, dok inače spadaju posve u red onih, koji trebaju gončina, pastira i dobro ograđen tor.

Osim tih dvaju tabora, bilo je i daljnjeg ciepanja, napose među domaćim pučanstvom. Tu su bili prije svega oni, koji su također bili u državnoj službi i prema tome spadali kolu stranaca. Domaći su ih ocjenjivali prema osobnoj sposobnosti i stavu, dok im stranci redovno nisu vjerovali, al su se njima vrlo mudro i izdašno služili u svoje svrhe. Uz mnoge daljnje razlike najvažnija je bila hrpa onih, koji su živjeli samo od tuđe nesreće: to su bili uhode, doušnici, dostavljači, izazivači i slični nitkovi, koji su bili uviek domaći sinovi. To su izrasline, kojima Svevišnja Mudrost obilno obdaruje sve narode na zemlji bez ikakove iznimke i razlike. Koliko tog blagoslova ima, može se ustanoviti samo onda, kad narod dospije u najveću biedu i skrajnji očaj. Tad se pojavi taj soj lješinara, koji pije sokove svojih mrtvaca i siše vrelu krv svoje rođene djece za nizku i prljavu paru tuđeg, nepromišljenog nasilnika, koji u časovitoj zabludi postavlja krive proračune i za sebe i za druge. Kad se otriezni, već je prilično prekasno, jer je otrovao i sebe i druge, pa su potrebni mnogi naraštaji i duga desetljeća, da izprave griehe kratkog vremena.

Poslije viesti o sumnjivim plakatima poče se po gradu šaptati, da su mnogi mladići pozatvarani, jer su uhode ustanovile, da su oni liepili i dielili te protudržavne papire. Tomi je odlanulo, kad je čuo, da se govori o zatvaranju samo mladića. To je utješljivo barem za prvi čas, a daljnje će se vidjeti. U gradu nije bilo nepoznato, da policija ima svoj posebni način iztraživanja, na koji bezuvjetno dolazi vazda

do istine, pa bio osumnjičeni najtvrdokorniji i najpostojaniji u svom niekanju. Prije ili poslije pada na koljeno i izpovieda sve kao pred svećenikom na samrtnom času. Kakav je to čarobni način izpitivanja, o tom se nije mnogo govorilo, jer nije bilo uputno ni za prava ni za kriva, ni prije ni poslije izpitivanja, da o tom pripovieda. Znalo se je, da je vrlo uspješno sredstvo, al se nije ni šaputalo, a kamoli glasno govorilo, kakvo je to sredstvo za izsisavanje i najskrovitijih tajna.

Kao što su svi drugi i u Dubrovniku kao i u ostalim gradovima tadanje carevine znali o svemu, što se događa, a događalo se je svuda skoro posve isto, u jednakoj slici i prilici, tako je Tomo znao za dubrovačke događaje. Razumije se samo sobom: u drugim gradovima carevine, u drugim zemljama, među drugim narodima, događali su se odvojeni, samostalni događaji, koji odgovaraju i mjestnim i narodnim prilikama i osjećajima. Vezalo ih je samo to, što su svuda, pa i u njemačkim mjestima bili nadahnuti neprijateljstvom, ne prema njemačkom narodu, pa najčešće ni prema državi kao pojmu i poviestnoj pojavi, nego ponajčešće proti sustavu kao ustanovi, kao pojavi, kao nasilju, kao uvredi, a često i proti samom ministru Bachu osobno.

Tomo je cienio dubrovačku mladost kao poletnu, zanosnu, odvažnu i vratolomno smionu, al je nije poznavao na kušnjama i mukama, a napose nije se usudio proricati, kakva će biti, kad treba stisnutih pesnica grizti usne, piti rođenu krv i šutjeti. Nije se ozbiljno bojao za gospara Marina, jer se je nadao, da je ipak bio toliko oprezan, da nije neizkusnim nezrelim mladićima govorio, što misli i što radi. Bilo bi mu veoma žao, da taj stariji dobri gospodin i rodoljub nastrada, iako je u svojoj gosparskoj preuzetnosti bio malko i neugodan i nepravedan. Svako je gospodstvo opasna bolest, pa ni njegovo gosparstvo ne može biti iznimka. Na rođenom gospodinu nikad u saobraćaju ne osjećaš, da je gospodin, nego samo, da je čovjek, jer se on ne gospodi, nego nastoji, da ti bude što bliži, što jednostavniji i što pristupačniji. Samo se budala pravi važnom, jer bez tog nema nikakove važnosti ni vriednosti, pa je nastoji postići na bilo koji način. Tomo je mnogo takih sreo i vidio i osjetio u međusobnom dnevnom saobraćaju, pa je imao o njima sasvim sigurno izgrađeno mišljenje. Često puta je morao popravljati svoj sud, pa ga je vazda upravo zaboljelo, kad bi morao o nekom promieniti mišljenje nagore i uvrstiti ga među »gospodske budale«, kako je on označivao one, koji su kušali da nosom dotaknu oblake, dok je bio iskreno veseo, kad se je u kome prevario i osjetio potrebu, da svoj sud promieni nabolje, osjećajući, da ima posla s pravim rođenim gospodinom.

Spočetka nije bio nimalo u neprilici u ocjeni gospara Marina, jer ga je prvi onaj razgovor oduševio, i tako je mišljenje imao o njemu, sve dok ga nedavno ne uzdrma sam gazda Marin svojim čudnim izjavama i primjetbama. Kad se sad Tomo tog svega sjeti, pa potanko razmisli i izpita, nije posve miran, ne bi uzeo otrova na Marinovu ozbiljnost. Nije izključena mogućnost, da i on u družtvu upotrebljava bučne rieči, široke zamahe ruku i da daje izjave, iza kojih nije u stanju stajati dušom i glavom. Treba se — praviti važnim, jer je to trgovački, jer takmac ne smije znati ni moje nakane ni moje mogućnosti! Kažu, da je to u trgovačkim poslovima potrebno i koristno i dopušteno, a nije čudo, ako naraštajima prieđe pogdjekom onda i u krv. Tomo se je pobojao za svog prijatelja Marina i bio bi najradije otišao k njemu kući, da vidi, što se kod njeg događa, i da ga posve prijateljski upita, kome je on pripoviedao priču o Zekonji i da li je baš on dao misao o nacrtu carevine i na njoj crknuta Zekonje. Bio bi ga rado to upitao radi svog umirenja, jer bi mu bilo žao, da strada, no ipak se nije usudio ni pomisliti, da bi išao k njemu. Posve je izviestno, da su se uhode i doušnici razmilili cielim gradom kao zmije prisojkinje, da vrebaju na korake i sumnjivih i nesumnjivih, a isto tako je izvan svake sumnje, da na Tomu paze kao na najopasnijeg razbojnika. Njegov je ravnatelj tražio od njega prisegu, da će šutjeti o svemu, jer je to potreba iztrage, al iz tog nipošto ne sliedi, da je tajna onima, koji tragaju, da ciela priča potječe od Tome. To oni svi dobro znadu, i on mora biti sretan i zahvaljivati Svemogućem i svetom Vlahi, dubrovačkom zaštitniku, da ga ne uhvate i ne podvrgnu ga izpitivanju — u kom se sve priznaje! Bog zna, što bi on sve mogao priznati?! Možda bi mnogo izmislio, štošta bi natovario na svoja leđa, o čemu nije nikad ni sanjao, al je svakako sigurno, da ne bi zaboravio na gospara Marina. To je matematika, dva puta dva četiri!

U uredu se je pretvarao, da nije ništa čuo, a to je bilo tim lakše, što su i ostali šutjeli, kao da se u gradu ništa ne događa. Njega je doduše svrbio jezik, da bar kome šane, kako je Kresojića Zekonja bio doista vol, koji zaslužuje ne samo, da ga rišu na zemljovidnim kartama, nego da o njem i knjige pišu. Ciele knjige — tako je on bio vriedan, velik, jak i uobće neobičan vol. To je on svakako želio pripovjediti svima, svakom, tko bi ga htio slušati, jer je baš sad vrieme, da proširi slavu Zekonjinu, osjećajući malko pritajeno i samodopadno, al ipak posve jasno i sviestno, da bi time širio slavu i Kresojića kuće i čeljadi, jer samo u čestitoj i vriednoj kući s valjanom čeljadi može biti i stoka valjana i osobita u svakom pogledu. Međutim — valjalo mu je šutjeti, kao da su mu usta zapečaćena s devet pečata. On se je tog držao i jedva čekao, da uredovno vrieme prođe, da može uteći kući i razpripoviedati se sa svojom dragom Sekom.

Nezgodno je i loše je, što su počeli zatvarati radi te pripoviesti, al s druge opet strane nije ni loše. Nek se miče na koju bilo stranu, pa će biti prije gotovo. Sad je i on postao nestrpljiv i žurilo mu se, da bježi kući u svoje dočiće i dolinice, među svoje bregove i planine, pa — što mu Svemogući da! Ono je njegov kraj, ono je njegov zrak, jedina hrana za njegova pluća, ono je njegov raj na zemlji, i mora čim prije u njega, a onda — posve je svejedno, što će slieditи, jer može doći samo ono — što mora doći i čemu nikako ne može izbjeći, pa da bježi il pod zemlju il među oblake. Tamo, tamo valja bježati i spašavati i dušu i tielo i sebi i ženi i djeci.... dok još ima što spašavati!

Kod kuće je našao kuma Zubka, kako povjerljivo šapuće sa Sekom. Sjedili su u sobi, a djeca su bila pred kućom u vrtu. Mali je sjedio, zamotan u veliki vuneni rubac, a Marija je kraj njega sjedila na kamenu i nešto mu pripoviedala, što je zapamtila iz svog djetinjstva.

— Kod nas ti je mala, mala voda Obsenica, kojoj nema para na cilom svitu — pripoviedala je Marija, a Martin je slušao otvorenih usta. — U toj našoj maloj Obsenici... —

— E l ta Obsenica kolk more? — prekide je mali.

— Uh, velko t' ništa ne znaš! — uzklikne Marija i nasmije se. — Od mora nije ništa veće, al je i naša mala Obsenica za nas velika, al je mala, mala, kad se u njoj vile kupaju. Niedna se ne more utopiti, a vile ne znadu plivati.

— Esu li vile brodovi?

— Joj meni, velko t' ti ništa ne znaš! Vile su vile.... Lipe, lipe cure ka.... Vile su vile, i od nji nije ništa lipše. A une se kupaju u našoj lipoj Obsenici. Da ti je viditi Obsenicu, mili moj Bože, lipote....

Djeca nisu opazila, da otac prisluškuje njihovu pripoviedanju, pa su nesmetano čavrljala, sve dok ga ne opaziše. Poljubio je oboje i žurno otišao u kuću, ne sluteći, da će tamo zateći kuma.

— Čuo si sve o svom Zekonji? — reče Zubak mjesto pozdrava i uobičajenog pitanja za zdravlje.

— Sve na edno uvo, jer me ne zanima — odgovori Tomo. — A ko tebi reče, da j' to naš Zekonja?!

— To šapće sav grad. Svi znadu, da j' ta priča istinita, i svi vjeruju, da si je ti okrenuo na politiku. Svi — pripoviedao je Stipan i zadovoljno se smiešio. — Vele, ako te zatvore, da će te pomagati i brinuti se za obitelj.

— Vala im! — odgovori Tomo, ne odajući se, da on išta zna o toj cieloj dogodovštini. Smatrao je, da je još i sad vezan zavjerenjem ravnatelju, da ne će ni s kim o tom govoriti, dok ne bude sve riešeno. — Samo ti ja velim, da su to izmudrovali niki dubrovački bezposlenjaci, pa sad tovare na moja leđa dok me žbiri ne uvate i ne izpribijaju ka mačku. Nek se uni za mene ne brinu, al nek me svojim jezicim pušte na miru, jer će me drugačije unesrećiti. Kad bi meni il mojoj vamiliji bilo težko, sve se bojim, da bi se malo te gospode našlo, koja bi se za nas brinula. Junaci su uni na pripovidanju, al kad bi došlo — povuci, potegni, sve sve se bojim, da bi i' lako pribrojili.

— Ne, ne. Nije tako — branio ih je Zubak. — Ja ih bolje poznam. Za narodnu su stvar svi ko jedan i tu su složni.

— Kad si i', kume, vidije u stisci i na poslu, da tako sudiš?!

— To baš nisam, al čujem, što divane, i već sam dosta dugo u gradu, pa mogu suditi. Pomogli bi uni, ne daj Bože nesreće i potrebe.

— Ja bi, lje, volije, da ja pomažem njima svakom, neg da meni nji i edan triba pomagati! — odgovori Tomo, smiešeći se. — Nego, mene se ništa ne tiče ta komedija s volom, pa bije i naš Zekonja, jer ja ne znam ni o njemu ni o politici ništa, a — na moj račun — kad bi Zekonja ima dušu,

Bože mi prosti, sad bi se veselije, gledajući ozgo, kako j' i mrtav zada brige i posla tolkoj gospodi u ovom plemenitom gradu!

— I veselio bi se, kad bi čuo, kako ga slave dubrovačke gospe i gospari! — dometne Zubak. — Nego, ja sam najviše stoga došao, da vidim, znaš li ti, o čemu se radi, i da li si upućen, što se u gradu pripovieda o tebi.

— Nešto sam čuo, al me ni ne zanima — odgovori Tomo naoko posve nehajno. — Mene se to ništa ne tiče, jer ja nisam ništa izmislije, nisam nikad politizirao, ne tiče me se, što ko misli o republici i carevini, jer radim svoj posao i ni za što se više ne brinem osim za svoju obitelj.

— Znam, znam. Tako mi je i samu — potvrđuje kum Zubak — al čovjek ne može začepiti uši i ne čuti, što kraj njega zvoni cieli grad, pogotovo, kad se radi o tvom volu. Stog sam se i bojao za tebe. U ured ti nisam htio doći, jer znam, da je sve puno žbira i doušnika, a znam i to, da na tebe sad paze ko na zmiju ljuticu.

— Paze baš na mog Tomu? — priupita Seka.

— To znam sigurno, jer mi je rekao čovjek, koji zna — odgovori Zubak posve izviestno i određeno. — Moj prijatelj je taj, koji mi je rekao. Kaže: nisu načistu s Vrkljanom, al se na njeg strogo pazi. Tako mi reče, pa stog nisam htio dolaziti u ured, a nisam te htio ni sačekati u gradu, da ne vide, kako se sastajemo. A dobro je, da znaš.

— Dobro, dobro, al ja sam to već znao — odgovori Tomo.

Seka je slušala posve mirno, bez i najmanjeg znaka uzrujavanja il nestrpljivosti. U njoj je vladalo podpuno stalo-ženo uvjerenje, da je ta bura oko nesretnog Zekonje potrebna za njihov mir i povratak kući, a da je povratak najvažnije životno pitanje, to je za nju bilo jasno kao dan. Sve je drugo manje važno, a mnogo je tog i potrebno, da se izpuni glavno. Mogu Tomu i zatvoriti. To ne bi bilo u tim prilikama nikakovo neugodno iznenađenje, jer moraju vazda biti na sve pripravni, a napose u ovakom slučaju, gdje se svi konci sastaju i stežu baš oko njezina Tome! Uzprkos takom stjecaju okolnosti ona vjeruje, da se Tomi ne može dogoditi nikakovo zlo, jer tako osjeća, i to toliko živo, jasno i krepko, da skoro vidi svojim tjelesnim očima! Ne: njemu se ne će zbog tog dogoditi nikakova neprilika.

Tomo je napeto, grčevito očekivao, da li će kum Zubak u bilo kom obliku, a u savezu s ovim događajem, spomenuti gospara Marina. Htio je bar malko zaviriti iza zastora Marinova pripoviedanja i hvastanja — jer od njegova je hvastanja očekivao najveće neprilike baš za njega samoga, za gospara Marina. Drugačije uobće ne može ni doći u sumnju, jer ga Tomo nije nigdje spomenuo, nigdje uobće, iako je važno samo to, da ga nije spomenuo kod preslušanja pred ravnateljem. Nije ga spomenuo on, a drugi ga nitko ne može spomenuti, ako mu se sam gospar Marin nije povjerio i izbrbljao svoje junačtvo i odlučnost, da se — bori proti »toj nakazi«! Zubak ga ne spomenu, pa Tomo upita:

— Viđaš li, kume, gospara Marina? Ja ga ne vidjeh već nekolko nedilja, kun da j' izselije iz svog slavnog grada!

— Ja sam ga vidio jučer. Nije mi ništa rekao, al me je gledao ko mačak slaninu i zadovoljno trljao ruke, ne skidajući pogleda s mene. To znači, da j' s nečim veoma zadovoljan. Da sam ga mogao upitati, čemu se tako raduje, bio bi mi vjerojatno rekao ovu priču o volu, a da ga je upitao koji žbir, rekao bi mu, da je napravio izvrstan trgovački posao. Tako se vlada gospar Marin.

— Samo se, čini mi se, rado hvali — reče Tomo, da čuje Zubkovo mišljenje. — Jači je na jeziku neg na srdcu i na duši.

— A koji je ovdje, koji nije taki?! — upita Zubak.

— Nemoj tako! — uzprotivi se Tomo. — Ima tu kremenjaka i korenjaka, da im triba para tražiti!

U sobu uleti Kikica i prekide ih u razgovoru, jer je na dušak počela pripoviedati, kako ju je tu nedaleko kuće ustavio neki nepoznati čovjek i počeo s njom razgovarati. Najprije ju je upitao, čija je, kako se zove i odkud je rodom.

— Ja sam mu sve kazala i tila sam otići — pripoviedala je mala na dušak. — Un me j' unda pita, jer se tako žurim, i da mi ove sladkiše — reče Kikica i pruži majci papirnatu kesicu. — Ja nisam tila uzeti, al sam morala, kad nije da mira. Unda mi je pokaživa nikakve sličice i pita me, esam li kada već vidila. Ja sam rekla, da nisam. Unda mi je pokaživa još druge i jope pita esam li te vidila, a ja sam rekla, da nisam ni ti vidila, i tila sam pobići.

— A kako j' bije obučen? — upita Seka.

— Ovako ka i kum Stipan — odgovori mala i nastavi pripoviedanje. — Kad sam tila pobići, reka mi je, nek se ne bojim, da un meni ne će ništa, da pozna mog otca i tako. Unda mi je pokaza još nikakvu sliku, na kojoj je veliki vo izpružije sve četiri noge priko zemljopisne karte.

— A kakav je to vo? — upita Tomo, jer nije mogao svladavati nestrpljenja, koje ga je obuzimalo. Bilo mu je jasno, o čemu se radi.

— Ne znam ja — odgovori mala. — Pita me j', esam li to već vidila, a ja sam rekla, da nisam. Još je malko staja, a onda mi je reka: »Pozdravi babu«, i otiša u grad, a mene puštije, da iđem kući.

— A nije ti da ni edne sličice? — upita Seka.

— Nije. Nije mi ništa da osim ove kesice.

— Bog zna, kakvi su to sladkiši? — reče Seka, kimajući sumnjičavo glavom i povirujući u kesicu.

— Pa, i nije danas nikom virovati! — reče Tomo.

— Nije to ništa sumnjiva — umieša se Zubak. — To je bio policajac, koji je htio izkušati diete, a da mu posao bude lakši, ponio je sa sobom sladkiša, da diete podmiti. Kad je vidio, da ne može ništa doznati, pustio je malu, da ide svojim poslom. Tu se nema što premišljavati. I ja ću prvi jesti tih sladkiša, da vidite, da nisu otrovani. Šteta je, da ih bacite, kad ih djeca mogu pojesti.

— Bilo bi pametnije, kume, da to bacimo — reče Seka. — Nije dici do sladkiša. Ako bi baš poželili, ja bi im i' kupila. Bog zna, u čijim je to sve rukama bilo, pa nek i nije otrovano, i ja virujem, da nije, vindar ne dam i' dici.

— Onda ih, kuma, daj meni, pa ću ih dati kom djetetu na ulici — predloži Zubak. — Ja sam miran i ne bojim se, da bi kome mogli naškoditi.

Tako su i učinili. Tomo je bio zamišljen i uporno je gledao preda se. Nije mu išlo iz glave, kako ga na sve moguće načine kušaju uhvatiti u stupicu. Sad je bio još više uvjeren, da ga je i gospodin Mayer po nalogu il na želju redarstva izkušavao. Očito je, da mu ne vjeruju, al je isto tako izviestno, da ga njegov ravnatelj pošteno štiti, jer bi inače i on već bio zatvoren. To je izvan svake sumnje. Ne bi ga nimalo štedjeli, kad toliko oko njega obigravaju, a ni on sam ne taji, da je ipak ciela priča o volu, koji se je prežderao, naduo se i onda crkao, potekla od njega. On je

tvorac, on je začetnik ciele te velike uzbune, koja je nastala desetak godina poslije Zekonjine neslavne smrti.

— Jedan je gospodin dobro rekao — pripoviedao je Zubak. — Da je kojom srećom Zekonja zakopan i da već nije dugo vremena prošlo od njegova uginuća, možda bi bečka gospoda odredila, da ga povjerenstveno izkopaju iz zemlje, da ga paraju i sudbeno-liečnički ustanove uzroke smrti. To bi, veli, bilo veoma poučno, jer bi onda znali svi, koji se prežderu i česa se moraju čuvati i što ih čeka, ako im ne uspije, da izmaknu smrti.

— Zekonju su pojeli psi i lisice — odgovori Tomo, ne podižući pogleda. Neprestano mu se je vrtjelo po glavi pitanje, ne će li ga ipak zatvoriti u nadi, da iz njeg iztisnu odgovor na pitanje, tko je to sve razširio.

— To je naravno — odgovori Zubak — al ovaj naš gospodin se ruga zbog ovolike trke, a ni za što! Ti se, kume Tomo, svakako pričuvaj.

— Nemam se što čuvati — odgovori Tomo i nasilu se nasmieši. — Kriv nisam ništa, ništa ne znam o toj ciloj komediji, al ako će država da me zatvori, zatvorit će me, pa da sam praviji od diteta pod materinim srdcem. Tu ne pomaže ni plač ni molitva. Al ja sve virujem, da mene ne će, jer nemaju za što. Dosta smo imali štete, što nam je unaki vo crka, pa sad da nas još zbog tog i zatvaraju, bilo bi prikoviš.

— Kako je kod nas ovo nekolko godina, ja se ne bi ničem čudio.

— I ja se uzdam u Boga — prihvati Seka Tominu stranu — da nemaju zašta goniti Tomu, kad nije ništa kriv.

Kikica je neko vrieme neodlučno stajala kraj posla, da dogotovi objed. Već se je u sve kuhinjske poslove razumjela toliko, da joj je Seka mogla posve prepustiti pripremanje jela bez i najmanje bojazni, da bi mogla što pokvariti il da ne bi znala, kako se što radi. Pri tom je bila spretna i okretna kao posve odraslo čeljade.

11

Poslije prvih zatvaranja mlađi su po gradu dosta bučno pripoviedali i hrustili se, te bi neupućen bio morao očekivati, da će buknuti otvorena buna i ustanak. Toliko su gala-

mili, toliko zasukivali rukave! Stariji su ih smirivali i upozoravali, da se samo pametnim držanjem može položaj poboljšati u narodnu korist. Ti razlozi ne bi bili dovoljno jaki, da urazume najbučnije, jer su držanje starijih tumačili kukavičlukom, pomanjkanjem odvažnosti, muževnosti i rodoljublja, no tu pomože naglije zatvaranje.

Tamnice su punjene, a razmjerno se trgovi praznili i stišavao glas borbenih i naglijih. Prevladavao je razbor, te su svi počeli uviđati, da bi bilo ludo udarati glavom o zid, koji ne možeš ni razbiti ni probiti. Treba se strpiti, il dok dobiješ valjano oruđe za rušenje, il dok zid načme zub vremena. Drugog izlaza nije bilo.

Kad je Tomo doznao, da je zatvoren i gospar Marin, protrnuo je, jer se je ozbiljno pobojao, da će odati, da ga je upozorio na opasnost i time prekršio zadanu rieč ravnatelju. To nije zločin, al je za Tomino shvaćanje strašan grieh, tim strašniji, što je zacielo i ravnatelj Weiss posve istih nazora u ocjenjivanju takog postupka. Po tom bi se svakako moralo sa sigurnošću zaključiti, da je Tomo nešto krio ravnatelju i da je imao razloga, da se boji. Uslied tog bi njegov položaj postao mnogo, mnogo lošiji i neugodniji.

Dani su prolazili sporo, kao da ih provodi nad kakvom provalijom, u koju bi se mogao svakog trena sunovratiti. U svojoj je duši već posve obračunao sa svojim položajem. Treba još samo naći zgodan način, pa se vinuti slobodno kao ptica i odletjeti u svoje toplo gniezdo. Samo .... da se to tu već razčisti, da vidi, što će biti, onda bi mogao nesmetano izmahnuti. Doduše: doći će kući s bolestnim sinom jedincem.

Odluči, da će svakako otići s njim s drugom liečniku, pa ako uztreba i k trećem i k četvrtom. Možda se tu ipak još dade pomoći. Već su skoro dva mjeseca od one nesreće, a mali se sve više i više grbi, iako ga više ne boli na dodir ruke, osim kad se jače pritisne. I Seka je željela, da ga pregleda više liečnika, prije neg pođu kući, jer je znala, da će to poslije biti mnogo teže, a i može biti prekasno.

— Samo, ja znam, da mu ne će moći niko pomoći, jadna ti sam i kamena za njim — govorila je Seka i brisala suze, koje su joj vazda same tekle iz očiju, čim bi se zagledala u svog jedinca.

— Ne bluni, jadna, kako moreš tako divaniti?! — korio je Tomo. Ne može se reći, da je on baš vjerovao, da je

liečnička znanost toliko moćna, da može izpraviti prebijena leđa, al on ipak nije posve izključivao mogućnost, da malom pomogne. On je još diete, a djetinje su kosti meke, pa se mogu motati i previjati kao rog, samo treba znati. To je Tomu tješilo i nukalo ga, da svakako s djetetom posjeti još kog liečnika. Ako ništa više ne pomogne, bit će mu barem savjest mirna, da nije propustio ništa, što je bilo ljudski moguće da poduzme za spas svog djeteta.

Posavjetovao se je i s kumovima, kojem bi liečniku išao.

— Nijedan ne zna ništa — tvrdila je kuma Manda.

— Više se je razumio moj pokojni did Bariša u liečenje od svakog njih ovdje — izjavio je kum Stipan. — Ništa oni ne znadu.

— Nikog bisa moraju znati, kad se ne bave ničim drugim man ličenjem — odgovorio je Tomo.

— Bave se oni tim, jer od tog živu, al još nikog ne izliečiše — odvrati Zubak. — Oni samo zapetljavaju i kušaju sad ovu, sad onu ljekariju, pa kako izpane. Ako bolestnik umre — bilo mu je suđeno, i taka je bolest, da nije bilo pomoći; ozdravi li, e onda su oni veliki: naravno! Spasio ga liečnik. Kad bi njima plaćali samo oni, kojima oni pomognu, natanko bi jeli, to ja tebi velim.

— Ovako ću ja tebi reći, kume — odvrati Tomo. — Kad se niko s ednim poslom bavi cilog svog vika, mora ga bolje znati od onog, koji ga nikad ne radi, pa uprav nikad ništa ne učije. Dosta j', da radi to isto vaik. Ne more se reći, ni da su sve te njijove škole samo ludorija i sliparija. To, brate, ne moreš reći, ako ćeš pravo i pošteno. Sve su to pametni i ozbiljni ljudi.

— Ne velim ja, da nisu i pametni i ozbiljni i pošteni, al nisu oni krivi, što ta njihova sva mudrost još ništa ne zna. Sve je to petljanija — tvrdio je Zubak uporno i tvrdoglavo.

— Vindar ću ja, ako Bog da, malog odvesti još kome — zaključio je Tomo razpravu. — Nek ga pogledaju, pa ćemo čuti, što će reći.

Još prije neg je Tomo izveo tu svoju nakanu, pozvao ga je ravnatelj Weiss preda se. Tomi je srdce jače zakucalo, a krv navrla u lice. Bezbroj mu je misli u naletu navalilo u mozak i tamo se smotale u nerazrješivo klupko svih boja. Težkom se je mukom malko ukrotio i svladao, nekoliko puta poravnao odielo, svaki čas čupkao i frkao

brkove, pa kad je mislio, da je dosta miran i posve pristojno uredan, uđe k ravnatelju.

Primio ga je vrlo ljubazno, nasmiešeno i naklono. To je bio Tomin prvi dojam, koji ga nije varao, jer ga je odavalo cielo ravnateljevo držanje.

— Najzad se je i vaša stvar razjasnila — rekao je gospodin ravnatelj. — Meni je vrlo drago, što se u vama nisam prevario. Što ste mi god rekli, sve je utvrđeno kao posve istinito. Hvala vam, gospodine Vrkljane!

— Samo sam, velemožni, vršio svoju dužnost, govoreći istinu — odgovori Tomo, a s grudi mu pade težak, olovan oklop, koji ga je pritiskao, kad je stupio pred ravnatelja i čekao njegove rieči.

— Nije, doduše, pronađen onaj lopov, kojem ste prvom pripoviedali vaš slučaj s volom i koji ga je dalje politički izkitio i razširio, al su nađeni mnogi drugi, koji su vašu nesreću u blagu zločinački primjenjivali na naš današnji sistem vladavine. Ti će dobiti svoju zasluženu kaznu, a vama hvala, što ste nas odmah doveli na pravi put svojim istinitim izkazom.

— Vršio sam samo svoju svetu dužnost — ponovi Tomo zadovoljno i nakloni se posve vojnički.

— Budući da je ipak ciela ta neugodna pripoviest, nažalost, počela od vas, ne možete biti nagrađeni za svoju poštenu daljnju službu, jer bi bilo nelogično.

— Ja, velemožni, ni ne očekujem nikakove nagrade, jer sam samo vršio svoju dužnost, a ta se služba ne može i posebno nagrađivati — umovao je Tomo veoma gladko i sladko, misleći u sebi, da je ipak glavno, da za njega ne zapeše, kao što bi bilo moglo biti.

— Ipak je stvar potekla od vas, a o tom sad govori ne samo cieli ovaj grad nego i dobar dio ciele zemlje — govorio je gospodin Weiss i sve nešto motao, kao da okolišava oko onog, što zapravo želi reći. — To je neugodno, iako vi niste ništa krivi. Neugodno je — ne? To i sami uviđate — ne?!

— Pa, da vam pravo kažem — zašto bi mi bilo neugodno? — reče Tomo neodlučno, jer nije znao, kud cilja gospodin ravnatelj. — Neugodno j' bilo, što j' naš Zekonja crkô. To est.

— Vi to olako uzimljete, kad tako govorite — govorio je ravnatelj polako i oprezno. — Priznajem ja vama s pohvalom, da vi niste imali zle namjere, da ste doista pripoviedali samo jednostavni i čisti istinski događaj, al ste ipak tom svojom pričom dali povoda najogavnijoj rugalici proti državi.

— E, to est — potvrdi Tomo, koji je počeo slutiti, kud ravnatelj kormilari. — Da ja nisam pripovidije, kako se j' naš Zekonja priždra i crka, ne bi bili mogli o tom sastaviti rugalicu. To j' istina.

— No vidite: vi ste pametan čovjek i sve razumijete. To mi je veoma drago. Nisam se u vama prevario i ne žalim, što sam se zauzeo, da vam ne prave neprilika. Vi ste zaslužili svaku pažnju i obzire.

— A da Zekonja nije navalije na krumpire — nastavio je Tomo svoju misao — i potlje na ditelinu, ne bi se bije naduje. Da se nije naduje, ne bi bije crka, i ja unda ne bi bije ni moga pripovidati, kako mora crkniti, ko se prižđere.

— Vrlo dobro! — potvrdi ravnatelj. — To je sve suha matematika. Sve je to povezano jedno s drugim. I baš stog se ne može ovaj slučaj ni razmrsiti ni riešiti bez vas. Kod razjašnjavanja ste pomogli svojim izkazom na preslušanju. Tim ste pomogli, da je brzo sve razmršeno. Sad to treba i riešiti. Krivci će biti kažnjeni po zasluzi, al i vi ne možete ostati ovdje, jer svi u gradu znadu, što se je dogodilo, pa kad bi vas poslije viđali, svaki bi se smijao ili vama ili državnoj vlasti. I jedno bi i drugo — i vi i država — bili vazda u neprilici.

— Pa, velemožni, ja sam premalen čovik, da bi ja moga u korak s državom! — odgovori Tomo. — Ko bi poredio državu i mene, pa i u šali?!

— Vi svakako morate uvidjeti, da kao uzročnik ove neugodne upadice morate snositi stanovite posljedice.

— A što ćemo onda sa Zekonjom, velemožni?! — upita Tomo već posve sviestno da prelazi granicu dopuštenog vladanja. — On je prvi krivac.

Ravnatelja zateče i iznenadi ovo drzko pitanje, naglo se uzpravi, oštro pogleda Tomu, omjeri ga ne baš ljutito, al ne ni ljubazno, pa poslije male stanke reče:

— Vi se šalite na način, koji nije dosta zgodan.

— Ne šalim se, velemožni, nego sam uvjeren — govorio je Tomo posve samosviestno povišenim glasom — da smo ja i Zekonja jednako krivi. Zašto bi ja morao nositi nekakove posljedice, kad nije potrebno, da ih i Zekonji nametnete?

— Meni je veoma žao, što moram o vama promieniti svoje dosadašnje mišljenje — reče gospodin ravnatelj Weiss veoma mirno, al odrješito i ozbiljno. — Vi ne nastupate, kako sam očekivao, pa sam u velikoj kušnji, da naknadno posumnjam i u vaš izkaz o ovoj upadici, uzprkos činjenici, da je daljnje izpitivanje potvrdilo sve vaše navode. Ipak se ja sad pitam, tko zna, što ste vi sve zatajili i prešutjeli, a što ste krivo prikazali!

— Tu se varate, velemožni — odgovori Tomo posve mirno, s odlučnošću onog, koji se ne boji, da bi što mogao izgubiti. On je neprestano imao pred očima svoj put prema sjeveru, pa kroz Zadar, preko Ravnih Kotara i Velebita k svojoj dragoj maloj Obsenici. Stog je bio posve miran i drzak kao čvorak. Govorio je posve mirno: — Nisam vam ništa krivo prikazao, jer nije bilo potrebno, al iz tog ne sliedi, da sam sad spreman mirno primiti od vas u isti čas pohvalu za svoje pošteno držanje i ujedno kaznu, ne znam zbog česa i zbog kakvih obzira.

— Zapravo, to niti nije kazna — odgovori ravnatelj mirnije. — Premještaj nije uviek kazna, nego može biti i najobičnija upravna potreba službe, koja je jača od svih obzira, pa kad na koga pane, on se mora pokoriti i ne smije ni pomisliti, da je premještajem kažnjen.

— Ako mu se izričito reče, da je to kazna, velemožni, onda valjan službenik ne smije ni pomisliti, da to nije kazna!

— To je točno — potvrdi Weiss. — I u vašem slučaju to i jest neke vrsti kazna. Službenik ne smije ni nesviestno dati povoda nepouzdanim nevaljancima, da se državi rugaju i da je izvrgavaju ruglu pred stranim svietom.

— Meni je veoma žao, da je moja nesreća u blagu tako upotrebljena, al stoga ne osjećam nikakove krivnje i pokorno javljam, da nisam spreman primiti ni najblaže kazne za svoje djelo.

— Vi ste samo premješteni u Leitmeritz — reče ravnatelj. — To je prekrasno mjesto. Gospodin Mayer vam

može o tom mnogo pripoviedati. On je iz onog kraja, pa sve dobro pozna. Tamo ćete vrlo liepo živjeti.

— Pokorno javljam, velemožni, ja tamo ne idem! — odreza Tomo suho i odlučno. — Kad je tribalo za carevinu giniti, iša sam i izvan Hrvatske za nju, al sad za koricom kruva ne iđem sa ženom i dicom, pa ode prosije! Nemojte se vi, velemožni, na me ljutiti i vala vami ka mom rođenom otcu: ja vidim, da ste vi meni sve pošteno pomagali, i nikad vam ne ću zaboraviti, al u Pemsku ne idem pa da mi rečete, da ću uprav biti ravnatelj najveće pošte.

— Nemojte se, gospodine Vrkljane, igrati svojom službom! — opomene ga ravnatelj posve prijateljski. — Ja to zasada ne ću ni da čujem, jer vas volim i jer ste pošten čovjek, al nemojte tako nastaviti, jer ću onda i ja morati vršiti svoju dužnost kao vaš predpostavljeni. Vi ste sad uzrujani, pa ćemo prekinuti razgovor. Poslat ću vam pismenu obaviest o premještaju, a vi se međutim smirite, razmislite i prosudite svoj položaj, a to vama nije težko, jer ste mudar čovjek, pa će biti sve u redu.

— Velemožni, ja sam vama doista zahvalan, jer ste mi kao otac — govorio je Tomo posve iskreno i odano. — Kad bi svi, koji ozgor dolaze, bili kao vi, bilo bi manje i tužbi i mržnje. Ja sam vami zahvalan, al se nemam što predomišljati. U meni je sve gotovo, al da vas ne uzrujavan, jer to ne želim, molim vas, da mi sve oprostite i pošaljite mi odluku o premještaju.

— Tako, tako! — pohvali ga ravnatelj, pomislivši, da se Tomo podvrgava odredbi o premještaju, i odpusti ga sa smieškom na usnama. — Sad možete ići.

Jedva je izdržao do svršetka radnog vremena, da čim prije može priobćiti Seki, što se događa. Sve ga je nešto trzalo i vuklo, da otide prije vremena kući, no ipak se je svladao, zatomio nagon i izdržao do kraja određenog sata. Tad je među najprvima jurnuo iz zgrade, što inače nije nikad činio, i udario ravno prema Gružu. U gradu je bio veoma poznat i rado viđen, odkad kola priča o Zekonji, i on je to na prolaznicima jasno opažao. Nije mu bilo krivo, jer svakom čovjeku godi, kad vidi, da ga vole i uvažavaju, no nije ga osobito ni veselilo, jer nije uvažavao mišljenje onih, koji ga stvaraju bez ikakova poznavanja čovjeka, o kojem se radi, i jer u svojoj duši doista nije bio nimalo

tašt. Idući kući, svaki put je sretao nasmijane poglede i naklona lica, no danas nije ni na koga gledao. Jurio je, kao da ga vjetar nosi, i već s ulaznih vrata u vrt vikao Seki, da ima mnogo novosti.

— Odvija se, leti!

— Nude, nude!

— Moram mam pisati stricu Perjasu i Josi, da znadu — govorio je na dušak. — Sad je sve gotovo. I vala Bogu! I vala Bogu! Neka j' tako. Nije mi ža.

— A što j', molim te? — pitala ga je Seka, koja nije mogla još uviek razabrati, o čemu se radi.

— Nisam ništa kriv u ovoj komediji sa Zekonjom, al me ipak premještavaju u Pemsku, u Leitmeritz.

— A di je to?

— Još dalje od Beča.

— La! Bog bije s nami i Blažena naša Gospa.

— Svedno, di je. Da j' uprav prid kućom, ne bi više!

Kod te njegove izjave Seka se lecne, jer joj sievnu u glavi misao i pitanje: ne bi li bilo moguće, kad ga već premještavaju, da ga premjeste u Gospić? Tamo bi bio ko i kod kuće, među svojim narodom, na domak svojim dolinicama i brežuljcima, pod svojim Velebitom. To bi bilo liepo.

— I uprav oće, da te primiste?

— Tako mi reče gospodin ravnatelj, a ne mogu reći, da un nije pošten čovik i da mi nije prijatelj. Veli, da to mora biti, jer da ne mogu puštiti, da budem ode, da se ljudi smiju Zekonji, meni i državi. Da ti pošteno kažem, ja vidim, da un ima posve pravo, al ja samo ne ću njemu priznati.

— Vaj, brate, bi l' te tili primistiti u Gospić? — upita Seka bez razmišljanja i oklievanja. Posve joj je nesviestno naletilo na jezik to pitanje.

— Mora bi moliti, a ja ne bi tije moliti. I, znaš, kako j': ako smo se odlučili, da ćemo kući, ja unda ne bi ni zavlačije ni okolišava. Esam ja drage volje osta u svitu, al se još draže vraćam kući! Kad kod mene privagne, unda privagne temeljito. A ovo j', lje, privagnilo.

Seka je razmišljala o njegovim riečima i ne reče ništa. U njoj je sad nastala mala zabuna i pitanje: želi li ona pod svaku cienu na svoje ognjište il samo želi u svoj kraj, pa bio Tomo i u službi? To je novo pitanje, koje je

ovog časa našla u svojoj sviesti. Tomo joj je sa svoje strane dao svoje mišljenje: on hoće kući pod svaku cienu. Može li ona pokušati, da se odluči drugačije, uzprkos nesrećama, koje su je zatekle u službi?! Da li su te nesreće nastale zato, što su daleko od svoje kuće, među stranim svietom, u stranom kraju, il bi je bile stigle i kod kuće?! Mrtvo diete?! Zašto se to ne bi bilo moglo dogoditi i pod Pilarom, Nad vodom?! Ova nesreća s malim Martinom?! Tko veli, da on ne bi bio pao s kog ogredka i kod Ponora il u Glavici više kuće Nad vodom?! Nije on ni prvi ni posljednji u svom rodnom kraju, koji je grbav. Ima toga, nažalost, kao i u drugim krajevima, svagdje na svietu.

Iz svega bi tog razmišljanja morala zaključiti, da nije Tomina služba razlogom njihovim obiteljskim nesrećama, pa ne bi stog ni imala prava goniti, da se čim prije vrate kući. Tu nastaje novo pitanje: želi li ona povratak baš radi tih nesreća, il je za njim žudila još prije nego je mogla i slutiti, da će joj se dogoditi bilo kakova neugodnost?! Ta, ona je od prvog časa željela, da se povrate kući, jer je osjetila, da ne može pustiti koriena u stranom svietu, a nije htjela svog čovjeka žalostiti, pa je stog šutjela i nosila svoju prigušenu čežnju kao zalizanu ranu i čekala, kad će se pružiti sretna zgoda, da se može o tom pitanju otvoreno govoriti. Bilo je pitanje samo Tomina razpoloženja, a poslije onda i pitanje, kako može doći svietla obraza i uzdignute glave među svoje suseljane, a da mu se ne podruguju i ne podsmjehuju. Sad je došlo to vrieme, prilike su se tako razvile i — nema više razmišljanja ni umovanja. Zaključak je jasan i nepromjenljiv: oni se žele pod svaku cienu vratiti na svoje ognjište, jer su s njeg otišli i nepripravni i prekasno i nepromišljeno! Svako presađivanje ima svoje stalne zakone, i tko se o njih ogriješi, tome presad propada! To je vječni zakon velike Majke Prirode, a ona nema druge zakone za ljude, a druge za ostala živa bića. Svi smo jednaki pred tim zakonima, i nitko im se ne može nekažnjeno uklanjati.

— A jer je u tebi privagnilo? — upita Seka i opet nenamjerno, kao da ju je nešto nesviestno vuklo za jezik.

— Jer?! — ponovi on njezino pitanje i malko se zamisli. — Jer?! Znaš: kad se promislim, jêr sam otiša od kuće, unda mi se čini, da sam iša ćakanovim stopami još

prije, neg je un u nji sta. Ja sam se izmaka unom, što mi se nije sviđalo u granici. Mislije sam, da j' najpametnije otići u službu, a ćakan je, Bog mu se smilova dušici, odabra drugi svit i otiša tamo, da se ukloni ovim gadalinami. Ja se nadam, da se un nije prevarije, al ja se, lje, esam. Tu je još gore neg kod nas u granici, a tamo sam barem kod kuće, na svom ognjištu, sa svojim narodom, među svojim glavicami i planinami, a u službi nisi ni sa svojim ni među svojim, man si svagdi tuđi i s tuđim. I da ti pravo kažem: sam bi se čovik i promeća i pomiša s ostalim svitom, al ja vidim tebe i dicu ka izgubljene ovce. Sve ja to gledam već dugo, a vidim, i što nas je stiglo i udarilo po mozgu, a vidim i tebe, kako propadaš i sušiš se ka odsičena grana, pa sam sve preža zgodu, da skočim i rečem: »Dosta j' i tog gospodstva!« I, evo: došlo j', vala Svemogućem, i sad ja ne ću ništa moliti, man ću na sve reći: »Vala, gospodo! Ne ću ništa!«

Seka ga je pozorno slušala i u duši mu sve odobravala. Njegovo je razlaganje iskreno i istinito. Nije joj doduše bilo posve jasno, kako je ono tumačio, zbog česa ode u službu, al je glavno, da je zaključak takav, da je i ona zadovoljna. Zapela je na tom pitanju, pa izbaci i opet bez velikog premišljanja i pokušaja, da sama odgovori, jer joj je godilo, da on sam odkriva svoje misli i odluke, i jer ga je veoma rado slušala:

— S čim si bije nezadovoljan u granici, kod kuće?!

— Sa svačim — odgovori on suho. — Nego, esi i sama vidila, kako naši ljudi biže izpred zla?

— Kako?!

— Kako?! Lako: edni umiru i tako se za vazda oslobode i zuluma i batina. Drugi odu u škole i postanu generali i ne vide više, što se kod nas događa, jer kad oni i dođu, onda se to sve lipo prikrije i prebojadiše. Koji ne more još umriti, jer je primlad, a ne more ni u generale, jer je pristar, a dodija mu, taj iđe u ajduke. Svi su pošteni ljudi, svi oće dobro i sebi i svojima i carevini, svi se rišavaju zla i pokore, al svaki na svoj način. Tako j' bilo sa mnom: zakasnije sam u generale, pa sam pokuša u drugu službicu, jer nisam zna, da sam već i tu zakasnije, pa sad moram pokušati, da nastavim tamo, di sam prikinije, kad sam se odmetnije.

— Sad bi mora u ajduke! — reče Seka i nasmieši se. Njega je obradovao taj njezin smiešak, pa je zagrli i poljubi, šapćući joj:

— Mala moja ajdučice! Bi l' i ti sa mnom?!

— Kud god oćeš! — odgovori ona posve veselo.

— Zasad ćemo pokušati, da se pomirimo s graničarskim zakonima i ovicirima, pa što Bog da. A ja sam sigur, da će dobro biti. Nego, da j' i u ajduke, i to j' za poštene ljude i junake!

— Est to, al jope!...

— E, znam i ja, da ima svašta! Znaš, kako j', kad pođeš na medvida?! More se treviti, da u potjeri potreš ljudske kukuruze il ponoplju il drugu litinu, a more se, nesrićom, treviti, i da ubiješ čovika, pucajući na medvida. Svašta se more dogoditi, kad čovik metne glavu u torbu i pođe bez obzira, jer nema drugog izlaza. Nego, ne ćemo sad o tom. Mi ćemo, moleći Boga, svojoj kući. Ja ću sad iz ovi stopa pisati stricu Perjasu i Josi, da moramo u Pemsku, i pitati i', što uni misle. Ja znam i ti znaš, što uni misle, al ne znadu Svetoročani i Lovinčani. Kad im sad pišemo i uni čuju, da bi mi morali s dicom priko svita, dignit će svu Liku vikom i galamom, i svi će znati, da nas stric Perjas i brat Joso gone kući. E l' ovako?!

— Pametno! — potvrdi Seka. — Tako će svi znati, zašto si pušta službu i jer ne ćeš više da služiš.

— A ti počmi mam, moleći Boga, spremati stvari za put. Pomalo meći u sanduke, što ne tribaš. I — tako.

— I Kikicu mam izpiši iz škole! — reče ona povišenim glasom.

— Neka diteta, dok pođemo. Ne će joj škoditi, ako još što nauči.

— Pušti, jadan, s mirom, što će una naučiti u školi, u kojoj ne razumi ni riči! Da j' njima do tog, da dica što nauče; učili bi i' u našem jeziku. Nije njima do nas nego do sebe!

Tomo je još istu večer napisao obširno pismo kući i javio, da je premješten. Potanko je naveo, gdje se nalazi to mjesto, kako bi i koliko morao do njeg putovati, iztičući, da su stanovnici skoro izključivo sami Niemci. Kad je sve liepo izkitio, poče nizati pozdrave svim rođacima i prijateljima, pa onda svima, koji budu pitali za nj i njegovu obitelj, a najzad šalje pozdrave i onima, koji će ih se

poslije sjetiti, kad oni već budu daleko na sjeveru. Napose je naglasio, da odtud nema brzog povratka, pa sam Bog zna, da li će se ikad više svratiti u svoju kršnu Liku. Kad je sve napisao, pročita Seki. Ona ga je mirno slušala, a suze su joj počele same curiti, jer se je toliko bila uživjela u istinitost njegovih rieči, da ju je jeza spopala pod osjećajem, da možda za vazda ostavlja svoju zemlju i svoj narod.

— Jer si tako pisa? — upita ga, kad je dočitao.

— Nek svit zna, da nisam iztiran, man samo primišten!

— Napiši još, molim te, da ja ne bi išla s dicom, jer mi je ža ostaviti našu zemlju i narod. Napiši samo to.

— Napisat ću, da bi ti volila ostati, al da to ne more biti. Moramo svi skupa, kad se već iđe.

— Moreš i tako.

— I još, molim te, lipi moj, napiši i ovo, kako ti ja rečem.

— Nude!

— Napiši ovako: »Primišten sam, jer sam ode pripovidije, kako se j' naš Zekonja priždra, pa crka, a niki obišenjaci to pritvorili u pulitiku, pa sad gone stog mene, a i Zekonju bi, da ga nisu psi poili!« Tako napiši, nek se zna, rašta te gone.

— Vidiš: ti si mudra glavica! — reče Tome i to napiše, kako je ona govorila. — Nek se zna, a na to će najviše skočiti i stric Perjas, a pogotovo Joso, i ne će dati ni čuti, da iđemo tamo, man će mam tražiti, da se vraćamo svojoj kući.

— Neka, vala mome Svemogući! — uzdahne Seka veoma zadovoljno. — Nego: ujtit će ti to pismo i ne će ga titi poslati u Lovinjac.

— Ne boj se! — reče on i nasmije se posve zadovoljno. — Ja sam već i na to mislije. Kum Stipan će ga pridati tu na brodu ednom svom, koji će ga pridati u Zadru Šimi, a un će ga poslâti kući po kom našem kirijašu. Morda trevi baš Joso il koji drugi naš iz kuće s konjim u Zadru.

— To j' unda zauvano dobro! — potvrdi Seka.

Već je sutradan Tomo dobio odluku o premještaju. Podpisao je primitak i nije rekao ništa. Uručio mu ju je gospodin Mayer, koji ga je upitao:

— Kad ćete putovati?

— To ću još vidjeti — odgovorio je Tomo veoma suho.

— Jeste li zadovoljni, što idete u tako kulturan i napredan grad?

— Ja mislim, da ko Dubrovnik može biti, al ni kulturniji ni napredniji ne može biti nijedan grad na svietu, pa ni taj vaš — reče Tomo skoro drzko i osoro. — Uostalom, velemožni mi nije tako govorio, a on je Niemac i to je njemački grad. On me je i drugačije izpitivao nego ste to vi činili.

Mayer ga je podrugljivo gledao, ne odgovarajući ni rieči, a Tomi sievne u glavi misao i pitanje: zbog česa je sad drzak i bezobrazan, kad tim načinom samo sebe ponizuje, a da gospodin Mayer ne će stoga biti ni bolji ni lošiji nego uistinu jest?! Časak je razmišljao, a onda reče:

— Molim vas, oprostite mi. Ja sam nezadovoljan i uvriеđen sam ovim premještajem, pa sam stog i bezobrazan prema vama. Oprostite mi. Ja uobće ne ću nikad putovati u Leitmeritz, nego ću se zahvaliti na službi i idem svojoj kući.

Gospodin Mayer se je zaprepastio, kad je čuo njegovu izjavu, i u čudu je počeo govoriti:

— Ali za Boga, jeste li vi pri sebi? Što buncate?! Saberite se. Tko je vas uvriedio i čime?! Zar niste vidjeli, da vam je gospodin ravnatelj i te kako išao na ruku?!

— To je istina, gospodine, al je istina i to, da vi svi gledate na nas domaće, kao da smo nekakva čudovišta, kao da imamo barem tri noge il deset prsta na svakoj ruci. Vi se smatrate višim bićima, a mi smo stoka, a to nas sve vrieđa. Razlika je samo u tom, što smo mi neki kukavice, pa vam se još podvlačimo i hinimo zahvalnost, a neki smo uzpravni, pa kad već ne idemo u hajduke, da se protiv vas borimo, onda vam otvoreno kažemo, da nismo lošiji od vas i da vam ljubav i naklonost vraćamo istom mjerom, kojom vi nama to dajete!

— Ali, čovječe! Dragi moj Vrkljane, što govorite?! — mirio ga je gospodin Mayer posve prijateljski, nastojeći, da mu i riečima i bojom svog glasa pokaže, kako mu je sklon.

— Govorim čistu istinu. Oprostite mi, ja ni ne znam vama sve točno reći, kako je, al to vi i sami morate vidjeti. Oprostite — govorio je Tomo veoma uzrujano, što je sam osjećao i nastojao, da se svlada i smiri.

— Ništa, ništa. Ja razumijem, da vam nije drago seliti s obitelji, al to je divno mjesto, i ja bih, na primjer, bio sretan, kad bi mene tamo premjestili. To bi za mene bila najveća nagrada.

— Eto vidite: tako oni rade! Vas meću ovdje, gdje vas narod ne razumi i gdje ne volite biti, a mene šalju tamo, gdje će mi biti ko i vama ovdje. A zašto mora biti sve naopako?! Ja znam, da nisu ljudi jednaki nego pred Svemogućim. Nismo jednaki ni po pameti ni po poštenju ni po ljudstvu, pa ko je pametniji i jači, taj vlada. Tako j' bilo i tako će biti, dok je svieta i vieka, al zašto se to ne uredi tako, da smo svi zadovoljni i da se volimo, kad to može biti?! Zašto oni ozgor jednog na drugog huckaju ko pse na vezu, kad od tog najzad imamo svi samo štetu i sramotu?!

— Vi ste velik mudrac — govorio je gospodin Mayer, smijuljeći se. — Ako su svi ljudi kod vas tako pametni, onda doista nije lako nad vama vladati.

— Nama ne može nitko vladati nego mi sami i onaj, koga mi hoćemo! — odgovori Tomo povišenim glasom. — Jeste li vidjeli dobra konja?! Na njemu ne može jahati, koga on sam ne pusti! Tako je bilo i s nami u svim ratovima: naši su oficiri bili vazda najbolji i najzadovoljniji, jer su ih naši ljudi voljeli. Koga ljudi nisu voljeli, taj je il bio premješten il je u prvom okršaju izgubio glavu.

— Čudni ljudi!

— Pravi ljudi! — izpravi ga Tomo. — Kome dademo vjeru, taj može na nama vatru ložiti, al i tko je dade nama, pa prevjeri — taj može znati, da ćemo ga stići do na kraj svieta i do desetog koljena! Taki smo mi, a sad vi malko poglèdajte, što se to oko naše Hrvatske događa, pa ćete barem nešto naučiti, kad ste već ovdje i preko svoje i protiv naše volje i želje.

— Kako to mislite: što se događa oko vaše Hrvatske?! — priupita gospodin Mayer sniženim glasom, kao da želi Tomi pokazati, da će čuvati tajnu.

— Ništa ja ne mislim — odgovori Tomo rezko. — Mislite vi sami, a ja vama ne ću ništa tumačiti.

— Zašto mi ne biste protumačili?! Potrebno je, da me uputite.

— Oprostite mi, gospodine Mayeru, no bit ću vam iskren: da smo na ovaj razgovor došli prije, neg ste ono vi

mene bili počeli izpitivati o volu, a znali ste, da vam ne smijem ništa govoriti, jer sam bio tako obvezan prema gospodinu ravnatelju — bio bih vam rekao mnogo istina. Ovako sad ne ću ništa, jer vi niste onaj pravi čovjek, s kojim se može razgovarati.

— Vi se varate i nepravedni ste mi, gospodine Vrkljane — branio se gospodin Mayer u očitoj neprilici.

— Nije potrebno, da se nadmudrujemo, jer to nema nikakove svrhe. Ipak ću vam jedno reći: ja se zahvaljujem na službi. Primite to na znanje kao moj prvi predpostavljeni. Sad vam govorim kao običan čovjek graničar. Eto: vi niste Niemac, a gori ste od svakog Niemca. Kakav ste vi, taki su i ostali, koji nisu Niemci. Podvlačite se, zavaravate ih i pijete krv domaćem pučanstvu. Tim škodite i carevini i nama, a sebi ne koristite, jer pred poštenim čovjekom ne vriedite uprav ništa, il manje neg pošten sluga, jer vi se gradite, kao da ni niste sluge, nego gospodari, a gospodar drži do vas manje neg do dobra tornog psa. Moj je pokojni ćakan Kresina više cienio našeg slavnog Garova neg vas sve cieni naša carevina. Vi lažete onima u Beču, da smo mi proti carevini, pa kroz to tjerate u gluposti i carevinu i nas. Mi smo samo protiv ovakih, kakav ste vi i drugi loši službenici — reče Tomo i naglo zamukne, pa poslije nekoliko trenutaka reče: — Vi mene možete prijaviti rad ovog, što sam vam govorio, al pazite, recite sve točno. Prijaviti možete, al mi oprostite, što sam vama o vama štošta rekao. Oprostite. To ste vi krivi, jer ste me izazvali, a nisam ni kanio ni želio. Oprostite mi — reče, pozdravi i pođe.

— Vi ste doista čudan čovjek! — reče mu Mayer prilično smeten.

— Što bi tome?! — odgovori Tomo. — Netko ovaki, netko onaki, a ni dva nismo posve jednaka.

— Jesu li svi ljudi kod vas tako bistri i mudri?!

— Da sam ja pametan ko oni, koji su kod kuće, ne bih ja danas bio ovdje, neg bih bio s njima! — odgovori Tomo povišenim glasom. — Trebate vi doći nedjeljom k našim crkvama, pa da vidite i čujete naše apoštolske nepismenjake, i to jednako mužke i ženske! Onda ćete vidjeti i čuti, što je mudrost i što je škola, u kojoj je sam Svemogući učitelj i nitko više!

— Da dođem među vas?! — upita Mayer nasilu sumnjičavo i nasmije se.

I Tomo se nasmije, pa odgovori posve prijateljski i mirno:

— Mi nismo nikad opasni prijateljima, a kad nekog pozovemo, kao što ja sad zovem vas, onda možete biti sigurni. Imamo mi u granici i previše ovakih, kao što ste vi — reče malko zlobno, jedva prikrivajući žalac. — Nego, ne zamjerite mi, al nisam ja kriv, što neprekidno sam jezik leti za istinom.

Ne može se nipošto reći, da je gospodin Mayer bio oduševljen tom zabavom i razpravom s Tomom, no mirno je i mudro nosio, smišljajući rieči i rečenice, kojima će izviestiti o ovom razgovoru. Izviestiti mora, jer je službeničkom zakletvom na to vezan, a da i nije, svakako bi izviestio svoje predpostavljene, da znadu razpoloženje i onih, koje smatraju veoma dobrim i pouzdanim.

— I doista ne ćete nastupiti službe u Leitmeritzu? — upitao ga je ponovno, prije neg su se razstali.

— Ne! — odgovori Tomo kratko i odlučno. — Ni u Leitmeritzu ni nigdje drugdje. Odlazim k svojoj kući.

Načinjen je zapisnik, a Tomo ga je podpisao.

— Moram vas upozoriti, da s ovim nije sve gotovo. Vaša zahvala mora biti prihvaćena i odobrena — reče mu gospodin Mayer prijazno. — Žao mi je, što napuštate tako liepu službu i odbacujete veoma gospodsku budućnost.

— Želio sam gospodstvo i nasitio sam ga se! — odvrati Tomo. — Sad se željno vraćam u svoje graničarstvo, a na čast vam svima vaše gospodstvo!

— Ne može vas nitko siliti, al pametno nije.

— Malo prije ste rekli, da sam bistar i mudar!

— Ovo ne radite mudro!

— Znate: svak ide za svojom zviezdom, i tu nema stranputice! Nego, molim vas, moram li ja i dalje dolaziti u ured i obavljati službu?

— Morate, dok god vas velemožni ne razrieši službe.

— Hoću i to — odgovori on, pozdravi i udalji se. Gospodin Mayer je dulje vremena nepomično buljio u zapisnik, vrteći ga među prstima, a zatim ustao i otišao ravnatelju, da mu izviesti o svemu, što je čuo od Tome. Nastojao je, da mu potanko sve pripovjedi, no temeljna je crta bila ovo:

— Nije on ni loš ni pokvaren, al svi oni nas mrze. Oni nisu odani ni zahvalni Njegovu Veličanstvu za neizmjerna dobročinstva, koja primaju s najvišeg mjesta. Vazda nešto predbacuju i obtužuju, vazda, vazda ističu nepravde, koje im se tobože nanose, i uviek se tuže na naše činovničtvo.

Stari je oprezni gospodin Weiss pozorno slušao i vagao svaku Mayerovu rieč, a da sam nije izustio ni jedne, dok nije sve čuo, i tad upita:

— I zahvalio se na službi?!

— Kaže, da ga ovaj postupak prema njemu vrieđa i da stoga ne će da ostane u službi — tumačio je gospodin Mayer.

— Svaka čast! — reče ravnatelj u pola glasa. Ni ja na njegovu mjestu ne bih mogao bolje postupati. A što vi mislite, gospodine Mayeru?

— Ja mislim, da je svaki službenik dužan ići, kamo ga više oblasti premjeste. Inače se ogrješuje o zakletvu. To je moje mišljenje — odgovori on

— Što biste vi onda sad učinili?

— Zatvorio bih Vrkljana, da ga naučim pameti!

Weiss se potuli, nasmieši se u gusti veliki brk i progunđa:

— Hvala vam, Možete ići, gospodine Mayeru.

Prošlo je nekoliko dana bez ikakova događaja. Tomo je međutim išao s malim Martinom k nekoliko liečnika. Svakom je potanko pripoviedao, što se je dogodilo, a onda pokazivao na djetinjim leđima, što se je iz tog stvorilo. Gospoda su slušala, razmišljala, diete opipavala na sve moguće načine i na svim stranama, kimala glavama i šutjela. Mali je strpljivo podnosio to mučenje, jer ga nije više jako bolilo na dodir ruke, pa mu nije bilo težko. Nije mu bilo težko ni ići u grad svaki dan, jer je već hodao prilično lako, a i veselilo ga je, da malko vidi grad.

— Ne znam, gospodine, što će iz tog biti? — govorio je Tomo svakom liečniku, da ga tako izazove na davanje mišljenja.

Liečnici su bili pametni i savjestni ljudi, pa se je svaki čuvao davanja odlučnih izjava, jer nema bolesti, osim absolutno smrtnih, gdje ljudski um i znanje može s podpunom izviestnošću unapried reći njezin tok. Štoviše: izkusni liečnici znadu, da moraju biti oprezni čak i kod onih bolesti,

koje po svim izkustvima moraju smatrati absolutno smrtnima. Iznenađenja nisu nikad posve izključena. Odkud izviru mogućnosti skoro nemogućeg, to ljudski um ne može dokučiti i smije rješavati samo vjera, al se događa.

— Ima mnogo nade, da će sve dobro svršiti — rekao je jedan.

— Nemojte očajavati — rekao je drugi. — Ja sam već imao i gorih slučajeva, pa diete nije ostalo grbavo.

— Ja se nadam, da će diete posve ozdraviti — rekao je treći, najstariji liečnik. — Poznam i težih slučajeva, koji su ipak dobro prošli. Međutim, ne smijete očajavati. Može lako biti, da diete postane grbavo. Tu smo mi liečnici posve nemoćni. Ima, ima načina, kako se to lieči i predusreta, al to nije za obične smrtnike. To je strašno skupo i tegotno i dugotrajno, i opet se ne zna, da li će uspjeti ili ne. Znamo mi mnogo, al smo ipak posve slabi ljudi.

Tomo ga je slušao pobožno i s najvećim poštovanjem i povjerenjem, jer je iz svake njegove rieči odsievala poštena duša čovjeka radnika, koji u svoj posao ulaže sve svoje sposobnosti, ljubav i znanje, ali koji ujedno i zna i vidi, da je ipak nitko i ništa prema svesilnoj prirodi i tajnama, kojima se je ovila i nas skupa sa sobom u svom zbivanju, nastojanju i preobražavanju.

— Hvala vam, gospodine doktore — govorio je Tomo iskreno i toplo kao otcu. — Sad mi je mam lakše, kad mi tako kažete. Sve je u Božjim rukama.

— I tako možete reći — potvrdi liečnik.

— A kako bi još i mogao reći?!

— Tako, tako. Tako je dobro. Sve je u Božjim rukama, a mi kušamo, da tu i tamo podmetnemo kakav prašak il kakvu travu il nož, da promienimo tok životnog potočića, pa gdjekad uspijemo, a najčešće ne uspievamo.

— I ja tako mislim. I baš vam hvala.

Mali Martin je slušao taj razgovor razkolačenim očima i gutao svaku rieč. Nije ih razumio, nije mu sve bilo jasno, al ih je sve hvatao kao sliku, kao skladbu zvukova i zatvarao u svoju sviest tako jasno, da je trebao samo malko zažmiriti i odmah sve ponoviti kao navijen stroj. Kod njega se je uobće opažala neobična sposobnost pamćenja svega, što bi čuo il vidio, još iz najranijeg djetinjstva. Ova ga je nesreća malko smela, no odkad se je pridigao, opet se je povratila

njegova stara narav i razpoloženje u svakom pogledu osim jedne značajne promjene: postao je posve šutljiv. Prije je rado čavrljao i pripoviedao, dok sad najradije šuti kao zapečaćena knjiga.

Kad su došli on i otac kući od ovog starog liečnika, Tomo je Seki pripoviedao potanko, što mu je rekao, a Martin je napeto pratio svaku rieč, kao da nadzire otca, da li će sve točno pripoviedati. I doista: kad je Tomo nešto rekao drugačije, nego je izjavio liečnik, mali je rekao:

— Čekaj, čekaj, Omo! Reka je ovako — i sad je ponovio doslovno liečnikove rieči.

— Est, est. Uprav je tako reka — potvrdi Tomo. — Ti si bolje zapamtije neg ja.

Seku je duša boljela zbog nesreće svog jedinca, no nastojala je molitvom i razmišljanjem, da olakša to strašno breme. Molila se je Svemogućem, da joj očuva jedinca od veće nesreće, ako je to ikako moguće, no i kod te je molitve zastala, kao što se to njoj prečesto događa, jer se vazda muči pitanjima: zašto se to tako događa?! Njezina je duša toliko iztančan stroj osjećajnosti, da svaki i najnježniji treptaj u bilo kome pravcu bilježi jakim potezima, koji su u njezinoj sviesti i duši za nju tako vidljivi kao zviezde na vedru nebu. I ona ne može preko tih bilježaka, koje često niti ne razumije, ali koje su pred njom i koje joj otvaraju i oči i dušu i um, pa mora stati i pitati i sebe i u pobožnosti Svemogućeg: »Bože moj, zašto je to tako?!« Njezina je duša treperila, strepila i patila pod teretom vječnih pitanja, no ujedno je ona i živjela od njihove ljepote i zavodljive čarobnosti. Svaki je odgovor bio za nju jedan dokaz više Božjeg sveznanja, posvudašnjosti i pravednosti bez kraja i konca. U tim je spoznajama ona nalazila najveću utjehu za svoje muke i bolove, za nesreće, koje ju stigoše, i ujedno je u njima nalazila bezgraničnu snagu, da snosi sve, što ju je stiglo i što će je još stići, jer je osjećala, jer je znala — mnogo više nego vjerovala! — da je to sve njezino i da ju je po vječnim zakonima vječne Pravde sve to moralo, baš moralo opravdano stići i da tu nema ni izmicanja ni praštanja. Kad skočiš s vrha jablana, moraš pasti na zemlju, jer je to prirodni zakon teže, ali da li ćeš se dolje razmrskati il ćeš samo prebiti koje udo il ćeš ostati posve neozlieđen — to je drugi račun, i sve su mogućnosti posve

otvorene. Ti si već nekad stvorio sve pojedine stavke, čiji će posljedak biti ono — što će ti se dogoditi, kad se nađeš na zemlji pod jablanom. Čisto računstvo, najtočnije zbrajanje i odbijanje, najsavršenije pripuštenje Pravednosti svemogućega Stvoritelja.

»Svemogući Otče moj, što je ovo dite skrivilo, da ga stiže ovaka kazna?« — pitala je Seka u najvećoj skrušenosti i primala sve, kako jest. — »Al to j' i za mene kazna. I ja sam zaslužila, da moje dite ovako stradava, Bože moj, Stvoritelju moj.... E l' ovo kazna, e l' ovo pokora, il je samo kušnja, kolko moremo izdržati, Bože moj, Stvoritelju moj?... Al Tebi nije potriba, da kušaš nas, slabe stvorove.«...

Posljedak pohoda kod nekolicine liečnika s malim Martinom bilo je smirenje i Seke i Tome obćenito s onim, što će doći i što se ne da predusresti. Sad im je savjest bila mirnija, jer su i to pokušali, čuli su mišljenje ljudi, koji svakako moraju o tom pitanju znati više neg njih dvoje, jer se bave samo liečenjem, pa imadu izkustva, a spremali su se za to zvanje, pa imadu i znanja, koliko ga je uobće moguće steći na tom polju i za taj posao. Pomoženo je samo njima dvoma, al malom Martinu nije baš nimalo poboljšano stanje, nit mu je išta obećano za budućnost. Što se njega tiče, ostalo je sve pri starom. On je i dalje šutio, pomalo se zabavljao slaganjem kamenja il kopkajući po vrtu, prema sestrama je bio vazda nježan, jer su i njih obje bile prema njemu vazda veoma pažljive, a sad pogotovo, odkad ga je zadesila ova nesreća. Natjecale su se, koja će mu bolje i brže pomoći, kad je što trebao, i koja će mu nježnije pokazati, koliko ga žali i voli. On je tu njihovu pažnju srdačno uzvraćao. Uslied bolesti postao je nešto oporiji i tvrdoglaviji, al je upravo čudesno, koliko je priznavao i poštivao Kikičin ugled i starješinstvo među njima djecom. Ona je za njega bila vlast i mudrost i vođa.

Dok je Tomo čekao razrješnicu službenog odnošaja i odgovor od kuće, marljivo su se spremali za odlazak. Čim budu sva pitanja uređena, oni mogu za najkraće vrieme sve svoje spremiti i odploviti prema sjeveru.

— Svakako moraš javiti gosparu Marinu, da ćemo brzo otići kući — upozorila je Seka Tomu.

— Na to i ja mislim, samo sam još otezao, dok dobijem pismo od strica Perjasa i Jose.

— Kad pismo dođe, unda ćemo mi mam na brod, a sve drugo triba prije urediti — dogovori ona. — Ajde ti mam k njemu, pa mu reci sve, što j' i kako j' da čovik zna, da će mu kuća ostati prazna.

Tomo je prihvatio Sekino mišljenje i još se istog dana svratio gosparu Marinu i sve mu rekao, što je i kako je.

— I oni tebe sad premještavaju?! — čudio se gospar Marin, govoreći Tomi »ti«. To oslovljavanje kod njeg nije bilo stalno, al je vazda bilo znak njegova razpoloženja. Kad je bio prema nekom naklon i dobrog mišljenja, govorio mu je »ti«, a kad bi bio ljut, govorio bi tom istom čovjeku najslužbenije »vi«. — Tebe oni sad gone radi tvog Zekonje?!

— Baš radi toga! — potvrđuje Tomo. — A meni je već i tako dosta ove službe, pa sam sve bacije i reka, da iđem svojoj kući.

— To je mužki, to je junački, al nije pametno — odvraća Marin zamišljeno. — Zašto bismo mi puštali i ta mala mjestanca, koja imamo u toj državnoj zgradi, i prepuštali ih i u svojoj kući tuđincima?! Nije pametno, što radiš, al mužki jest, i ti ne možeš drugačije. Ne bih ni ja na tvom mjestu drugo učinio.

— I znate, gosparu Marine — govorio je Tomo — ja sam otišao u državnu službu, samo da se nekako uklonim ne radu, ne težačkom i graničarskom poslu i životu, nego svemu onome, na što smo mi tamo ljuti; mislije sam, da ću tako izbjeći zlu i napasti. A ja sam mirne naravi i dobre ćudi. Mogu mnogo podniti i mnogo razumim, pa se ni ne ljutim, al se ode nisam nikako moga pripitomiti. Nije ovo gospodstvo za mene, a i obitelj mi je stradala do Boga. Duša me boli, kad pomislim... Edno dite mrtvo, a sam Svemogući zna, rašta, drugo dite pribilo kosti, i sad Sveznajući zna, kako će to š njim svršiti, a žena mi se eno utrtala ka liskov prut i nema je man još šaka pare, i sve se bojim, da ne će moći dugo.

— Je li bila kod liečnika?

— Što će kod njega?

— Pa, da čuje, što joj je!

— Odkud bi to un zna?! — upita Tomo posve priprosto, kao da uobće nema ni pojma, što je to »liečnik« i što mu je zadaća.

— Kako to možeš govoriti?! — iznenadi se Marin i nasmieši se kao dokaz, da ne vjeruje, da ozbiljno govori.

— Moj gosparu — odgovori Tomo — uni mnogo znadu, jer su mnogo učili i vidili, al i jope ne znadu ništa. Nagađaju, a nagađati moremo i sami. Moja siromašna Seka propada od žalosti za našim krajem, od boli zbog ednog mrtvog i drugog sakatog diteta, i tu more pomoći samo Svemogući i ona sama sebi svojom naravi. Ja se uzdam u Svemogućeg, da će joj biti dobro, čim se vratimo u onu našu vrlet i golet. Mi smo vam, znate, gosparu Marine, kao i vukovi: čast vašim pozlaćenim torovima i gospodskim jelima! Mi trebamo naše šume i našu palentu i gra! To vali i mojoj Seki, a vaši likari nemaju za tu bolest lika!

— Ne bi li ti, Tomo, ostao kod nas? — upita Marin posve nenadano. — Ja bih divanio s našim knezom, pa kad si kod nas stradao, bilo bi i pravo i pošteno, da ti mi i pomognemo. Ostani kod nas u gradskoj službi. Plaća će ti biti bolja neg je državna, ne će te nitko više moći premjestiti, a o Zekonji ćeš moći pripoviedati, koliko ti drago.

— Da me onda konačno ipak zatvore! — odgovori Tomo i zasmije se. — Ja mislim, da i vi i ja moremo biti sretni, što smo ovog puta sritno izplivali, pa ne smimo i jope mećati prste u procip, jer bi nas drugi put moga lako ujtiti, da sve puca.

— Ja ću svakako govoriti s našim glavarom.

Tomo nije dospio, da mu se zahvali na brizi i da ga upozori, da ne bi htio ni pod kojim uvjetom ostati u svietu, jer je tvrdo i konačno odlučio, da spašava obitelj biegom natrag u rođeno gniezdo, gdje još jedino možda može naći lieka svim nesrećama. Ako ga ni tamo ne nađe, to znači, da ga uobće više nema, ali ipak će mu tamo biti najlakše nositi sve tuge i žalosti, nesreće i bolove. To je bila odluka, koja ga je svega izpunjavala i koja je bila u njegovoj duši pod svaku cienu nepromjenljiva. Nije dospio, da to raztumači gosparu Marinu, jer je baš u tom času pristupio k njima neki građanin, koji je pozvao Marina na neki važan dogovor. Tomo je još jedva dospio, da mu reče, da će on

svakako kući, najzad za dva, tri tjedna, i da će onda kućica ostati prazna.

— Znate, vi ste prema meni i mojoj obitelji bili vazda toliko ljubazni i dobri, da smatramo svojom dužnošću, da vas na vrime upozorimo, da ćemo otići, da znate razpolagati.

— O tom ćemo još govoriti — reče Marin, pruži mu ruku na oproštaj i ode.

Po prilici osam dana poslije Tomina odricanja i zahvale na službi, pozove ga ravnatelj preda se. Primio ga je vrlo ljubazno i odmah mu rekao, da mu je vrlo žao, što napušta državnu službu, al da mu nisu mogli popustiti i ostaviti ga na dosadanjem mjestu poslije onog događaja.

— Velemožni, hvala vam na svemu, al da ste me i ostavili na ovom mjestu, ja dulje ne bih ostao u službi — odgovori mu Tomo veoma pristojno.

— A molim vas, što vam se je ovdje zamjerilo osim ovog posljednjeg neugodnog događaja? — pitao je ravnatelj susretljivo i prijazno.

— Bilo bi mi težko, da vam sve objasnim, velemožni, jer ni meni samom nije to sve tako baš na dlanu, pa da mogu čitati. Tog se je u meni skupilo toliko, da više nisam mogao nositi, a ovaj događaj je bio samo posve slučajno ona posljednja kaplja, koja je čašu prepunila. Ona nije nipošto razlog nego samo vrlo zahvalan povod, da odmah izvedem svoju davnu želju i nakanu.

— Pa, vi ste dobar službenik i s vama su svi predpostavljeni zadovoljni i vazda vas hvale, imate najbolje ocjene — govorio je ravnatelj, a Tomo mu upane u rieč:

— I ja sam bio zadovoljan u službi i sa svojim predpostavljenim, al nisam, velemožni, bio zadovoljan sam sa sobom. U meni je vazda nešto kuhalo i gonilo me, a da sam nisam znao, kuda, dok nisam pomislio, da sam uobće pogriešio, što sam otišao od svoje poštene graničarske kuće i htio se pogospoditi. Tad sam odmah vidio, da sam našao pravi razlog mog nezadovoljstva: nisam smio otići od kuće! Samo, znate, velemožni, i oprostite mi, što ja ovako s vama pripoviedam, al sad više nismo podčinjeni i predpostavljeni, pa mi dopustite, da vam rečem, da vas volim ko otca, jer ste pravedni i pošteni, pa stog vam i želim reći sve o sebi, da me razumite: Tako sam ja upao u to gospodstvo, a kad sam se htio riešiti ga se, nisam znao, kako bi. Znate, kod

nas pripoviedaju, da je neka starica bila poželjela, da igra u kolu, al je cure i momci nisu htjeli primiti među se, pa im ona platila dukat, da je puste u kolo. Oni su to prihvatili, uzeli dukat i uhvatili baku među se, pa je pognali. Poslije je ona plaćala mlađariji deset dukata, da je puste iz kola, al oni nisu htjeli, nego su gonili kolo do kraja i baba umrla u kolu. Tako je bilo skoro i meni s mojom službom i gospodstvom, da Svemogući ne posla priču o Zekonji! Ja sam, velim vam, velemožni, već bio posve odlučio, da idem kući radi žene i djece, al i radi sebe, pa sam samo čekao dobar izlaz, da ne bi moji kod kuće pomislili, da sam što skrivio i izbačen iz službe. To ne bih mogao podnieti za živu glavu, jer sam ja svog cara pošteno služio i u vojsci i sad kod pošte, pa ne ću, da mi tko može predbaciti, da sam bio nevaljalac.

— Zar je vama toliko do tog stalo? — iznenadi se ravnatelj.

— Velemožni, za Boga, kako me to možete pitati?! — zaprepasti se Tomo. — Zar vi ne znate, kolko se kod nas u granici drži do obraza?!

— Meni je rečeno, da vi nas sve mrzite — reče gospodin Weiss oprezno i nesigurno, kao da pipka, kako će Tomo primiti tu njegovu izjavu.

— To vam je moglo reći samo ludo čeljade! — odgovori Tomo mirno.

— I rečeno mi je, da vi za to i napuštate službu.

— Velika je nesreća i po nas i po vas, prave careve ljude, što vi ne znate našeg jezika, pa ste prisiljeni vazda dobivati upute od pripuza, gadova i ulizica, koji živu samo od tuđe nesreće. Kad biste vas barem većina, ako već ne svi, znali hrvatski, onda bi i vama i nama pjevale druge ptice. Vi biste bili sačuvani od mnogih pogrješaka, koje ovako morate činiti radi loših uputa, a mi bismo vidjeli, da ste vi mnogo bolji ljudi, negoli vas ovako narod drži. Jest istina, da mi ne trpimo naduvena gospodara, kad smo u ratu vidjeli, da možemo i moramo biti samo dobri drugovi. Da netko mora zapoviedati — to je i nama jasno, pa kad ne možemo mi zapoviedati vama, jer je nas premalo, a vas previše, onda vi gospodarite, al ne kao silnici u tuđem dobru nego kao dobri kućni starješine u svojoj obitelji. Tko tako kod nas radi, taj ne će nikad moći osjetiti, da ga mi

mrzimo, al tko misli, da smo mi rođeni samo, da nosimo samar, a on samo, da na magarcima jaše — taj može i uzjahati, jer je ovaj čas jači, ali će se, borami, naći u trnju i kamenju, pa da se i rukama i zubima drži za magareća leđa.

— Vi pripoviedate vrlo zanimljivo — reče ravnatelj. — Šteta, što prije nismo nikad pripoviedali.

— To je sudbina svih predpostavljenih kao i roditelja, da oni najzadnji doznavaju, što im misle podčinjeni i djeca — odgovori Tomo.

— I vi ne biste nikako ostali u službi i išli u Leitmeritz?

— Ne mogu. Hvala vam, velemožni, kao rođenom otcu. I vjerujte mi, da ću svakom pošteno pripoviedati, kako ste se za mene zauzimali, kao da sam vam rođeno diete. Al ostati ne mogu. I kad bih se ja odlučio, ne mogu zbog žene i djece. Moram njih spasavati.

— Bi l' vam bilo stalo do tog, da vam dadem svjedočbu, kako ste se vladali za vrieme svog službovanja kod pošte?

— O, velemožni, to bi mi bilo veoma drago.

— Moglo bi vam gdje dobro poslužiti.

— Hvala. Na to ne mislim i ne ću trebati, al će me veseliti, da mogu pokazati kod naše kumpanije u Lovinjcu gospodinu kapitanu, da vidi crno na bielom, da sam sâm dobre volje napustio službu. To bi me veselilo.

— Budite bez brige, to ću vam ja sam izpostaviti — reče ravnatelj i počne tamburati prstima po stolu, kao da se predomišlja, bi li nešto učinio ili ne bi. Poslije duljeg kuckanja reče: — Vi onda mislite, da ova naša uprava nije dobra?!

— Ne mogu ja o tom, velemožni! To nek rješavaju pametniji od mene. Samo vam jedno mogu reći, što vidim kod svog djeteta: pametan čovjek ne može vjerovati, da je dobro, kad netko kuša vrabca naučiti, da grakće ko gavran. Pustite svakog, nek divani svojim jezikom! Ljudi ne bi ni pitali za jezik u službi, al nemojte dirati u narod i u škole. Ja to, eto, ko vama, jer ste pošten i pametan čovjek, pa prije neg se razstanemo, da vam rečem pošteno, kako ja mislim, a kako mislim ja, tako misle i drugi naši pravi ljudi.

— Hvala vam na iskrenosti. To je pošteno! — reče ravnatelj.

12

Sve je uređeno, sve je spakovano i spremno za odpremu. Djeca su nestrpljivo čekala dan i čas polazka, a mala je Kikica kao odrastao čovjek pomagala roditeljima i sve uređivala i pospremala. Svaki je slobodan i zgodan čas upotriebila, da malom braci pripovieda, kako je to kod kuće, kud se sad vraćaju. On se je samo malko sjećao nekakve vode, preko koje su se vozili, kad su ono odlazili od kuće pred nekoliko godina.

— To j' naša mala Obsenica! — rekla je Kikica radostno, veseleći se, što je malom braci baš ona ostala u pameti. Pokušala je još više izvući iz njegova sjećanja, no nije joj polazilo za rukom, jer je on šutio i samo je mirno slušao, što mu je ona pripoviedala. — Prije Obsenice je još edna voda, tamo pod Velebitom, kod strine Matije, tamo di su sad Bilać i Srđen, al ne znam ni ja, kako se una voda zove. A nije ni lipa ni velika kolk naša mala Obsenica. Kad budemo sad išli kući priko Velebita, unda ćemo najprije doći k strini Matiji, a mam iza njezine kuće je ta voda.

— I ja je se sićam — naglašavala je Marija.

— A ti je se ne sićaš? — pitala je Kikica Martina, samo da ga izazove na razgovor. Nije ništa rekao, nego je samo zamahnuo glavom lievo i desno u znak, da se ne sjeća.

— E, da: bije si još primalen, pa se ni ne moreš sićati.

— E l' tebi drago, što idemo kući? — upitala ga je Marija.

Martin ju je samo mirno, skoro netremice promatrao i nije joj odgovorio ni riečima ni znakovima, kao da ga se njezino pitanje uobće ne tiče.

— Znaš li ti, di je naša kuća? — upita Kikica.

Mali se uzvrpolji na kamenu, na kom je sjedio pred kućom, počeše se nekolko puta po glavi, al ni ovog puta ne odgovori ništa.

— Vidit ćeš, kad dođemo tamo: mi imamo mnogo kuća — tumačila mu je Kikica, kad je vidjela, da uzalud čeka njegov odgovor. — Sve su nablizu, pa moremo biti, u kojoj god oćemo.

— Ja ću biti u štali među kravama — reče Martin poslije duge i uporne šutnje. — Meni je najlipše s kravami.

— Sićaš li se ti naši krava i volova? — upita ga Marija.

On ne odgovori.

— Mi imamo puno, puno krava i volova i ovaca i koza — tumačila je Kikica, veseleći se, što je mali barem nešto rekao.

Dok su se oni zabavljali na dvorištu svojim djetinjim čavrljanjem, Tomo i Seka su u kući razpravljali o posljednjim potezima, koji su potrebni prije odlazka. Zubkovi su vrlo žalili, što im kumovi odlaze, al su na njih bili vrlo ponosni. Tomina je slava s dana u dan rasla, i što se je više približavao dan njegova odlazka, to su ga više po gradu slavili i o njemu pripoviedali i istinite i izmišljene priče. Mladići su se zanosili njegovom muževnom odlučnošću, kojom je odbio, da primi premještaj, a gospodari su hvalili njegovu privrženost djedovskoj predaji i ognjištu, iztičući uzto i junački ponos, dostojan plemića i koljenovića, kojim je odbio svaku milost i susretljivost sa strane državne vlasti. Nudili su mu, naime, dopust od više mjeseci, zatim novčanu pomoć i koješta još — sve prema onom, kako se je to po gradu prepričavalo, a on je sve odbio, bacio im i službu i uzdignute glave sad ide, da prihvati svoj plug, kosu i motiku!

— Madonna, che razza d'uomo! Kakav soj ljudi! — govorili su gospari i skoro počeli blaže suditi o Ličanima uobće. Oni su svi redom bili veliki i zagriženi rodoljubi, koji su prezirali Talijane kao daleko, daleko niže od sebe, al su se u međusobnom razgovoru ipak rado služili talijanskim jezikom, jer ga je austrijska uprava nasilu zadržavala kao službeni jezik uz njemački, pa se je tako održao dugo poslije mletačke signorije na našoj obali.

Tomo je znao, što se po gradu o njemu govori, jer su mu mnogi pripoviedali, pa je o tom razgovarao sa svojom Sekom, i odlučiše, da uobće nikom ne kažu točno, kad kane otići. Kakve su naravi dubrovački mladići, nije izključena mogućnost, da njihov odlazak upotrebe kao dobar povod i izliku za izljeve svojih osjećaja negodovanja i nezadovoljstva s upravom gospodina ministra Bacha, a Tomi je bila težka i sama pomisao, da bi uslied toga on dao povod za kruti i ljuti progon mnogih dobrih mladih ljudi.

Pred Zubkovima nisu ni htjeli ni mogli tajiti, kad kane otići, jer su bili previše dobri i blizi, a da bi bilo moguće drugčije postupati, tek su ih molili, da o tom nikom ništa ne govore.

— Morate reći i gosparu Marinu — upozori Zubak Tomu. — On vam ne bi mogao nikad oprostiti, da njemu ne kažete više neg drugima. Možeš ga upozoriti, da nikom ne kazuje, al njemu moraš reći.

Seki je to bilo prilično svejedno, jer ona nije toliko poznavala ćud dubrovačkih mladih ljudi, da bi bila mogla ocieniti mogućnosti njihova oduševljenja, kao što je to predviđao Tomo, al joj je po njezinoj naravi odgovaralo, da otide u tišini i da se što manje o tom zna i govori. Najzad, i što je na tom, ako neki neznatni i nepoznati mali državni službenik ostavlja taj slavni, plemeniti i kulturni gosparski grad, da se vrati u svoj seoski najjednostavniji i najpriprostiji život?! To bi moglo biti za shvaćanje pravih gospara i trgovaca i smiešno i žalostno i bedasto, al nipošto toliko zanimljivo, da se tom događaju posveti neka veća pažnja i pripiše bilo kakvo obće značenje.

Taj je korak bio i velik i znamenit i poviestne važnosti samo za Tomu i Seku i njihovu djecu, jer za njih znači — uzkrsnuće!

Tako su se za njeg pripremali, tako su ga čekali i tako su ga na osvitu sunca i pozdravili.

Brod je odlazio u osam sati ujutro. Još prije sedam su sve Tomine stvari bile na obali. Brigu je oko prievoza i ukrcavanja preuzeo kum Zubak. On je osobno došao s kolima još u šest sati po stvari i pomogao ljudima tovariti. Na obali se je sjatila ciela povorka nosača i pomagača, koji su se jagmili, tko će što prije uhvatiti i nositi na brod. Tomo je samo gledao i po Zubkovoj se odredbi nije smio ni u što miešati.

— Sve je moja briga, a ti samo budi tu, da pripaziš i gledaš — govorio je kum Stipan i smijuljio se.

Seka je s djecom otišla u Zubkovu kuću, da tamo dočeka polazak broda. Nije joj bilo dobro. Probadalo ju je pod rebrima, a usta su joj bila neprekidno suha kao hrastova kora. Ipak se je držala junački i nekako uzpravnije neg inače. I mali je Martin prosvietlio, jer je vidio, da se događa nešto veoma veliko i važno u njegovu životu. Kikica se je vladala posve kao odrastao čovjek, a Marija je nježno i djetinjski odano grlila i k sebi privijala bracu.

— I pišite nam, kuma Seko, kad dođete kući — govorila je Manda. — Nemojte nas zaboraviti, kao da se nismo nikad ni vidili.

— Ne boj se, jadna kuma, samo da sritno stignemo kući. Pisat će Tomo — odgovarala je Seka i u mislima bila neprestano kod kuće, kraj ognjišta, kod crkve, pa onda u planini kod stana i za čas u mlinu na Obsenici, u dolinicama, na dolcima i na brežuljcima — bila je u isti čas svuda i svagdje i ujedno razgovarala s kumom Mandom i jedva čekala, da je pozove Tomo, da mora na brod, jer je već gorjela od nestrpljivosti.

Najzad je došao Tomo, da se pozdravi s kumom i da odvede Seku i djecu. Bio je zajapuren u licu, kao da je žarko ljeto, a ne prilično oštro jutro nekoliko dana poslije Josipova. Oči su mu sievale velikim razpoloženjem i zadovoljstvom, a na licu mu je pjevalo oduševljenje i zanos kao mladiću, kad stupa pred žrtvenik s odabranicom svoga srdca.

— Sve smo lipo smistili i sad moremo, moleći Boga, i mi — rekao je Seki, a zatim se obratio kumi Mandi i zahvaljivao joj se dugo i kićeno na prijateljstvu, kumstvu i pažnji, koja graniči s najvećim srodstvom.

— Liepo divaniš, al ćemo vidjeti, hoćeš li nas se sjetiti i pisati nam, kad sretno, ako Bog da, stignete kući — odgovori Manda veselo.

— Ne boj se, kuma! Pisat ću ti, čim se kod kuće naspavam — odgovori on, smijući se neobično veselo i zadovoljno. I Seka je još više oživjela i uzpravila se, gledajući njega u takom cvatu i razplamsaju.

Oprostili su se, pozdravili se i izljubili kao rođeni. Kad su stigli na obalu, pred njima su se ljudi nenadano, kao na zapovied, razdvojili i otvorili im prolaz do broda. Tomo se je malko trgao, a Seka nije ni primietila, da je to nešto osobito i baš za nju i njezina Tomu. Prije neg su stupili na most, pojavi se pred njima gospar Marin i pruži Seki veliku kitu cvieća, a Tomi nekakav zamotak i poljubi se s Tomom. To je došlo sve tako nenadano i neočekivano, da se Tomo nije mogao pravo ni snaći. Iza Marina su pristupali mnogi i znani i neznani, rukovali se i pozdravljali se i s Tomom i sa Sekom, a postrance je stajala ovelika skupina mladića, na kojima se je vidjelo, da sve brekću od izčekivanja i nestrpljivosti. Što su izčekivali nije bilo lako pogoditi, no svi su bili svezali pogled s Tominim licem i

netremice motrili sad njega, sad Seku, nastojeći, da ih imadu neprestano na oku.

Tomo je to opazio i nenapadno pazio, što će se iz tog izleći. Odmah mu je zapelo oko na gosparu Marinu, koji je stajao kraj te skupine i nešto povjerljivo razgovarao s dvojicom mladića. Očito je bilo, da spremaju nekakovo iznenađenje. Tomi je bilo žao, što to čine, no nije mogao poduzeti upravo ništa, da ih predusrete i sprieči izvedbu njihove nakane.

Približavao se je čas odlazka. Zubak je već upućivao Seku i djecu na palubu. On je poslao nekolka svoja znanca, da zauzmu zgodna mjesta, gdje će se moći smjestiti ciela obitelj, te da čekaju, dok dođu Seka i djeca.

Kad je Tomo htio stupiti na most, priđe mu njegov bivši ravnatelj gospodin Weiss, koji se je tu pred njim stvorio, kao da je pao iz oblaka, pruži mu ruku i reče:

— Zaboravili ste doći po ovu svjedočbu, pa sam vam je sam donio. Drago mi je, da mi se tako pruža zgoda, da vam se još jednom zahvalim na veoma zdušnom i savjestnom vršenju vaše službe i da vam rečem, koliko mi je žao, da tako vrstan čovjek napušta državnu službu, no gdje god vi budete, svagdje ćete dostojno zastupati ljudsko dostojanstvo, kao što ste to i ovdje učinili. Hvala vam i sretan vam put!

Gospodin Weiss je govorio povišenim glasom, te kad je izrekao prve rieči, oko njeg je nastao tajac. Svi su prisutni napeli sluh, da čuju, što on to ima reći Tomi Vrkljanu, koji u znak prosvjeda proti državnoj vlasti napušta državnu službu. Mnogi su ga razumjeli, a koji nisu razumjeli, čuli su od onih, koji su smatrali potrebnim, da poluglasno prevađaju njegove rieči. Vladao je tajac, da bi bio mogao čuti muhu na obali. Što je dalje govorio, to je među skupinom mladića vladao veći nemir. Nestrpljivo su se pogledavali, a gospar Marin je ubezumljeno pogledavao sad ovog, sad onog. On je razumio njemački i pozorno vagao svaku rieč. Kad je gospodin Weiss završio svoj kratki govor i snažno tresao Tominu desnicu, gospar Marin reče poluglasno:

— E, čast! To je pametan Švabo!

Svi su se u čudu zgledavali. To nije nitko očekivao, a Marin i njegovo družtvo nisu držali ni mogućim, jer su bili spremni na rat. Gospodin ih je Weiss razoružao bez borbe.

Marinove rieči iznenađenja i udivljenja mnogi ponoviše, a on časak pošuti, pa se ogleda oko sebe i reče posve glasno:

— Živio pametni Švabo! Živio naš Vrkljan!

Nastalo je gunđanje time, što su mnogi ponovili u pola glasa Marinove rieči, dok je ciela ona skupina oko gospara Marina jednostavno izbačena iz kolotečine i izgubila ravnotežu, tako da su se u čudu zgledali i jedan po jedan se gubili među ostalim znatiželjnicima, koji redovno pa i danas ispraćuju svaki brod.

Gospodin Weiss se je zadržao s Tomom u razgovoru tako, da su svi, koji su željeli još razgovarati s Tomom, morali to činiti u prisutnosti ravnateljevoj. Pristupio je i Marin, iako se je već bio pozdravio s Tomom.

— Želio sam vam reći — obratio se je gospodinu Weissu — kako bi štošta bilo kod nas drugačije, kad bi sva gospoda od uprave bili tako dobri poznavaoci ljudske duše, kao što ste to vi, gospodine ravnatelju.

— Veseli me vaše priznanje — odgovori Weiss vrlo ljubazno.

— Do vašeg su dolazka na obalu svi, pa i ja, vjerovali, da ste vi najveći neprijatelj našeg Vrkljana i da ga vi prognaste iz državne službe. Sad, vidite, kliču vam i pozdravljaju vas — reče Marin i pokaže rukom na brojne građane, koji su stajali oko njih i posve prijateljski slušali njihov razgovor.

— Drago mi je, što ste izpravili svoje pogrješno mišljenje — odgovori ravnatelj. — Meni je iskreno žao, što gubimo ovako čestita službenika i ponosna čovjeka!

Malo poslije je Marin uhvatio dobru priliku, da oda Tomi tajnu, da se je mladež spremala, da ga izprati klicanjem njemu i dubrovačkoj slobodi, a možda bi onda bio pao i koji poklik protiv nasilnika i absolutizma, al da ih je Weissov postupak sve smeo i pomeo im osnove.

— To mi je vrlo drago i mnogo mi je milije, što se je sve ovako razvilo — odgovorio mu je Tomo sa zadovoljnim smiješkom.

Kad je lađa krenula, oni su s obale domahivali rubčićima i kapama putnicima, a oni su im uzvraćali pozdrave. Marin je stao kraj ravnatelja Weissa s dva razloga, od kojih ni jedan nije bio posve jasno izražen i naglašen, al je bio tu. Prvi je bio, što je nekako u podsviesti osjećao, da bi

ipak koji nepromišljeniji i nagliji mladić mogao reći koju neugodnu starom gospodinu, koji se je tako mudro ponio prema Tomi. Kako on misli i osjeća, računao je Marin, nije osobito važno, a ni u kom slučaju nije važno koliko njegovo vanjsko držanje i nastupanje, koje njega i njegovu okolicu ljudski posve obvezuje. Taj je nastup gospodski, i treba mu ga vazda uzvratiti, jer se samo tako može i surađivati i voditi borba — sve prema tome, što je potrebno i što je po grad probitačnije. Drugi razlog, s kog mu se je priključio, jest taj, što je osjećao potrebu, da još s njim govori. Što bi mu baš trebao reći, a što bi želio, da mu odčita, nije bilo ni samom njemu jasno, al je svakako želio, da mu dođe malko bliže, pa će se već naći i pravi povod i pravi način i pravi izrazi.

— I tako ode naš vriedni gospodin Tome! — reče Zubak prema gosparu Marinu. — A šteta ga je. Nije trebao tako odgovoriti.

— Gospodin tako odgovara! — reče Marin povišenim glasom, gledajući gospodina Weissa posve prijateljski i nastavi njemački: — Vi, velemožni, ne razumiete, što mi govorimo, pak ću vam ja prevesti. Kažemo, da je šteta, što Vrkljan odlazi, al da pravi čovjek i gospodin može samo ovako odgovoriti, kad za svoju poštenu i odanu službu državi dobiva kaznu. Kako je Vrkljanu, tako je i cielom hrvatskom narodu. Mi smo vanredni prijatelji i drugovi, al smo strašno nepouzdani podanici i nikakove sluge. Kome mi dademo vjeru, za njega dajemo i glavu prije neg bi ga iznevjerili, al isto tako tražimo i od njega prema sebi. Stog vi morate sad nas razumjeti. Ja znam, da nas sluša tu bezbroj žbira i doušnika — govorio je on glasno i podrugljivo se ogledavao — al to mene ne smeta. Nismo mi Hrvati, pa ni mi Dubrovčani svetci, da među nama ne bi bilo i gadova i tuđih plaćenika, a ima ih i među vama, koji ste mnogo veći narod od nas. Oni sad napetih magarećih ušesa prisluškuju, što ja vama govorim, da lete denuncirati i primiti Judine srebrenjake, al to mene ništa ne smeta. Govorim vam, da poštena ušesa čuju iz poštenih usta, pa da pripovjede poštenim ljudima! Samo se tako radi, ako nam je stalo do države, do carevine i sloge među narodima. Ako nam nije do toga, onda ćemo lako: svatko k sebi. Nama je Hrvatima najlakše,

jer mi ne živimo o tuđem, a kad nam svi vrate, što nam oteše i što drže, nama će biti dosta i moći ćemo o sebi.

Ravnatelj ga je mirno slušao, ogledavajući se oko sebe, baš kao što je i Marin činio. Da li je i on pogledima tražio uhode i doušnike, il ga je zanimalo, tko se sve od građana zanima za ovaj razgovor, bilo bi težko nagađati, no svakako je otvorenih očiju promatrao okolinu i pozorno slušao svaku Marinovu rieč. Po izrazu lica i očiju vidjelo se, da mu nije neugodno, što čuje, a slušao je posve mirno i stajao kao ukopan.

— Mi želimo — nastavljao je Marin — da pošteni ljudi čuju, koliko smo mi nezadovoljni, pa za to nisu potrebne nikakove uhode. Mi to javno vičemo, pa kome bilo pravo, kome krivo. Mi otvoreno naglašujemo, da se na ovaj način ne vodi k sreći ni država ni naš narod, al vam moram pošteno reći, da bismo mi lako pregorjeli državu, kad ona sama sebi ne će dobra, al naroda ne damo. Vi to morate razumjeti.

— Posve pravo! — potvrdio je gospodin Weiss vrlo srdačno, no nije bilo jasno, da li potvrđuje same Marinove tvrdnje, il samo njegovu izjavu, da to oni moraju znati.

— Zamislite, molim vas! — reče gospar Marin veoma povišenim glasom: — Kad koji Vlah uteče iz Turske k nama, mi ga nahranimo, al pod našim krovom ni pod istim krovom s nama ne može prenoćiti, jer nikad nismo sigurni, nije li turska uhoda, a neki vaši mudraci i veliki stručnjaci u upravi i upokoravanju vjernih i odanih naroda upotrebljavaju te bezkućnike i prebege ne samo kao špione proti nama, vjernim i odanim, nego i kao stručnjake za naše prilike i pitanja! Velemožni! — reče Marin još višim glasom. — Stavite se malko u kožu onih, koji sve žrtvovaše za tu državu, pa dožive ovakav postupak! Što biste vi na to? A u takoj je koži ciela Hrvatska s obje strane Velebita, i vojna i građanska!

Oko njih dvojice se je skupila velika množina sve ozbiljnih ljudi, koji su mirno slušali, što Marin govori, a mnogi su odobravali kimanjem glave il kratkim uzvicima. Vidjelo se je, da stariji razumiju i jezik i predmet o kom se radi, dok su mlađi slušali i očito živjeli u svom uvjerenju i razpoloženju, da treba tome strancu odčitati dobru lekciju. Oni su vjerovali, da to gospar Marin čini u podpunoj i savršenoj

mjeri, pa su se zadovoljno smijuljili i svaki jači Marinov pokret ruku ili glasa popratili uzvicima odobravanja. Slika je bila kao na pozornici, kad zbor prati glavne osobe samo kretnjama, prikazujući se obćinstvu kao da govori.

Lađa je polagano izlazila iz luke i mirnim morem klizila kao saone po sniegu. Tako se je činilo Seki, koja je sjela na zaklonjeno mjesto, privila Martina na krilo, držeći Katu na lievoj ruci, a pogled prikovala na obalu. Curice su se pribile uz nju, jedna s jedne, a druga s druge strane tako, da je bila okićena djecom kao grozd jagodama rumenoga grožđa. Samo — Martinovo lišce doista ne odgovara poredbi, jer je bilo bliedo i mršavo, kao da je izvađen iz groba. U Sekinoj je duši vijorila bura osjećaja i čuvstava neobičnom žestinom. Kad je jutros izlazila iz kućice, u kojoj je provela nekoliko dugih i težkih godina, osjetila je olakšanje, ali ujedno i neku tihu, prigušenu bol i žaljenje, kao da joj je težko napuštati to mjesto, koje je bilo svjedokom tolikih njezinih muka, bolova i razočaranja. Kod Zubkovih je taj osjećaj postao još jači, i obuzela ju je upravo tjeskoba zbog razstanka, kao da ga nije željela i jedva čekala, a kad se je opraštala s kumom Mandom, obje su proplakale. To je kod žena prilično razumljiva pojava, pa da i nisu bile onako dobre međusobno, kao što su njih dvie doista bile. Na obali se je vrlo lako razstajala sa svima, koji su joj pružali ruku i željeli joj sretan put, jer su to bili sve, manje — više, nepoznati i veoma malo poznati ljudi i žene. Tu je jedva čekala, da izmakne toj gunguli i zamakne na brod. Sad je tu sjedila na mjestu, koje joj je kum Stipan osigurao svojom mudrolijom. Dok je još brod stajao, pa i dok su odvezivali užeta i kad je počeo neopazice kliziti iz luke, ona je svladavala svoj nemir i naoko mirno promatrala množtvo na obali. Kako su napuštali luku, tako je u njoj nastalo talasanje osjećaja, utroba se uzbibala, u grlu je počeli škakljati jecaji i nenadano su joj se oči zamračile suzama, a usta izpunila plača i uzdisaja.

Tomo je stajao podalje od nje i pogled prikovao na obalu, uzvraćajući pozdrave, mahanjem kape. U jednom času baci pogled na Seku i djecu i opazi da plače, pa joj nenapadno i polako priđe, stane kraj nje, nagne se i pomiluje Katu po obrazu. Mala se je smijala i veselo ga promatrala, dok je Seka pognula glavu i kradom brisala suze, da

ih Tomo ne opazi. On nije razumio, da ona želi prikriti svoje razpoloženje, pa joj reče veoma toplo i srdačno:

— Sad barem moreš biti vesela, mala moja! Zašto plačeš?

— Uprav od veselja — odgovori ona jednostavno i takim glasom, da joj je doista morao vjerovati, da plače od veselja, što ide kući. — Ne ljuti se, al mi je tako došlo milo, što se vraćamo....

Tomo je sjeo kraj nje i malu Mariju prigrlio k sebi na krilo.

— Tako — rekao je on kao za sebe — sad ćemo, ako Bog da, jope na naše ognjište.... I u naše dočiće....

— Vala mome Svemogućem — poprati Seka Tomine rieči i osuši oči. — Nek smo i to prošli, al neka nas sad na putu kući....

— Da ti pravo rečem: morali smo ovo proći — prihvati Tomo. — Da nisam osta u svitu, da nisam sve ovo proživije i vidije, ja bi uvano bije najnesritniji čovik na svitu. Ovako smo prošli, što mi je srdce vuklo, i sad: vala Svemogućem!

— Est to. Kako j', da je, meni nije ža, da bi ti pridbacivala. Nije niko kriv, što svak mora svojim putom, pa kud bilo da bilo. Tako j' to — govorila je Seka sve mirnije i mirnije, prikupljajući djecu oko sebe, iako su se sva oko nje savila što njezinom što svojom voljom. Martin je bio neobično miran za njegove godine, no posve onako, kao što se je umirio poslije one nesreće. More nije na njeg nimalo djelovalo, baš kao što je i gužvu i gungulu u luci proživio posve mirno i kao da ništa ni ne opaža. Stupao je kraj majke, držeći se za ruku, koju mu je Seka pružila, dok ga nije uzeo Tomo u naramak i nosio ga, jer se je pobojao, da bi ga tko mogao nespretno gurnuti u leđa i prouzročiti mu bez potrebe velike bolove. Na lađi je ostao isto tako miran i bez ikakova zanimanja za ono, što se je oko njega odigravalo. Kad ga je Seka privila na krilo, on je spokojno zatvorio svoje velike oči i pritajio se, kao da spava. Uistinu nije spavao, al mu je godilo, da tako kunja i miruje. Jednu je ručicu smotao pod glavu na majčinu krilu, a drugom je primio Katinu nožicu, koja je u velikom povoju sizala do njega.

Seka se je držala posve starih običaja, pa je diete povijala kao što se to čini kod nje, kod kuće: od glave do pete bi ga umotala dugim povojem ne izpustivši ni ruku, tako da

je diete bilo posve slično egipatskoj mumiji. Šjora Luca je malko uzdrmala Sekino vjerovanje, da je to tako potrebno, jer da bi inače diete imalo krive ruke i noge, pa je gdjekad povoj lakše stegla, gdjekad ostavila ozdol slobodne nožice, tako da je diete moglo njima gibati po miloj volji. Tako je Kata bila i danas povijena, jer se Seka nije sjetila, da bi joj na moru moglo biti i hladno. Martin je prokopao pokrivače, kojima je diete bilo uvijeno i tako došao do nožice, pa se njom zabavljao.

Čim su izišli iz luke, osjetili su, da more nije mirno. Tomo je prosudio mogućnosti, priupitao mornare, što očekuju, i odmah spremio Seku i djecu na sigurnije mjesto, gdje su u svakom slučaju sklonjeni i od vode i od udaraca vjetra. U zatvorenim prostorijama nije bilo doduše tako ugodno i zračno kao na palubi, al je svakako bilo pametnije, da se zavremena smjeste, gdje će moći dočekati svako nevrieme i provesti ga s najmanje neprilika i neugodnosti.

Kad su izišli na otvoreno more, lađa je počela veoma nemirno plesati i propinjati se u ljutoj borbi s nabujalim valovima.

— Nije ovo ništa. Ne će biti zla! — govorio je neki mornar, promatrajući putnike, kako mienjaju boju u licu, a neki se već i previjaju, izvrćući oči i gledajući, gdje bi se sklonili i sakrili pred drugima.

Tomini su svi prilično dobro i lako snosili udarce vjetra i kovitlanje lađe, jer su poslušali njega, da legnu i posve se prepuste ljuljanju. On je još u vojsci, kad je služio prvi put, čuo, da je u ovakom slučaju najbolje leći i pustiti, da se ciela utroba giblje točno kao i lađa, pa da se onda ne treba ništa bojati. Pokazalo se, da je ta nauka dobra, i svi su se dobro držali.

U Zadru su ih na obali dočekali Joso i Pere strica Dane. Seka je i opet zaplakala od ganuća i sreće, kad ih je ugledala, a i Tomi su se orosile oči od sreće i zadovoljstva. Nešto poslije doletio je na pristanište i Šime, da ih i on pozdravi već na obali. On je odmah sve uredio za izkrcavanje stvari i ujedno je dao dotjerati oboja Kresojića kola na pristanište, da odmah u njih tovare stvari i tako prištede dvostruk posao prenašanja i pretovarivanja.

IZ KNJIŽNICE
DR. KARLA BOŠNJAKA

— To ti i brez mene gospodariš mojim kolima! — reče Joso, smijući se, kad je vidio, da poslužnici dotjeraše kola i konje.

— Ja sam mam zna, da to mora ovako biti, al nisam tĭje govoriti tebi i Peri, jer sam zna, da bi se ucrvali, kad bi morali paziti na konje i ne bi mogli prid lađu — govorio je Šime. — Stog sam odredije, a da tebe nisam ni pita.

Joso se je samo smijao i zadovoljno promatrao brata i nevjestu, bacajući svaki čas pogled na malu Katu, dok je Martina kradom lovio očima. Već je znao, jer je Tomo pisao kući, da se je s njim dogodila nesreća, al nije ni slutio, da tako loše izgleda.

— Vala Svemogućem, da vas jope vidim! — govorio je Joso veselo.

— Uprav i ja tako mislim! — odgovara Tomo. I on se smijulji, no njegove su oči mokre i pogled mutan. Uzrujan je i sve treperi od nekog velikog nemira, koji ga je obuzimao još na moru, čim su se približavali Zadru, a mornari upozorili na Velebitove vrhunce. Tomi se je učinilo, da je ugledao otvorena nebesa, iako mu ti vrhunci sami sobom nisu još ništa govorili, jer ih nije ni prepoznao, dok mu nije rečeno. Ipak — čim je znao, da je to Velebit, s tih je vrhova postrujila u njega nova snaga, nova vjera i neopisiva čežnja, da što prije pane na svoju rođenu zemlju, da se nadiše njezina mirisa i naužije njezine snage, koja struji iz nje na sve strane.

— Este li svi živi i zdravi? — upitala je Seka.

— Ništa nova, što vi ne bi već znali — odgovorio je Joso. — Svima j' drago, što se vraćate, vala Bogu. Uprav svima, da znate! — naglašavao je on veoma zadovoljno i povišenim glasom. — Nije da bi kogod bije volije, da se ne vratite, man čim su čuli vaše pismo, da bi nikud priko svita, svi su skočili ka edan i počeli vikati: »Nikud, man k svojoj kući!« Očiju mi moji, tako su svi skočili i nisu dali ni čuti, da bi išli dalje kud u svit.

— Est, est! — potvrđivao je Pero Dane kovača. — Svima nam je drago, što se vraćate.

— A da j' mene posluša Tome, ne bi bije ni iša doli! — reče Šime. — Kad je putova doli, ja sam ga tije poslati priko Velebita kući.

— To j' istina! — potvrdi Tome Šimine rieči. — Bolje, da te nisam posluša. Ne bi bije zna, što sad znam, i sve bi

mislije, da sam pogrišije. Sad znam, kako j' uno, a znam, kako j' ovo, pa sam zadovoljan.

— Est i tako! — dopušta Šime. — Čovik ne viruje, dok sam ne dobije po glavi, a konj ne zna, kako j' dobro sino, dok ne počme izvlačiti slamu iz svog samara.

Čim su se putnici izkrcali, mornari su se latili posla, da iztovaruju robu. Šime je sve udešavao, da Tomine stvari ne budu dugo čekale na red, a međutim je odpremio Seku i djecu kući. Otišao je s njima i Tomo, da povede djecu, no on se je sa Šimom opet povratio na obalu.

Seka je istom sad osjetila, kako je mrtva od umora, a i djeca su uprav popadala na krevete i pospala kao zaklana. Kad su ljudi došli i dovezli stvari u dvorište, nisu našli na nogama ni Seku ni i jedno diete.

— Nek se odmaraju — rekla je Šimina gospođa, koja je iz svog rođenog izkustva znala, što znači putovati morem, kad je uzburkano. I ona je to težko podnosila, pa je razumjela svakog, kome se je pružila sreća, da takim morem putuje. Seka ju je doduše uvjeravala, kako joj nije bilo težko, a za dokaz je posve opravdano navađala, da joj uobće nije bilo mučno cielim putom, no ipak je rado prihvatila ponudu, da odmah legne u krevet i da se pošteno odmori. I djeca su bila izcrpljena i ubijena, blieda i upalih očiju kao u najtežoj vrućici. Napose je Martin bio kao izcieđen limun: žut i blied i prten kao rubena repica.

Bilo je rano poslije podne, kad su stigli. Šime je svjetovao, da tu ostanu kod njega još sutra cieli dan, da se Seka i djeca valjano odmore, dok je u Tomi sve gorilo, da čim prije zavagne preko Velebita u svoje kotlinice i brežuljke.

— Nikud nam se ne žuri — tumačio je Joso. — Kod nas je još snig do kolina, pa se ne more ništa raditi man u kući i planini, a ako j' u nas posla i u Boga j' dana! Dospit ćemo još na sve.

— Ja bi volije, da sutra poranimo, pa moleći Boga s noge na nogu u Obrovac na konak. Tamo ćemo jope upočiniti i unda prikosutra, na Blagovist, ako Bog da, priko Velebita — tumačio je Tomo. — Da vam pošteno velim, ja bi baš tije na Blagovist prići....

— Bilo sritno i blagoslovljeno, al bi pametnije bilo, da se tu dobro odmorite i naspavate, pa unda na put — odvraćao je Šime. — Lako j' za vas mužkilje, pa i Seka more, al je s dicom muka.

— Dici ćemo načiniti u kolim, da mogu ležati — odgovori Tomo — pa će im biti lipo, a pokrit ćemo i' biljcim, pa će im biti ka u pećici toplo.

— Meni je pravo, kako god ti rečeš — javi se Joso — al bi mogli pitati i nešu, da čujemo, što će una reći. Najzad, una j' gazdarica dici i una najbolje zna, što moremo, što ne moremo s dicom.

Seka se je probudila i ustala u prvi sumrak, dok su djeca i dalje spavala. Nije ih htjela buditi, osim što se je mala Kata sama javila, jer je bilo došlo njezino redovno vrieme hranjenja.

Kod večere su održali veliko vieće i najzad zaključili, da će ipak sutra ujutro krenuti. I Seka i Tomo su izgarali od želje, da se čim prije miču i primiču svom ognjištu, i pod teretom te želje i tih osjećaja nisu se bojali nikakvih većih napora. Sve im se činilo maleno i neznatno napram užitku i zadovoljstvu, da će ubrzo ugledati svoj otčinski krov, svoju dragu malu Obsenicu i svoje njive i pašnjake, na kojima poznadu svaki grm i svaku travku, a iznad svega i prije svega im zastajao dah u grlu na samu pomisao, da će s vrha Velebita ugledati toranj svog svetog Roka, s kog ih je svako jutro, podne i večer pozivao poznati glas dragog zvona kao glas Božji, da se sjete svojih živih i mrtvih i da ne zaborave, da je osim ovog svieta tu i onaj drugi, koji je mnogo važniji, jer je vječan i jer ćemo se tamo svi jednom naći i trajno ćemo gledati svoje zloće il svoja dobra djela....

Tamo, tamo, čim prije i čim brže....

Ne, ne. Ne ćemo tu štentati, man sutra zorom, moleći Boga, na put — zaključio je Tomo razpravu i umovanje. — Ne će dici ništa biti.

— I ja mislim — odobri i Seka Tomine rieči. — Što je njijovo, tom ne utekoše, pa da i' zatvorimo u bocu. Ne će dici, ako Bog da, ništa biti.

Joso nije skidao pogleda sa Sekina lica. Tomo je doduše pisao, da se ona baš ne osjeća kao kod kuće, znali su i za nesreću s prvim djetetom, no ipak nisu mislili, da je tako zlo s njom, kako je to sad Joso opažao na njezinu licu i na njezinim očima. Činilo mu se, da ga gleda iz neke neobično velike daljine iz mraka, koji je neproziran, al ipak osjećaš, da je stravično dubok, pa osjećaš i vidiš, da taj

pogled dolazi iz velike mračne daljine. Lice joj je bilo posve prteno i prozirno kao u čovjeka, koji je poslije duge i težke bolesti taj čas izdahnuo. Još vidiš tragove života, no to su samo posljednji odsjevi i posljednji tračci svietla, koje se je tog časa ugasilo za vazda.

— A ti, nešo, dobro, vala Bogu? — rekao je posve nenadano i protivno od onog, što bi je bio želio pitati. On je osjećao potrebu, da se s njom porazgovori i da je upita za zdravlje, al je vidio, da nije dobro, pa je stog bio i odlučio, da to pitanje uobće ne zapodire, kad nije potrebno, no pitanje mu je jednostavno uteklo preko usana. Istom, kad je izgovorio, što nije želio, osjeti, što učini, pa brzo nastavi: — Vidim i sam, da si, vala Bogu, zdrava, al samo malko umorna, sustala na brodu. Ja se, nisam još vozije na tom đavlu, al znam, da nije lako biti u unom toru dan i noć, pa da j' more uprav ka ulje mirno, a kamoli kad pobisni. Nije meni težko pomisliti, kako j' to, kad se more rita, jer sam se ja već vozije u kolim, pod kojim su se konji poplašili. Letili su ka vileni, a kola skakala od kamena do kamena, kun da će se razletiti u tisuću komadića, i ja u njima samo čeka, kad će me kakav udarac razniti u krpice i pečenice. Al kad ne da Bog, ko more što učiniti?! Nije mi bilo ništa, osim što sam se napije i naije stra za cili život. Nego, ne moreš ni poginiti ni ogrebsti se, kad nije došlo uno tvoje! Bože, sačuvaj. Samo, eto, po tom ja znam, kako more biti u lađi, kad se more poplaši, pa stane bisniti.

Seka ga je slušala i smijuljila se veoma srdačno i prijateljski, jer je osjećala iskrenu toplinu i ljubav na svakoj njegovoj rieči, a ona je njega i prije veoma voljela. Sad je, dopisivanjem, još više legao u njezino srdce, jer je doista bio vazda više nego brat. Nije on pomišljao na diobu zemlje i kako bi njega svakako više zapalo, kad se Tomo ne bi vratio, nego je samo kao podpun čovjek i brat sa srdcem i dušom mislio, što je za Tomu i djecu bolje, i prema tome je svjetovao i tražio i skoro nalagao. Tim je svojim srdačnim i poštenim načinom za vazda predobio odnosno učvrstio njezinu ljubav, koju je za njega gojila već i od prije. Sad je taj osjećaj dobio još jači, razumniji, osnovaniji i posve određen temelj. Kao što se je prije upirao na samu osjećajnost, tako se je sada smjelo osovio na činjenice, koje su ga obrazlagale i osvjetljivale ga čarobnim svietlom samozataje,

požrtvovnosti i nesebične ljubavi prema otčinskom ognjištu i rođenom soju.

— Kad je došlo vaše pismo, da ćete u Pemsku — govorio je Joso, samo da ne govori i ne priča o Sekinu zdravlju — sav je Sveti Rok skočije, da ne smite i da vam moramo mam pisati, da se vraćate svojoj kući.

— Ne bi ni meni bilo drago, da j' Tome tije tamo ići — reče Seka.

— Ne daj, Bože! — uzklikne Joso.

— I ja sam mam reka, da bi bilo bolje, da skočite u more, neg da iđete tamo priko svita! — javio se i Pere Danin. — Koji znadu, vele, da tamo ni nije ružno, al ko bi tamo, dok je tu naše zemlje i kuće!?

— Svagdi je lipo, di čovik oće da živi — reče Tome. — Ja bi bije i tamo lipo, da me j' srdce vuklo, al mi je ovako milije. Nego, da vam pravo i pošteno kažem, ja sam moga moliti svog ravnatelja, pa bi un bije uperije, da ni ne budem primišten tako daleko, man da ostanem tu u našoj zemlji, al kad ste vi od kuće unako zaintačili, da se vratimo kući, unda sam sve pušta.

— Jer bi ti, molim te, molije goreg od sebe?! — upita Joso povišenim glasom. — Lipo bi te ozga pogleda naš vridni ćakan Kresina, da te j' vidije, kako si sagnije pleći i molije, da ti se smiluju! Reka' bi: »Vide, vide soja i čovika!« i u grobu bi se okrenije, da ne gleda što se tu radi.

— E, bi un! — potvrdi Šime.

— Ja bi se kladije, da bi ga našli, kako potrbuške leži, da se je Tome tako vlada, pa da unda iđemo viditi, što naš ćakan na to veli — tumačio je Joso i zadovoljno se smijao. — A da vam pravo kažem, ne bi ti, brate, ni ja brzo oprostije. Nisam ja za kavgu pod svaku cinu, prošlo j' i mene to, al za obraz bi da stotinu glava i svoji i tuđi. Samo ja ne virujem, da si ti bije odlučije, da iđeš u Pemsku. Kako se uno zove uno misto?!

— Leitmeritz — odgovori Tomo.

— E, e. Ne virujem ja, da si ti ozbiljno mislije ići — ponovi Joso.

— Kako ne bi mislije ići, kad sam službenik, a primišten?! — odgovori Tomo posve mirno i ozbiljno.

Pere je ustao prije dana i nahranio oba para konja, namjestio u kolima sjedala i posebno uredio i nastro sienom, gdje će djeca moći spavati.

Iza njega je prvi sišao u dvorište i došao u staju Tomo. Nije mogao dulje spavati, a zanimali su ga konji, jer sinoć nije ni dospio da ih pošteno vidi. Opazio je samo to, da ih ne pozna.

— Lipo blago — rekao je, milujući ih.

— I mirni ka janjci — odgovori Pere, trljajući neumorno češagijom po plećima jednog konja.

— Esu li već dugo u nas?

— Ova dva dvi godine, a una dva četiri godine. Kod nas su se oni okotili, a ove j' stric Perjas zaminije. Imamo još četiri kod kuće — tumačio je Pere veoma rado i potanko.

U prvo praskozorje ustade i Seka. Nije bila ni izspavana ni odmorena, jer je cielu noć sanjala o kući, o blagu, o djeci, i gonala se s vukovima, kojih nije vidjela, al je znala, da su tu i da ugrožavaju i nju i djecu. Napose su navaljivali na malu Katu. Navaljivali su u strahovitom naletu, zrak se je lomio od huke i buke, zemlja se je tresla pod udarcima njihova naleta, nebesa su podrhtavala od sile, koja ih je uznemirivala, a Seka se nadvila nad svoju djecu, zakrilila ih svojim tielom i nije ih dala. Najzad se je nešto dogodilo s malom Katom. Nisu je vukovi odnieli, Seka ih nije ni vidjela, al su joj ipak nešto učinili, nanieli su joj nekakvo veliko zlo i nesreću. Seki nije bilo nikako moguće da zaštiti i spasi svoje diete, jer je neprijateljsku vučiju navalu samo čula i osjećala, al vidjela nije upravo ništa.

Probudila se je sva iztrgana i slomljena. Prekrstila se i pomolila se Bogu, a tad se spremila za put. Poslije dugog vremena, danas je opet obukla svoje graničarsko odielo.

— Oho! — uzkliknuo je Tomo, kad je stupio u sobu i vidio je tako obučenu. — Mala moja! To j' uprav lipo, da si to uzela na se.

Ona nije odgovorila ništa, jer je osjećala, da bi bila zaplakala, samo da je jednu rieč progovorila. Suze su joj same klizile niz obraze, a ona ih je obrisala i popratila laganim smieškom. Poslije prvog vala uzbuđenja, reče:

— Već sam edva dočekala, da se mogu jope ovako obući.

— Eto, s Božjim blagoslovom, da bude sritno! — odgovori Tomo.

— Kako bilo, da bilo, ovako mora biti! — reče ona posve odlučno.

Kikica se nije sama probudila, al čim su je zovnuli, odmah je otvorila oči i ustala. S Marijom je išlo nešto teže. Ona se nije mogla snaći, nije znala, gdje je, a kad se je sjetila, da su doputovali lađom u Zadar, nasmiešila se je, protrljala objeručke oči i ustala. Martin je još i kod doručka bio u polusnu, pa ga je Seka odmah položila na sieno u kolima i dobro ga pokrila, da spava dalje. On je takvo rješenje prihvatio vrlo rado i zaspao kao kladica, čim se je zgrijao pod pokrivačima.

Jutro je bilo svježe i prilično oštro. Ne bi se smjelo reći, da je bila zima, al ni toplo nije bilo. Krenuli su odmah poslije granuća sunca. U prvim su kolima sjedili Joso i Seka, među njima Marija, Kata Seki na krilu, a iza njih među stvarima na sienu Martin. U drugim su kolima bili Pere i Tomo, a među njima Kikica. Vozovi su bili prilično težki, jer je bilo natovareno sve ono, što su Seka i Tomo dovezli u Dubrovnik i sve, što su nakupovali kroz nekolko dugih godina. Seka nije htjela ništa ostaviti ni prodati, jer je znala, da će joj kod kuće dobro poslužiti. Stog je Tomo i pisao stricu Perjasu, da pošalje pred njih dvoja kola. Na jedna ne bi bili mogli nikako natovariti.

Konji su išli polako, s noge na nogu, ne toliko, što bi im bilo težko, koliko radi običaja: njima je već u krvi, da se ne žure, jer je staro kirijaško pravilo, da najdalje dođe onaj, koji pusti konjima, da oni sami određuju i brzinu i duljinu koraka. Tako rade svi dobri gospodari, jer im je do blaga baš koliko i do sebe samih, pa paze, da ne gone bez velike potrebe ni brzo ni daleko bez upočitka. Konji se nauče na svoj stalni korak i drže ga se vrlo vjerno i dosljedno. Ako gazda na njih vikne il ih i dohvati bičem, oni omahnu glavama, malko trznu, napnu lance i konope, pa opet — kao i prije istim mjerilom, posve istom brzinom.

— A kod kuće sve po starom? — upitao je Tomo, kad su izišli iz grada i hvatali se vrleti između Zadra i Arbanasa.

— Znaš, kako j'! — odgovori Pere. — Kad bolje, kad gore, al sve jope po starom i po starinsku.

— Stric Perjas dobro?

— Znaš ti njega! Un vaik dobro i dobre volje.

— I strina Barica?!

— E, i una, i una dobro. Ije, Bećar, ne lini se!

— Što ti se čini, striče Pere, e l' ova tvoja sinovka naresla?! — reče Tome poslije kraće stanke, ko u šali, ogrlivši Kikicu i pokazujući na nju veselim pogledom.

— Naresla, naresla bome, čemu kraja nije! — potvrđuje Pere. — I viruj mi, ne bi je pozna, da je samu sritem. Prava vrajlica!

— Ja nisam vrajlica, striče Pere! — odgovori mala veoma smiono i odlučno. — Ne rugaj se ti sa mnom.

— Unda si prava Kikica!

— Tako more biti! — odgovori ona i nasmieši se.

— Uprav su nji obe lipo naresle.

— Esu nji dvi, al mi je Martin slabo — reče Tomo veoma tiho i uzdrhtanim glasom, po kom se je odmah vidjelo, kako mu je težko i spominjati tu nesreću, a nije opet mogao šutjeti, kad je znao, da će ga svi o tom pitati. — Pâ je s velikog kamena i unesrićije se. Nosili smo ga k veličarima, al sve brez koristi. Veličari il što znadu il ne znadu, al njemu nisu znali pomoći i sve se bojim, da će biti sve gore i gore, jer je tako okrenilo.

— More Bog dati, da ni ne bude zla.

— Ha, moj Pere! Svemogući more sve, al Un, slava Mu i vala, ne čini svaki dan čudesa. Kad kamen zavaljaš niz Dolinu, un ode u provaliju. Nema se di ustaviti. Tako i to.

Pred Zemunikom je Joso ustavio i sišao s kola. Ustavio je i Pere, pa i njih dva siđu i otidu do prednjih kola, da vide Seku i djecu. I Kikica je sišla, jer nije mogla izdržati, da ne vidi Katu.

— Ustavije sam — reče Joso — da konji malko odahnu.

— E l' ti lipo, nešo? — upita Pere Seku.

Ona mu odgovori laganim smieškom, koji je bio i tugaljiv i malko bolan, vjerojatno kao vjerno ogledalo njezinog tjelesnog stanja. Tielo joj je sve treperilo od slabine, kao da je u groznici, dok je duh bio vedar i razpjevan, koliko su mu to dopuštale tjelesne mogućnosti.

— Dobro mi je, dobro — reče ona dosta krepko. — A kako vas dva i Kikica?

— Mi lipo. Kikica j' već prava divojka, Bog je poživije! — govorio je Pere veselo. — Bome se je i Marija već razresla!

— Ja samo gledam tu dicu — govorio je Joso — i ne mogu se dosta načuditi, kolko su se razresla, Bog i' poživije.

Nije da su krupna, jer nisu taka, man su, eto, kako bi reka: već velika i ljudevna i tako.... Kikica j' ka pravi čovik već. I u obražčićim su, vala Bogu, svitla i vedra.

— Samo Martin, žalostna ti sam za njim — reče Seka, al ne dovrši misli. On je spavao u sienu i nije se ni micao.

— Znaš, nešo, kako j'? — reče Joso povišenim glasom. — Priko Božije se ne more! Što nas god stigne, s Božije j' strane, a što j' od Njega, slava Mu i vala, moremo li reći, da ne valja?! Moremo reći, da nam nije za volju, da nam nije lako i tako, al ništa drugo. A i znamo li mi, što je rad česa dato? — govorio je Joso i vadio iz torbe bocu s rakijom i ponudio Seki, da nagne.

— Ne, ne, Dragi! — odbila je ona. — Ne ću rakije, i škodi mi.

— Unda oćeš ti, Tome?

— Ja mogu za nas oboje.

— I za nas dvi, Omo! — reče Kikica.

— Za koje dvi? — upita Pere.

— Za me i za Mariju?

— A za Katu?

— Za nju ću ja potegnuti! — reče Joso kroz puna usta smieha.

— A ja za sinovca Martina! — prihvati Pere. — Sve mi se čini, da Joso gleda, kako bi njemu ostalo što više, pa moramo prikupljati družtvo.

— I ja se bojim — složi se s njim Tomo i dobrano potegne iz boce.

Joso je izvadio iz torbe kuhan svinjski but, odrezao od njeg velik komad i pružio Kikici, govoreći:

— Vi mali morete i morate, a mi veliki, ako ćemo, ako ne ćemo!

— Ne će ni nas Bog, ako malko zagrizemo — prihvati Pere.

Stajali su desetak časaka, pa krenuli dalje. Kroz Zemunik su prošli bez zaustavljanja i stali istom negdje na pola puta do Smilčića.

— Nemojmo dugo stajati, ozebst će nam blago — rekao je Tomo Josi, kad je došao do njeg. Zrak je bio dosta oštar.

— Nek samo konji malko dănu — odgovori Joso. — A i ti bi, nešo, sad mogla malko izaći iz kola, da pružiš noge.

Ona odmahne glavom, da ne će, pokazujući na malu Katu, koja je spavala na majčinim rukama. Martin se je probudio i unezvjereno se ogledavao oko sebe, izvirujući izpod pokrivača.

— Ti i jope ne znaš, di smo! — reče mu Kikica. Mali se je u neprilici smijuljio i trljao snene oči.

— Što te briga, di si! — reče Joso. — Evo tebi komad kruva i pršuta, pa ti lipo ljupaj, a nek se drugi brinu, di smo. E l' nu, da j' ovako?!

Mali se je složio s tim stričevim mišljenjem i rado primio kruh i meso, pa se marljivo prihvatio posla. Nudio je i ostalom družtvu, no sad su svi odbili, računajući, da više nije daleko do ručka, koji će zateći u Smilčiću.

Tamo su stigli nekako sat pred podne. Joso je imao stalno svoje svratište, u koje se je vazda svraćao i on i svi prije njega iz Kresojića kuće. To već tako prelazi predajom. Konje su pokrili, a oni su svi ušli u toplu sobu. Joso je naručivao, jer je smatrao, da je on domaćin, kad je cieli posao prievoza na njegovoj brizi.

— Ti, nešo, zapovidaj, a ja ću naručivati! — rekao je, šaleći se. Izbor nije bio velik, jer je sve udešeno prema prilikama i prometu. Iz torbe nisu vadili ništa, jer to pošten čovjek ne čini u poštenoj gostioni, u koju se češće svraća i u kojoj ga vazda pošteno podvore. Zbog takog postupka je u svako doba i dana i noći dobro došao, i sve mu je, što je u kući, otvoreno i na razpolaganju. Žurili su se, da dugo tu ne stoje, jer je do Obrovca još daleko.

Sliedeće su odmaralište načinili u Karinu, jer je to potrebno radi konja i jer Joso nije mogao mimoići svoju stalnu birtiju. Da bi on i htio proći, ne bi htjeli konji: oni bi sami svrnuli pred dvorište, gdje redovno stoje, i stali. I tu su nešto opet jeli, jer i to mora biti. Inače bi uvriedili birtaša i zamjerili mu se, a Bog zna, gdje će još biti vrlo koristan. Seka nije ništa jela, uprkos Josinu i Perinu dokazivanju, da je ono u Smilčiću bio samo ručak — zapravo: doručak! — a istom ovo da je prava užina, i da se sad mora dobro najesti, jer da do noći nema više ništa.

— Pa, noć je već na pragu! — odgovori Seka, smijući se. — Samo što nije sunce upočinilo.

— E, di je to još! — odvrati Joso. — Do upočitka sunca smo mi već nad Obrovcom.

— Ako ogladnim, ima još u tvojoj torbi.

— Est i to, nešo, al je prid nami još i sutrašnji dan!

— Al je i tvoja torba, vala Bogu, duboka i široka!

— A nu! Duša valja, triba mriti, pa i istinu divaniti: naša strina Bara ne žali za putnika, a osobito nije sad žalila — pripoviedao je Joso. — Sve mi je još divanila, da nisam dosta ponije.

— I ja mislim, da nisi — reče Pere.

— Nemam ja samo pršut, bluno! — odvrati Joso. — Tu j' još i ploča slanine, da bi iz kože izašli dobri ljudski opanci, pa j' tu još i divenicâ, a imamo i sira i vareni jaja i još svašta!

— A što svašta, striče Joso? — upita Kikica, smijući se.

— Što ti god srdce zaželi!

— I tičijeg mlika?! — dobaci Marija.

— I njega za svoje male sinovke! — reče Joso veselo i pomiluje djecu redom: najprije Martina, pa Mariju i najzad Kiku, govoreći joj: — Ti si najstarija i najpametnija, pa si stog morala najdulje čekati, dok na te dođe red, da te stric pomiluje!

U prvi mrak su pali na konak u Obrovac. Kako nije bilo ni kirijaša ni drugih kakvih putnika, mogli su dobro smjestiti i konje i sebe. Tu je bilo hladnije neg u Zadru, iako je mjesto u kotlini. Hladna je struja zraka dolazila niz Zrmanju, a i vjetar je brijao veoma oštro i neugodno.

Seka je s djecom odmah poslije večere legla na počinak, a njih su se tri razpripoviedali do u kasnu noć. Tomo je nekoliko puta govorio, da idu i oni spavati, i Pere je bio već prilično umoran, no Joso se je bio razpripoviedao i razbadrio, da uobće nije ni mislio na spavanje.

— Kolko ima, da se nismo vidili?! — pitao je on povišenim glasom.

— Pa, na moj račun — govorio je Tomo — edno dobri šest godina, ako ne i više.

— Zadnji smo se put nas dva vidili u Zagrebu potlje rata na Mađare. Ja sam otiša kući, a ti si osta u službi — tumačio je Joso. — Otad ima šest godina.

— A nas dva se nismo vidili — reče Pere — man prije vašeg odlazka u rat! Odtad ima i više od šest godina!

— E, da — potvrđuje Tomo — al i jope j' to ništa, kad gledaš otvoreni očiju. Meni se čini, kun da sam juče

bije tu u Obrovcu, a Bog zna, odkad nisam već tu bije. Di je čovik obika i di je njegovo ognjište, tamo j' un vaik kod kuće, pa da j' ne znam, kako dugo, na drugom mistu. Tako j' i s ljudim. Nismo se mi dugo vidili, al je meni vindar, kun da smo se prikoluče razstali, a juče se jope sastali!

— Ti i divaniš, kun da si vaik bije kod kuće! — reče Pere.

— Est i to, a i to j' uprav čudno — potvrdi Tomo. — Kad sam s narodom, koji divani drugačije neg mi, ja mam mogu divaniti ka i uni, a kad sam jope sa svojim, unda divanim ovako, kako nas je majka naučila. Tako j' to sve u nami, a da ni sami ne znamo, što nosimo. Ja sam mislije prid nikolke godine, da moram ostati u svitu i da će mi tamo biti lipše neg kod svoje kuće, a kad tamo, braćo moja!

— Ja sam vaik divanije, da ne more biti nigdi lipše neg kod svoje kuće, di je čovik nika i obika! — reče Joso. — Stog mi je vaik bilo do Boga ža, što ti ostade u svitu, a kad ode i neša Seka, meni se učini, kun da mi niko odsiče obe ruke i ubi me žalost za vami. I nije mi išlo u glavu, kako j' mudri pokojni ćakan Kresina moga reći, da Seka more za tobom.

— E, nemoj ti u to dirati! — reče Tomo tugaljivo. — Zna j' naš vridni ćakan, kako se radi. Kad sam ja već zucnije i zametnije se glavom ka tikvom, unda nije bilo druge, man da i moja dica i žena iđu za mnom, jer ako me j' iko moga vratiti kući, to su uvano uni. Tako j' to mislije i snova pokojni ćakan i mudro j' mislije.

— Ne velju ja, da nije i tako — opravdavao je Joso svoje stanovište — al da sam ja bije na njegovu mistu, ja Seki ne bi bije da, da i una iđe za tobom!

— Morda j' ovako bilo najbolje — reče Pero — samo da i on sudjeluje u razgovoru, a inače nije imao svog mišljenja o tom pitanju.

— Kad vidimo, što se stvori iz Seke i dice, unda bi bolje bilo, da j' drugačije — odgovori Tomo, obori glavu na prsa i zamukne neko vrieme, kao da je zaniemio. I Joso i Pere su šutjeli, jer se nijedan nije usudio nešto reći o tom, budući da još nisu ni bili načistu, o čemu se zapravo radi. Da s malim Martinom nije dobro, to su razabrali, al što je bilo sa Sekom, to je još obvijeno velom tajne. — Nego, da vam pravo kažem — nastavio je Tomo oprezno i polako. —

Priko Božije se ne more. Što j' kome ostavljeno, tome ne more izmaći, pa da biži il u goru il u vodu. Ja dikad i psujem, a i zaplaka bi, al Seka j' tu jača od mene. Una vaik veli: što smo zaslužili, to imamo i to nam niko ne uze, bilo zlo, bilo dobro. Tako una to viruje i divani, pa joj je lakše nositi. A lako nije... Kad gledam unog malog, ja bi prigorije sve na svitu, da mu ne bude ništa, al što ja tu mogu?! I vodije sam ga k veličarim, ne k ednom, man k trima, i svaki veli ništo drugo, al niedan ne zna ništa, man — što Bog da! Toliko znam i ja, al sam vindar iša k njima, da i' čujem i da mi potlje ne more niko pridbaciti, da nisam pokuša sve, što j' se moglo. Eto, a sad — u Božjim je rukami, al Seka veli, da j' to gotovo i da će mali ostati grbav.

— A nu! — rekoše njih oba u jedan glas. — Priko Božije se ne more.

— Po to sam iša u svit! — reče Tomo težko, tvrdo, s priekorom samom sebi i ušuti.

— Kad bi čovik zna, što ga di čeka, ne bi često puta iša ni u crikvu! Nema tu sad razgovora i mudrovanja, kun da si po to iša! — reče Joso.

— Božija volja, pa ništa drugo! — potvrdi i Pere.

13

Seka se je probudila mnogo prije dana, sjela u krevetu, duboko uzdahnula, prekrstila se i zavapila iz dna duše:

— Svemogući naš Stvoritelju i Blažena naša Gospe, čuvajte nas i branite i današnji dan, kad nam bude najpotribnije!

Dosta je dugo molila, a onda ustala i spremila se. Poslije tog je probudila Kikicu i Mariju, pa i njih malko uredila i počešljala.

— Ja ću se sama češljati — branila se Kikica, koja je bila malko iznenađena, što je majka hoće da češlja, gdje ju je inače vazda gonila, da to mora posve sama obavljati, naglašavajući, da se treba već iz malena naučiti, da nikad i ni u kom poslu ne treba tuđe pomoći.

— Uprav me j' volja, da ti ja danas malko zagladim kosice! — odgovori joj majka veoma nježno, pomiluje ju po čelu i poljubi.

— Ništo si se danas, Seko, razmekšala — reče joj mala umiljato i poljubi je u čelo.

— Muči, smrade mali! — odgovori joj ona i nasilu se nasmije, da tako prikrije svoje pravo razpoloženje. Ona je osjećala, da se u njoj odigrava velika borba i da su joj svi živci i mišići prenapeti kao strune na guslama. Slutila je nekakav događaj, nekakvu nepriliku il nesreću — ne bi sama znala točno reći, česa se boji i što predosjeća, al je sigurna bila, da je nešto pred njom, čemu se ne da izbjeći. S tim se je osjećajem probudila, on ju je gonio, da curice mazi, tetoši i češlja, a taj je osjećaj dovela u vezu sa snom, koji ju je izmučio u Zadru.

Pere je ustao još prije Seke, dao konjima jesti, opet legao u kola i zaspao. I on i Joso su noćili u kolima, jer je to za njih bila najudobnija i najugodnija postelja, a i još je nešto bilo, što ih je gonilo, da baš to mjesto izaberu: sigurnost tovara na kolima! Jest to sve pošten sviet, i oni su tu poznati, pa na njih ni ne bi, koji ih poznadu, al tko im jamči, da ne će u mraku naletjeti koji nepoznat i odnieti im s kola, što mu se svidi?!

Krenuli su prije dana, jer su svakako željeli da stignu kući još za sunca. Ako preko Velebita ne budu imali bure, onda su sigurni, da će stići prema svojoj osnovi i želji, ako li ih ukoči nevrieme i pritisne bura, kako ona to zna gdjekad baš navrh Velebita, onda — Svemogući će im pomoći, da iznesu žive glave, a drugo, kako bude!

— Kod nas još snig? — upitala je Seka Josu.

— Do kolina — odgovori on kratko, pogledavajući u zrak na sve strane, da prosudi, kakvo će vrieme imati. Uprav su izišli iz mjesta, prešli most na Zrmanji i latili se strane. Uzbrdica je velika.

— A kako ćemo niza stranu?

— Ne boj se! Cesta j' okidana ka stolica. I mi smo svoj dija čistili, dok još nismo ni mislili, da ćete vi tako brzo ovuda. Vindar smo pošteno radili baš ka sebi. I vidi čuda: uprav je mi tribamo!

— Tako j' vaik: što god ko radi, sebi radi, pa bilo zlo, bilo dobro! — potvrdi Seka. — Ja to virujem, ka što sad tebe gledam, i zato mi je lako, i kad je jako težko.

— Vidim ja, nešo, da si ti pravi junak! — reče Joso veoma toplo i uvjerljivo. — I viruj mi, da j' nami svima drago, što si ti svrnila Tomu, da iđete kući. I Bog ti platije zato. I radi dice je bolje.

— Da ti pravo kažem, Dragi, esam ja vaik želila, da se vratimo, al ga nisam nagovarala, jer nisam tila, da mu se svaka baraba i palavorda more narugati u plovaniji il kumpaniji, da j' dobije ularom uz prsluk i iztiran iz državne službe. To ja nisam tila i bila bi š njim izdržala do Božije volje, dok bi god un tije. Kad se uno desilo sa Zekonjom i i s Tominim primištajem, ja sam uprav pomislila, da j' to prst našeg Svemogućeg i da će nas sad spasiti. I nisam se, Bogu mom vala, privarila. Tu esam molila Boga, da se vratimo, a esam i Tomi divanila, al ga i jope nisam nagovarala. Unda mi je obeća, da će poslušati, ako mu vi od kuće pišete, da se vratimo, a ja sam znala, kun da sam već s vami divanila, što ćete nam pisati i bila sam najsritnija u svom cilom viku. Kad je stiglo vaše pismo, nije mi ga marije Tome ni čitati. Ja sam znala, što u njemu pišete.

— A kako bi drugačije i moglo biti?!

— Est to, kod poštene i prave kuće i kod pravog soja ljudi. I da ti pravo kažem, Dragi: mene j' ubilo uno mrtvo dite. Nikad se to ne bi bilo moglo dogoditi kod kuće. I sam Svemogući zna, što j' to bilo. I kad je to prošlo i ova mala sritno došla na svit, unda nas udari ovo s malim Martinom! Ajme meni do moga groba za njim!

— Nemoj, jadna, tako — počeo ju je Joso tješiti, no rieč mu zape u grlu, jer nije znao, što bi joj sve mogao reći, da je utješi. I što se tu uobće može govoriti, kad gledaš pred sobom svog jedinca s prelomljenim leđima?! Tko te tu može s nečim utješiti?!

— Sve ja znam, moj Dragi, i već sam sama milijun puta sve promislila i utišila se i naplakala se i namolila se Bogu i svim svetcima, pa unda jope počela plakati i kukati i jaukati, al sve skupa ništa ne koristi, a i nije pametno. Iz te kože nikud i nikamo. Ali ludo j' bilo, što sam ja spočetka, kad se to dogodilo, sebi pribacivala, da nisam dosta na dite pazila. Da sam mu dala stotinu paziteljica i da sam ja još stotinu i prva na njeg pazila, ne bi bilo ništa drugačije.

— Ne ću ja reći, da si kriva il da nisi dosta pazila — govorio je Joso veoma oprezno, al je imao pred očima jasnu misao, koju je htio izreći na oprezan način — al ja mislim, da to i nije tako, kako ti divaniš. Dica su ka i blago, Bože, poštuj krst: ako na njeg paziš, ne će u štetu, ako li ne paziš, ode.

— Ja ne kažem, da ne treba paziti, jer će se i tako dogoditi nesrića. Divanim samo o ovom, što već vidimo. Da nije bilo zasluženo i pripušteno, ne bi se dogodilo, pa da nije niko nikad na malog pazije, a kad je zasluženo i Svemogući pripuštije, bilo bi se naisto dogodilo, pa da smo ga zatvarali u bocu i držali vaik u nidrim il na oltaru.

— Ja unda mislim, da svedno ne bi tribalo paziti, ako j' tako?!

— Ko ti kaže, da ne bi unda nastalo mnogo zla, koje bi istom potlje, Bog zna, kada, tribalo plaćati i izkupljivati?! — upita Seka posve mirno. — Ja tako mislim: izkupljivati se moraš, pa koštalo, što koštalo, al se nemoj zaduživati. Za to j' potriba, da te niko vodi za ruku i da te čuva.

Josi nije bilo jasno to njezino osjećanje i razlaganje, al je vidio, da je uslied takog mišljenja dosta junački snosila nesreću, koja ju je s malim snašla. To je svakako bio velik dobitak i sreća u nesreći, pa bilo njezino umovanje i podpuno pogrješno i neodrživo. Glavno je, da joj je pomagalo i da je nije udaljivalo, nego uprav obratno — približavalo ju je Bogu i vječnoj Pravdi.

— E l' ti ledeno? — upita Joso, osjetivši, da njega po rukama malko štiplje. — Danas je istom Blagovist, i nije se još šaliti s rukavicami.

— Dobro sam obučena i zamotana, pa mi nije ledeno — odgovori ona i posve nagonski počne zašuškavati malu Katu na krilu. Između nje i Jose je i danas sjedila Marija, dobro se zamotala i priljubila se jednom i drugom tako, da joj nije moglo puhati ni s jedne strane. Nosić joj je bio crven, kao da ga je obojila kao uzkrsno jaje, a obrazi oblíveni mladom toplom krvlju. Seka se je obazrela, da vidi, kako je mali Martin i što radi. Nije ga uobće vidjela izpod pokrivača. On je i jutros vrlo poslušno legao na sieno, pa kad su ga dobro pokrili, zaklopio je oči i zaspao, još prije nego su i iz mjesta izišli.

— Ja se uzdam u Boga, da malom to ni ne će ostati — opet se Joso povrati na taj razgovor, jer je želio čuti njezino mišljenje. To mu je bilo važno stoga, da zna u kući upozoriti, kako se moraju i djeca i odrasli vladati u tom pitanju. Vrlo je važno, da jedni drugima ne zagorčuju život svojim neopreznim il i zlobnim primjetbama, a Joso je za te male i veoma važne pojedinosti obiteljskog zadružnog života imao neobično razvijen osjećaj i vazda je na njih pazio.

— Ja se više ni ne nadam ni ne bojim, moj Dragi — odgovori Seka uzdrhtalim glasom, al smireno i odlučno. — Za mene je to, jadna ti sam i kamena za njim, već posve gotovo. Vidim ja najbolje, koja mu svaki dan po nikolko puta pogleda une siromaške pleći. Gotovo j' š njim, i tu nema pomoći.

— Tome reče, da ste pitali veličare?!

— Pitali, pitali, al ni uni ne znadu ništa.

— A morda i znadu štogod.

— Znaš Dragi, kako ti je: kad ti dobro nagnojiš, pa uzoreš i posiješ ječam i po njemu ditelinu, unda će ditelina biti il bolja il gora, već prema tome, kakav si ti majstor u obradbi i kako si pazije, al kad je oblada vilina kosa, moreš ti bi najbolji majstor i gospodar, ne ćeš je spasiti. Tako j' i s veličarim. Uni mogu pomoći, kad je sve još u redu. I poprave i pomogu i urede, al kad se što otme, unda i uni stoje i mogu se samo moliti Svemogućem, da pomore, uprav ka što se molimo i mi, koji nismo veličari i koji mam kažemo, da ne znamo ništa. Znadu oni, znadu svašta, al uprav kad su ti najpotribniji i kad bi molije Svemogućeg, da im dade pamet ne ovog man drugog svita, unda ne znadu ništa. Al nit su krivi uni, nit je kriv ko drugi. Tako j' to nami ostavije Svemogući. I sam si čuje stare ljude, kako divane: nije nami Svemogući da znati, što nije za nas, a što nam je da znati, to nije puno, al za naš mozak i prikoviš, pa se stog i razdili na mnogo strana i na mnogo glava. Nikad ne zna sve edan čovik. Bilo bi mu pritežko nositi.

— Ti divaniš, nešo, ka pop — reče Joso i nasmije se, a u glasu mu se je osjetilo, koliko on voli i cieni mudrost i vjerovanje te svoje nevjeste.

— Daaa, moj Dragi! — branila se ona. — Ja ovo ovako u sebi nađem ka slipa koka zrno, pa unda dugo, dugo u sebi

privrćem i razgledavam i kuvam i motam, dok nije sve gotovo. Unda više ni sama ne znam, kako j' to došlo u moju glavu. Al nije to moja mudrost, nit sam ja to tako smislila. A nije ni mudrost uobće, nego samo tako... Ni ja ti ne znam, kako bi to rekla?!

— Al dobro j', da tako misliš.

— To i ja mislim, da j' dobro, jer ovako sve nosim do volje Božije. I kad je i najteže, ja se zahvaljujem Svemogućem, što mi je pripušta, da tako odrađujem svoju dugovinu.

— Tako ti misliš?!

— Da ti pravo kažem: ja tako ne mislim, man mi tako dođe, pa tako u sebi osićam, i sve mi se čini, da drugačije ni ne more biti, man ovako. Sad, e l' tako dobro il nije, ja ne znam, al znam, da sam mirna, kad tako osićan. I unda se mirno pomolim Svemogućem i lakše mi je, pa da j' ne znam što. Tako i s ovim mojim malim, jadna ti sam za njim.

Sunce je već bilo odskočilo za dobro koplje, kad su izišli iz strmog korita rieke Zrmanje i hvatili se visoravni. Navrh strane je Joso ustavio konje i šalio se, da mora stati, kad su se već naputovali.

— E l' nu, da j' ovako? — upita Mariju, smijući se. — Moraju konji malko stati i danuti.

Stigli su ih Pere i Tome, pa i uni stali i izišli iz kola.

— Esi li se razbadrila, Seko? — upita Tomo veselo. Iz očiju mu je sievalo veliko zadovoljstvo i sreća čovjeka, koji je zaboravio sve potežkoće, sve neprilike i gleda pred sobom samo uspjehe i raduje se životu i budućnosti. — A ti, malo, još ne spavaš? — reče Mariji.

— Ni ne ću spavati! — odgovori ona. — Ja ću sad gledati, kud prolazimo, da zapamtim, da unda Martinu pripovidam, kad un spava.

Pred njima je bila visoravan, posuta kamenjem kao stučenim sladorom, između kog je tu i tamo sramežljivo provirivala po koja travčica, a na daleko je razsijan po koji nizki grmečić. Nigdje se oko ne zaustavlja ni na izraslu drvetu ni na komadiću ledine, dok ne dosegne velebitske obronke — tako: kod Male Bobije. Kako su stajali, sučelice im se je širio Velebitov razčlanjeni lanac, koji je sizao lievo i desno do kraja obzorja, a prema njima se dole spuštao dosta blagim kosama i obroncima.

I Tomo i Seka su pogledima gutali te drage obronke, koje oni ni ne poznaju pojedinačno, jer nisu toliko puta ovuda prolazili, da bi bili mogli pobliže upoznati svaku gromadu i svaki brieg i uvalu, no bilo im je dosta za njihovo oduševljenje, za njihovu sreću i zadovoljstvo, što su to živi dielovi onog njihovog starca Velebita, kojeg oni poznaju s druge strane i s kojim su toliko nerazdruživo srasli, da su s njim živjeli i onda, kad su bili daleko na stotine kilometara od njega.

— Esi sad sritna, mala moja? — šanuo je Tomo Seki u času, kad su se Joso i Pere bili udaljili k drugim kolima.

Ona ga je pogledala svojim blagim, tugaljivim pogledom, koji mu je govorio više neg stotine rieči, a zatim je svrnuo pogled na Velebitove visove, a u očima su joj se pokazale dvie krupne suze.

— I ja sam sritan — šane Tomo, odgovarajući na ono, što je gledao u njezinim očima. — Nek smo na ovom putu, pa što nam Svemogući da!

— Ni ne bi mogli drugačije — odgovori Seka također tiho, no ne što bi bila htjela šaptati, nego jer se je bojala, da bi morala proplakati, ako bi glasno govorila.

— I ja tako mislim — potvrdi Tomo.

— Bili bi posve propali, da smo ostali — reče ona sasvim izpod glasa. — Ja sam to vidila. I vala dragom Bogu, da nas je spasije i izvadije.

— Ozebst će nam konji — reče Tomo Josi i Peri, koji su se prikučili k njima i stajali postrance. — Morali bi ići.

— Sad mam — odgovori Joso. — Mislije sam, da bi dica mogla već sad što poisti, al Pere veli, da ćemo stati kod Meki Bunara, pa da ćemo tamo ručati.

— To j' pametnije — prihvati Tomo. — Nisu man ila, pa sad ni ne bi tila isti. E l' nu, Marija, da sad ne bi još ila?

— Bome bi! — odgovori mala i zasmije se. — Jêr me pitate?!

— Lako j' za to — odgovori Joso i odmah se maši svoje putničke torbe pa poče vaditi.

— Uprav nemoj, Dragi, još ništa rizati. Bit će bolje, da îdu malko kašnje. Nisu još uno svarila, a već bi drugo u se trpala!

— Unda dobro! — prihvati Joso. — Kad je tako, unda se moramo požuriti k Mekim Bunarim, da nam dica ne pomru od gladi!

Put se je lagano dizao, tako da si na očigled vidio, kako se uzpinje sve više i više, no uzpon je lagan, te i nema nego nekoliko manjih zavoja sve do Bobije, gdje je uzpon teži, pa i zavoj povelik. Od Mekih Bunara nastaje nagli i veliki uzpon prema Podpragu. Tu cesta ide u krasnom zamahu prema moru, ostavljajući Podprag tu pred sobom i odlazi posve nalievo, da se onda opet u jednom smjeru pruži do Podprag uz male i neznatne sporedne vijuge.

Tu je vjetar brijao dosta žestoko i hvatao je za lice.

— Ni ode se ne osića, da j' Blagovist! — rekla je Seka Josi, zavijajući malu Katu, koja se je bila uznemirila.

— Vele, da j' proliće, al se još ne osića — odgovori Joso. — S našu je stranu, kad smo mi pošli prid vas, bila još ljuta zima, a vidit ćemo danas, kako j' sad. Ja se bojim, da nije mnogo bolje, neg je bilo prid nikolka dana.

— Da j' kod nas toplije, ne bi ni ode ovako brijalo.

— I ja mislim, da ne bi. Nego, nešo, morda j' mala gladna?

— Nije ne. Vidiš, smirila se j'. Samo je i nju malko dojtilo po obrazčićim, pa se bila uznemirila.

Podprag je upočivalište pod Tulovim Gredama, gdje je država izgradila golemu sušu za kola i konje, stan za gostioničara i nekolke sobe za ljude. Nijedan lički kirijaš ne prođe, a da tu ne ustavi i ne nahrani sebe i konje, a često i noćivaju tu, već prema razporedu puta.

Tu su stigli možda jedan sat prije podne, ugnali kola i konje u sušu, pokrili konje, dali im jesti, pa i sami ušli u sobu i naručili jelo. Gostioničar nije često imao svježe hrane, al je suhom bio vazda obilno obskrbljen. Najčešće se je kod njeg jelo: na masti pečene kriške suhe svinjske butine, prelivene jajima. To inače u svietu smatraju englezkim jelom! Ne vjerujem, da su lički i dalmatinski kozari dobili taj recept iz Londona!

Bura je udarala sve jače i jače. Joso je zamišljeno vrtio glavom i pogledom pitao gostioničara, što on misli o tom vremenu.

— Ako vam se ne žuri, a sigurno vam se ne žuri, noćite ode. Gori ne će biti dobro. Znam ja, kako j' gori, kad je ovako ode.

— Ja mislim, da ne more biti velikog zla! — reče Tomo.

— I ja se nadam — dometne Seka, koja nikako nije bila u sebi spremna, da tu gubi vrieme i noćiva. Sva je gorila od nestrpljivosti, da čim prije pređe preko Halana, da ugleda svoj dragi divni kraj. — Zima j' već prošla.

— I est i nije! — odvrati gostioničar. — Kod nas je i usrid lita zima, kad svrne bura. Gori je u Kraljici sto puta gore neg tu.

Ipak su krenuli poslije upočivanja od poprilici dobra dva sata.

I tu se u velikom zamahu kreće nalievo kao i s donje strane od Mekih Bunara skoro do iste udaljenosti, da se onda zaokrene natrag više Podpraga ravno pod veličanstvene Tulove Grede. Na tom se komadu ceste bura ne osjeća jako, jer nema zamaha. Odmah više Tulovih Greda nastupa njezino pravo i podpuno carstvo, uslied česa je bilo potrebno dignuti velike zidove uz cestu, jer bi inače bura vozove pobacala u dolinu. Tu su se pomicali s noge na nogu, jer je bura udarala ravno u konje. Seka je diete posve zavila i smotala u svoje krilo tako, da uobće nije do nje mogao doprieti ni ćuh bure. Marija se je sakrila iza majke i strica tako, da su se oni jedno drugom približili i nju zaklonili iza svojih leđa. I Martina je Seka opet polegla u sieno i zatrpala tako, da on nije bio ni u najmanjoj opasnosti, da bi bura mogla do njega, osim ako bi prevrnula ciela kola il razvalila voz i razniela s njega sve predmete. Ta opasnost međutim nije prietila, jer je Joso izkusni putnik, pa je ponio dosta konopa i sve uvezao, kao da je za vječnost. Njemu se još nije desilo — inače vrlo običan slučaj! — da mu je bura odniela iz kola koju vreću il bilo kakav zamotak.

Druga su kola išla iza prvih, možda samo na pet, šest koraka, da im bura manje može naškoditi, jer se razbija o prednji voz. Pere i Tomo su se umotali, a isto i Kikica i ona je osim toga posve izčezla iza otčevih i stričevih leđa baš kao i Marija.

Bura je fijukala strahovitom žestinom i svim mogućim glasovima najvećih crkvenih orgulja. Kad bi se mogla naći snaga, koja bi hvatala te zvukove, i glasbalo, u koje bi ih zatvarala i onda skladno dalje izvodila, stvorila bi najčudesnije glasbeno djelo, koje je sviet ikad čuo.

Seka je zabila lice preko Kate u svoje krilo, da tako zaštiti i sebe i diete, i slušala — zavijanje vukova iz svog

sna predprošle noći. To je sve ona već čula baš tako, kako sluša sada, samo je u snu to bilo vučje zavijanje, a sad je bjesomučna pjesma svemira, zraka i njegovih neobuzdanih struja.

Napredovali su nevjerojatno sporo, te se činilo, da idu korak napred a dva natrag, no ipak su napredovali i pomicali se redom uz zid u ljutoj borbi i opiranju navalama pobješnjelog zraka. Joso je držao napete uzde, samo da za svaki slučaj može pomoći konjima, da se odhrvu i otmu, ako bi ih bura zaniela s ceste, a inače su oni sami išli mudro i oprezno kao najrazboritija stvorenja, i sigurno je, da je izkusan konj mnogo oprezniji i pametniji u ovakim zgodama od najpažljivijeg čovjeka. Konj ima zdraviji i jači nagon samoobrane od čovjeka, jer ne mudruje, nego uzimlje činjenice u pravoj slici i boji i primjenjuje ih sebi na korist, ako li su opasne, odbija ih i brani se od njih najvećim naporom i odlučnošću. A on pamti nevjerojatno točno, što jednom doživi na nekom putu, i kud jednom prođe, budi podpuno miran — pogodit će poslije dugog niza godina istim putom, kao da je svaki dan prolazio tuda. Napose zapamti, gdje je stajao i jeo, ali i gdje mu se je desila kakova neprilika.

Josini su konji savršeno poznavali ove klance jadikovce, pa su se prema tome i vladali.

Sretno su prošli najopasnija mjesta, idući skoro neprekidno ravno u buru. Seka je cielo vrieme šutjela kao mrtvac, mala Marija isto, a Joso je tu i tamo podviknuo na konje samo radi običaja i da konji čuju, da su živi i oni na kolima. Tako je to u krvi kirijašima, da zadržavaju vezu sa svojim blagom i u najtežim časovima, a i konji su naučeni, pa kad dugo ne čuju glas iza sebe, počnu se obazirati kao da pitaju, da li je još tko živ u kolima.

Prošli su bez neprilika i Kraljičina Vrata, veoma pogibeljno mjesto, gdje su mnogi vozovi razvaljeni i razbacani, a i ljudskih je žrtava već vidjelo ovo golo kamenje.

— Već je davno ne pamtim ovake — rekao je Joso poslije duge, grobne šutnje.

Seka je razabrala njegov glas, al nije razumjela, što je rekao, a pitati ga nije htjela nit je smogla toliko snage i odlučnosti, pa je i dalje šutjela. Studen je prodirala kroz svaku i najmanju pukotinicu između komada odiela i po-

krivača i rezala kao najoštriji noževi. Kao odgovor na Josine rieči, Seka se još više nadvije nad diete, da ga zaštiti. Srećom je mala bila mirna, kao da i sama razumije, da nije vrieme ni za šale ni za neozbiljne izpade. Ni Martin se nije javljao. To je i odgovaralo njegovu razpoloženju: nikom na putu i nikog ne smetati, zabaviti se sam sa sobom i svojim mislima!

— Sad smo, vala Bogu, već na konju! — rekao je Joso povišenim glasom, kad su se primicali zavoju više Zubkovih Dočića. To su mali vrtlići u kamenom moru, koje su Zubci i Nekići ograđivali, dok ih nisu spasili od bure i naglih kiša i sačuvali u njima nešto zemlje, pa sad sade krumpire, gdjekoje godine posiju ječam i tako redom. Duboko su izpod ceste i djeluju kao oaze u toj pustinji vječnog kamena. Baš više tih dočića, u Vrtočama, zaokreće cesta nadesno skoro u pravom kutu na dosadanji pravac i udara ravno na ličku među, nakon što načini još nekolika zavoja u istim smjerovima.

Kako su se primicali tom zaokretu, činilo se, da se bura stišava i da je sve blaža i blaža. Živci su popustili, mišićje se izpružilo, da se odmori, a i Seka i Joso se malko uzpravili, da olakšaju stiešnjenoj utrobi i prsnom košu. Duboko su odahnuli i izdahnuli, da srknu slobodnog zraka, koji je tu tako divno slobodan i tako strahovito zarobljen, kad ga vitlaju poludjeli valovi neobuzdane bure. Tek kad se bura stišava, zrak se mirno zaleluja kao orao i puni svojim zdravljem i životom sva živa bića.

Desetak koraka pred velikim zavojem nalievo osjetiše opet jake udarce bure, kao da ih je netko bacao iz topa. Nagonski se stisnuše i ljudi i blago, a konji se povezoše prema dolini, kao da su mrtve stvari, koje biesna snaga pomiče po svojoj volji. Jedva se održaše i povratiše na sredinu ceste i opet uhvatiše svoj smjer. Joso švikne bičem, a malko požuri, da čim prije prieđu još tih nekoliko koračaja, jer je osjećao i nadao se, da na drugoj strani bura ne će biti tako jaka. Još nije ni dovršio te misli, kad ga nenadano zahvati strašan udarac i omahne njime kao praznom vrećom. Kako se je dogodilo, ne zna ni on ni Seka, a bilo je ovo:

Najednom su konji stali uprav na zaokretu tako, da je bura šibala u stražnji dio kola kroz sedlo, koje se je tu

otvaralo prema moru, Joso se je grčevito držao za stupac i visio cielom težinom tiela izvan kola poda cestu u priličnu nizbrdicu, al nije bila provalija, pa da se je i otisnuo, ne bi bio morao izgubiti glavu. Seka je visila preko rude između konja, držeći posve ukočenim rukama diete, koje se je deralo, kao da ga kolju. Seka nije bila sviestna, da li visi nad ponorom ili leži u grobu, jer je posve bezsviestno držala diete i — čekala, a da nije znala, što čeka. Marija je ostala u kolima, al je bačena pred sjedalo, gdje su prije držali Seka i Joso noge. Konji su stajali kao ukopani i oba se obazrela, i to prema unutra, i promatrali Seku, strigući ušesima nemirno i nestrpljivo i frkćući kroz nosnice, kao da pucaju male puške.

Joso se je upravo majstorski prebacivao i uhvatio nogama obrub ceste, zatim se nogom dočepao rude, da se pridrži, dok oslobodi barem jednu ruku. U to dotrčali Tomo i Pero, te izvukli Seku i diete, a međutim se je Joso sam oslobodio neugodnog položaja. Konji su cielo vrieme stajali mirnije negoli bi bila mogla izdržati dva čovjeka, kojima bi bila dana zadaća, da nepomično stoje i sućutno promatraju, što se događa!

Sekino je lice bilo posve krvavo i u prvi se čas nije moglo prosuditi, da li se je ozliedila il joj ide krv na nos i usta. Tomo ju je na rukama izdigao i tako izvadio između konja, a ona je cielo vrieme držala diete kao klieštima. Bila je pri sviesti, no nije spočetka ništa govorila, samo je očima unezvjereno tumarala, kao da nešto traži.

— Sve je dobro! — rekao joj je Tomo. — Ništa se ne boj, mala moja.

— Dica?! — prošaptala je ona na njegovim rukama, držeći Katu kao svećenik Pokaznicu u času prikazanja.

— Nije im ništa! — odgovorio je Tomo, iako nije još ni sam bio siguran, da je doista tako. Ništa se ne boj — govorio je i nastojao, da vidi, što se je s njom dogodilo.

Čim su je makli između konja, Joso je podigao Mariju, koja je ležala kao ptić, kad izpane iz gniezda, pa samo zieva i gleda oko sebe, čudeći se očito, što se to s njim događa. Ona se nije ni prepala, jer nije bila sviestna onog, što se odigralo, a iz svog položaja nije mogla vidjeti majku među konjima. Htjela je sići na cestu, no Joso je metne na sjedalo, govoreći:

— Drž' se dobro objeručke!

Poslije toga je odmah uhvatio lievog konja za oglavnik i poveo ga na lievu stranu ceste, da tako zakloni i kola i konje briegom od izravnih udaraca. Konji su ga mirno slušali i povukli kola, kud je Joso želio. Tu su bili ipak malko zaklonjeni, te je bura derala preko njih. Tomo je Seku položio u jarak kraj ceste i rubčićem joj obrisao lice.

— Boli li te, Seko, di? Esi li se ubila? — pitao ju je, nadnoseći se nad nju, da je i zaštiti i da osjeti njegovu bližnu blizinu.

— Ne boli me ništa — odgovorila je ona, mašući malom Katom sve onako ležeći. Mala se nije dala umiriti. Plakala je prodorno, užasno bolno i neutješno, kao da je sva izlomljena. — Al dite . . .

— Pripalo se — reče Tomo. — Ja se uzdam u Boga, da se j' samo pripalo. Ne boj se, nije joj ništa. Dite se pripalo . . .

— Da ne gubimo ode glave! — reče Joso. — Mičimo se.

— I ja tako mislim! — potvrdi Pero njegovo mišljenje i pođe prema svojim kolima, u kojima je ostala sama Kikica. Ona je bila sva umotana u gunj i nije ni vidjela, što se je dogodilo s prvim kolima.

Seka je pokušala, da se digne, no ležala je veoma nespretno, pa joj je diete smetalo. Tomo to opazi, pa primi malu u naručaj, no morao ju je Seki skoro iztrgnuti iz ruku, jer ju je tako čvrsto držala, pa je ni njemu nije htjela prepustiti.

— Neka, neka! — reče on. — Pušti dite, dok se digneš. Ne boj se.

Mala se je neprekidno strašno derala, pa je već na mahove gubila glas, te samo piskala, dok opet ne bi provalila u pravo urlikanje kao ranjena mala zvierka.

— Mala moja, dušice moja! — počeo joj je Tomo tepati posve nesviestno i mahati njome, e da bi je tako umirio. Seka je ustala i nije skidala oka s Kate, te je opet uzela u naručaj. Tomo joj je pomogao, da se popne u kola i sjedne. Krv joj je curila na nos.

— Idemo do na Alan — reče Joso — pa ćemo tamo stati, da se opereš i da vidiš, što j' ditetu.

Bura je jenjala skoro onako brzo, kao što je bila tu nenadano provalila u času, kad su već vjerovali, da je na podpunom uzmaku.

Seka nije plakala, jer je još uviek bila u podpunom bunilu kao da je pijana, te nije mogla ni pojmiti ni prosuditi, što se je dogodilo, te da joj nije diete plakalo i bolno zavijalo na rukama, skoro bi i zaboravila, da se je uobće što i dogodilo, pa bi se u čudu pitala, zbog česa joj krv teče iz nosa i natapa joj usta.

Pošli su i ona nekolika kilometra do na Alan dosta brzo prevalili, jer im bura nije smetala. Seka se je polagano snalazila, ponovno proživljavala, što proživi čas prije, a pred očima joj izkrsne posve živ njezin san iz predprošle noći. Katin ju je plač stoga probadao do dna srdca, jer je vjerovala, da se je djetetu dogodila velika nesreća. Jedva je čekala, da na Halanu stanu, da je može u lugariji razmotati i pregledati.

— Blagovist... Blažena moja lipa Gospe, ti mi je očuvaj — šaptala je Seka toplo i usrdno, osjećajući, da njezina molitva dolazi prilično prekasno, jer što se je već dogodilo, to je gotovo. Ipak — može biti s manjim il s većim posljedicama... Blažena moja lipa Gospe, koja si i sama mnogo pretrpila i koju je ubijalo sedam težki žalosti, ti se meni smiluj. Pogledaj na me. Nije li mi već dosta s ovim malim, Gospe moja pravedna?!

— Nismo Martina ni pogledali?! — reče ona nenadano Josi, kad se je u molitvi sjetila maloga.

— Ne boj se za njega — odgovori Joso. — Da mu je što bilo, bije bi se un, ne boj se, javije iz svega glasa, a ovako, vala Bogu, ne boj se.

U lugariji su ih primili ko svoje, pa je Seka mogla mirno i temeljito s lugaricom pregledati malu, koja je međutim bila već nešto mirnija. Pipale su je najprije po cieloj hrptenjači, jer je to bila Sekina najveća i najteža bojazan. Na brojne i opetovane pritiske diete nije nikako odgovaralo, po čemu su mogle sigurno zaključivati, da je tu neozlieđena. I ruke su joj zdrave, i glava ciela, a ni na nogama nisu mogle ništa odkriti, dok nije Seka počela njima okretati u kukovima. Tad je diete opet vrisnulo i nije se više dalo ustaviti.

— Izčašila j' nožice — reče lugarica.

Seka nije mogla progovoriti, a suze su joj same curkom curile i u grudima je stegla težka, neodoljiva mora, kao da će joj iztisnuti i dušu i srdce. Netremice je zurila u razmotano diete, dok su joj se suze sustizale s krvlju, koja joj je još uviek tekla iz nosa, da onda skupa suze i krv utiču u usta. Nije mogla maknuti pogleda s djeteta, koje je ležalo kao uzeto na cielom donjem dielu slabašnog tiela. Seka je najednom kao pogođena gromom pala po djetetu i glasno zaridala, da ju je bilo strah Božji slušati.

Kraj nje su stajale obje curice, pa i one briznu u plač, iako zapravo nisu razumjele, o čemu se radi, jer nisu bile prisutne, kad su odrasli diete pregledavali. One su bile još u kuhinji i grijale se, a kad su došle u sobu, bilo je već sve uglavljeno i nisu više ništa govorili, tako da Kikica i Marija nisu znale, što se je dogodilo maloj Kati. Plakale su, jer je plakala majka, a njezine suze vazda mame suze na oči njihove djece, i kad su odrasla i kad su mužka, a pogotovo kod nedorasle i kod djevojčica.

Tomo je stajao nad djetetom kao nad otvorenim grobom, blied, ubijen i nesretan, kao što još nikad u životu nije bio nesretan i tužan.

— Bože moj, Bože moj! — šaptale su mu same usne, osušene i ukočene od zaprepaštenja, iznenađenja i užasa nad tolikom nesrećom, koja ga stiže već s drugim djetetom. Nije se usudio ni pogledati Seku, a kamoli da bi je još i tješio, jer je razumio sav užas, koji joj je razapinjao i trgao i dušu i tielo. Skupio se je u sebi i stisnuo i misli i osjećaje u klubko biede i jada, koji graniče s očajem i priete svakog časa, da ga uhvate za grlo i il udave il bace u nepoznato, gdje bi sam našao nečuven i neviđen svršetak svega zla i biede i nevolje i nada i ufanja i vjere i malodušja. U njegovoj je glavi nastala pustinja, a u njegovoj duši podpuna pobrkanost svih pojmova, te se nije moglo razabrati, što je s dobre, što sa zle i prokete strane.

— Bože moj, Bože moj! — ponavljao je posve bezumno i nepromišljeno, jer nije ništa mislio ni osjećao, dok je Seka neprekidno ridala, odkidajući svakog časa težke jecaje, kao da izbacuje komade srdca i pluća.

Dugo je potrajalo, dok se je smirila toliko, da se je moglo s njom barem tako razgovarati, da je čula, što joj se govori. Odgovarala nije ni na što, kao da je se uobće ništa ne tiče. Ługar i lugarica su uvjeravali, kako je to doduše velika nesreća, al nije nepopravljivo, jer svaki liečnik to sigurno uređuje, a i naši vješti ljudi znadu te poslove, gdjekoji bolje

i od samog liečnika. Dok je on to pripoviedao, odmicao je i Seku i svoju ženu od djeteta, sve nenapadno, nenametljivo, tako da je stajao nad njim, i u jednom času brzo primio diete za desnu nožicu jednom rukom više koljena, drugom u kuku, i naglo nešto zakrenuo. Diete je vrisnulo, al je za jedan tren posve spustilo glas, kao da je odahnulo i počelo samo tiho plakati i jecati, kao što svako diete običava činiti poslije dugog i težkog plača. Upravo osjećaš, kako se tuga gasi i nestaje, a što još čuješ jecaja i uzdaha, to su samo posljednji odjeci onog rusvaja, koji se je bio oborio na djetinja pluća i srdce.

Seka je u čudu pogledala lugara i skoro ga od iznenađenja u isti čas ćušnula zbog onog prvog bolnog djetinjeg vriska i ujedno zagrlila za ovo olakšanje, koje je očito i jasno. Časak je šutjela, kao da ne može uhvatiti daha, a onda prostenje:

— Pa, pa... i vi to znate?!

— Znam, Seko! — odgovori lugar posve sigurno i čvrsto. — Znam, samo vam nisam smio govoriti, da ću pokušati, jer mi ne biste bili dopustili. Ovako sam učinio, jer sam mam vidio, da mogu. Sad ću, moleći Boga, i drugu nožicu izravnati. Ništa se ne bojte.

Seka nije dospjela ni da dopusti ni da se uzprotivi, jer je on radio mnogo brže, negoli su ovog časa letjele njezine misli. Opet je zrak prolomio djetinji vrisak i tren iza toga mnogo tiše cvilenje i jecanje, a lugar je rekao posve zadovoljno:

— Evo, Seko: i to je u redu. Više nije izčašeno, a da li je što drugo, moja duša iz tog van. To vam ja ne znam i ne razumijem, a bojim se, da ni veći majstori tu ne znaju mnogo, jer diete ne zna divaniti, a čovjek ne vidi u mesu i na kosti, pa može samo nagađati. Neko je vrieme nemojte povijati tvrdo oko nožica, jer će je boljeti, a bojim se, da biste joj mogli i naškoditi. Može na krivo priresti. Diete samo ne će mnogo micati, jer ga boli. Ono ne će ništa pokvariti, jer se priroda sama brine za se.

Istom je sad Seka sjela na stolac i odahnula, kao da joj je s grudi pao mlinski kamen. Izpljunila je u rubčić iz usta i zagledala se u onu sukrvicu, a zatim se useknula, pa opet promatrala, što je bilo pred njom: crna krv! I lugar se je zagledao tako, da ona nije ni opazila, da i on promatra, što to ona izbacuje.

— Hajte vi, Seko, pa se operite — rekao joj je. — Onda će vam prestati teći krv iz nosa.

— Čini mi se, da mi teče iz usta, a ne iz nosa — odgovori ona, pa ustane, al ne da se ide oprati, nego se lati povijanja djeteta. Umotala ju je vrlo lako i bez i najmanjeg stezanja, što se je najbolje i najsigurnije dalo zaključiti po tome, što diete nije vikalo. Kad je taj posao obavila, Kikica je uzela malu u naramak i nosala je po sobi, a Seka je otišla s lugaricom u kuhinju, da se opere.

Već iza prvih nekoliko gutljaja vode i malog pranja nosa i usta uvjerile su se obje, da krv nije potjecala iz nosa.

— Al sad ne teče više ni iz nosa ni iz usta — reče lugarica očito u želji, da Seku utješi i umiri.

— Ja mislim, da je išla iz usta — odgovori Seka. — Ubila sam se na rudu, kad me j' bura izbacila iz kola.

— Morda i nije?! — reče lugarica samo da nešto reče.

— Est, est. Ne triba vam ni misliti, da nije — odgovori Seka posve mirno i uvjereno. — I ćutim u grudima, kako me peče i boli.

Što su najbrže mogli, spremili su se za polazak. Vrieme je bilo malko uzburkano, no ni slika onog s onu stranu Velebita pred jedan sat. Zrak je svakako nešto hladniji, al je razmjerno posve miran. Sniega je bilo do na dalmatinsku stranu, tamo do iza Kraljičinih Vrata, al samo malko, kao kad se prve latice spuste na zemlju i samo je čedno i stidljivo pokriju. Tu, na Halanu je pravi snieg, tako: do koščice, a mjestimice i još dublji.

Seka je sjedala u kola kao ubijena. Kad je polazila iz Dubrovnika, grudi su joj se nadimale srećom i zanosom već na samu pomisao, kakovo će je neopisivo blaženstvo obuzeti, kad opazi svoj zavičaj, kad osjeti oštri zrak svojih dolina i proplanaka, a sad, kad je na domaku tih ljepota i čudesa, ona osjeća u grudima težke rane, na duši ubojiti pritisak, i čini joj se, kao da ne ide u raj svojih sanja i želja, nego na sud, gdje će je najprije upitati:

— Ženo, zar si po to vodila svoju djecu u strani sviet?!

Pod teretom je tih osjećaja pala na sjedalo u kolima i primila u naručaj malu Katu kao krunskog svjedoka proti sebi, dok je drugi svjedok i opet bio smješten u sienu kao božićnje janješce. On je bio miran i zadovoljan, jer mu je cielo vrieme bilo toplo i jer ga nitko nije smetao u njegovu

miru i šutnji. U lugariji je čuo, da se je nešto dogodilo, al nije ništa razumio, jer nije pazio, a što se je mala Kata derala i revala, to je za njega bila posve naravna pojava. Tako ona češće plače i viče, pa nikom ništa.

Od lugarije niz brdo gusta je i visoka šuma s obje strane ceste, tako da se vidi prema lovinačkoj nizini samo u nekolika maha, kroz prosjeke, kojima su udareni prečaci za pješake niz Velebit. Istom pred Šiljcima, negdje u polovici Velebita nestaje na nekom prostoru šume, pa se otvara pogled na doline i obronke, koji su Seku zanieli i opojili, kad ih je ugledala, napuštajući svoj kraj i zavičaj. Sanjala je o tom vidiku i nebrojeno ga puta doživljavala i u snu i na javi, jedva svladavajući neopisivu čežnju i želju, da ga opet što prije doživi u naravi. I sad je došao taj sretni čas, ali — ona nije ništa vidjela nit je išta osjetila. Sve su joj misli bile usredotečene na tom malom zavežljaju, koji je držala na krilu i rukama, na njezinoj maloj Kati, koja je sad njezina najveća briga, najveća tuga i najljuća rana.

Neprekidno joj je letjela po glavi misao, kako bi morala pozdraviti Matiju i Jocana, kad se sad sretnu u Egeljcu?! Da im reče: »Sritna sam, što vas moje oči jope gledaju!« ili: »Svagdi je lipo, al kod nas najlipše!« ili: »Evo, po što sam išla u svit: po dva lazara od svoga srdca!«

Tako, tako! To bi bio najtočniji pozdrav. To je ono, što ona nosi iz tog liepog velikog svieta i po što je išla. A i tko ju je pametan mogao svjetovati, da s djecom ide od kuće, kao da se je posvadila s pameti i mozgom?! Tko je uobće upamtio, da seljačka žena može otići i postati u gradu nekakova gospođa i građanka, kad grad ima dosta i svojih prostakinja, koje bezobrazlukom, drzkošću i položajem mogu zasljepljivati puzavce i glupane i zasititi sve potrebe za takom robom?! Mužkarac mora i učiti i polagati izpite i odslužiti stanoviti broj godina, pa da postane nešto i ne vazda, što bi zaslužio po svom mozgu, dok je ženi dosta samo — vjenčani prsten, pa da sve zna i sve razumije, što sobom donosi taj prsten. Razumije se: to vriedi samo za izabrane gradske žene — bile tog vriedne il ne bile! — dok se siromašna seoska žena ne može ni uz najpametnijeg muža dovući ni do najnižeg gradskog družtva, jer nije počela s dna života u gradu. I ona može biti pametnija od

najpametnijeg školovanog čovjeka — a to nije nikakva riedkost! — al ipak ne može prodrieti, jer nije ni drzka ni umišljena, pa ni smiona. Svakom pitanju i svakoj pojavi pristupa bojažljivo, stidljivo, nesigurno i s podcjenjivanjem same sebe i svojih sposobnosti, a to su sve uvjeti za — podpun neuspjeh.

S takim je svojstvima i Seka došla u strani sviet i u posve nepoznato družtvo, u kom bi ona bila trebala postati ne samo njegovim pravim članom, nego i naći u njemu zadovoljenje svojih nagnuća i ljubavi, kakvo je imala u svom selu, koje je ostavila.

Srećom nije bila sposobna za duboko i težko razmišljanje, pa je stog niti nije ubijala briga, kako će pozdraviti kod sastanka Matiju i Jocana, nego joj je samo ta misao i to pitanje zujalo glavom, al bez ikakova zaključka i bez ikakove teže brige, baš kao što osa zapane u zatvorenu sobu, pa udara o staklo, nastojeći da iziđe, no nit izlazi nit se ubija već neprestano udara bez ikakova posljedka.

Nesreća kod Zubkovih Dočića pomutila je i Tomi veselje povratka. Nije se nikako mogao smiriti i snaći. Kad je iznad Šiljaka ugledao Pilar, pa više Kresojića kuća Šarac-brdo i naslutio tok male drage Obsenice, srdce mu je zaigralo u grudima, a krv brže počela kolati, ali veselja nije osjetio, jer se je u njemu sve sledilo na pomisao, kako će ga sresti kod kuće i pitati, što je to bilo s djecom. Toga još nije bilo u njihovoj kući i kod njihova ognjišta. Zar je bilo potrebno, da po taj blagoslov ide u strani sviet? Zar to »gospodstvo« rađa takim plodovima i take darove nosi težačkim roditeljima?!

Taka su mu i slična pitanja smutila razbor i pobrkala misli toliko i u takoj mjeri, da uobće nije više ništa mogao razmišljati, a pogotovo nije više bio sposoban da išta zaključuje. U takom je stanju dovezen pred Jocanovu kuću u Egeljcu, pa se skoro začudio, kad je opazio, da su prednja stala kola i da i Pero ustavlja, govoreći:

— Evo nas, vala Bogu, i tu!

Tomo se trgne iz misli i sad istom opazi pred kućom i Matiju i Jocana. Seku je Joso dočekivao objeručke, da joj pomogne, da siđe s kola, a i Matija je prema njoj izpružila obje svoje ruke, da je i ona dočeka, te se Tomi učini, gledajući sa strane, da su prostrte i razkriljene bezbrojne ruke, da dočekaju njegovu Seku i malu Katu.

Sve je još bilo pod bielim pokrovcem sniežne kore. Gledajući ozgor s Velebita, ciela je lovinačka i svetoročka kotlina bila kao nepregledno polje, na kom je razastrto ubieljeno platno i koje se preko polja laća i planina i svih okolnih brežuljaka. Da je u kolima bilo i jedno oko, koje bi bilo moglo uživati tu ljepotu i bezprimjernu čaroliju, vjerojatno bi vjerovalo, da se ovaka čudesa mogu vidjeti samo jednom u životu i samo na jednom mjestu u cielom svietu. No ovdje su bili svi sliepi za ljepote i neosjetljivi za čudesa.

Zrak je bio još oštar, al studen ipak nije bila velika, jer je duvao južni vjetar.

Kad su stigli u Egeljac, sunce je bilo još povisoko. Joso je ipak odmah, čim su ustavili i sišli s kola, naglasio Jocanu i Matiji, da se ne mogu dugo zadržavati, jer svakako želi još zavida stići kući.

— Još je daleko do noći! — uzprotivi se Matija.

— Bilo bi daleko, da j' danas Petrova, a ne Blagovist! — odgovori Pero, a i Tomo se odmah pridruži, pa i on izrazi želju, da se ne zadržavaju.

— Znate sami, kako će biti, kad dođemo kući! — govorio je Tomo. — Stog moramo stići zarana, da se moremo napripovidati i iztovariti i namistiti štogod po kući.

Matija je htjela uzeti Katu i nosati je, no Seka je vješto to izbjegla i otklonila, kao da mala spava ili nekako slično — svakako je i Matija pomislila, da je bolje u diete ne dirati, kad miruje i ne viče, pa se bacila na Kikicu i Mariju. Njih je po nebrojeno puta izljubila i omjerila od glave do pete, naglašujući, kako su se divno razvile. Na Martina je posve i zaboravila, pa ga možda ne bi bila ni spomenula, da ga se nije sjetio Jocan i upitao za njega. Rekoše mu, da mali spava u kolima, a to je bila istina, iako su se već i sami rugali s tim njegovim vječnim spavanjem. On je doista cieli put od Zadra dovle prokunjao pod gunjevima na sienu i bio je posve zadovoljan.

Pripoviedali su o nesreći kod Zubkovih Dočića, no ne rekoše ništa pobliže, a napose nisu spominjali nesreću male Kate. Mužkarci su čekali, da pripovieda Seka, a ona nije ni kanila da to čini, pa tako svi prešutješe, i to je Seku samo veselilo. Nije bila spremna, da meće na veliko zvono, dok se ne vidi, kako će to svršiti. Ona se je uzdala u Svemogućeg, da će odkloniti veću nesreću, al je ujedno strepila,

da bi moglo biti i drugačije. Ne bude li ništa, nije potrebno, da se na diete tovari, što nije, a bude li nesretnih posljedica, još će se uviek i prerano sve znati, pa i više nego je bilo.

Ne pripovjediše ništa ni za Martinovu nesreću. I to će se doznati i prerano i preobširno. Ipak Matijinu ženskom oku nije izbjeglo, da su svi bili i neveseli i nerazpoloženi mnogo više, negoli bi se moglo opravdati samo umorom od puta i posve neodređenom neprilikom s burom kod Zubkovih Dočića. Napose je na Sekinu oku i obrazu vidjela, da je ona i bolestna i ubijena, al samo nije mogla dokučiti, što je to bije i ubija.

— I uni tebe rad vridnog Zekonje tidoše šukniti u Pemsku?! — reče Jocan Tomi, smijući se. — Esu majstori, esu! Kun da si ti kriv, što j' Zekonja crka!

— A nu! — odgovori Tomo posve neodređeno, malko se zamisli, pa nastavi: — Nije ni to najgore. Ja se brez tog ne bi bije odlučije na povratak kući, a pametnije j', neg da tamo s dicom nestanem ka u brezdanki.

— Est to. Svit proždire ljude, a selo i' diže i uzgaja. I ja sam to vidije — potvrdi Jocan.

— Da nisam bije oženjen, pa da sam ranije otiša, morda bi se bije i smirije, al ovako ne bi nikad bilo sriće i zadovoljstva.

— Al curice već čitave divojke — reče Matija, promatrajući djecu, koja su stajala u hrpici blizu prozora: Ivan — Srđen, Martin — Bilać, Kikica i Marija. Svih su četvero stajali niemo i motrili se, kao da se čude, kolika je promjena nastala na svakom, odkad se ne vidješe. Matija je očito razumjela dječije misli, pa reče: — Već su četiri godine, što i' nismo vidili, a to j' dugo vrimena. Dica restu.

— Bome su i vaši momci već za puške i za kola! — reče Seka nasilu veselo i povišenim glasom, jer je to morala uzvratiti Matiji.

— Martin dobro uči i dat ćemo ga u veleke škole — umieša se Jocan — a Ivan ne će ni da primirliši priko školskog praga. Bili smo i njeg dali u školu, a un rep na kosti, pa uteče kući Kresojića.

— Ne će, pa ne će! — potvrdi Matija.

Martin je s najvećim zanimanjem pratio razgovor odraslih, i na licu mu se odrazivalo, kako o svakoj misli stvara

svoje mišljenje, dok je Srđen promatrao djevojčice i nije ničim pokazivao, da uobće i čuje, da stariji što govore. Uzeo je Anicu za jednu pletenicu i rekao, smijuljeći se vrlo prijateljski:

— Lipe kose. Baš si prava Kika!

Anica mu je veselim i zadovoljnim pogledom nagradila tu lasku i priznanje i lagano se odmakla tako, da je morao pustiti pletenicu iz ruke, jer ju je to smetalo pred starijima, koji su vodili svoje razgovore. Ona je htjela, da djeca šute i mirno slušaju, dok je Srđen o tom pitanju očito imao svoje posebno mišljenje. I on je rado slušao razgovore starijih ljudi, no često puta nije imao za taj posao ni najmanje volje. U njemu bi se nešto uzburkalo, uzbunilo i uznemirilo u tolikoj mjeri, da bi bio posve nezadovoljan i sa sobom samim i sa svima ostalima. Tad bi se najradije gdjegod zavukao, sakrio se i kunjao, dok se ne bi razbadrio, smirio i zaboravio uzbunu, koja ga je bila obuzela i zapalila mu utrobu i mozak.

— Tebi se nije bilo težko razstaviti sa službom? — upita Jocan.

— Da ti pošteno rečem, Joso — odgovori Tomo, smiešeći se — ja sam veselo otiša u nju i veselo sam iž nje izaša! Vidije sam, da se ni Seka ni dica ne mogu tamo ustaliti i ujtiti korenje, a meni je uprav svedno: di sam god, radim svoj posa, a lipo mi je, di je moja vamilija zadovoljna. Eto, brate, stog mi ni nije bilo težko sve puštiti, pa kući. Bilo bi mi teže, da sam mora priko svita u Leitmeritz, a ženu i dicu il ostaviti same il i nji vući sa sobom ka mačka mačiće, pa da mi se tamo ženska dica i pogube za vazda. E, ne bi, vala, za cili svit ni za sva gospodstva njegova! Čovik je gospodin na svome i uživa najveće gospodstvo, kad je zadovoljan. Ja ne velju, da meni nije bilo lipo u svitu! Duša valja: est. Bilo mi je lipo, al mi nikad nije bilo ka kod kuće! Unake lipote nisam nikad naša u svitu.

— Sad ćeš je jope, ako Bog da, naći! — reče Joso veoma veselo i zadovoljno. — Imamo i mi graničari i svoji križića i svoji samarića, al smo mi jope velika gospoda! I nikidan sam se s kapitanom priričije i zgrabije po vratriju! Kad je ići giniti, unda: mile, lale, al kad mi što tribamo, unda veli: Bog visoko, a car daleko! Ne ćemo, reko, tako. Napravit ćemo mi, reka sam mu, da i Svemogući bude niže

i car bliže, kad i' tribamo, pa će uni nas bolje čuti, al će niko platiti.

— I ti vaik po umu tvoju staru! — reče Tomo.

— Bolje brez glave, neg da ti gori od tebe na njoj igra kolo! — odgovori Joso. — I za to j' meni drago, što si nas posluša i sve im bacije u glavu, pa se vratije k svojoj kući ka pravi gospodin i čovik.

— Bojim se — reče Jocan potiše i oprezno — da uni nas žele razsijati po ciloj carevini, pa kad se bude pitalo, kolko j' koga, nas ne će biti ništa, jer se ne moremo ni pribrojiti, kad smo razštrkani ka ovce, kad i' porenu vukovi. Sve se bojim, da j' to pravi njijov račun....

— More i tako biti! — potvrđuje Tomo neodlučno. — Ja se ne mogu potužiti na predpostavljene, al je bilo svakakvi, koji se njima ulizuju i podvlače. Ti su najgori, i to su pravi i naši i njijovi dušmani.

— To, to! — potvrđuju i Jocan i Joso u jedan glas.

Još su neko vrieme pripoviedali, malko jeli, da se ne zamjere domaćici, a i jer im je doista već i trebalo založiti, pa se pripremili za polazak. Joso je odredio, da idu okolo cestom, jer se je bojao loša puta preko Krušnice između kuća Vrbanovih do crkve. To je doduše triput dulji put, koji uzimlju na sebe, al je carska cesta, pa će moći tim brže i posve sigurno ići, dok bi tu poprieko mogli i prevaliti, napose u samom potoku Hojevcu, kod kuća Adićevih.

Prije neg su pošli, podigla je Matija pokrivač s Martina, da ga barem vidi. Nije mogla odoljeti srdcu, a mislila je i na Seku: tko veli, da njoj ne bi bilo žao, kad se Matija ne bi uobće ni zanimala za njezina jedinca?!

— Spava, rano moja, ka janješce! — šanula je Matija i opet ga pokrila, a na jeziku joj se osuši uzklik: — Jadna ti sam, kakav je slab i mršav! — Svladala se je i progutala izraze svog iznenađenja i čuđenja, no čim su oni otišli, rekla je Jocanu.

— Šanije mi je Joso — raztumači joj on — da j' dite pribilo kosti i da će ostati grbavo.

Matija se ukoči, probliedi i samo se prekrsti. Nekolko je časaka niemo gledala svog čovjeka, a onda prošapće:

— Oslobodi nas, Blažena Gospe! A jedino mužko dite!

— E. Jedinak.

Kako je sunce sve više i više naginjalo k Svetom Brdu, tako se je zrak sve brže i brže hladio, a po lokvicama se je počela hvatati tanka korica leda kao skorup na mlieku, koje je istom uzvareno.

Seka je jedva svladavala nagle i jake porive uzrujanosti, koje je u njoj izazivao svaki kamen, svako drvo i svaka stopa ceste, kojom su prolazili. Sviestno je osjećala zadovoljstvo, što nisu sreli ni vidjeli ni jedno jedino živo biće: ni čovjeka ni životinju, jer tu ni nema kuća uz cestu sve do na pol puta do Svetog Roka kod Brklje. Ni tamo se nije nitko pomolio, kad su prolazili. Čuli su ljudske glasove, i pašče se je javilo, lavucnuvši nekoliko puta, da onda opet zamukne. I kod Brklje prođoše neopaženi. Vrata su na Tomišinoj birtiji bila zatvorena. Na razkrižju zakrenuše desno, ravno prema crkvi. I na kući lajtmana Despota zatvorena vrata, a ni na prozorima se nitko ne vidi. Isto tako ne vidješe nikog ni pred plovanijom.

Spram crkve se svi prekrstiše, a Seki se ote iz dna duše dubok i bolan uzdah, koji je protisla kroz stisnute zube:

— O sveti naš Roče, ti nam oprosti, ti nas zagovori, ti nas jope primi pod svoje i čuvaj nas i brani! Oslobodi nas, molim ti se, većeg zla!

Oči su joj se toliko napunile suza, da ih je morala obrisati.

I Tomu je stislo u grlu i oko srdca, kad je bio sučelice svom velikom zaštitniku i zagovorniku, pa i on prošapće molitvu i zahvalu u čast svetog Roka. Osjećao je kao čovjek, koji je puno griešio, pa se pokajao i sad se vraća u okrilje svog otca i vjeruje, da će mu biti dobro i liepo.

— Znaš li ti, sveti moj Roče — mislila je Seka i posve, izpod glasa izgovarala rieči kao molitvu i zakletvu — zašto je ovo ovako moralo biti? Ti šutiš.... Lako je tebi šutiti, kad si posta svetac, al da si još ode s nami na zemlji, pa da ti edno dite pribije kosti, a drugo izšteti obe nožice, ja bi te unda tila viditi, kako misliš i kako si svet, slava ti i velika vala.... Nego, pomozi, kad moreš, a ja znam, da moreš.... Vraćam ti našu dicu, ti je čuvaj i brani za sebe i za nas sve i za ove naše gudure, doline i vršine, sveti moj dobri Roče.... Tvoji smo, jer ni ne moremo biti ničiji drugi. Eto: Tome j' tije, da budemo tuđi, al jope ne dade Svemogući, i uvano nisi ni ti da, da ti opusti misto, man

si nas potira, da se vratimo. I evo nas sad kod tebe. S tvoje će nam crikve svaki dan triput zvoniti na pozdravljenje anđelsko, a ti se svaki put siti, da si nas zva i gonije, da se vratimo, pa nas sad ne zaboravljaj, sveti moj Roče. Est uvano: ti si nas zva i gonije, da se vratimo. Ja sam vaik čula tvoj glas priko ovi tvoji zvona, kako nam poručuješ: »Vraćajte se, blune! Ko j' vidije, da se taki soj ljudi more odmetniti i zaboraviti ove svoje vrleti?!« Tako si nam vaik poručiva priko zvona, koja su meni i dan i noć zvonila u ušima ka trube nebeske....

Kući su stigli još prije, neg je sunce posve zavagnulo iza Svetog Brda. U dvorištu se je skupila ciela čeljad, pa je doček bio sličan onom, kad su pratili baruna Josu.

— Bilo sritno i blagoslovljeno! — rekao je stric Perjas i izljubio ih sve redom.

14

Prvih dana su živjeli neprekidno sa sustegnutim dahom, jer su i jedno i drugo osjećali, da su kroz ove nekolike godine ipak mnogo proživjeli, što je na njima ostavilo svoje znakove i svoje tragove. Ništa ne prolazi, ništa se ne gubi, ništa ne nestaje, samo je razlika u tome, kako mi što osjećamo, nosimo i pamtimo.

Perjas je odredio za njih sobu u kući, u kojoj je već bio Joso sa svojom porodicom, i soba je bila namještena kao i svaka druga u ostalim kućama, no Seka je sve izniela, a smjestila svoj namještaj, koji su dopremili iz Dubrovnika. Svi su dolazili k njoj, da vide, kako to izgleda.

— Gospodski! — rekla je strina Bara, a za njom su to isto ponavljali i drugi.

— Kad smo već to tamo morali kupovati, a seliti smo i tako imali puno stvari, unda bi bila grijota — tumačila je Seka — da smo pokućtvo tamo razprodali po bud što. A i ko bi nam bije što da, kad svak ima svoje, a ko oće da kupuje, taj kupuje novo.

Uviđali su svi, da Seka govori pametno i da je ovo sve liepo i dobro, što su dovezli, al je ipak nekako — tako: u težačkoj kući i nije liepo vidjeti te gradske i gospodske stvari! Ima u tom prigovoru malko i zavisti i neshvaćanja

i zlobe i svega pomalo. Bože moj: ljudi smo. Štoviše: tu smo i zadruga, pa je nezgodno, da netko ima ovako, netko onako. Najzad: to je i prćijanje, ako ćemo posve pravo i pošteno. Istina, više nisu ni u ovoj kući preosjetljivi na tom pitanju, jer je strina Bara kao planinka pustila svakoj ženi, da ima u svom budžačiću svoju prćijicu i svoj dielak, s kojim razpolaže po miloj volji i kad joj pane na um. Ni sam starješina Perjas nije više onaj stari strogi i neumoljivi starješina, pred kim se ne govori nego samo kima glavom i odobrava kao pred starim utjelovljenim Duhom svih praotaca. On je posve popustio, jer je po njegovu mišljenju sad tako vrieme. Stoga ga nije nimalo smetalo, što Tomo i Seka imadu svoj namještaj, koji je ljepši ne samo od njegova, koji je kućni starješina, nego i od popova i od kapitanova. To ga nije smetalo, a doista mu je bilo drago, što je to u njegovoj kući. Nek se pripovieda, što oni imadu, i neka dolaze gledati, koji su željni, da se nagledaju ljepota, kakve nikad ne vidješe!

Ukućani su ih primili liepo: odrasli posve jednostavno, srdačno i kao posve naravno, a djeca spočetka sramežljivo i nekako bojažljivo, no već za dan, dva odpala je ukočenost, svi su se razkravili i posve priljubili jedni drugima. Kikicu su sva veća djeca poznavala, pa su je i lakše prihvatila, čim je sa sebe svukla građanske prnjice i obukla pravo seljačko odielo. Nju je napose srdačno primio, kao da ju je jedva dočekao, Nikola strica Jose. Oni su i prije bili najbliži drugovi i prijatelji, pa se sad odmah u cielosti osjetio taj stari vez i uzpostavljen je na prvi pogled kod prvog susreta. Nikola je bio mnogo viši i jači od Kike, a iz lica mu je frcalo zdravlje i snaga, kao da mu je već najmanje sedamnaest godina, dok mu je u očima sievao plamen odlučne volje i smionosti kao u odrasla momka.

Malog su Martina Sekina primili svi s neopisivom ljubavlju, kakvu u ljudskim dušama vazda bude oni, koji su potrebni našeg sažaljenja i pomoći. Svi su nastojali, da ga maze i tetoše, da mu budu na pomoći i — da ne govore o njegovoj nesreći. On je to osjećao i sve ih izbjegavao osim Kikice i Marije. Na njih je već naučen, one ga nisu smetale, i pred njima se nije nikad posve zatvorio neprobojnim oklopom šutnje i nepovjerenja, kao što se je vladao prema drugim ukućanima. Najradije je sjedio kraj prozora i gledao

u nepreglednu bjelinu, koja je za njega bila najveća novost, jer je se nije sjećao iz svog najranijeg djetinjstva, koje je proveo tu kod kuće, a u Dubrovniku nije imao prilike, da se naužije takih prizora, pa se je sad utapao i gušio u promatranju i upijanju tog čuda i ljepote. Tu je obću bjelinu već probijala tu i tamo po koja crna mrlja prošarice, al je još uviek veliki plašt bio čarobno liep i golem za djetinje oči, koje su željele neviđenih snova.

Mala je Kata prilično mirno snosila i kupanje i povijanje, pa se je u Seku vratila vjera, da će ipak proći bez velikih neprilika. Uzprkos tog je bila neobično oprezna i pažljiva, kad bi oko nje radila i redila je, da joj ne prouzrokuje prevelike bolove. Kako se je Seka radi djeteta smirivala, tako se je radi sebe same sve više i više uznemirivala. Osjećala je u cielom tielu ne samo težak umor i nemoć nego i probadanja i bolove, koji su bili i tihi i snošljiví, al koji su se pojavljivali vazda, kad bi se samo takla slabina il naglije uzdahnula il se nespretno i neoprezno nagnula. Nije imala mirna sna nit želje za jelom. Hrana je doduše posve drugčija neg ona, na koju je ona sad bila naučena, no to ne može biti razlogom pomanjkanja teka, jer je ovo njezina prava hrana, na koju se je ona povratila, kao da ju je tek jučer bila napustila i zamienila nekom drugom, koja je svakako drugačija, al nije nipošto bolja i ukusnija od ove. Tako je ona osjećala, i tako je uistinu i bilo. Možda bi se moglo koješta prirediti nešto bolje i ukusnije, no uglavnom se ne može strini Bari predbaciti, da nije nastojala, da od pokojne jetrve Ike mnogo nauči i zadrži kao kućnu predaju. Osim toga je ona sad odmah uzela Seku za svoju prvu pomoćnicu u kući, govoreći i njoj i ostalima, za koje je znala, da prate svaku rieč:

— Ti si, Seko, i prije znala više neg nas koja druga, a sad si još i više naučila u tuđem svitu, pa j' dobro, da pokažeš u kući i drugim ženskiljim, da se sve nauče.

— Malo ja znam, moja strina — branila se Seka veoma čedno, no uistini bi bila voljela, da ju je ta dužnost mimoišla, jer je znala, da bi joj na poljskim radovima bilo nešto teže, al svakako zdravije i milije, jer je tih poslova željna, a kuhinja joj se je kroz ove duge godine već popela navrh glave, pa bi voljela, da sad neko vrieme nema s njom posla.

— Nikolka dana upočini i sve uredi u kući za se i za dicu — dodala je Barica tumač svojoj odredbi — a unda se, moleći Boga, laćaj posla ka u svojoj kući.

Prvih dana se nisu mogli ni ona ni Tomo nauživati ni kuća, ni dvorišta, ni okolnih vrtova, ni gaja, ni pogleda na Velebit i Pilar — toliko su bili i gladni i žedni tih ljepota, a prema blagu su osjećali toliko ljubavi i naklonosti, da bi najradije bili cieli dan u staji il toru. Seka je bila nešto prejako zabavljena svojim mislima i bojaznima, a i bolovima, pa je manje pokazivala vanjskim znacima te svoje osjećaje i oduševljenja, al je ipak svaki dan i ujutro i uvečer ona išla muzti krave. Osobito ju je veselilo, što je našla nekoliko starih znanaca među blagom.

Sliedeće nedjelje poslije povratka bili su Tomo i Seka kod crkve stožer, oko kojeg se je vrtio napose mužki i napose ženski sviet. Tomo je morao svima glasno i jasno pripoviedati, kako je to bilo s pričom o Zekonji, o kome su svi znali, i sad je svaki pripoviedao, kako se sjeća tog vola i njegove pogibije, iako se to nikako ne može predpostavljati i vjerovati za one s onu stranu crkve, jer su predaleko i jer se blago nikad ne sastaje, pa ni u planini, uslied česa jedni drugima blaga ni ne poznaju. Sad je bilo posve drugačije: tko bi mogao priznati, da nije poznavao Zekonju Kresinova, koji je toliko prašine uzvitlao, da se je o njemu govorilo i pisalo čak u carskom Beču?!

Tomo je bio vrlo oprezan u pripoviedanju i nije nikako želio, da se učini mučenikom. On je bio državni službenik i mogao je biti premješten, kud su god njegovi predpostavljeni htjeli, a da mu time ne bude učinjena nikakova nepravda. Druga je stvar i pitanje, što su njegovi kod kuće zaključili, da ne smije ići tako daleko, nego da se vrati kući, i što je i on sam čeznuo za kućom i svojim krajem, a osobito Seka i djeca! To je njihova stvar, pa nema zapravo ništa zajedno s pričom o Zekonji.

— Al da nije Zekonja crka, jer se prižđera, i da ti to nisi pripovida, a uni tamo tumačili na svoju i vražiju, ti, lje, ne bi bije još doša kući — reče neki Pastuović i značajno se nasmije.

— Ja mislim, ljudi — rekao je veljbaba Joso iz Klanca, koji se je već bio sastao s Tomom na njivama i obširno govorio o svim prilikama, pa i o njegovu povratku — da

j' sad najvažnije, da rečemo, da j' Tome načinije najpametnije, što j' moga načiniti: veljbaba est, pravi graničar est, ima svoju lipu i jaku zadrugu ka edan po edan, pa jer bi se un sa svojom dičicom potuca i pribija po tuđem svitu ka prosjak, kad tu more živiti ka veliki i pravi gospodin čovik?!

Svi su s poštovanjem slušali starčevo razlaganje i nitko nije mogao ništa prigovoriti, pa čak ni pronaći nešto bolje il pametnije, čim bi pokazao, da i sam to Tomino pitanje dobro shvaća i da se slaže s veljbabom Josom, koji je sada ne samo ponajstariji, nego i ponajugledniji čovjek u cieloj kumpaniji, a možda još i na dalje.

Seka je ženama govorila drugčije, polazeći posve iskreno i pošteno od same sebe i svoje gole, otvorene duše.

— Ja bi za svog Tomu — govorila je — dala stotinu života, kad bi i' imala, i ništa mi ne bi bilo težko š njim podniti. I dica su mi stradavala, a i još samo Svemogući zna, kako će proći.... al mi ništa nije ni težko ni ža, i sve bi podnila, samo, čini mi se, ne bi mogla nikom, pa ni njemu za volju prižaliti i priboliti naše Like i našeg Velebita! Ne bi, ubije me Bog, ako bi! Ja esam š njim nosila i izdržala i bila bi š njim ostala do vika, al priboliti nisam nikad mogla, samo nisam njemu tila divaniti, da mu ne bude još teže u tuđem svitu, neg mu je i tako bilo.

— E, da! — potvrđuju mnoge u jedan glas, kao da bi sve baš tako radile. — Nikako, man tako!

— I da vam pravo kažem: ne da se stari panj prisađivati. Nije moj Tome zlo mislije, kad je osta u državnoj službi i kad je pisa, da ja s dicom iđem k njemu. Još je bije živ pokojni moj vridni rode Kresina, pa j' i un mam reka, da moram iz uni stopa za svojim čovikom.

— E, da: mudri vridni Kresina, kome para nema! — i opet potvrđuju mnoge u zboru i složno uzdišu kao kovački miehovi.

— To j' pametno, kad je un već bije osta, al to nije bilo moguće za me i za dicu. Est un bije gospodin, i ja sam često u čudu gledala i krstila se, kako to njemu sve sliši i pristaje, kun da j' rođen u carskim dvorim, al se ja ne bi bila mogla nikad pogospoditi. Bože me oslobodi i Blažena moja lipa Gospe!

— Bome se i na tebi vidi, da ti nije bilo dobro! — dobaci neka tobože vrlo ljubazno i zabrinuto. — Grdna moja rano za tobom, i nek si se vratila.

— Nikako si, janje moje, uprtenila! — dobaci druga isto tako zabrinuta i najljubeznija, a topla i meka, da bi je privijao na rane.

— Nisam zdrava — odgovori Seka posve mirno i odlučno, bez prenemaganja i uvijanja. Znala je, da je podmuklima i neiskrenima najteža istina, jer je u svojim dušama nikad ne nalaze, pa se s njom onda nikad ne snalaze. — Čim sam otišla od kuće, počela sam bolovati, al sve pomalo: i bi i ne bi, pa nisam Tomi nikad ništa ni divanila, al mi je svaki dan bilo sve gore i gore. Ni sad mi nije dobro, a Tome je to i sam vidije, pa j' uvano i stoga posluša strica Perjasa i Dragog Josu, kad su mu pisali, da ne smi ići u Pemsku, man da se mora vratiti kući. Vidije j', da iz mene ne će biti ništa, ako tamo ostanemo, a kad se vratimo — kod svoje kuće nije težko ni umriti! — rekla je veoma mužki i skoro veselo tako, da je sve zlobe i dvosmislene opazke podrezala i presjekla u samom korienu i zametku.

— A, molim te, Seko, e l' težko to gospodstvo? — upita je Kajka Jurline Miletića, nešto starija od Seke, a poznata kao i zlobna i duhovita žena.

— Kako ću ti reći?! — odgovori Seka pitanjem. — A nu. I est i nije težko. Mi smo graničarke poštene, pa j' nami težko, jer znamo, da bi to moralo biti i bolje i poštenije i mudrije od našeg običnog graničarskog; gradskim ženami to nije težko. Une se našušure, naminđure, ukoče i pritvore, ako ćeš, i u vraga, potari ga, sveti Križu, pa bi mislije, da znadu, na čem zvizde stoje, a une ne znadu više neg bilo koja nas, samo što su još nedotupavnije od nas. Takim nije ništa težko, jer ništa ne razumiju, pa se grade, kun da sve znadu, a blune gospodske moraju prid tim utvarama plaziti, ka da im sve viruju. Nek me oslobodi Bog i naš sveti Rok od zla i napasti, al ja bi volila sa svakom našom pametnom ženom godinu dana travu pasti, neg s unakom utvarom pô ure siditi uz najlipše ilo.

Kad je Seka otišla, jer se je morala radi djeteta žuriti kući i poći među prvima, obća je ocjena bila dosta povoljna: propala je, bolestna je, bojati se, da ne će dugo travu gaziti, al pravo čeljade, nit se je pogospodila nit se je uzniela i

uzoholila. Tomo je prošao još bolje, jer su za njega ustanovili i ljudi i žene, da ga se nije primila proživljena neugodnost sa Zekonjom, da nije ni mršav, a kamoli bolestan i da je pravi Kresinov sin, pravi njegov soj. Svi su se složili u mišljenju, da je mnogo pametnije, što je došao kući, neg da je ostao u svietu, na milost i nemilost kojekomu i kojekakvima. Ne bi to bilo dostojno bilo kojeg pravog graničara, a pogotovo ne Kresinova sina!

Te je nedjelje riešeno i za vazda razčišćeno pitanje Tomina povratka tako, da više uobće nije nikom moglo pasti na um, da razmišlja, da li je pravo, mudro i pošteno postupao.

Ni najoštriji jezici nisu mogli zapeti ni za najmanju izbočinu u cielom tom slučaju, te je postao poslovičan primjer najbolje volje, da se čovjek ukloni neugodnostima, koje sam ne izazivlje.

Prevladalo je obće uvjerenje, da je Tomo ostao u svietu samo stog, što mu je bilo težko podnositi način graničarske uprave poslije rata s Mađarima, koja je postajala sve nesnosnija i nepravednija. I ne bi ona taka bila u očima starih graničara, prokušanih boraca, vojnika i odanih podanika svoga cara, da oni nisu od rata s Mađarima očekivali posve druge posljedke i posve drugi postupak bečke gospode. To je razočaranje razbilo stoljetno povjerenje, otrovalo najidealnije borce za ob'u stvar u tolikoj mjeri, da se je mnogi upita: ne bi li bilo za hrvatski narod mnogo, mnogo probitačnije, da je propustio preko svoje zemlje Osmanlije, pokorio se i mirno živio, a Zapad nek se brine, kako će suzbiti iztočnu najezdu. Do tog je stupnja doprlo razočaranje onih, koji su ludo ginuli kroz stoljeća i ponosili se svojim naslovom — predziđa, boreći se sa svojom rođenom braćom s onu stranu granice, koji su se opet ponosili time, što su bili predhodnica, jurišni odio, nosioci slave i pobjeda prvoboraca Iztoka proti Zapadu.

Razočaranje je vazda najteže kod onih, koji najiskrenije i najžešće ljube. A graničari su doista ljubili i svoj posao predziđa i svog cara. Stog je sad nastupilo strašno otrežnjenje kao iza težkog pijanstva, te je svaka priča u tom duhu i tome zračištu bila dobro primljena, kao što bi do pred desetak godina bio svatko zbog nje izgubio glavu od graničarske ruke.

Kao što je Tomo otišao u znak prosvjeda, isto tako se je i vratio, jer nije dopustio, jer nije ni mogao ni htio podnositi, da njime omahuju gori od njega, a sve pod izlikom nekog općeg mira i ljubavi među narodima u carevini, dok u isto vrieme samo ulizice i uhode mogu uživati kraljevstvo ovoga svieta, baš kao što i buntovnici i izdajice kao cjeline dobivaju nagrade, a odani borci kazne za svoja djela. Tako je to narod, graničarski narod, gledao i ocjenjivao i procjenjivao, pa i na Tomin slučaj doslovno i dosljedno primjenjivao.

Seka je bila sretna, kad je razabrala, kako je to njihovo vraćanje primljeno, jer je u duši neprekidno dosad gojila pritajenu bojazan, da bi se ipak moglo naći mnogo zlobnih jezika, koji bi izpjevali pjesmu rugalicu o »gospodinu Tomi«, i živa je umirala od pomisli, kako bi on mogao odgovoriti na takav bezobrazluk. Sad je odahnula i posve se predala brizi oko Kate i Martina.

Mala je dobro napredovala i nije se opažalo, da bi osjećala velike bolove u kukovima. Istina, nije dala, da se u njih dira, a ni nožice nije mnogo pomicala osim oprezno, koliko se to dade kod djeteta promatrati i prosuđivati, a posve je sigurno, da ih je mirno pomicala samo u stopalima i u košćicama. Kad bi ih pomakla u koljenima, vazda bi se lecnula, češće i zaplakala, jer je tim pomicanjem vazda spojeno kretanje i u kukovima. Seka je znala veoma dugo ostati nadvita nad razvijenu Katu i netremice promatrati svaki njezin pokret i zaključivati na temelju tih svojih opažanja. Svaki put se pobojala, da je predugo držala diete razvijeno, pa se onda žurila, da je čim prije umota i zgrije. Jest već jenjala ona ljuta lička studen, al je još ipak dosta hladno i za odrasla čovjeka, a kamoli za diete od nekoliko mjeseci.

Snieg je kopnio dosta žurno, te su bile ploče prošarice sve veće i veće, po čemu se je dalo zaključivati, da će ubrzo ovce i koze moći ići na pašu. Posve je naravno, da se još ne će moći dosita napasti, al je ipak koristno, da se prohodaju, prozrače i proskaču, a koliko im je potrebno, da se dosita nahrane, to im se onda doda, kad ih urenu u torove. Već se misli i na odgon blaga k stanu. Perjas je već bio posve načistu, što će i kako će ove godine, no nije htio ništa reći, dok ne divani s Tomom.

— Na moj račun — rekao mu je — i za te i za Seku bi bilo najpametnije, da ovog lita idete k stanu s blagom. Niste vi tolko višti ovim težačkim poslim ka ovi ostali, pa dok se naviknete i posve vratite kući, budite ovog lita kod blaga. I dica nek idu s vami. Bit će im tamo lipše, a za malog je i bolje, da j' vaik u planini, neg ode u ovoj žabokrečini.

Tomo ga je mirno, bez rieči slušao i svidjelo mu se, što mu je govorio, pa reče:

— Kako god ti rečeš, striče Pere.

— Ja mislim, da j' to najpametnije, al prije neg rečem, divani sa Sekom. Ne bi tije, da njoj ne bude pravo.

— La, moj striče! — uzklikne Tomo. — Nek te s tog glava ne boli. Samo ti odredi, i to ti je ka Sveto Pismo. Ne boj se.

— Pa, lipo, i vala ti! Ja mislim, da će vam biti lipo gori.

— I ja tako mislim, i uprav mi je drago, što si tako odlučije.

Djeca nisu išla k stanu, osim kad su već bila dorasla, da čuvaju janjce il ovce. Načelno je u planinu uzimano samo koristno družtvo osim djeteta u kolievci, koje je vazda nošeno, ako mu je majka bila određena, da ljetuje kod stana. Inače su djeca kod kuće. Svi su opazili, da je starješina načinio ove godine iznimku sa Sekinom djecom, no nije se čuo prigovor ni mrmljanje, jer su još bili novi i zanimljivi u kući, pa su i najmlađi nekako uzimali kao posve naravno, da se s njima postupa malko drugačije neg sa svima ostalima, dok se posve priviknu na ovaj način rada i života.

Tomo je vidio već za nekoliko dana poslije povratka, da je gospodarstvo poslije Kresinove smrti prilično uznazadovalo. Na tavanu je visilo manje mesa nego ga je u ta doba godine bilo za Kresinova starješinstva, a i u sjenicima je i stogovima bilo očito manje siena, kao i uz staru lipu prislonjenih bukovih cjepanica. Svega je bilo manje, a i nekako samo sobom je bilo sve ne skromnije nego upravo siromašnije, jadnije, bjednije. Na svemu se je osjećalo, da nema Kresinova svietla, Kresinovih zamaha i poteza, koji su se osjećali na svemu živom i mrtvom. Napose je blago bilo posve drugačije, po broju mnogo manje, po boji tamnije, zamazanije, zamagljeno i neizrazito, a tupa pogleda baš kako je obično kod svačijeg samo ne kod Kresinova blaga.

To blago više nije — »divanilo«, kako se je obćenito govorilo i svuda pripoviedalo za Kresinovo blago. Njemu je sve vazda cvalo, a sad samo živi i životari!

Doista je bio potreban razmak od nekoliko dugih godina, da se vidi, što znači čovjek i njegova uprava!

I vanjsko je lice svih zgrada potamnilo, ne samo kako je to naravno uslied vremena i nevremena, nego — tako: drugačije je sve, odkad ga ne obasjava Kresinov pogled i oživljuje njegova stvaralačka svemoćna duša.

— E, brajne — šanula je Seka posve tugaljivo Tomi, kad su stigli k stanu i vidjeli, kako tamo izgleda — vidi se, da već dugo nema našeg vridnog ćakana Kresine!

Tomo ju je samo pogledao, naglo oborio pogled na zemlju i nije rekao ni biele ni crne. Do tog je časa mislio, da to opaža samo on, pa se nadao, da se možda i vara, a kad je svoje misli i opažanja čuo iz njezinih usta, skamenio se je i šutio.

Kod stana je bila ista slika kao i dolje: sve tužno, tamno, kao sliepe oči, otrcano, iako bi trebalo samo malo posla, pa da opet sve plane u sjaju i ljepoti, al to malo posla nije imao tko učiniti, dok nije učinjen!

Promatrajući sve to, Tomo se sjeti razgovora s kapetanom u Lovincu, kad je išao, da mu se prijavi. Primio ga je veoma ljubazno i izrazio svoju žalost, što se je povratio.

— Ti bi bio načinije karieru, da si izdrža i osta — rekao mu je posve prijateljski.

— Da vam pošteno rečem, bilo mi je već dosta i prikoviš. Sve sam ja vidije, sve sam ja dobro čuje, a nisam ni slip ni gluv, pa razumim i pridobro. Kad sam odlučije, da ostanem u službi, mislije sam, da ću biti gospodin na svom, a to j' ka i svoj sluga i najprvi radnik, al vaik na svom i sebi. Kad sam osta i počeje raditi, unda sam vidije, da sam ja samo tuđi sluga, i to još sluga, kom se ništa ne viruje, a težko, gospodine, i kući i zadruzi i državi, u kojoj se nikom ne viruje. Nju je ruča vrag, pa da uprav Svemogući drži nad njom svoje obe ruke. I ne more to ići, da smo mi u svojoj kući gori od unog, kog je amo dognalo morda za kaznu. Ne more to tako. Al ja i jope ne bi bije ostavije, da me ne primisti u vraga i Pemsku rad tog, što su niki brezposlenjaci okrenili uno o Zekonji, kako i sami znate, i da mi unda nisu moji od kuće pisali, da moram

kući, a ne povlačiti se ka prosjak po svitu. Tad sam sve bacije, i evo me sad tu.

— Kod vas je dobro, al — što est, est: nema vridnog Kresine! To se vidi i osića i na paščetu, a kamoli ne na čeljadi. Sve ovisi o gospodaru. Kakav je un, tako ti je u kući i zadnje balavče i najprvi čovik i svaki komad blaga. Sve prima od njega i obraz i sjaj, i ponos i držanje. Sve ti je badava — brez gospodara nema ni sriće ni blagoslova ni napridka. Nije ni Perjas loš, al Kresina nije. I vidit ćeš: i vi ćete se podiliti.

— Morda i ne ćemo.

— Nije, što bi tili, man jer vas nema što skupa držati. Di gospodarov pogled nije najčvršći konop i najtoplija zraka i najljući bič, nema tu što ljude vezati. Ja se bojim za vašu zadrugu, a vidit ćeš, kako će biti.

Gledajući sad i ovo kod stana, Tomo se sjeti tih kapitanovih rieči: nema pogleda, koji bi i liečio i karao i oživljavao i obasjavao! A bez tog nema života uobće, a napose nema i ne može biti zajednice.

Ljeto je bilo ugodno, ni prevruće ni presuho, a s blagom nije bilo većih šteta ni neprilika, osim što su vukovi odnieli nekolike ovce, no te je pošteno osvetila krava Perova. Jedne večeri je čoban opazio, da mu nema Perove, na koju je morao posebno paziti, jer su svakog časa čekali, da se oteli. Nekako ju je izgubio i s oka i iz pameti, pa je opazio, da je nema, istom kad je blago ugonio u tor. Prepao se je i najprije odletio sam u najbližu okolinu, da je traži, no kad je vidio, da mu je posao posve uzaludan, vratio se je i rekao, što je i kako je. Tomo se je svladao, da ne plane, a bio bi imao razloga, jer je odredio, da na Perovu osobito paze, štoviše, bio je predložio, al nije naložio, da je ni ne gone na pašnjak, kad je pred telenjem, no mlađi su bili mudriji, pa prevladali svojim mišljenjem, da je bolje, da ide s blagom, jer da bi rikala i bila nemirna, kad bi ostala sama, a to bi joj bilo gore neg da je na pašnjaku. Tomo nije na to pitanje polagao prevelike važnosti, pa je pustio. Stog se ni sad nije previše ljutio, jer nije bilo svrhe, a što je odredio, da osobito paze na nju, to ne znači mnogo. I on je, dok je bio čobanin, često dobivao takve upute i naloge, al su vukovi ipak kraj njega dobro živjeli i gostili se Kresojića blagom.

Najprije su večerali na brzini i onda se svi odrasli osim Seke dali u potragu. Obišli su sve, kud je tog dana išlo krupno blago, no Perovu nit čuše nit vidješe. Utješljivo je bilo, da nisu čuli ni vučjeg zavijanja, jer je to značilo prilično vjerojatno, da ih u blizini ni nema.

Već su se prije ponoći svi sastali kod kuće i Tomo odredi samo trojici momaka, da moraju opet prije zore ustati i obići sve dočiće i nuglove, u kojima bi se mogla krava najvjerojatnije zadržavati. Tako i učiniše, no kad su momci ustajali, probudi se i Nikola Josin, koji je bio čobanin samo za janjce i kozliće, pa se i on obuče i pođe s momcima.

— Što će reći stric Tome? — upita ga neki.

— Ja ću se vratiti, dok bude vrieme, da izrenem janjce — odgovori on, prebacujući preko ramena pušku kao odrastao čovjek. Bez nje nije nikud išao, te su mu se rugali, da će pod puškom i na vjenčanje, al ga nije nitko zadirkivao zbog te njegove ljubavi za pušku, jer je bio ponajbolji strielac u cieloj Kresojića zadruzi, a sigurno i nadaleko u okolici.

Razdielili su cieli prostor, koji su morali pretražiti, u četiri diela — i Nikoli su dali njegov prostor, kad je već pošao — i dogovorili se, gdje će se sastati, ako Perovu ne nađu; nađu li je, onda onaj, koji je nađe mora zvati, a ne budu li ga drugi čuli, mora opaliti hitac iz puške, jer svaki ih je imao svoju pušku preko ramena. Nije prošlo ni pola sata, odkad su se razišli, kad planu hitac iz jednog dočića, najviše tisuću koraka daleko od stana. Ostala trojica odmah skrenu u smjeru, iz kog je dopro zvuk hitca, te pohitaju, da najbrže vide, je li krava živa i zdrava. Postojala je naime velika opasnost i vjerojatnost, da su je preko noći razderali vukovi il medvjed.

— Brže, brže amo! — razlegao se je Nikolin glas na sve četri strane. — Perova j' živa i zdrava! Brže amo na čudo!

On je našao kravu i odmah se dao u dozivanje, jer je imao što i pokazati. Nije dugo potrajalo, da su i ostali stigli s tri strane kao vukovi.

— Evo čuda, braćo moja! — vikao je Nikola i stajao pred Perovom, držeći neprestano naperenu pušku.

Kad su se svi skupili, pristupili su oslobađanju krave, jer Nikola nije dao dirati, dok se svi ne sastanu, jer koji

ne bi vidio svojim očima, ne bi mogao ni vjerovati, što bi mu ostali pripoviedali. On je Perovu našao, pa je preuzeo i zapovjedničtvo, a ostali su se pokorili nekako posve naravno. Mali je pokazao i da ima srdce na mjestu i da znade zapoviedati. Bilo je ovo:

U jednom dolčiću, u guštari je stajala Perova, obočenih i razširenih nogu na sve četri strane, a rogovima je pri velikoj bukvi pribola golema vuka i neprekidno ga glavom držala u tom postavu. Kraj krave je stajalo divno mužko tele, posve suho, veselo i svaki čas se mašalo majčina vimena.

Razmišljanjem su zaključili, da se je to moglo dogoditi tako, da se je krava otelila još s večeri il i ranije, zabavila se čišćenjem i lizanjem teleta, uslied česa je i ostala u gustišu, te je čobanin nije mogao pronaći, a javljala se nije, jer joj je stado i previše nadomještavalo njezino tele, koje je bilo zaokupilo svu njezinu brigu, ljubav i pažnju. Po noći je došao vuk, kad je tele već bilo na nogama i suho. To se vidi po tom, što je tele posve čisto, a sigurno ga krava nije redila, kad se je s vukom uhvatila u koštac. Krava ga je jednim udarcem glave nabila na rogove i gonila pred sobom, dok je nije srela bukva. Tu ga je na nju pritisla i sad se više nije usudila ni pomaknuti, jer se je bojala za tele, a možda i za sebe. Kako dugo ga je tako držala prikovana na bukvu, težko je zaključivati, jer se ne može ustanoviti, kad su se sukobili.

Kad je krava opazila oko sebe poznate svoje prijatelje, malko se je počela pomicati, al vuka još nije puštala izpod rogova. Tek kad su se svi skupili i vidjeli, da je vuk mrtav, i prihvatili ga rukama, krava je odmakla glavu od bukve, u sav glas riknula i počela strastveno lizati tele i izpod glasa mu neprekidno rikati, kao da mu tepa. Vuk je bio posve hladan i više nije iz njeg tekla krv, dok je kraj bukve bila velika lokva. Samo se je po tom moglo zaključivati, da je moralo proći već najmanje dva sata od sukoba. Za nekoliko je časaka krava legla, težko odpuhnula, te i glavu položila na zemlju, što govedče redovno ne čini. Vidjelo se je, koliko je izmučena i umorna. Momci su sjeli oko nje kao oko najdraže bolestnice i promatrali je s neopisivom ljubavlju i sućuti, nakon što su pozorno pregledali vuka. Imao je samo ona dva uboda, kojima ga je prikovala za bukvu, što je

siguran dokaz, da ga je od prve dobro pogodila i da ga više nije puštala, da joj se izmakne s rogova.

Pustili su je da leži, dok se nije dobro razdanilo, a onda htjedoše poslati Nikolu, da javi kod stana, da su kravu našli i da će je skoro dognati.

— Kad sam je ja naša, bilo bi pošteno, da je ja i gonim kući — odgovori on. — Lako j' se kititi tuđim perjem, al nije pošteno.

— Este ga čuli?!

— Ka veliki divani!

— Što j' pošteno za velike, ne more biti nepošteno za male, a što j' pravo, i Bogu je drago — odgovori on posve ozbiljno i prepustiše mu, da bude, kako je on predložio, a drugog poslaše kao glasnika pred sobom. Perova se je već veoma nevoljko i težkom mukom ustala i polako pošla, mučući neprekidno izpod glasa svom malom sinu, koji je već posve junački koracao.

To je bio tog ljeta najvažniji događaj kod stana.

Kikica je s Nikolom čuvala janjce i jarad, Marija je pazila na Katu i Martina, a Martin je imao najmilijeg druga u igri malog Garova, štene od nekoliko mjeseci, s kojim je veoma srdačno i bratski dielio i jelo i buhe. Njegovo je stanje bivalo s dana u dan sve nepovoljnije, te je Seka molila Boga, da mu dade, da ostane nizak, nadajući se, da bi kroz to i njegova nesretna grba bila manja i neupadljivija. Više nije moglo biti ni tračka nade, da se što popravi il poboljša na tom nesretnom stanju, a Seka je to osjećala na sebi kao najtežu bolest i prokletstvo. Taj ju je osjećaj morio, tištao i ubijao u njoj svu snagu, polet i volju za život. Zacielo je takav osjećaj, kao vječna mora na grudima, mnogo pomogao njezinoj bolesti, koju je osjećala u cieloj utrobi, a svaki joj je pogled na savijena sina bio jednak ubodu noža u srdce, jer je vazda značio strašno pitanje:

— Gospode Svemogući, zašto?! Zar na dite zbog moji grija? Il je to nerazumno dite već svojim grisim zaslužilo taku kaznu, Gospode Sveznajući?! .... Oprosti mi, smiluj mi se i daj mi snage....

Mala je Kata dobro napredovala i već je očito razumievala i prepoznavala ljude iz najbliže okolice, a napose majku i sestrice. Volila ih je obje, no Marija je bila njezina dadilja, pa je njoj posvećivala više svojih osmieha, i zamaha

ručicama, te je vazda bila spremna iz svačijih ruku, pa i majčinih, prieći u Marijin naručaj. Seka ju je pozorno promatrala i vazda nastojala ustanoviti, da li napreduje i da li se njezino stanje poboljšava. Gdjekad je posve pouzdano vidjela očit napredak, a gdjekad nije mogla ustanoviti ništa, no što je svaki put nesumnjivo i sigurno našla — bile su krupne suze, koje su joj vazda orosile obraze, kad je god promatrala svoje diete. Vazda je kraj tih izštećenih izčašenih djetinjih nevinih nožica vidjela i slomljena leđa svog jedinca, a nad tom hrpicom nevjerojatne, bezprimjerne biede lebdio je strašni upitnik, koji je tražio odgovor, a njega nije bilo.

— Zašto, čemu, zbog česa, u koju svrhu, Gospode sveznajući, vječna i nepromjenljiva Pravdo?! .... Ja znam, da to tako mora biti i da je pravedno, al ne razumijem, što je, ako nije opomena mojoj djeci za njihove grije, a meni na mojoj dici za pokoru za moje grije?! Brez njijova grija nije pravedno, al kad sagrišiše, Gospode Svemogući?! ....

Pod tim je strahovitim teretom patila neizrecive muke, i duh joj je bio već izmučen, a tielo gotovo da klone pod teretom tih muka i bolova. Za nju je bila najteža spoznaja, da sve, što se događa, nije nego posljedica nekih uzroka, koji su svakako u onome, na kome se nešto događa, jer smo mi svakako samostalne jedinice, koje su međusobno vezane uzvišenim vezama, koje nisu nipošto take naravi, da bi opravdavale mogućnost, da jedni za druge primamo i nosimo bilo nagrade, bilo kazne. To se ne da zamisliti običnim ljudskim umom, a nije moguće, da se uobće dade zamisliti, jer nam život uzvišenih i najuzvišenijih dokazuje, da je sve, što se događa, posve logično po zdravom razumu i da nema ništa, što bi bilo nedokučivo osim Svemogućeg, jer je Isus pokazao, da su čak i čudesa najjednostavnija i najprirodnija pojava — kad čovjek vjeruje!

Kako bilo da bilo, Seka je patila, neizrecivo patila pod teretom neriešenih pitanja, koja za nju, po svoj prilici, moraju ostati i neriešena i nerješiva uobće. Tako je stanje bio najrodniji izvor njezina propadanja, najizdašnija hrana njezinih duševnih i tjelesnih rana. Spada u predaju, koja je posvećena bezbrojnim primjerima svakog ljeta, da se oni, koji su kod stana, veoma oporave, a mnogi i udebljaju. Tako je i ove godine bilo sa svima osim sa Sekom i malim Mar-

tinom. Njih dvoje su još više omršavili, neg su bili, kad su krenuli u planinu. Tomo je to njezino stanje pozorno promatrao, no nije znao, kako bi joj pomogao, osim što ju je vazda nukao, da jede, i to, da jede češće, ne čekajući redovne obroke, jer je vjerovao, da će joj to pomoći održati snagu, a samo snažno tielo može odoljeti svakoj boljetici. Njegove rieči nisu u ovom slučaju imale nikakova upliva na nju, jer uz najbolju volju nije mogla jesti skoro ništa. Jelo joj se odbilo, a što je najgore, poslije svakog zalogaja joj se smučilo. Ona je slutila, da je padom među konje strunila želudac, i sve je pomišljala, kako bi ipak morala nekog, tko se razumije, pitati i moliti ga, da je pregleda. Ima takih i ljudi i žena, pa se razumiju, da je pravo čudo. Neki znadu po očima, neki po noktima, i što te boli i što te je ikad boljelo, odkad si na svietu. Seka se je odlučivala, al se nije nikako mogla odlučiti, da kome otide i da ga upita. Nije imala u sebi dovoljno odlučnosti i životnog nagona. Sva je već bila ko izcieđen limun, satrvena, nemoćna, bez prave volje i životnog veselja. Ne može se ni pomisliti, da nije voljela i svog čovjeka i svoju djecu, te da već radi njih ne bi bila željela dugo živjeti i biti zdrava, no ponestalo joj je odlučnosti, da to želi. Samo je životarila kao biljka i trajala iz dana u dan, pa dok Svemogući dopusti bez njezinog velikog udjela volje i odlučnosti, da se što dulje održi.

S prvim su sniegom sjavili blago kući. Perjas je bio veoma zadovoljan vanjskim licem i blaga i družine, a Bara je bila zadovoljna Sekinim gospodarstvom, jer je skupila obilje skorupa i masla, a sira nasirila kao već davno nijedna prije nje. I sve je bilo doista čisto i uredno, da je bilo pravo veselje pogledati te Božje darove.

— Samo si mi ti, rano moja, uprtenila — reče joj strina Bara.

— S pripuštenjem Svemogućeg, moja strina, pa što ću mu unda ja?! — odgovori ona posve smireno i bez premišljanja. — Eto i diteta, kakvo j', jadna ti sam za njim, al što mogu, man plakati i vriđati našeg Svemogućeg, slava Mu i vala, i neka mi oprosti.

Htjela je reći i za Katu, no to je još uviek bilo prilično tajnovito, jer iako su svi znali, da se je nesreća dogodila kod Zubkovih Dočića i da je mala bila ozlieđena, svi su uzimali kao sigurno, da je lugar, pomoću Božjom, svojim

sretnim zahvatom odklonio svaku pogibelj i posljedicu te nesreće. Seka je ipak bila uvjerena o protivnom. U njoj je već bilo izgrađeno uvjerenje, da su posljedice sigurno tu i da će se očitovati, kad diete počne puzati. Nije trebala, nažalost, dugo čekati na potvrdu te svoje bojazni i gorkoga uvjerenja. Sliedeće zime je Kata počela puzati i odmah pokazivala posljedice one nesreće: na lievu se je nogu posve sigurno obačala, dok je desnu samo vukla za sobom. To je primietio i Tomo, jer je i on s jednakom strepnjom kao i Seka, samo s većom samozatajom, očekivao, da vidi, kako će to biti, kad dođe vrieme, da bi diete moralo prohodati. Najprije se je dogovorio sa Sekom, a onda reče i Perjasu i Bari, da bi diete odvezao u Gospić k liečniku. Bilo je uprav nekako oko Blagoviesti, dakle oko godišnjice njihova povratka, kad su Seka, Tomo i mala Kata poranili u Gospić. Svratili su se k Sekinu ujaku, koji je bio tamničar u državnom zatvoru, »štokauzu«. On ih je uputio na najboljeg liečnika — izbor nije bio velik — a i sam je s njima išao k njemu. To je bio stariji gospodin, vojnički liečnik sa svim manama i odlikama svoje struke i položaja, vrlo ljubazan prema građanima i graničarima, kao što je bio vrlo priek i nakratko privezan, kad je imao posla s vojnicima. Pregledao je malu vrlo pomno i oprezno, tako da diete nije ni zaplakalo, izpitujući Tomu pojedinačno o svemu, što se je dogodilo. Dugo je razmišljao i onda ponovno pregledavao i najzad je rekao Tomi, da je i desna noga na mjestu i da je dobro prirasla baš kao i lieva, no da je neka pogrješka nastala u zglobu ili prilikom pada il kad je taj lugar to popravljao. Njegovo je mišljenje, da je to od udarca. To je prvo. Drugo je to, da on ne zna, što bi se tu sad moglo pametno poduzeti. Vrlo je težko, a kad bi čovjek i znao, što bi, sve je to toliko skupo, da je težko i zamisliti, da bi i najjača težačka kuća mogla podnieti tolike troškove. Diete bi svakako moralo u bolnicu, i to vjerojatno u Zagreb, al još bolje bi bilo, kad bi ga odmah poslali u Beč.

— Bi l' to pomoglo? — upitala je Seka, koja nije razumjela njemački toliko, da bi mogla razgovarati, al je svakako razumjela uglavnom, o čemu se radi. Tomo je preveo njezino pitanje.

— To je u Božjim rukama — glasio je liečnikov odgovor. — Kad bih ja unapried znao, što će pomoći, a što ne će, bio bih najveći liečnik na svietu.

Seka je bila mudra i razborita žena, pa je takav odgovor razumjela i prihvatila kao razborit, no odmah je imala i daljnje pitanje:

— Ima li izgleda barem malo, da će joj pomoći, ako bi je poslali u bolnicu, i koliko bi morala ostati u bolnici?

— Da li uobće ima izgleda, težko je znati, jer ne znamo, što joj zapravo fali, a uslied toga ne možemo ni približno znati, koliko bi morala ostati u bolnici — glasio je odgovor ovog čestitog čovjeka, koji je odmah osvojio i Sekino i Tomino povjerenje.

— Što svjetuje, da učine? — pitala je Seka dalje.

— Ne može ništa svjetovati, jer je težko diete pustiti, da bude posve sigurno bogalj, al je isto tako težko poslati ga, da ga mrcvare po bolnicama, da to čovjek skupo plati i da diete ipak ostane bogalj možda još veći negoli će ovako biti — odgovorio je liečnik, a Tomo doslovno preveo Seki.

Seka je oborila glavu, a rodne su joj suze polile obraze.

— Nek se vrši pripuštenje Svemogućeg — prošaptala je preko prigušenih težkih jecaja i okrenula se k prozoru, da je ne gledaju liečnik i Tomo. Kad je obrisala suze, umotala je diete, zahvalila se liečniku na njegovim poštenim riečima i pošla prema izlazu kao Gospa od sedam žalosti, noseći na rukama anđela svojih bolova i muka. Koji iz visina vide više neg mi našim očima, sigurno vidješe, kako težka Tuga nosi na rukama utjelovljenu Biedu...

Više nisu nikud išli i nisu više nikog pitali.

— To, što govore drugi, znamo i mi sami: sve je u rukama Svemogućeg — govorila je Seka — a ja unda znam bolje od drugi, da tu mi nemamo što raditi i popravljati, jer ne more drugačije biti.

Prošla je još jedna godina, prošla je i druga. Kata je već govorila veoma spretno i okretno i bila veoma otvorena glavica, no hodati nije mogla, jer joj desna noga nije služila. Nije se na nju mogla obačati. Ostala su je djeca, napose Marija, učila, da hoda njihovom pomoći: uzeli bi je preda se, primili izpod pazuha i pomagali joj, da skakuće. Nju je to veoma veselilo, pa se je već i sama hvatala za djecu i kraj njih kušala skakutati. Nikola strica Jose joj je načinio vrlo liep štapić i učio je, kako se mora lievom rukom obačati više koljena, a desnom o štap i tako nadomjestiti desnu nožicu. Nije išlo lako, al je ipak išlo, i diete

je počelo razumievati, da se samo tako može samostalno kretati. Već je sad pokazivala veliku bistrinu uma i ujedno veliku tvrdoglavost, što je uostalom odlika svih bogalja. Znala se je razljutiti, da bi sve samu sebe grizla od biesa. Seka je to opažala i vazda nastojala, da je smiruje, no ne bi se bilo smjelo uztvrditi, da je imala mnogo uspjeha.

Značajna je pojava, da Martin nije pokazivao ni najmanjeg zanimanja za tu svoju malu sestricu, pa onda posve naravno ni ona za njega. Živjeli su jedno kraj drugog, kao da uobće ne znaju, da tu skupa postoje. Kikica je bila Martinova ljubav i njegova osoba povjerenja, što mu je ona srdačno uzvraćala najvećom pažnjom i nježnošću, baš kao što je Marija bila vezana s Katom. Na taj je način njih svaka imala svoje brige i obveze i ujedno velike dužnosti, koje su oduzele svojoj oboljeloj i oronuloj majci. Doista: Seka je za te nekolike godine posve ostarjela i klonula, pa se ne bi bila nimalo iznenadila, da joj je došao glasnik nebeski i naviestio, da se mora spremiti za polazak.

— Da nije ove sirotinje, radije danas neg sutra — bila je izjava, koja se je češće čula iz njezinih suhih usta.

Prilike su u zadruzi bivale sve teže i neugodnije, iako nije nikad dolazilo ni s kim do sukoba. Svi su slušali starješinu i planinku, al ipak nije to više bila ona stara slavna Kresojića zadruga, kakvu je ostavio pokojni Kresina i predao Perjasu u ruke, krepku i čilu ko zvono. Očito je sam Perjas najviše prouzročio takovo stanje, jer nije bio ni sviestan svoje zadaće, nit joj je bio dorastao. Činilo se, da je on posve zadovoljan time, što je živ, što ga u zadruzi nitko ne tuče i što ga nitko ništa ne pita. Zadovoljan je svojim položajem i svojim mirom, a da uobće ne osjeća ni najmanje odgovornosti za svoj postupak. On ne daje zadruzi ni sebe ni svoje duše, on ni ne osjeća, da bi joj nešto morao dati, a pogotovo nije sviestan, što to od njega s pravom očekuje družtvo, koje je Providnost povjerila njegovoj brizi i vodstvu.

Dane, kovač, najteže je osjećao taj nedostatak kućnog starješine i mrmljao je i rogoborio, al sve nenapadno i pomirljivo. Joso Kresinov bio je također posve nezadovoljan, no nije uobće nikad nikom ni rieči rekao, jer nije htio, da bi tko mogao pomisliti, da on to čini radi pokojnog ćakana il možda čak i stog, što je nestrpljiv, kad će on doći na red,

da preuzme starješinstvo u svoje ruke. Jednom mu je stric Perjas to već i ponudio, no on se je samo nasmijao i nije uobće ni odgovorio.

— Ja sam ništo obolije — govorio je Perjas posve ozbiljno — pa bi bilo najpametnije, da ti ovo mam preuzmeš. Samo budala ne da, da se divani o tom, što će biti potlje njega, a ja nisam budala, a znam i to, da će potlje mene ovo sigurno pasti na tvoje pleći. Sve ja vas vidim u kući, pa znam, ko j' za što.

Joso se je samo smijuljio i šutio. Nije progovorio, ni kad ga je stric Perjas izričito upitao, zašto ne odgovara, nego samo rekao:

— Odo ja, striče, u Šarac po drva.

Tako je dovršen taj razgovor.

I ostali su bili svi nezadovoljni, jer su jasno osjećali što je sada, al nitko nije pravo znao, što bi predložio, kad razliku između onoga, što je bilo za živa Kresine, i ovog, što je sada al nitko nije pravo znao što bi predložio, kad

— Nude, momče! Što predlažeš?!

Nitko nije bio načistu s tim pitanjem, jer na diobu nije želio nitko ni misliti, a promjenu starješine nije bilo moguće ni u snu zamisliti. To bi bilo posve nečuveno, a ne bi ni mogli pred poštenim ljudima obrazložiti, zašto stric Perjas baš ne valja. A doista ne valja kao starješina. Dobar čovjek, i pošten stric, i vriedni radnik, al — nikakav vođa zadruge, pa gotovo. U kući je pet loza, pa dioba ne bi ni bila težka, a pošteno sudeći, ne bi bila ni nesreća u poredbi s ostalim zadrugama, koje se već izdieliše. Kresojići imadu i dobre kuće, baš za svaku lozu po jednu — hvala Svevišnjemu i mudrom Kresini! — imadu i zemlje dosta, tako da ni jedna loza ne će biti u lošem položaju i opet u poredbi s drugim zadrugama u plovaniji. Samo — kako bi se Kresojići mogli podieliti, kad imadu još sve uvjete za daljnji razvoj i podizanje?!

Kako je ipak došlo do diobe, ne bi nitko znao točno navesti, prikazati i obrazložiti. Joso je razgovarao s Tomom, kako moraju opet podići marvogojstvo na onu visinu, na kojoj je bilo za pokojnog njihova ćakana, a isto tako, da moraju posvetiti veću pažnju livadama. Prije se na tom nije upravo ništa radilo, osim što bi bolji gospodari svakako odredili, da djeca pokupe po livadama kamenje, prije neg

trava dobro zazeleni, da se kod košnje kosci ne ljute, udarajući kosama o kamenje. Inače ništa. Oni su u svietu vidjeli, da tamo livade i grabe i čiste i gnoje, pa su se dogovorili, kako to i oni moraju uvesti kod sebe. U tom ih je pretekao jedne večeri kod večere starješina Perjas, govoreći vrlo oprezno, polako i nekako jednostavno i bez ikakova znaka uzrujanja il i žalosti, što bi bilo posve naravno:

— Znate, braćo moja i dico moja, puno nas je do volje Božije, pa ja ni sam ne znam, kolko nas je, a i već smo se tolko razgranili, da bi se ovi najmlađi mogli međusobom uzimati brez ikakve dozvole svete matere crikve, a da o svetom otcu papi ni ne divanim. Pet nas je grana, i svaka j' dobra i jaka osim dičaka pokojnog našeg Mate. Al ništa. Bilać je u školi, a Srđen će na ognjište. Tako ja, eto, mislim, da se razlučimo po granami. Ja ne velju, da se dilimo, jer ćemo mi vaik ostati svoji i ka edna kuća i edna duša, al će svaka grana imati svoju novu zadrugu i svoje blago i svoje komade zemlje. Mlin ćemo uživati skupa na redove.

Svi su kod stolice nikom poniknuli, i nitko zuba ne obieli nit podiže pogleda, nit tko prigovori, nit tko odobri. Žene su kod druge stolice podigle rukama pregače i kradom brisale suze, al ni one ne progovoriše.

Događaj je tako tiho, neopazice, nenapadno i prirodnim razvojem dozorio, da se je činilo, da nije nitko ništa drugo ni želio i da je svako odraslo čeljade upravo to i očekivalo. Perjas je dobro naglasio, da su se već toliko razgranali, da bi se mogli među sobom ženiti bez ikakove dozvole, jer su doista tako osjećali, iako nikom nije ni u snu dolazilo na pamet, da bi se to doista i smjelo dogoditi. Toliko su ipak bili duhovno jedno, iako je to već bilo cielo selo sa svim seoskim oznakama osim posebnog vlastničtva.

S tog razloga ovaj događaj niti nije nikog zatekao nepripravna, iako nitko nije želio diobe. Više se nije radilo o razsapu kuće, o diobi otca i djece, pa ni o diobi braće. Sve je to već dalje i toliko razčlanjeno, da će braća svagdje ostati skupa, samo će mjesto jedne zadruge sad biti njih pet, i svaka će dobiti svoj kućni broj.

— Ja znam, da se mi nemamo rad šta svađati, i ne daj, Bože — govorio je Perjas. — Svaka grana ima svoju kuću, sad: koja bolja, koja gora, al sve su dobre i bolje nego

ičija kuća u plovaniji. Tu se moremo dogovoriti, pa popraviti i dograditi, di bude što tribalo. Štale ćemo morati načiniti, di tribaju. Da nam niko ne zna ni ne čuje. Ja mislim, da se nas pet najstariji od svake loze dogovorimo o svemu i da vam unda rečemo, pa kako rečemo mi, tako neka bude, ako ste zato.

On je zašutio, čekajući odgovor, no nitko ne reče ni rieči. On je neko vrieme šutio, a onda nastavi.

— Unda ćemo tako. Ja mislim, da j' već pokojni naš vridni Kresina na ovo mislije, kad je u svaku kuću sve gradije i meća, što prava težačka kuća triba. Na moj račun, malo kome što vali, a di i vali, to ćemo načiniti svi skupa, pa da bude svakom pravo. A i potlje ćemo, ako Bog da živiti ka edna kuća i edna duša, pa edni drugim vaik pomoći i priskočiti ka sam sebi. E l' nu, da j' ovako?!

Ni na ovo se pitanje nitko ne oglasi.

— U puku ne triba niko ni znati, da smo se podilili — nastavio je poslije uzaludnog čekanja na odgovor. — Nemamo komšije, da bi nam zaviriva u lonac, a mi smo svoji ka i prije, pa što ne bi ima edan, imaju drugi, i unda ćemo, ako Bog da, vaik svi imati sve. Tako ja mislim.

Nastao je tajac, kao u času, kad mrtvaca spuste u raku i svi čekaju, da svećenik prvi baci na njeg grudu zemlje, a on se zamislio i oteže. Svi čekaju. Bilo je rano proljetno povečerje. Sjedili su svi oko stolica: mužki na jednom kraju stare zadružne kuhinje, žene na drugom, a djeca na trećoj strani. Vladala je sablastna tišina, kao da su se ročili svi djedovi i pradjedovi na viećanje, pa sad govore glasovima, koje zemaljske uši ne mogu ni čuti ni razumjeti, al ih duše i te kako primaju, upijaju i razumiju njihovo značenje. Stog i jest među živima ta sablastna šutnja, jer stoje među toliko pokojnika, koji razpravljaju i uređuju život svojih potomaka.

— Ja sam već dugo mislije na ovo — opet se je javio starješina — al sam sve oteza, da vidim, nije li pametnije, da ostanemo skupa. O Božiću sam već bije načistu, da j' pametnije, da stvorimo zadruge po lozami, jer je to tako i Svemogući ostavije. I čemu ovo selo: nas je toliko, da ni ne znaš, ko je ko i koje je dite čije, jer ne moreš sve razlikovati. Nisam tije divaniti zimus, jer je težko diliti i žitak i posik. Sad moremo ovako: nas ćemo pet razdiliti zemlje i

blago. Sve ćemo skupa obraditi i skupa se raniti. I blago ćemo skupa poslati k stanu ka i dosad, al će se znati, što je čije. I tako...

I opet je nastao težak tajac.

— Svaka će loza izabrati svog starešinu i svoju planinku — opet se je javio Perjas. — Kad što triba, moremo vaik imati i našeg najstarijeg starešinu. Ako ste za to, ja bi moga ostati, dok budete tili. To j' za to, da nam nikad ne bude triba sudac izvan naše kuće i naše krvi.

Perjas je zašutio, a i ostali su šutjeli kao grobovi. Među ženama je nastalo gibanje i mjestolenje, a čulo se je prigušeno jecanje. Ljudi su nikom poniknuli i svi gledali preda se. Poslije duge, stravično duge i neugodne šutnje javi se Tomo pitanjem:

— A mora li to biti, striče Pere?!

— Jêr ne bi bilo?! — odgovori Perjas pitanjem bez ikakova razmišljanja. — Lakše j' živiti u malom neg u velikom družtvu.

— Al je čovik jači u velikom družtvu — odgovori Tomo. — Težko čoviku samu. Težko čoviku brez brata, al još teže mu brez prijatelja.

— Pametno divaniš, Tome — potvrdi mu Perjas. — I ne bi ja želije diobe, kad bi moga i pomisliti, da mi ne bi ostali ka edna duša i edna vamilija. I ne daj, Bože! I da nas nije Svemogući blagoslovije u čeljadi, ubije me, ako bi ikad i pomislije, da se dilimo, al mi imamo ne samo zemlje, da ni sami ne znamo, koliko, a i blaga više nego iko u plovaniji, man i čeljadi, da više ne znaš, Bože mi oprosti, ko je ko. Nije to ni pametno ni dobro, kad more biti lipše.

— Na moj račun nije lipše, al ako ste svi za to... — odgovori Tomo, no ne dovrši rečenice.

Sve je provedeno, kako je Perjas te večeri predložio. Tomo i Joso su ostali skupa. Joso je svakako htio, da Tomo bude zadružni starješina, no on nije nipošto želio na sebe preuzeti taj teret. Izgovarao se je najviše time, što je dugi niz godina bio odsutan, pa nije vješt svim poslovima kao Joso, a navađao je i druge razloge, dok najzad Joso nije pristao, al samo pod uvjetom, da svakako Seka bude planinka, jer je i starija i vještija kućanstvu od Stane, a i jer je slabija za poljske poslove. Tako su se sporazumjeli i počeli sami u svojoj kući svoje gospodarstvo. Taj je novi

red na sve djelovao težko i pritiskivao ih je kao olovni poklopac osim na Nikolu Josina. On je jedini bio veseo i nije nimalo tajio svog zadovoljstva. Seka ga je nasamu upitala, zašto je zadovoljan tim novim stanjem, kad mu se nitko drugi ne veseli. Odgovorio je posve jasno i glasno:

— Veseje sam, jer ne volim imati puno gospodara nad sobom!

— Imaš nas i tako!

— Manje neg prije! A da se vi stariji niste tili diliti, bili bi prigovorili, al nismo nikog čuli!

Seka je zašutjela pred tim zaključivanjem, za koje nije mogla reći, da nije točno. Malko gorko, preiskreno, al točno. Dioba je bila u zraku kao događaj, koji je svaki čas prietio kao naoblačeno nebo. Svi su ga vidjeli, svi su ga čekali, pa što se sad prenemažu, kao da su iznenađeni il kao da ga nisu htjeli?! Istina jest, da ga nisu većinom željeli i da mu se mnogi nisu obradovali, al je isto tako istina, da nitko nije imao ni volje ni razloga u sebi, da mu se mužki odupre. To je činjenica, koju je mali mudri Nikola dobro uočio i bacio u lice strini Seki kao kitu najmirisavijeg cvieća.

Ona je očigledno propadala i svakog dana bivala sve slabija i slabija, pa bi i kućanstvo bila težko vodila, da je nije u svemu zamjenjivala Kikica. Nju je mogla najčešće zadržati kod kuće radi Kate i Martina, pa ju je na taj način upotriebila kao svoju pomoćnicu u kućanstvu. To je bila pomoć za gospodarstvo, al Seki više očito nije bilo pomoći: ona je ginula i venula kao podsječeno drvo. Što joj je, što je boli, što joj fali, to ona nije znala, a ni drugi joj nitko nije znao reći. Ona je sama slutila, da je to svakako duševna bol i tuga, koja ubija tielo, kad duši ne može naškoditi. To je bilo njezino uvjerenje, koje je bilo posve čvrsto, pa je uslied toga lakše nosila svoju nesreću, jer je bila posve načistu, da joj nema lieka ni pomoći.

Martin je pomalo rastao i sve više i više dobivao izgled i način saobraćaja odrasla dječaka, koji osjeća svoju nesreću, al koji je nosi kao nešto, česa se ne treba sramiti, jer nije ništa kriv. Kikica je na njeg veoma dobro i odgojno djelovala svojim ponašanjem i pažnjom prema njemu, te nije nikad osjetio, da ona uobće opaža, da on ima kakvu tjelesnu manu. Osim toga je na njega povoljno djelovala nesreća male Kate. To nije nikakovo protuslovlje: nije se

on tome veselio nit je mogao još valjano i zrelo prosuđivati, al je vidio, da je to diete još teže pogođeno od njega, i to mu je ulievalo samopouzdanje i vjere. Kata je prihvatila štap i posve uspješno skakutala pomoću njega. Inače je bila posve zdrava i vesela, samo težke, ljutite naravi.

Seka ih je oboje pratila u stopu sa strepnjom i suznim očima i što je dalje gledala u budućnost njihove patnje i neprilike, to joj se je brže približavao svršetak muka i tuge. Sviestno se je približavala grobu i osjećala, da bi morala reći Tomi, kako zamišlja budućnost te nesretne djece, no nije nikad našla pravih izraza, pa je vazda odgađala i tako poniela sa sobom sve te misli zabrinute nesretne majke. Dospjela je reći Kikici:

— Janješce moje, misto mene budi Kati i Martinu!

Kikica ju je pogledala suznim očima, u kojima je bio zavjet i obećanje, što je Seka razumjela i primila kao okrepu na smrtnom času.

Umrla je posve nečujno, mirno i bezbolno...

15

I sad je »gospodin Tome« ostao sam sa četvero djece: sa dvije zlatne zdrave djevojčice i sa dva bogalja.

Istom mu je Sekina smrt odkrila užas i nevolju, u kojoj se je nalazio. Dotad je ta dobra duša sama nosila sve terete roditeljskih muka, a da nije nikad glasno ni zajaknula niti se potužila, pa on nije ni osjetio, koliki je to teret na tim slabašnim leđima.

Ta ga spoznaja pritište do zemlje, te je dugo vremena jedva micao nogu za nogom. Kućno je gospodarstvo preuzela Stana, a sva je briga oko male Kate pala podpuno na Kikina leđa. I tu je brigu on istom sad odkrio: mala Kata, zlatna mala curica ko anđelak liepa, govori već kao odraslo čeljade, a sakata, ne može se obačati na desnu nogu. Sakato diete... A Martin i jest onakav... Prsni koš i leđa njegova dječačkog tiela prave neukusnu bačvicu, umjesto da drže mlada pleća, koja bi se razvijala do momačke snage za pušku i velike terete, kakvim su izvrgnuti svi graničari...

Sad istom progleda Tomo, i u mozak mu leže strašno pitanje, koje je Seku odagnalo s ovoga svieta: zašto?! Svemogući Bože, zašto je to tako?!

I baš Seki i njemu se to događa, njima dvoma, koji su nastojali, da vazda žive pošteno i vazda samo o svojoj muci, o svojim žuljevima i o svojim dušama. Nikad nisu ni pomislili, da bi se okitili bilo plodom bilo darovima s tuđeg stabla. Vazda o sebi i iz sebe. Pa ipak...

— Ako smo otišli — razmišljao je Tomo — i mislili ostati u svitu, to nije izdaja ognjišta. Pa ni granice. Ostali smo svi u službi, kun da smo i ode kod kuće. To nije bila izdaja. Mislije sam, da će biti bolje i pametnije, a nisam zna, da sam već zakasnije. Kad sam to vidije, sve sam ostavije i reka: »Vala. Odo ja svojoj kući!« I nikom ništa. E l' to izdaja, zbog koje bi nas Svemogući pogna i udarije po našoj dici, slava Mu i vala?!...

Sad je on istom razumio mnoge Sekine uzdahe i kratke uzvike, koji su mu se činili bezsmisleni i bez uzroka, kad ih je slušao iz njezinih patničkih usta! Divna mudra patnica! Ona je razumjela mnogo više od njega i mnogo, mnogo više osjećala i nosila u svojoj duši jasno i sviestno kao na otvorenu dlanu izpružene desnice. Njoj je sve to bilo otvoreno pred očima, dok je on srljao iz dana u dan kao ovca od jednog busena trave do drugog, dok je ne stigne vuk il nož. Tako je on prolazio svietom i životom, noseći svoje breme na Sekinim leđima kao na rukama Providnosti. On ga je jedva primjećivao, a njegovu težinu je posvema zasjenjivala Sekina divna narav...

A sad taj teret činjenica pade na leđa njegova trećeg djeteta, male i još nedorasle Kikice. To malo diete mora već preuzeti na sebe terete male žene i nositi ih mjesto pokojne svoje majke, mjesto Bog zna koga još, i zdušno pomoći svom osirotjelom otcu i Bog zna, kome još. Ta mala žena, sitna, krhka i nejaka, kao da joj je tek desetak godina, a već mudra i promišljena, kao da je posve zreo i odrastao čovjek...

Ona sigurno nosi samo teret vanjskih pojava, teret suhih činjenica, dok onaj pravi, ubitačni teret pitanja nenadano i otvoreno jasno pade na samog Tomu. Kikica nije mogla doći na ta pitanja. Nju su zaokupljale gole suhe činjenice, koje su je sretale, kad god je trebalo pomoći Kati, kad ju je trebalo ublažiti i smiriti, kad je trebalo Martinu uzeti kamen iz ruke i uvjeriti ga, da se ne smije za djecom nabacivati, jer ga ona ne draže, njemu se to samo tako

pričinja. I tako. Tad je i u tim oblicima Kikica vidjela zbilju života i težinu zadaće, koja je pala s mrtvih majčinih leđa na njezina slabašna ramena. Ona se ipak nije ni prepala ni savila, nego je odlučno i uzpravno stupila pod teret svoje krvi i duhovnih obveza. Njoj nije nikad došlo u misao pitanje: zašto?, nego samo i jedino: kako ću? I vazda je nalazila rješenje.

Strina Stana je bila djeci dobra i nije pravila nikakve razlike između svoje i Tomine, a napose je Kikici prepustila, da je mogla raditi za ono dvoje, što je god htjela. Prema njoj se je u svakom pogledu vladala kao prema odraslu čeljadetu, što je malu često i smetalo, jer je bila u neprilici, kako bi se držala, pa bi joj predbacila:

— Ti se, strina, meni rugaš!

— Ne rugam ti se, janje moje, ne — odgovarala bi Stana, mirno i ozbiljno. — Ti si već prava mala ženica, kun da ti je triest godina. Nek te samo Svemogući uzdrži, čut će se!

I Marija je bila vrlo dobra i poslušna djevojčica, vriedna i vazda spremna na svaki posao. Na nju je već padao poljski rad, dok je Anica pomagala strini u kućanstvu. Napose je briga za kruh posve prešla na Anicu, jer je strina Stana posve mirno i otvoreno priznavala, da ne zna tako dobro umiesiti i izpeći kruh kao Kikica.

Tomo je u licu potamnio, kao da nikad ne vidi svietla, a rieči mu presušile, kao da je zaniemio. Radio je sve dnevne poslove kao i prije, no bez ikakova osjećaja i oduševljenja. Posve mu je svejedno bilo, što je radio i gdje je radio, a za sebe se uobće nije nimalo brinuo: nije mu bilo nimalo važno, da li je čist i uredan, da li je sit i odmoran, il je zamazan, gladan i mrtav od umora. Za to se je morala brinuti u prvom redu Kikica, jer je njoj prepustio, da s njim radi, što joj je god drago. Kad je Stana kušala, da mu štogod učini po volji, vazda joj je na liep način izbjegao, izgovarajući se, il da nije potrebno, il da nema vremena, jer ga čeka taj il ovaj posao, i uviek je izmakao. Redovno se je radilo o tom, da štogod pojede između obroka, jer kod stolice nije skoro ništa jeo. Nije joj uspievalo, al ga je Kikica ipak znala smotati na taj način, da bi tobože ona uzela sebi, pa onda dala i njemu. Prepuštao se je njezinoj volji kao diete, te ju slušao baš kao i Kata i Martin, pa možda i još bolje i spremnije.

Joso je zabrinuto promatrao bratovo držanje, al nije nikad zapodirao to pitanje, računajući, da je vrieme najbolji i liečnik i savjetnik. Tu se ne da ništa ni pomoći ni svjetovati, dok čir ne dozori i sam ne pukne. To je jedini liek za ovake bolesti. Joso je to znao i držao se tog izkustva. Mjesto razgovora o tom razpoloženju i o tim mukama, Joso je nabacivao što bilo, kako bi mu baš naletjelo na jezik, al je vazda pazio, kad su bili skupa, da ne šute. On se je neumorno brinuo za predmet razgovora i nenapadno nastojao, da i Tomu uplete, da mora štogod reći. To je vazda bio težak posao, koji se je redovno izjalovio, jer je on samo potvrđivao, kimao glavom il najviše da bi izgovorio dvie-tri rieči čuđenja i opet — ništa.

Bila je već mrtva jesen, poslovi su svi obavljeni, ljetina pospremljena, krma za blago na sjenicima i u stogovima, pa je još trebalo samo navezti dosta drva i obskrbiti se suhim mesom za zimu. Ni jedno ni drugo nije težak posao, jer su u planini imali dosta drva na razpolaganju, imali su svoje konje, jer su ih zapali kod diobe, pa će lako dovesti, a u oboru su imali nekoliko komada svinja, odredili su i jalovice, koje će zaklati i osušiti, te je tako bilo sve na dohvatu ruke. Joso je razmišljao, kako bi Tomu zabavio dovozom drva, pa mu predloži, da ide s Nikolom u drva.

— Ja sam već divanije s lugarom. Ove j' godine u Trolokvami za nas određena siča, jer je vitar izvalije, čudo što j' načinije — govorio je Joso.

— Ja ne branim — odgovori Tomo, a na licu mu se je vidjelo, da ga je ta bratova odredba, odnosno taj priedlog zadovoljio. Ne bi se smjelo reći, da ga je obradovao, jer njega nije ništa veselilo. Svakako mu se je vidjelo na licu i očima, da je osjetio, da je to nešto, eto, nije nehajno primio, nije prečuo, a samo kao stroj odgovorio. Toliko se je vidjelo, i Joso je bio zadovoljan, jer je iza svog priedloga imao i malu skrovitu misao, malu primisao: na Halanu je odnedavno Tomin pašanac carinski namještenik. Divan čovjek, govorili su, da je to najbolji Šulentić, kojeg je Svemogući ikad poslao na zemlju. Toliko je bio dobar, plemenit i mudar. Za njim je bila rođena sestra pokojne Seke, Marta, nešto mlađa od Seke. Za nju su govorili, da je vriedna, čestita i uredna, al ljuta kao britka ćorda i škrta, da joj u cielom rodu nije bilo jednake. Tomo je veoma volio svog

pašanca Milu, no sad nije na njeg ni pomišljao, jer nije uobće dospio da misli na bilo što. Za to je Joso računao, da će se Tomo morati svratiti k njemu, kad bude išao u Trolokve u drva, jer mora ići do na Halan, budući da mu je to najbolji, iako najdulji put. Najzad, nije važno, koliko je put dugačak, kad je siguran, da može drva bez velike brige i muke natovariti i izvesti po posve dobrom planinskom putu i onda državnom cestom vazda nizbrdo voziti kao u šali i za sebe i za blago. Za Josu je bilo ovdje najvažnije, da će se Tomo sastati s pašencem i s njim se porazgovoriti, raztresti se malko i barem načas zaboraviti svoju težku tugu i nesreću. Na to je Joso mislio i u duši se veselio, kad je čuo, da Tomo prihvaća bez prigovora i zlovolje.

Kad je bilo sve spremno za polazak u planinu, Tomo reče Nikoli:

— Ti ćeš, Nikolica, goniti konje.

— A ne bi li ti, striče, bolje?!

— Ti se rugaš! — odgovori Tomo i sjedne na lievu stranu. Kikica je stajala na vratima i pratila svaki pokret otčev i hvatala njegov pogled, kao da mu je tim putom i načinom željela zaželjeti sretan put i još sretniji povratak. On je ustavio svoj umorni i sumorni pogled na njoj i obujmio je svu neopisivo nježnim osjećajima i mislima otca, koji obožava svoje dobro diete, no smiešak mu ipak ne uokviri lica, a ona dobaci:

— Omo, pozdravi tetka trajsikara!

— Kako? — iznenadi se on, jer nije ni pomišljao na njega.

— Pa un je na Alanu — odgovori Kika. — Ne morete proći, da se ne svratite. — I tetku moreš pozdraviti.

On ne odgovori ništa, nego samo pomakne kapu na potiljak. To je bila nova i neočekivana misao. Pašanac trajsikar. To mu je bio pučki naziv, jer su pristojbe, plaćene u postotcima, pa su carinski namještenici dobili naziv »Dreissiger«, a narod je to izgovarao po svoju. Možda je taj naziv potjecao i od imena srebrenog novca u vriednosti od trideset novčića. Sporedno je to pitanje, a glavno je, da je pašanac »trajsikar« bio neobično dobar, mudar i promišljen čovjek, a s Tomom se je volio. Sad je i Tomi sievnulo pred očima, da je dobro, što će se s njim sastati. Nije on ni najmanje računao, da je potrebno da traži, tko bi ga utješio il raz-

tresao, il na bilo koji način olakšao mu težko breme, al kad je tako naletjelo, da se mora sastati s Milom, osjetio je u duši, da je to dobro i da mu godi.

Još nije bilo ni sunce granulo, kad su pošli.

— Moramo dobro goniti — rekao je Nikola, samo da nešto reče i da započne razgovor sa stricom. — Dok mi stignemo na Alan, bit će ručenâ doba, a dok unda dođemo u Trolokve — ehe!

Tomo ga je mirno slušao i buljio nepomično u rudo među konje. Gledao je baš u ono mjesto, na kom je ono nad Zubkovim Dočićim ležala pokojna Seka i držala u rukama malu Katu. Al Kata je onda bila još posve zdravo diete... Baš su bila i ova kola i ovi konji, a nije ih gonio Nikolica nego njegov otac Joso...

— Esi ti, striče Tome, bije već puno puta u Trolokvami? — pitao je Nikola i zagledavao se u strica, pucketajući ujedno bičem.

— Tako! — odgovori Tomo, ne dižući pogleda s onog strašnog prizora, koji mu je planuo pred očima, kad je dotrčao iz drugih kola.

— I ja sam već bije nikolka puta, al nisam kolk ti — govorio je Nikola. — Ije, Lisac, ne lini se! Di si ti, a di sam ja?! Kad ste vi otišli na Mađare, ja smo i Kika i Srđen bili ka pilići. Nismo ništa još znali. A vi ste već išli u rat. Tako j' i s Trolokvami: kad si ti iša u nji, ja nisam još bije ni na svitu. E l' nu, striče?

— A da! — potvrdi Tomo i nagne se napried, jer je baš bio u tom pokretu: nagnuo se je, da dohvati Seku i diete s rude između konja.

Od crkve su okrenuli lievo prema Hojevcu kraj kuća Adićevih, između Vrbana, jer je to najkraći put, a i dosta je dobar za redovni promet s kolima. Uprav je sunce nadhvatilo Resnik, kad su prešli Krušnicu i izišli u Egeljcu na državnu cestu.

— Ne ćemo stajati kod strine Matije? — upita Nikola.

Tomo ne odgovori, jer ga nije ni čuo. Bio je sav obuzet pregledavanjem Seke i djeteta, koje je plakalo i jaukalo, da je čovjeku trgalo i dušu i srdce svojim bolnim zapomaganjem. Pa da ju je barem mogao razumjeti i pomoći joj, ne bi mu bilo ni po muke i žalosti, al ovako — stojiš i gledaš, i srdce ti puca, i opet ne možeš baš ništa, kao da

te se i ne tiče, kao da i ne osjećaš, da su to sve tvoje muke i tvoji bolovi i tvoje nesreće.

— Ja mislim, da uni nisu još ni ustali — govorio je Nikola, kad je vidio, da mu stric ne odgovara. — Samo Bilać mora rano u školu... A esi čuje, molim te, kako j' bilo sa Srđenovom školom?

— Nude?! — reče Tomo, samo da mu nešto reče, a misli su mu bile na Alanu, kod lugara, koji je ustanovio, da su djetetu obje nožice izštećene, izvinute u kukovima.

— Stric Jocan upisa i njeg u školu ka i Bilaća, a moj ti Ivan ovaj put nije bije ni Smrzle ni Srđen, pa lipo opuči ka vilen i popričacim kući našoj Nad vodu. »Ne ću ja«, veli, »tamo blejati i slušati, što unaj meni tamo drobi i pripovida, a ja ga ne razumim svedno ka naš Lisac, što ne razumi nas, kad mu divanimo!« — I tako un lipo uteče iz škole. Doša j' k nami, i da ne će više amo k strini Matiji. Didu Perjasu bilo ka mrzko prid stricom Jocanom i prid strinom Matijom, da ne bi pomislili, da un njega nagovara, da i' ne sluša i da ne iđe u školu, pa poruči, da i' edno dođe k nami. I došla strina. Tila j' povileniti od ljutine, kad je vidila Srđena kod nas svega zamazana, ka da j' bije, prostit ćeš, s krmčićim u brlogu. Znaš — pripoviedao je Nikolica veoma živahno i sočno — tribaš ti njega viditi, kad se un smrkne, a vaik je namrgođen, kun da će mu kijati između obrva, pa unda još zamazan ka krmak. Kad ga j' strina Matija unakog vidila, počela j' skakati ka vilena, pa nisi zna, oće li biti njega il će sebi kose počupati! Kad si ga najzad vidije?

Tomo ne odgovori.

— Mislim, striče Tome, kad si ti najzad vidije našeg Srđena?

— Nije tome davno — odgovori Tomo, naglo se trgne, osjetivši, da je dječaku već napadno njegovo mučanje, pa se uzpravi, pritegne oko sebe haljinac, jer je bilo veoma svježe, iako još nije bilo sniega, te nastavi: — Vidije sam ga nikidan tu nigdi.

— E, e — potvrdi Nikolica, sjetivši se, da ga je morao vidjeti na pokopu pokojne Seke, no odtad je već prošlo nekolko tjedana, skoro dva mjeseca. — Vidije si ga, kakav je. Vaik, budi Bog s nami, kun da lovi zvizde.

— I nije tije u školu?! — reče Tomo.

— Nikako! Nego, ne ćemo tu ustavljati? — upita on ponovno, jer su već bili skoro pred Jocanovom kućom.

— Samo ćemo im vikniti, da prolazimo. Tolko, da znadu, da smo u planini. Ne bi bilo lipo, da im se ne javimo.

Već su bili pred kućom, pa Nikola ustavi i skoči iz kola.

— Ako još spavaju, nemoj i' buditi — reče Tomo.

— To bi bilo lipo, da nas sunce izvlači iz odrine! — odgovori mu Matija iza pritvorenih vrata. — Već smo mi na nogami prije dana.

— Tili smo samo reći, da nas dva odošmo u Trolokve — reče Tomo, ne silazeći s kola. — Este li svi na nogami?

— Ajde, jadan, na čas u kuću. Kako bi mi tako proša?! — pozivala je Matija. — Poranili ste dobro, pa imate vrimena.

— O tom ćemo divaniti, kad se doveče vratimo — odgovori Tomo dosta toplo i ljubazno. — Sad nam nije do stajanja.

— Di je Joso? Ne će li un k strani, da ga povezemo?

— Na drugu ćé stranu! — odgovori on, izlazeći iz kuće. — Moram spram našeg Svetog Roka, pa ćemo Martin i ja sad nä skupa. Nego, slazi, pa ulazite!

— Aja! — odgovori Tomo. — Sidaj, Nikolica, pa tiraj. Daleko su Trolokve, a noć blizo. Nema više dana ni do podne. Dok se obazreš oko sebe, dan prođe.

Konji su bili prilično odmorni, a nahranjeni i nazobljeni, pa su veoma dobro išli. Nikola ih nije štedio, iako nije ni jedan jedini put na njih položio biča. Samo je vikao i pucketao, da je sve zvonilo, i čovjek bi izdaleka bio mogao zaključivati, da će ih sve smrviti i izrezati bičem! U stvari je on samo vikao i bodrio ih, tepao im i pjevao im, kao da su oni razumna stvorenja, koja ga moraju razumjeti, a napose im je naglašavao, da je put još dalek, a noć blizu, pa da nema šale ni otezanja.

— Bista ha, Lisac, Cvitko, janje moje! Di su Trolokve, a di Kresojići, a noć za vratom! Bista ha, braćo moja!

Konji su ga veoma dobro slušali, omahivali glavama, udarali bronzama i vukli vazda jednolično, dugim koracima i mnogo brže neg oni redovno stupaju. Činilo se kao da doista razumiju, da se moraju žuriti.

— Tako ti je, striče, naš Srđen svršije svoju školu! — nastavio je Nikola svoju prekinutu pripoviest o Srđenu. — Strina ga je dobro izdevetala, al njemu to ništa. Nije ni jauknije, a mi smo mu dica šapljali: »Deri se, jadni brate, pa te unda ne će tako nemilice biti!« Al njemu je to sve bilo šala i komedija. Veli: »Ništa mene to ne boli!« I, očiju mi moji, striče, smije se ka munjen. Ne bi čovik virova, da nisam sam vidije. Sad se j' un razresta i pravi je momak, al to j' bilo još prid nikolke godine, i unda j' još bije slabunjav, ka da j' za rakiju izprošen. Kad je strina vidila, da nikako ne će u školu, puštala ga j' na miru. Unda j' jope otiša dobre volje š njom amo. Morala mu je obećati, da ga više ne će goniti u školu, jer prije toga nije tije natrag amo k stricu Jocanu. Sad tu čuva ovce i goveda. Ni ja nisam tije ići u školu.

— Nisi tije ići? — javi se Tomo poslije duge šutnje. Već su bili visoko nad Velebitovim podnožjem, iznad Lotića, i posve se brzo hvatali strane, a sunce je iznad Resnika išlo uporedo s njima, kao da se natječu, tko će prije uhvatiti Velebitove vrhunce.

— Nisam tije, striče! — odgovori Nikolica povišenim glasom. — Reka sam gospodinu kapitanu, da ću ići u školu, kad se u njoj bude učilo ovako, kako mi divanimo!

— Tako si mu reka?! — iznenadi se Tomo i s najvećim se zanimanjem obrati k njemu, da ga pozornije sluša.

— Uprav tako! U vojsci, reka sam, to j' druga stvar. Tamo nemamo vrimena, da se šalimo, al ovo j' moja kuća i moj jezik! — kresao je Nikola kao odrastao čovjek, koji je usisao sve ono, što je po ovim dolinicama i brežuljcima posijala francuzka revolucija, francuzka vojska, rat s Mađarima i zatim sudbonosni Bachov absolutizam.

— A ko j' to tebi sve tako reka?! — pitao ga je Tomo, ne skrivajući ni iznenađenja ni začuđenja.

— To mi sad svi i sami znamo, striče Tome — odgovori Nikola posve jednostavno i naravno, kao da drugačije ne može ni biti. — To zna svako dite, a i naš plovan Barac zna puno, pa reče po koju, tako — kad ne čuju ti kojekakvi!

— A plovan je pametan čovik?!

— Čemu kraja nije! I, znaš, nema ti un dlake na jeziku. »Meni je, veli, moje šterne prišije Svemogući, pa i' ni car ne more odparati!« Tako un kreše i kapitanu i obrstaru i

generalu. Sve j' to njemu ništa, a da ga čuješ, što zna divaniti, kad se porene! Nego, što ja benavim, kun da ga ti ne poznaš ka i ja, i još bolje od mene.

— Da ti pravo kažem — odgovorio mu je Tomo veoma pažljivo — ni ne poznam ga ja dobro. Dok sam ja još bije kod kuće, nije un bije ode, a odkad sam se vratije, nisam š njim divanije man nikolka puta, a i unda vaik prid mnogo ljudi. A prid mnogo ljudi se ovake stvari ne divane.

— Est to uvano tako.... Vindar sam unda iša u školu — reče Nikola nekako sramežljivo.

Na Alan su stigli prije malih ručenih doba. Trajsikarovi su se veoma iznenadili, al i obradovali, kad su ih vidjeli. Nisu im trebali ni reći, kud i po što idu, kad su im vidjeli kola. Tomo je htio samo da se pozdrave i da odmah odlaze, jer je vazda računao posve pametno, da se može vremenom slobodno razbacivati istom onda, kad vidi, da ga ima dosta na razpolaganju, a ne prije, dok još nije siguran, ni da će ga dosta imati. I svast Marta ih je primila veoma veselo i srdačno i svakako htjela, da uđu u kuću i da nešto pojedu. Tomo se odlučno uzprotivio, a Mile se s njim složio i odmah zovnuo lugara.

— Svi ćemo u Trolokve — rekao je lugaru — pa kad natrpamo, eto nas amo na užnu. E l' ovako pametno?!

Složiše se, da je tako najpametnije i odmah sjedoše u kola i krenuše. Mile je nešto tiho razlagao i određivao Marti, prije nego je sjeo u kola.

— Ne boj se: Sve će biti dobro — rekla mu je ona glasno.

— Brez lugara ne bi mogli brzo biti gotovi — tumačio je Mile — a i jer ne bi i un malko upra i pomoga?!

— Nisam se ja ni dosad užima, da ne pomognem ljudim, kad im triba pomoći! — odgovori lugar Miletić veselo i ponosno. — Ja i dici iz ljudske kuće pomorem. Nego, s dicom sam nikidan ima neprilika. Zašla tu Županova dica, Petrinova, i nasikla ka za glavu, a mene privuka glas sikire ka zvono Svetog Roka. Ja prid nji, a ona krcaju. »Ko j' nasika?« pitam ja i čekam, da će mi reći, da ne znadu, al dica vele junački: »Bome mi!« A unda lipo! Neg ja skočim na nji, da lažu, da su to nasikli nikakvi lopovi, pa utekli, kad su čuli, da ja dolazim, a dica se Županova namirila, pa nakrcala ta kradena drva. Est ja: ne daju se dica ni vilami sedlati, man zaintačila, da su una to

nasikla, da nisu ukrala i tako sve redom, da sam se edva nikako izkopelja i smota, da ne bude zla i sramote.

Lugar je veselo pripoviedao, a Mile mu povlađivao, dok se nenadano ne obrati na njega:

— A što ćeš ti, ako ti bane išpekcija, a ti u Trolokvami u drvim?!

— Moja j' Marta mudrija od deset kontrolora! — odgovori Mile veselo. — Nju ne more ni iznenaditi ni pripasti. Dođe li ko, pa mora što platiti, to una zna već ka i ja. Bolje ti je, moj brate, biti brez očiju neg bez vridna i pametna vinčanoga druga!

Na te rieči Tomo obori pogled, da mu ne vide suza u očima, koje su mu te pašančeve rieči kao iz puške natjerale pod kapke. Mile u isti čas to opazi i sjeti se, kako je neoprezno govorio, pa pomisli, da mora razgovor okrenuti, no preteče ga lugar, govoreći prema Tomi:

— Ti, Tome, pametno načini, što se nisi da priko bila svita!

— Tako i ja velim! — reče i Mile.

— Sve j' to, braćo moja, u Božjim rukami — odgovori Tomo veomą tiho i tugaljivo. — Mi mislimo, da odlučujemo, a kad tamo, samo te tresne po mozgu, da ne znaš, ni kako ti je ime. P' unda?! Nosiš i jaučeš i ni ne misliš, odkud to i jer to?! Tako sam i ja otiša u svit, a da ni sam nisam pravo zna, jer tako činim. Est uno, svašta sam ja vidije, i svega mi je bilo dosta. To me j' gonilo, al je moglo biti i brez tog, pa bi ja uvano bije osta u svitu. Unda j' došlo, da j' bilo gore neg sam i mislije, a pognalo sa svi strana, pa reko: dosta j' sad! I tres o zemlju sa svim.

— Tako j' i tribalo! — potvrdi lugar Miletić. — Da si ti služije tu di kod nas, još i Bože pomozi, al u vragu i Pemskoj! Est to: Pemce i Kranjce i Poljake šalju k nami, svedno kun da pribogat gazda blago daje u napolicu, pa ga razpe po ciloj regimenti!

— A mala curica sad dobro? — upita Mile.

Tomo ga neodlučno pogleda, pa ne odgovori ništa, kao da nije razumio njegova pitanja. Mile se dosjeti, da je i opet rekao, što nije trebao, no i sad ga spasi lugar iz neprilike, jer on odgovori na njegovo pitanje:

— I dobro i nedobro! Što j' bilo izštećeno, to sam ja, moleći Boga, lako naravna, al što je bilo razbijeno, to ne

more izličiti ni veličar, a kamoli ko drugi. Al je jope dobro, pa kako j', da je. Dite j' drugčije zdravo i reste — tumačio je Miletić, koji je malu temeljito i potanko pregledavao i proučavao, kad je došao na Sekin pokop. I Martina je bio svukao, iako je to bilo potežko, jer se nije dao, no Kikica ga je malko namolila, a malko i prisilila, pa je i njega mogao mirno i temeljito pregledati. Miletić se je veoma dobro razumio u mnoge bolesti, pa su upućeni tvrdili, da je u nekim stvarima bio bolji od pokojnog Ivana Kresojića, Srđenova djeda. — Nego, s malim se ne bi dalo ništa načiniti. Ja sam u soldačiji vidije mnogo ovaki slučajeva, jer sam vaik bije uz veličara. Uni nisu ni slutili, zašto to mene sve toliko zanima! I mali je drugačije zdrav i more po unom sto godina, al — što est, i ne da se popraviti.

Tomo je volio, da to sve čuje, jer je znao, da je i pošteno mišljeno i da je točno, što govori, jer se razumije, no ujedno mu je bilo težko, kad se te sve nesreće tiču njegove rođene djece. Ipak je pozorno slušao, a na rubu usana mu je lebdjelo ono strašno pitanje:

— Zašto?!

Drva je bilo u obilju, pa je sam lugar predložio, da danas izvezu nekoliko puta do na državnu cestu i tamo slože, pa onda voze, kad budu imali najviše vremena. Najteži je dio posla baš taj: izvesti drva na cestu. Dalje je sve igrarija. Kad pane snieg, kad nameti zaviju cestu do vrha brzojavnih stupova, onda cestu očiste obćim obvezatnim radom, al u Trolokve ne ide nitko, a ne može u njih ni vuk ni hajduk. Stog je Tomo odmah prihvatio lugarov priedlog. Žurno su pilali, ciepali i tovarili, pa dok je Nikola s lugarom odpremio prvi voz, Tomo i Mile su priređivali drva za drugi. To nije bio težak posao, jer je bilo mnogo povaljenih bukava, a nisi znao, koja je od koje ljepša. Kao što je bilo upravo tužno i žalostno gledati upropašćeno i povaljano toliko divno drvo, tako je bilo veliko veselje i radost raditi oko njega. Kao da siečeš i režeš najdivniji sir. Tako je to lako i ugodno vještim i čvrstim rukama, kad su bukve još sirove. Dok su se Nikola i Miletić povratili, Tomo i Mile su pripremili za najmanje daljnja tri voza drva. Posao je uobće napredovao tolikom brzinom i s takim uspjehom, da je Tomo osjetio neobično zadovoljstvo i veselje i uživanje u tom radu i barem načas zaboravio na svu svoju biedu i nesreću.

— Lipote! — rekao je Tomo u času podpunog zanosa. — Da j' ovako raditi dovika, čovik bi zaboravije na sve.

— Uprav je lipo — potvrđuje Mile, al ne razumije, što to toliko oduševljava i zanosi pašanca Tomu. — Lipa drva, a i vrime ka smišljeno baš za ovaj posa.

— Est i to! — odgovara Tomo i radi kao mahnit. Upravo se sav zabrzdao poslom, pa jedva izgovara rieči, koliko mu je sva duša puna oduševljenja i zadovoljstva, što je poslije toliko probdjevenih noći i nemirnih dana najzad našao smirenje u bilo kakvom pijanstvu!

Izvezli su četri velika voza, natovarena više, neg se ikad u Trolokvama tovarilo, jer je put bio suh, još nije bio izvožen i izrovan, jer ljudi ne dospješe još ovamo od prečih poljskih poslova, pa je bilo neobično lako voziti i najveće vozove. Osim toga su Tomina i kola i konji bili u najboljem mogućem stanju tako, da su mogli tovariti bez i najmanjeg razmišljanja il bojazni, da bi moglo naškoditi konjima il kolima. Drva su iztovarivali i slagali točno uz državnu cestu tako, da su bila na oku svakom, tko je prolazio iz Dalmacije i u Dalmaciju, al su ujedno bila na domaku i lugaru i trajsikaru, te nije bilo moguće razborito pomisliti, da bi se itko usudio, da ih tu natovari i odveze, a da ne bude opažen il u najmanju ruku, da ne bude moguće nakon najkraćeg vremena utvrditi, tko ih je mogao odvezti.

Peti voz su natovarili i opet najbolje, što su mogli, i taj odredili za prievoz kući. Kad su dovezli do državne ceste, nisu išli prema lugariji i trajsikarovu stanu i uredu, već su tu ustavili, konje izpregli i pognali ih u štalu, a kola sama ostavili kraj ceste, dok oni objeduju. Već je bilo sunce dobrano zavagnulo prema Svetom Brdu, no Tomo se nije plašio noći, jer je bilo posve vedro, a i mjesec je izlazio veoma rano, pa ako i zakasni, nema nikakove opasnosti, da bi uslied toga mogao putom imati kakovih neprilika.

Nisu se dugo zadržavali kod Mile i Marte. Tomo je požurivao, jer je računao s onima, koji su ih čekali kod kuće. Oni nisu mogli znati, da je Tomo okrenuo razpored i pripremio nekoliko vozova drva, pa onda istom krenuo kući. Oni računaju, da će nakrcati voz, malko se zadržati na Halanu i onda lagano kući, tako da u svakom, pa i najgorem slučaju, mora biti još zavida Nad vodom. Kad ih ne bude dugo poslije upočitka sunca, bit će svi u brizi, a Tomo je

napose neprekidno imao pred sobom mudre Kikičine oči, koje su ga tako savršeno pametno promatrale, kad je polazio. One bi se sigurno pomutile i zalile suzama, da on previše zakasni. Stog se je žurio.

— Čekaju nas kod kuće — govorio je Mili i lugaru, koji su izticali, da se ne trebaju žuriti, jer je to igrarija s takim konjima, a po ovakom vremenu sići niz Velebit. — Uni ne znadu, da smo mi bili ovliko vridni i priredili tolika drva, man misle, da bi morali već davno biti kod kuće. — Da nije njih kod kuće, ja se ne bi paštrije. Nikolica se i ja, pomoći Božijom, ne bojimo, e l' nu, sinovče? — upita ga veoma toplo i veselije nego je uobće cielog dana išta rekao.

— Težko unom, striče, ko se boji, pa koga bilo! — odreza Nikola veoma ponosno i odlučno.

— Osim Boga, gade! — opomene ga tetka Marta ko svoje diete.

— A, ne ćemo, tetka, tamo! — odgovori on. — Ne damo se mi plašiti Onim, koji nam je najbolji.

— Ne divani tako, smrade, jer ću te čim pritovariti, da ćeš upamtiti, dok te krpica teče! — grozila se Marta.

— Ti mene, tetka, ne razumiš — branio se Nikola. — Ja se ne bojim niednog poštenog i dobrog čovika, jer znam, da mi ne more zla učiniti, pa kako bi se unda, Bog bije s tobom, moga bojati Boga, koji je najsavršenija dobrota i pravednost?!

— Pušti ti to s mirom i ne zapodiri o tom! — odgovori Marta, osjetivši, da nekako nisu baš na jednom putu, al nije znala, kako bi mu prigovorila. — Što trokeljaš, čemu misto nije i o čemu ti ne moreš ništa znati?!

— Ne triba tu, moja teto Marta, biti učen, pa da razumiš, zašto voda ne teče uzbrdo, man nizbrdo, i zašto kamen ne pada u zrak, man na zemlju. Tako j' uprav i to: Boga se boji, ko ne viruje u njegovu dobrotu i pravednost, a zna, da mu je zapaprije.

— Svašta trokeljaš ka baba iz tovara! — odgovori Marta. — Reć ću ja Stani, da ti nategne uši i da te potira na izpovid.

— Uuu, da znaš, što plovan i ja lipo pripovidamo o svemu, kad se razljudikamo! — uzklikne Nikola. — Nego, oprostite vi stariji meni, što sam se ja tako razkokodaka, al — duša valja: kriva j' teta Marta, a ne ja.

— Eto ga vidite! — uzklikne ona. — Prije mu je kriv Svemogući, a sad sam mu kriva ja, pa vi sudite tog malog ajduka!

— Ako bi baš bije, ne bi bije mali, man pravi ajduk! — odgovori on, smiešeći se. — Il kovati il ne mrčiti gaća, tako j' u svakom poslu kod pametni ljudi. Nego, nemoj se ti, teto, ljutiti na me. Ja samo tako divanim, da umirim uno u meni, što se vaik buni.

— A buni se, veliš? — upita trajsikar.

— Pa, kako bi ti reka?! — odgovori Nikola, smijuljeći se. — Ni ne buni se, dok me ko ne potrza za uno ništo u meni, što vaik čeka ka nategnut kokot na mušketu. Ja unda nisam kriv.

— E, e! — reče Marta povišenim glasom. — Kako bi ti i bije kriv, kad je i jope kriv Svemogući, slava Mu i vala?!

Kući su stigli u prvi podpuni mrak. Išli su okolo cestom kroz Sveti Rok, pa su tim malko otegli put, al su išli mnogo lakše i sigurnije, jer je ondje od Hojevca do crkve vrlo loš i izrovan put, pa bi se moglo lako desiti, da u mraku i prevale. U Egeljcu su samo stali, da se jave Matiji i Jocanu. Oni su ih ustavljali, al su i sami morali dopustiti opravdanost žurbe, koju je Tomo izticao. Kod kuće su ih dočekali na nogama ne samo Joso i Stana i Kikica, nego i svi iz ostalih kuća, jer su se već bili zabrinuli zbog tolikog kašnjenja. Kad su čuli, što su učinili, prvi je Perjas rekao:

— Ja sam vaik divanije, da ti nisi nikakav gospodin, man pravi vridni graničar! Triba tvojoj pameti i upravi para tražiti i da su druga vrimena, ne bi ja bije prista, da se mi dilimo, man bi samo bije odredije, da ti moraš biti kućnji starješina, pa bi ti bije vidije Božijeg blagoslova i sloge baš ka i za pokojnog našeg vridnog Kresine. Al ovako .... Brajne, sad su druga vrimena i druge se pisme pivaju, pa j' najbolje, da smo se povukli svak k sebi.... Al esi pravi gospodar. Tako se radi. Sutra mam moreš dovezti ednom, a prikosutra moreš i dva puta. Sutra samo ednom radi blaga. Ne smiš ga prignati.

— I ja sam tako mislije — reče Tomo.

— Tako, tako — potvrđuje Perjas, zadovoljan, što prihvaća njegov priedlog, baš kao da je on još uviek zajednički starješina.

Navezli su drva i pripremili su zimnicu sve prije Svetog Nikole, kad je zapao snieg, da se već davno nije toliki pamtio. Bilo je čudo, kako je za dva reda mogao onoliko napadati! Nije bilo kuće, na kojoj nisu bila vrata zakijala, pa je svaki domaćin morao umovati i razmišljati, kako će ih otvoriti. Kažu stari ljudi, da se kućna vrata vazda otvaraju van, jer ako navali neprijatelj i hoće da provali, mora vući k sebi, a to je teže neg od sebe upirati. Pod udarcima kundaka — a to se najčešće očekuje, jer je najnaravnije — ne mogu nikako popustiti ni baglame ni vijuge ni brava, nego može samo razbijati daske, koje su redovno toliko debele, da bi ih jedva top razbio. Stog je staro izkustvo naučilo ljude, da se vanjska vrata vazda otvaraju van, a ne unutra. Poslije ovog sniega su mnogi pomislili, da bi možda ipak bilo pametnije okrenuti, pa odsad graditi tako, da se vrata otvaraju u kuću, jer ih onda ni najveći snieg ne može zakijati i preprečiti.

— Kad Nikola udari, zna un, što radi! — govorio je veselo mali Nikola Josin. — Svedno: bije sveti il obični Nikola. Nikola j' Nikola!

Iz ciele je stare zadruge samo on išao k misi i Tomo. Nitko drugi, jer se nikom nije dalo ići na toliko nevrieme. Nikola je išao u čast svom imenjaku, na kojeg je bio osobito ponosan baš zbog tolikog sniega, a Tomo je išao, jer je osjećao duševnu potrebu, da se smiri u crkvenom zraku i razpoloženju i pomišljao je, da bi morao razgovarati s plovanom. Što bi baš trebao govoriti, to mu nije bilo posve jasno i čisto, no svakako je bilo nešto u zraku i u njegovoj duši, što je trebalo provjetriti i prozračiti u razgovoru s čovjekom, koji bi mogao znati više od Tome.

U crkvi je bilo neobično malo naroda — samo nešto osrednje dobi. I najmlađi i najstariji su posve izostali. Tomo je sjeo u četvrtu mužku klupu kraj Pilipine Ivića i Duje, veljbabina zeta. U prvoj je klupi sjedio sam samcat Marko Despot, umirovljeni lajtman. Njegova je kuća samo par stotina koračaja od crkve, pa nije htio ne doći na misu, iako je već i star i slab. U drugoj i trećoj klupi nije bilo nikog. Na ženskoj strani sve su klupe bile posve prazne, jer ni jedna starija žena, koja smije sjesti u klupu, nije došla, a mlađima ne dolikuje, da sjednu, pa da je crkva i posve prazna.

Tomo se je pozdravio s Dujom i Pilipinom, pružajući im niemo ruku, i naklanjajući glavu prema svakom redom, što su oni srdačno uzvraćali. Nisu se vidjeli poslije žalosti, koja je Tomu zadesila Sekinom smrću.

Malo poslije došao je i sjeo kraj Tome Dančina Rukavina, Pilipinov pašanac. Vranjica Dančinova i Maša Pilipinova unuke su veljbabe Jose iz Klanca, kćeri njegove najstarije kćeri Ike, koja je udata u kuću Šarića u Smokrić. Dujina žena Stana, kojoj se je on priženio s ognjišta Prpića iz Cerja i po postojećim zakonskim propisima dobio prezime po njezinu ognjištu, rođena je tetka Vranjici i Maši, a Dujo je tetak Dančini i Pilipu, iako su tek neznatno različne dobi. Jedva nekolke godine razlike. I Dančina se je pozdravio sa svima na isti način kao i Tomo čas prije.

U klupama su iza njih bila nekolka Serdara, dvojica Rukavina, nekolka Vrkljana, neki Šulentić, nekolka Vrbana, i tako — iz svakog sela ja itko ja nitko.

Župnik Barac služio je misu vrlo brzo, al ipak nije htio propustiti propovied u čast svetog Nike putnika. Vrlo je slikovito opisao opasnosti putovanja po zimi i nevremenu i veliku moć svetog Nikole, zaštitnika putnika, koji mu se preporuče i s povjerenjem se prepuste njegovoj zaštiti.

Starac je bio dobro i toplo obučen, al se je ipak vidjelo na njegovu držanju, da mu je zima i da se veoma žuri. Narod ga je volio, jer nije previše navaljivao, da prema njemu vrše svoje dužnosti i obveze. Bio je veoma strpljiv i vazda se zadovoljavao s onim, što bi mu donieli dobre volje. Kad bi mu česa ponestalo, on bi s propovjedaonice naglasio, da nema tog i tog, pa nek se sjete svoje dužnosti, koji znadu, da je nisu izvršili. Taj bi njegov način redovno upalio, a kad bi sve zatajilo, on bi otišao u dućan k Tomiši i uzeo na dug, što bi trebao. Narod ga je žalio i blago mu sudio i zbog toga, što je bilo općenito poznato, bilo je posve javno, da je na težkoj muci sa svojom sestričnom Rožom, koja mu vodi kućanstvo. Ona je bila i nemarna i nepažljiva prema njemu, a povrh svega je u posljednje vrieme počela strašno mnogo piti. No s njom bi nekako i išlo, al s njenom kćeri Nanom bilo je stanje neizdrživo, jer je ona bila posve luda i neubrojiva. Ona je siromašnom Barcu popila mozak, otrovala i život i dušu i dojadila svim župljanima. Mati joj se

zvala Roža Rendulić, a ona Nana Paulić, pa ljudi nisu mogli po tom lako zaključiti, čija je ona. Svašta su naklapali, a najmanje ih je vjerovalo pravu istinu: poslije smrti njezina otca Ante Paulića, Roža se ponovno udala za Peru Rendulića, a kad je i njega pokopala, došla je, da strpa u grob svog nesretnog bratića svetoročkog plovana. Ipak bi ona bila trebala za taj posao duže vremena, jer je on bio i strpljiv i izdržljiv, al joj je kći Nana pomagala sa stotinu konjskih snaga. On je pokušao na sve moguće načine, da je uda, no to mu nikako nije polazilo za rukom, jer što bi on mukotrpno sazidao kroz mjesece i mjesece, to bi ona jednim udarcem razvalila. Najzad je otišla za zvonara Vicka Župana, strica Grgice Miškova. Grgica je bio sirotče bez otca i majke, i Nana je od njeg načinila vucibatinu i propalicu, a on joj je srdačno uzvratio šilo za ognjilo.

Pod tim je životnim teretima stenjao umorni svetoročki plovan i još povrh svega morao svake nedjelje i blagdana propoviedati svojim župljanima i dieliti im dobre savjete i saditi im u srdca ćudoredne zasade. To bi bio veoma težak posao, kad ne bi imao nikakvih svojih životnih obterećenja, a to je napose strašan posao, kad on to mora tumačiti mudrim, bistrim i prepredenim graničarima, koji su doduše pobožni, al se ne smije reći, da su bogobojazni u redovnom značenju te rieči. Oni se naime ne boje Boga. Oni Ga samo neizmierno poštivaju, al kako su kao vječni vojnici pod puškom vazda spremni davati račun o svakom svom djelu, pa i o svakoj svojoj misli, isto tako traže i od drugih razjašnjenje svih pojmova i pojava. Ništa ne primaju, dok ne razumiju, a kad razumiju i prime, dadu se i rezati, prije neg klonu, popuste i napuste. Oni znadu, da je Svemogući absolutno pravedan, pa vjeruju, da ga se onda ne treba bojati, jer je ludo. Treba se bojati grieha, a ne absolutne Pravde!

S takim je nazorima težko izlaziti na kraj, noseći terete i Rože i Nane, al je narod i uviđavan, pa nije dirao ni u što, jer se je dalo snositi, tek je uzimao u obzir, kad bi ocjenjivao ono, što je plovan kada dao i koliko bi bilo potrebno, da dade. I to su činili na posve pristojan način, pa dobri odnosi nisu bili nikad pomućeni. On je doista pošteno nastojao, da im razjasni sve, što je bilo propisano, da im tumači, kao i ono, što je on iz svog opažanja i izkustva zaključivao, da je potrebno, da im reče. Sve je uviek izveo

nenametljivo, oprezno, pažljivo, s najvećim razumievanjem za ljudske slabosti i sklonosti griehu. Tomi se je svidjelo njegovo tumačenje, jer je osjetio, da govori čovjek patnik, koji je sviestan svih životnih potežkoća i opasnosti, koje vrebaju na čovjeka na svakom koraku. Govoreći danas o svetom Nikoli, došao je na pitanje, što je grieh. Dugo se je oko odgovora motao i mučio, dok najzad nije izišlo posve jasno, da je grieh sve ono, što mi zabranjuje moja crkva, a ja ipak činim, jer me nitko ne sili, da budem njezinim članom, ako ne ću da vršim njezinih obveza. Razumije se samo sobom, da ću za vječnost stradati, ako se iznevjerim vjeri svojih otaca. Isto tako je postalo jasno, da su naši praotci pred možda stotinu i više naraštaja posve propisno i po obredniku pojeli svoje roditelje, jer bi inače počinili smrtni grieh, kad to ne bi učinili. Danas mi ne smijemo pojesti ni mali prst svog najzakletijeg dušmanina, jer bi naglavce odletjeli u najniže paklenske krugove. Eto: tako se mienja pojam grieha.

Tomo je pozorno slušao, no nije se nikako mogao pravo snaći u tom zamršenom klubku misli, tvrdnja i izvoda. Činilo se, da plovan želi ljudima nešto reći i raztumačiti, što je njemu možda i jasno, al za što ne može lako naći jednostavne i zgodne izraze, kojima bi to njima bjelodano doveo pred oči. Dok se je on tako mučio, zvonar Vicko, koji je tog dana odpievao, jer su izostali učenici, koji su inače obavljali taj posao, sjedio je na prvoj stepenici pred žrtvenikom i glasno zievao, da je sve odzvanjalo. Nana je sjedila u klupi lievo od žrtvenika i počela se skoro glasno smijati. Ona tada nije još ni u snu pomišljala, da bi se jednom mogla udati za tog zamazanog i krmeljivog Vicka, pa joj je tim više godilo, da mu se naruga. Plovan je to primietio i samo izdigao glas i počeo vikati, e da bi tako svratio pozornost na sebe i na svoje rieči i misli. Ljude nije iznenadilo Nanino držanje, pa su se samo značajno pogledali i opet ustavili poglede na plovanu, a žena nije mnogo ni bilo u crkvi, pa je ta mala upadica prošla bez većih neprilika i posljedica.

Poslije mise nisu ljudi, kao inače, stajali pred crkvom, nego su se skupili u sakristiji i tamo pripoviedali. Plovan se je svlačio i molio propisane molitve, slušajući na jedno uho, što se govori. Tako: nitko ne pamti ovako rano ovolikog sniega — bio je glavni predmet razgovora. Tomo je

šutio kao i cielo njegovo družtvo iz četvrte klupe. A ti su baš slovili kao mudraci i pametni ljudi. Oni su šutjeli i slušali vjerojatno stog, što je razgovor bio na površini, bez ikakva sadržaja i dubine. Nekolko je žena stajalo iza hrpe mužkaraca. One su niemo slušale ljudske razgovore, kako se i pristoji, dok ih tko ne uvuče u razgovor. Tomo je zamišljeno stajao postrance i pogled mu se ustavi na Vranjici Dančinovoj. I ona je gledala u njega, a kad uhvati na sebi njegov pogled, ljubazno mu se i prijateljski nasmieši. Tomo nije smogao snage, da se i on nasmieši, al je veoma toplo kimnuo glavom i uzvratio njezinu srdačnost. Učini mu se, da je veoma liepa, mnogo ljepša negoli je to dosad mislio. Bila je krepka, punašna, a nešto viša negoli su žene prosječno visoke. Kad je osjetio njezinu ljepotu, i nehotice potraži pogledom Dančinu, kao da ih želi omjeriti i vagnuti. Uistinu je tako i učinio, te posve brzo i površno utvrdio, da je zaslužila ljepšeg čovjeka! Dančina je bio krupan, visok, al u licu nije bio ni pristao, a kamoli liep čovjek. Stog su ga i prozvali Dančinom: više je nego obični Dane svojim izgledom, al mu se ne tepa, jer je nezgrapan, glomazan i nekako trom i opor. Kako ona spada svakako među najljepše žene u plovaniji, tako on spada među najnezgrapnije mužkarce, ali — mudar jest, pošten jest, i to je ono, što ga drži vazda u družtvu najprvih ljudi.

Njezina sestra Maša mnogo je sitnija od nje. Nije ružna, čak je ljepušasta, al se ne može s Vranjicom ni porediti. I njoj je Providnost dala ružna čovjeka. Pilipina Ivić bio je još ružniji od Dančine. Imao je velike i nezgrapne usne, te je strašno brslio, kad bi govorio. Trebalo je dobro paziti, pa da ga od prve razumiješ, ali — što je govorio, to je bila sušta mudrost! On je svakako bio među mlađima najmudriji čovjek u cieloj kumpaniji. Djed Mašin i Vranjičin, veljbaba Joso iz Klanca, bio je neobično ponosan i s Dančinom, a s Pilipinom pogotovo, pa je to njegovo razpoloženje prelazilo i na ostale ukućane. Stog je i Dujo uviek pokazivao najveće poštovanje i prijateljstvo i prema jednom i prema drugom, pa gdje su se god među ljudima sastali, vazda su bili skupa. Nije ni danas bio slučaj, da su sjedili u klupi jedan do drugog, nego je ono njihovo stalno mjesto. Po nekom unutarnjem nagnuću i nerazumljivom nagonu Tomo je posve nesviestno tražio njihovo družtvo, pa je tako odmah po po-

vratku dospio i u crkvi k njima, a i poslije vazda su se sretali i razgovarali kao oni, koji nekako tješnje spadaju skupa neg s ostalim ljudima u plovaniji. On je i u Vranjičinim očima opazio nešto više od običnog poznanstva i obćenitog prijateljstva među ljudima iz istog kraja, baš kao što je i on sam doista više osjećao i prema Dančini i prema Pilipini i prema Duji veljbabinu neg prema ostalim znancima i prijateljima. Nešto nepoznato ih je privlačilo i vezalo. To je Tomo već davno osjetio, al ovako izrazito i uporno osjeti tek poslije Sekine smrti, kad je stao sam i osamljen, a napose jutros u ovoj hladnoj sakristiji, gdje su stajali tako tiesno stisnuti jedni uz druge. Doista su bliži neg s ostalima. I pokojni je Kresina vazda s osobitim zadovoljstvom pripoviedao kod kuće, kad god bi se sastao i porazgovorio s veljbabom Josom. To je uviek bio događaj, koji su svi u kući osjetili.

Kad se je plovan presvukao, pošao je van, a ljudi i žene za njim.

— Sad, braćo moja — reče starac veoma ljubazno i veselo — ko će kući, nek odlazi, ko će k meni, nek ulazi. Tu se ne more stajati!

Većina ih je pozdravljala i odlazila, a župnik se je rukovao sa svakim, koji mu je prilazio, i slao pozdrave i dio svete mise sa svojim blagoslovom onima, koji danas nisu mogli doći u crkvu. Ljudi su mu se i žene zahvaljivali i odlazili. Najzad ostadoše s njim na sniegu Pilipina, Dujo veljbabin i Tomo, a kraj njih je stajao Nikola Jose Kresojića i još jedan mladić njegove veličine i snage. Tomo se je zagledao u njega i upitno ga promatrao. Dujo to opazi, pa reče:

— To j' moj najstariji. Nije tije ostati kod kuće, jer mu je ime Nikola!

— Tako j' i moj sinovac Nikola dospije danas k misi — odgovori Tomo, pokazujući glavom prema Nikoli.

— E, da: poznamo se nas dva! — odgovori Dujo. — Često mi ljudikamo, kad un dođe na vaš Dolac.

— Pravi momak! — reče Tomo, promatrajući Nikolu veljbabina.

— Iša j' u školu i veli, da ne će ostati kod kuće. Sad će u vojsku, pa će i ostati u svitu. Tako veli — tumačio je Dujo, smiešeći se.

— A ko će vam ostati na ognjištu? — upita Tomo, idući za plovanom, koji je prednjačio prema svom stanu.

— Mile mi je malo pa kolk i Nikola, a u školu nije iša, pa ćemo ga, ako Bog da, oženiti i nek radi.

Tomo ne odgovori ništa, jer su mu misli već bile utekle nekud drugamo. Nije se ni na čas mogao posve riešiti svog tereta i tuge, pa i kad bi se munjevito izvinio iz tog gorkog zagrljaja, to bi bilo vjerojatno samo zato, da odmah tim teže osjeti sav čemer svoje biede i očaja. Da je sad uz njeg dobra i pametna, obzirna i strpljiva Seka, da je zdrava, pa da su im sva djeca zdrava, kako bi on cvao i pjevao od puste sreće i blaženstva, pa da svaki dan ima samo koricu suhog kruha i bublicu palente.... E, al, što ostade od svih tih divnih želja?! Što mu je ostalo?! Seke nema, djeca nesretna....

— Sjedite, braćo — reče Barac, kad su ušli u sobu. Bila je dobro ugrijana. — Skinite kabanice, jer će vam biti priladno, kad potlje izađete.

— Ja uprav ni ne bi dugo sta — javi se prvi Tomo, govoreći baš posve protivno, nego je kanio. U svojoj je duši, posve podsviestno, želio, da s plovanom ostane nasamu, pa da se upusti u razgovor — tako: samo da plivaju po pitanjima i odgovorima, eda bi i on gdje našao kakav otočić, na kom bi se mogao mirno ustaviti i lako odahnuti.... Sad je rekao, da uobće ne kani dugo sjediti, pa stog da ne bi ni skidao kabanice.

— Samo ti svuci kabanicu — ponuka ga župnik. — Ne će ti biti ža. Vaik je dobro starijeg poslušati — govorio je i smiešio se, a onda vikne prema kuhinji: — Roža, doneside nam čašice.

— A što će vam čašice? — odgovori mu krupan, promukao ženski glas.

— Za rakiju!

— A ko bi vam je da?! — opet će posve ljutito onaj glas iz kuhinje, a iza glasa se pomoli na vrata posve pristala ženska glava od petdesetak godina. U licu je bila još posve mladolika, samo podbuhnula, kao da se nije umila.

— Svemogući i ja! — odgovori župnik i izvadi bocu rakije iz ormara, kojeg je odključao, gledajući u Rožu, kao da joj se ruga. Ona je izrogačila oči i gutala slinu, no ne reče ništa, nego dohvati čašice i metne ih na stol, a zatim

se bez rieči udalji. Barac je čekao, dok je zatvorila za sobom vrata, a onda reče: — Braćo moja, svak ima svoj križ i svoju pokoru! Da nije nesritnog pića, ne bi joj bilo para, a unda bi i njezina Nana bila drugačija, a i meni bi druge tice pivale.... Al što ćemo?! Kad Svemogući, slava Mu i vala, dade, mi ne moremo, man nositi.

Tomo je šutio, a šutio je i Dujo, koji je najstariji, pa bi bilo nezgodno, da se koji drugi javi prije njega. Kad nije otvarao usta, reče Pilipina:

— A, nu!

Poslije dulje šutnje javi se i Dujo:

— A, nu, moj vridni plovane!

Natočio je i za mladiće i metnuo pred njih čašice. Oni se nisu ni najmanje bunili, jer su se obojica vladali kao odrasli ljudi. Stariji su to izpod oka promatrali, ocjenjivali, vagali i bili zadovoljni, pa nitko ne reče ništa, već se svi kucnuše i popiše.

— Ja uprav ne znam, zašto mi je to Svemogući natovarije, slava Mu i vala?! — reče Barac i za tren nastavi: — Ja sam volije pokojnu sestru, Rožinu majku, pa ne znam, zašto bi me Svemogući kaznije ovakim njezinim ditetom i zašto j' to dite natovarije ovakom pokorom, kad nam niko u rodu nije bije pijanac?!

Starac je govorio s toliko iskrene boli i osjećajnosti, da su i ti tvrdi graničarski muževi osjetili nešto meko i sućutno oko srdca, pa im je bilo težko, da mu išta odgovore. Tomo je osjetio, da mu je baš sam Barac dao najljepšu zgodu, da ga upita ono, što njega samog tišti, no skanjivao se je, nije mogao progovoriti, jer mu se je učinilo, da bi to značilo, da se mieša u plovanove nesreće i neprilike. Ipak je poslije neodlučnog krzmanja upitao:

— Eto, plovane, vi znate, kako j' kod mene s pokojnom Sekom i dicom.

— E, e. Znam, al što ćeš, moj vridni Tome?! — reče plovan.

— Est to, plovane: što ću?! I ja se tako pitam, al znate, što se ja još pitam?!

— Nude, nude?!

— Baš ka i vi pitam: Bože moj, jer je to tako?!

— E, moj Tome vridni, na to ti ja ne znam odgovoriti! — reče on i posve skrušeno i pobožno obori glavu. —

Crkveni otci daju na to mnoge odgovore, i ja im virujem... Al, da ti pravo kažem.... I tako.... Sve j' od Boga.

— Est to! — potvrđuje Tomo odlučno, pa nastavlja: — Od Njega j', slava Mu i vala, i kolera, od Njega j' i srdobolja, od Njega j' i zmija zatočnica, od Njega j' i medvid, od Njega j' i današnji naš sveti Nikola, na pomoć nam bije, od Njega j' i sunce, koje nas grije, od Njega j' i naš dragi Spasitelj.... I tako, al jêr je tako sve pomišano i jêr što pada na nas, i kad pada, i što se oće s tim postići?!

— Svemogući, slava Mu i vala — tumačio je župnik polako, težko i veoma promišljeno — pušta na nas i dobro i zlo, da nas kuša i da nam dade prigodu, da zaslužimo nebo.

Tomo je posve klonuo pod tim riečima, jer nisu davale nikakova odgovora na ono, što je njega tištalo i što je rekao. Odmah je osjetio, da je župnik u svojoj kolotečini, koju su izdubli i ukrutili vjekovi mudroslovlja i razmišljanja ljudi, koji su se posvetili samo tom razmišljanju. Da li su našli pravu istinu, vjernik ne može i ne smije sumnjati, no da li te istine vazda zadovoljavaju izkrvareno ljudsko srdce i izmučenu dušu — to je pitanje, koje mora svatko za sebe rješavati pred svojom savješću kao pred vrhovnim sudcem do Svemogućega. Tomo se je sav uvio u sebe kao jež i nastojao da pozorno prati svećenikovo razlaganje, no nije ga mogao posve slijediti već i stoga, što ga je prihvaćao samo svojom dušom, koja je čeznula za smirenjem i umirenjem, dok ga je umom posve odklanjao, jer ga nije zadovoljavalo, nije mu ništa davalo, nije mu ništa rješavalo.

— Znate, plovane — nenadano upade župniku u rieč — već je tome dosta dugo, što sam osjetio, da je najveća uvreda Svemogućem, kad ko divani, kako Svemogući koga kuša i nameće mu svakakve muke, da vidi, kako će se poniti. Ko tako divani, sudi Svemogućeg ka slabog čovika, koji mora istom viditi, što će i kako će biti.

— To j' krivo! — odvrati Barac žurno.

— Lipo, lipo, plovane! — odgovori Tomo posve mirno. — Ako j' moje krivo, nije svakako uvrida Svemogućem. Nego, ja sam ne znam, što ću — reče i odmah se prekide u rieči, jer je osjetio, da je zaustio nešto, što ni pred kim ne želi i ne može govoriti. Časak stade, zamisli se, pa reče, kao da nastavlja ono, što je prekinuo: — što ću s drvim u Trolokvami. Pripravije sam, a sad ne mogu po nji.

Nikola se iznenadi, jer koliko je on znao, sve su izvezli, što su bili pripremili, no znao je, da sad ne smije govoriti drugačije nego reče stariji, pa ne obieli zuba.

— Ja se uprav spremam u balvane tu za Crni Vrh, pa ajmo skupa — reče Dujo. — Po una u Trolovke sad ne moreš, a da ne štentaš, ajde sa mnom.

— Mogli bi i tako — prihvati Tomo. — Ima li tamo trupaca?

— Ne boj se — odgovori Dujo. — I zet Dančina će sa mnom, pa moremo svi skupa.

Od plovana su išli svi skupa. Dančina udari prema Brklji, a ostali prema Peršincu. Prvi se je na Bari Ivića odvojio Pilipina nalievo, a Dujo, Tomo i momci su produžili, jer je prtina bila bolja ovud nego ravno na Obsenicu od crkve, pa se Tomo i Nikola nisu dali dugo nagovarati, da idu kroz Klanac kraj svog Doca. Svratili su se u kuću veljbabinu, jer bi bila težka uvreda, da to nisu htjeli učiniti. Svi su ih liepo primili, a već je na vratima Dujo upozorio Tomu na svog sina Milu, kom je namienio, da uzdrži ognjište.

16

Tomo je bio nemiran i jedva je čekao, da otide.

Stana Josina nije bila loše duše, al je bila prekratka daha, pa bi se kod svake malenkosti toliko zaduhala i zapuhala, da bi je bilo težko gledati, a još teže podnositi. I čim dalje, tim je bivalo sve gore i teže, te je Joso bio već opetovano zaključio, da predloži Tomi, da se podiele. Bolje je, mislio je, i to načiniti u ljubavi i međusobnoj slozi, nego ostati skupa i jednog dana se potući radi lude žene. Kako nije smjela pokazati ni Josi ni Tomi svog biesa, kad bi je svrnuo i smotao, izkalila bi se na nesretnoj djeci. Samo je sobom razumljivo i naravno, da su stradavala ona, koja su joj bila pod rukom na udaru, a to su vazda bili najprva mala Kata, a onda Martin. Njih su se dvoje vazda krili, čim bi čuli, da ona samo govori glasnije. Anicu je uviek naoko mazila i pazila, i vazda je zvala Kikicom i tepala joj, al joj je često i ona zapela za ruku: nekoliko je puta i nju udarila. Jednom je to učinila pred Nikolom, koji je na to k njoj skočio kao biesan ris, uhvatio je za ruku i užasnim glasom viknuo:

— Ako je još ikad udariš, ubit ću te, esi me razumiła?!

Stana se je skamenila od čuda, uzstuknula pred njim, ruke joj klonule, onda se prekrstila i rekla:

— A šentaj te nebog, esi li ti na svoj šesti?!

— Esam! — odvali on kao od klisure. — I još ti ednom velim, ako je još ednom udariš i ako se ne prođeš ovi sirota, zaklat ću te ka pivca. To tebi veli tvoj ranko Nikola!

Stana se je sva skamenila od čuda, jer iako ga je poznavala, ovo ju je iznenadilo i zaprepastilo.

— Kresojići su to, a nisu ni ciganska dica, nit su na tvom otčinstvu, da i' ti gonaš! — vikao je Nikola.

— A reći ću ti ja ćaći, reći — govorila je Stana kao za sebe, kad se je malko snašla i oporavila od prvog iznenađenja.

— Moreš poručiti i svetom ćaći u Rimu! — odreza on drzko i odlučno. — I bolje će biti, da i' više zna, kakva si, al ti to, lje, ne će pomoći, ako ovako nastaviš. To ti velim ja!

— Bog bije s tobom i Majka Božija! — rekao je Ante, dvie godine mlađi Nikolin brat, koji je bio sušta protivština njegovoj ćudi. — Kako moreš tako divaniti s materom, jadna ti duša bila.

— Ne boj se ti za moju dušu — odgovorio je Nikola mnogo mirnije i skoro se nasmijao, govoreći: — Vidiš li, kako j' mam mekša, kad sam na nju viknije, a da sam muča, bila bi to nesritno dite i dalje mlatila ka vola u kupusu, a više vridi u kući neg tor nas ostali. Reci, nije li ovako? — pitao je, uperivši upitan pogled u majku, no nije dobio odgovora.

— Pa ja ne velju, da Kikica nije zlata vridna — rekla je Stana poslije dulje stanke — al kad se naljutim — — —

— Unda udri mene! — upade joj Nikola u rieč veselo — i ubije me Bog, ako ti i rič ružnu rečem, al nji više ne ćeš biti, dok je meni na ramenu glave. I nemoj se ljutiti, man zapamti — govorio je s toliko ozbiljnosti i odlučnosti, da se je Stana ponovno zapanjila nad tolikom odlučnošću i zrelošću, kojom je pokazivao i svoju odluku i svoju drzkost. Jednostavno je osjetila, da tu nema šale, a nikad dosad nije bio prema njoj takav, nit je ona slutila, da take osjećaje goji prema stričevoj osirotjeloj djeci.

Od tog dana više nije nikad ruke digla ni na Katu ni na Martina, a o Mariji i Kikici da i ne govorimo. Jednostavno je prelazila preko svega, kao da ih i nema u kući.

To je Kikica dobro primietila i veoma ju je boljelo, sigurno više negoli ono, dok je svaki čas bila spremna, da ih tuče. Ono je barem bio znak i brige i učestovanja u djetinjem odgoju i životu, a ovo je sad bilo posve neprijateljsko držanje. Osim tog je Josi vazda punila uši svojim tužbama sad na ovo, sad na ono. On je redovno šutio i kuhao u sebi, a kad bi mu dojadilo, rekao bi joj, nek to sve kaže Tomi i nek se s njim porazgovori i sporazumi, što će i kako će.

— Ti si moj čovik, a ne un: što ću se ja š njim dogovarati? — odvrati ona nabusito i uvriedeno.

— Š njim ne ćeš, a sa mnom ne moreš, unda barem pušti i mene s mirom — odgovori Joso. — Il ću mu ja reći, da ti tu dovede jetrvu, koja će te urediti, kako spada, pa ćeš unda biti zadovoljna.

— Ja bi je tila viditi!

— I una tebe! — odgovori Joso i nasmije se. — Primlad je još Tome, a da bi te ta čašica mogla miniti, mudrice!

— Kad to bude, unda ću ja jope biti divojka! — reče Stana povišenim glasom i posve odlučno.

— Oho! — iznenadi se on. — Odkud tebi to, da tako divaniš?!

— Kun da ti nisi već čuje?!

— A što bi ja čuje?

— Da se j' spetlja s ednom, s kojom ga ne može vinčati ni sveti otac papa — odgovori ona šaptom.

— Ne bluni i ne teljuzgaj, čemu mista nije! — suzbije ju on tvrdo i odlučno. — Ne ćemo valja i mi prinositi i širiti tuđe ludorije?!

— Ja to ni ne činim, al sam morala reći tebi, kad si me potega za jezik! Drugačije ne bi, volila bi, da me živu rižu!

— Al ja vidim, da i ti viruješ, da j' to istina!

— A jêr ne bi virovala, kad est istina. Nije sav svit slip, a ni ja sama nisam slipa. Gledala sam ja nji dvoj i u crikvi i prid crikvom, i dost mi je. Nagledala sam se, što sam tila.

— Ne znaš li ti, jadna ti dušerina bila, da j' uno prava i poštena žena od kolina i za kolinovićem? — reče Joso tako uporno i prodorno, kao da će joj svakom rieči prodrieti do dna srdca i duše.

— Hehehe, mudrače! — odgovori ona, smijući se. — Pogledajde ti našeg Tomu i pogledaj Dančinu, pa i' uzpo-

redi. Svaka bi dala deset Dančina, ako ćeš i pun tor Dančina za ednog Tomu Kresojića.

— Pa, nisu žene kuje, da i' tako sudiš.

— E, što ti, kukavče, znaš?! — odgovori ona dosta neoprezno.

— E, da! — uzvrati on veoma žurno i strašno trpko. — Ti to bolje moraš znati, kakve ste vi žene. Al kad bi i tako bilo, našem je Tomi i do svog i do ljudskog prijateljeva obraza!

Već joj je bilo navrh jezika, da mu odgovori: »Svakom mužkom obrazu godi, kad ga miluje lipa ženska ruka, i ne pita, bi l' iz tog moglo biti grija« — no opekao ju je njegov trpki odgovor, pa se je svladala i šutjela. Zamukao je i Joso, a u mozgu mu je kopkalo, što je od nje čuo. To mu je bio prvi glas o tome, dok su mnogi drugi o tom već dosta dugo i dosta glasno — šaputali. O tom je nešto doprlo i Pilipini ko svaku Vranjičinu do ušiju, a čuo je i Dujo veljbabin, pa su svaki za sebe čuvali tu tajnu i nastojali posve skrovito i neopazice prodrieti u dubinu i sami se osvjedočiti o onom, što jest, i o onom, što nije. Sva su se opažanja temeljila na tom, što je Tomo — tome su sad već pune dvie godine! — ono poslije svetog Nikole išao u trupce s Dančinom i Dujom. Na povratku ga je Dančina pozvao u kuću, što on nije odbio. Dančinova je kuća u samom Svetom Roku, baš kod Vrila Mudrosti. On se je poodavno podielio s bratom Antićem, kom su zajednički načinili novu kuću, a on je s Vranjicom ostao u staroj, djedovskoj. Imali su samo jednu curicu, i poslije toga — kao ukleto. Nisu znali, što je bilo, a žene su naklapale i nagađale. To je bilo tim teže i tim opasnije naklapanje, što je Vranjica bila naoko posve zdrava, svježa i krepka žena, pa bi bilo naravno, da je kuću zasula djecom.

Njoj su oči veselo zasjale, kad je vidjela, da Tomo ulazi s Dančinom u kuću. Iskreno mu se je obradovala. On je to osjetio i posve joj bratski i prijateljski uzvratio istim osjećajima. Ponudili su oboje Tomu, da sjedne, no on je to veoma prijateljski odbio, jer nije mogao pustiti, da mu konji zebu, a nije ih htio izprezati i ugoniti u štalu, jer mu više nije daleko od kuće, a noć je već bila na pragu. S njim je bio njegov vjerni i dobri drug i suradnik Nikola Josin, koji je jedva čekao, da se stric vrati, pa da nastave put. Vranjica

je i njeg zovnula, da uđe i da se ogrije, no on nije htio ostaviti konje same.

Odtad se je Tomo češće svratio u Dančinovu kuću, kad bi tud prolazio, i vazda rado, i vazda je bio rado primljen. On je upravo osjećao, kako se raduje, kad se srete s Vranjicom, no to mu nije bilo ni neugodno ni napadno, jer je i Dančinu zavolio više nego ga je volio prije, dok ga nije pobliže poznavao. Taj mu je odnošaj prema njemu sve razjašnjavao i tumačio, pa nije osjetio ništa, što bi ga moglo smetati.

Jedne je zgode zatekao nju samu u kući, kad se je posve slučajno svratio. Bilo je rano predvečerje. Dančina je bio s konjima u Dalmaciji, a kći Milka kod blaga, tako da je Vranjica bila posve sama.

Poslije prvih, najobičnijih rieči pozdrava i pitanja, on sjede na ponuđeni stočić, zagleda se u razpjevano Vranjičino lice i oči, pa reče:

— Da sam zna, da si sama, ne bi se bije svratije.

— A, molim te, jêr se ti ne bi svratije, kad sam ja sama?! — iznenadi se ona i zagleda se u njega, kao da je pala iz oblaka.

— Ne bi ti zna pravo reći, al mi je tako....

— Čistu je sve čisto, a prase traži lokvu, di je nigda nije bilo — odgovori ona, osjećajući očito isto kao i on.

— Vidiš, da misliš ka i ja, a pitaš me, jêr ovako divanim — reče on i zagleda se u njezine duboke oči. — I da ti pravo kažem: lipa si, jako si lipa i volim te, pa ni nije pametno, da dolazim.

Ona je nešto po kući pospremala, kao da prije nije sve uredila, i pretvarala se, da ga ne čuje, iako je svako slovo upila i zatvorila u svojoj duši, al pokazala nije. Uzela je u ruke tavu i izpržila kajganu od nekoliko jaja, pa metnula pred njega i nudila ga, da jede, smiešeći se toplo i prijateljski.

— Oću, ako ćeš i ti sa mnom isti! — odvratio je on isto sa smieškom i prihvatio je za ruku kao dobrog prijatelja.

— Oću, oću i ja — odgovorila je Vranjica veselo, sjela njemu sučelice, pa malko jela, tek da mu čini družtvo.

Osjećali su se veoma blizo i veoma prijateljski, te bi je on bio mogao srdačno zagrliti i poljubiti. To je i osjetio, no ujedno mu je palo na mozak pitanje kao usijano željezo: kao sestru il drugačije?!

— E, da! — rekao je posve glasno, kao da se brani od nečesa, što navaljuje. — Nije lako, a sama znaš....

Nije dugo ostao kod nje, jer je istom sad, sjedeći i osjećajući njezinu blizinu, pomislio, kako bi ljudi mogli krivo tumačiti, što on dolazi k njoj, kad joj nema čovjeka kod kuće.

— Moram ići, a volije bi, da još ne iđem! — rekao joj je posve iskreno i nekako toplo i povjerljivo, kao da ih doista veže nešto, što samo njih dvoje znadu i ne kriju međusobno.

— I ne bi se marije žuriti — odgovorila je ona, al ga nije nukala, da sjedi. Bilo je očito, da bi ona voljela, da je on dugo s njom i da pripoviedaju što bilo, samo da su skupa, al je ujedno osjećala, da se nešto krije iza te njezine želje. — A kako tvoje curice? — upita ga, samo da zatomi smetnju i nepriliku, koju je osjetila.

— Une dvi starije, da ne more biti bolje — odgovori on, ne skidajući pogleda s njezina liepog lica — a una mala nikako.

— A što ćeš, moj brate, kad se priko Božije ne more — reče ona vrlo sućutno. — Nego čujem, da ti je najstarija uprav da se pripovida! — govorila je, jer je tako doista čula i jer je znala, da će to otcu goditi i malko ga odvrnuti od tužnih misli o maloj.

— Est moja Kikica, da joj para nema — potvrdi on veoma zadovoljno.

— Pripovida mi je svâk Pilipina, da j' je nikidan vidije kod vašeg mlina, i veli, da već davno nije tako mudro podivanije s čovikom, ka tog puta s tom curicom. Uprav mi je tako reka, a ti znaš da nije šala kad Pilipina Ivić tako divani!

Poslije tog Tomo je češće viđao Vranjicu i ne bi smio pred svojom savješću reći, da nije i nastojao i želio, da je češće viđa, al nije nikad otišao dalje neg tog puta, kad su se prvi put našli sami. Kad bi im se god pogledi sreli pred drugim ljudima, nešto su jedno drugom rekli, što ne bi nikako htjeli ni smjeli izraziti riečima, a i što nitko drugi nije mogao razumjeti.

Ipak je iz njihovih pogleda nastala ciela priča, koju je najzad i Stana spomenula Josi. Kad je to doprlo Pilipini do ušiju, on se je zamislio, dugo u sebi miesio i kuhao, pre-

vrtao i promatrao, razmišljajući, da li bi bilo moguće, da Vranjica... I s otčeve i s materine strane onakoga soja i koljena... Bi!... I Tomo, Kresinov sin?!... Obraz je obraz, ponos je ponos, al je krv, kad uzavre, luda tekućina! Bi li mogao i Kresojić?!... Bi!... Pilipina je nemilosrdno rezao, razmatrao i zavirivao u najtanje žilice ljudskog tiela i duše. Sve je razčlanjivao, sve je nemilice ogolio do kosti i zaključivao pravedno i nemilosrdno kao stroj, koji ne može nego onako, kako su ga namjestili pa pognali... Može biti, kako ne bi moglo biti među onako dvoje liepih i zdravih ljudi! Može biti, kako ne, ali — je li što bilo? To je pitanje. Pilipina je naoštrio i oči i sluh, da sve dobro i vidi i čuje, gdje bi se god pružila mogućnost, da njih dvoje zateče nasamu. Kad je razabrao iz nekih mutnih i dalekih navijanja tetka Duje veljbabina, da je i on nešto čuo, navrne i Pilipina na to razgovor, i njih se dva otvoriše i izdivaniše. Dujo se je slagao s Pilipovimi izvodima, da je sve moguće, al da ne vjeruje, da je tu što po sriedi, no za svaki slučaj se udružiše, da ujedinjenim silama motre i onda skupa sude i zaključuju. Vrieme je prolazilo, Tomo i Vranjica su se često viđali, on je rado ustavljao konje kod Vrila Mudrosti sad zbog ovog, sad zbog onog, al uviek, da vidi Vranjicu i da s njom izmieni koju rieč; govorkanje je raslo, a prijatelji zabrinuto promatrali i sudili. Nisu mogli doći do nepovoljna zaključka, jer doista nije bilo ništa, što bi ih gonilo, da ga stvore.

Pilipina je bio mnogo dublji i temeljitiji od Duje, pa mu je bilo do istine radi same stvari, radi poštenja i obraza sama po sebi, a onda i radi sebe i svoje Maše, jer se radi o njezinoj rođenoj sestri, dok je Dujo bio častohlepniji, al mnogo plići i površniji od Pilipa. Njemu je bilo radi glasa, časti i ponosa, radi imena veljbabina i njegovih kćeri, jer je Vranjica njegova unuka, kćer njegove najstarije kćeri, a te su kćeri digle njegov glas više nego da je imao šest carskih generala. Nije onda svejedno, što se govori i pronosi o djeci take njegove djece — bila je misao vodilja Dujina, koji je sebe smatrao i obvezanim i ovlaštenim, da nastavlja veljbabinu i slavu i čast njegova ognjišta. U tim mislima i nastojanju, da što prije bude načistu, jednom je iz mlina Kresojića otišao do njihovih kuća. Žito je ostavio, da mlinar zaspe, kad dođe na red, a on uzeo štap u ruke,

pa s noge na nogu ravno u selo. Pozdravljao se je sa svima, koje je sreo i vidio, pa iz razgovora doznao, koje je Tomina i Josina kuća, pa udario k njima. Baš je Tomu našao u kući.

— Ja dogna meč šenice u vaš mlin, pa, reko, iđem viditi, kako ste — govorio je, pružajući Tomi ruku. — Mene i tako ne tribaju, dok se melje, a lipše mi je, da probazam neg da s vašim mlinarom tamo zjajem.

— Uprav mi je drago, da si doša, da vidiš, kako i mi živimo — odgovori mu Tomo.

— I nisam već bije ode, Bog zna, odkad. Još je bije živ pokojni tetak Kresina, Bog mu duši da lako, i bila j' još samo stara zadružna kuća.

Zvao ga je tetkom, jer su i Dujina punica, Ika veljbabina, i Tomina majka, Ika Kresinova, iz kuća Tomičića, pa prema tome po izravnoj al podaljoj krvi sestre, a na te se veze pazi i do desetog koljena.

— Sićam se ja — potvrđuje Tomo. — Davno j' to bilo. Iša si u Planu Balensku.

— E, e. Tu sam se unda ustavije. Potlje nisam bije ode. A kako mi ti živiš, vridni moj Tome? — upita ga, kao da se godinama nisu vidjeli, a svake su nedjelje skupa kod crkve.

— Do Božije volje! — odgovori on mirno i tvrdo. — Lako mi nije, al iz ove kože nikud i nikamo.

— Ne zamiri, što ću ti reći, al moram: jêr se ne ženiš?

— Na što bi je doveje? — upita Tomo i zagleda se tvrdo i uporno u Dujine oči. — Reci, molim te, koja bi za me, i na što bi je doveje?!

— Bog s tobom! — čudio se je Dujo. — Na ovlikom gruntu ti pitaš, na što bi je doveje?!

— E, e: na ovlikom gruntu i s dvoj bolestne dice, moj Dujo! Na to ti ne misliš. A ja ne bi tije, da dovedem kakva anjgira, pa da mi dicu tu kucim gona. Dosta im je i ovako!

— A sa Stanom dobro?

— Čemu kraja nije! — odgovori Tomo. — Bog joj platije i na ovom i na unom svitu, una mi i' pazi ka i svoje. Ne pravi razliku među njima. Danas je una otišla ništo u Lovinjac, a Joso j' nigdi u polju.

Sjedili su u sobi i pripoviedali, kad se vrata otvoriše, a na njima se pokaza Kikica, noseći u rukama veliku tavu, iz koje se je pušilo kao iz kotla uzkipjele vode.

— E, očiju mi moji, ne bi je pripozna, kolko j' naresla! — uzklikne Dujo, promatrajući Anicu. — A nema ni po godine, što sam je vidije zadnji put na Docu vašem. Kako si mi, janje moje?

— Dobro, tetak, vala Bogu — odgovori mala u neprilici, mećući na stol tavu s pečenim mesom i jajima. Za čas je doniela kruh i ponudila ih, da jedu. Dujo se je branio, jer to mora biti, no onda se je prekrstio i latio se posla.

Čim je okusio kruh, uozbilji se, počne ga pozornije žvakati i onda upita Tomu:

— Molim te, Tome, ko vam kuva ovaj kru?!

— Na moj račun, moja Kikica — odgovori on — al ni ne znam pravo uprav za ovaj, pa ćemo je pitati. A jer pitaš?

— Pitam. Nude je, molim te, zovni — odgovori Dujo, uzme krišku kruha u ruku i stane ga ogledavati. Bio je liepo pečen, sav izšupljikan, od čiste pšenice. Kikica je ušla i u neprilici brisala rukom usta, omahujući glavom, kao da joj kosa smeta. A nije joj smetao nego jedan mali čuperak, koji joj se izmakao, kad je plela kose, pa ostao po strani, dok su joj pletenice udarale upravo do pod koljena.

— Ko, janješce — upita je Tomo — kuva u našoj kući kru?!

— Ja — odgovori mala, a krv joj šikne preko cielog lica, kao da si je polio vrelom vodom. — E l' nije dobar? — upita uzdrhtanim glasom.

— Ovakog još nisam u životu ije, janje moje, pa sam stog i pita! — odgovori Dujo mjesto Tome. — A da sam vaik ije pravi kruv i na ćaćinu ognjištu i sad na veljbabinu ognjištu, to svak zna, al ovakog nisam, lje, ije ni u svojoj ni u tuđoj kući do ode kod vas.

Anica je žurno izišla iz sobe. Dujo je neko vrieme šutio, vrteći neprekidno kruh u ruci i kimajući glavom, pa poslije oduže stanke reče:

— Već se puno čuje o ovoj tvojoj maloj i, na moj račun, ne ćeš je tribati dugo ti obuvati.

— La, moj Dujo, o čem ti! — reče Tomo i nasmije se, jer mu je doista godila ta pohvala njegovu djetetu, koje je volio neg oči u glavi. — Dite j' una još, i daleko j' do tog.

Dujo ne odgovori ništa, već se i opet zadubi u promatranje kruha, a Tomo ga je nukao, da jede, što je on i učinio.

— Sad je već davno prošlo, i mogli bi i o tom — poče Dujo poslije dosta duge stanke.

— Nude! — osokoli ga Tomo

— Ti si pametan, dobro si pismen, nisi ni svadljiv ni vrletan, dobro si napridova u službi — govorio je Dujo lagano, oprezno i pažljivo, kao da sve preskače preko trnja — pa, reci mi, jêr nisi izdrža i dalje?!

— Hm! — odpuhne Tomo i ne reče dugo ništa, a onda će i on posve polako: — Sve ti je to, moj Dujo, u životu — do ednom! Čovik nosi i drži i muči i stišće zube, a kad je prikoviš, unda il zajaukne il urlikne il rikne, na što najprije dospije. Ja bi bije još dugo nosije, da mi nije unako bilo s mojom pokojnom vridnom Sekom... Una j' samo kopnila, a ja sam zna, da je ubi želja za ovim našim krajem. Unda s dicom... Pa još i na putu mi se unesrići ova najmanja. Nema, brate, man se pokloni i reci: »Svemogući, slava ti i vala na svemu, al ne znam, zašto toliko daješ!« Tako j' uprav sa mnom. Ja se često izpitujem, i na izpovidi i brež nje, i sve tražim grije, rad koji je to sve na meni, a da est radi moji grija, ja sam tu sigur, kun da u ruci držim i gledam, samo ne mogu dokučiti, kad sam i di sam tolko sagrišije. Al da esam, da j' to sve moj račun — u to virujem, ka što tebe sad gledam tu prid sobom.

Naglo je ušutio i zamuknuo, duboko odahnuo i zagledao se preda se.

— Morda bi bilo najbolje, da nađeš pametnu, pravu ženu — opet će Dujo — pa da se smiriš, i da ti i dica upočinu. Čuje se, kolko ova mala Kikica orba i radi, kun da j' već una planinka.

— To joj ne more škoditi, al da se oženim, bilo bi gotovo! — odgovori Tomo odlučno i uvjerljivo. — I da ti, Dujo, pošteno kažem: ne bi ja moga sad voliti ni ednu ženu. Ne bi, brate, kraj ove moje dice, kojoj sam sve! Nema tu više govora o mojoj ženidbi.

— Pametan si, al svedno ne divaniš pametno. Ne more tako biti. Curice će se udati, a ovo dvoj će ostati, pa što ćeš ti š njima i sa strinom, moj junače?! Strina j' strina, al nije nikad mate. Est uno, ni maćija nije mate, al joj moreš zamotati peleše oko ruke i izdevetati je, a to s nevistom ne moreš načiniti.

— Est to sve tako, al dok mogu ovako, ovako ću, a i mogu s mojim ovakim curicami. I Marija mi je zlatno stvorenje.

Dujo se nešto zamislio, oborio glavu i onda će, kao da izvlači iz petnih žila:

— Slušajde, Tome!

— Nude!

— Stana i ja imamo do Božije volje dva sina i ednu kćer. Bilo i' je i više, al pomriše, a bojim se, da i' više ne će biti, jer mi Stana nije zdrava. Reka sam ti već, čini mi se, da će moj Nikola ostati u službi, jer je pismen i ima za to volju, a Milu ću oženiti. U mene sin, u tebe ćer: oćeš li, da se sprijateljimo?!

Tomi je ta ponuda došla posve neočekivano i zatekla ga podpuno nepripravna na bilo kakav odgovor. Stog nije mogao ni progovoriti. Oborio je glavu i uporno buljio preda se u posve neodređenu točku. Dujo je čas šutio, a onda nastavi:

— Kika est Kresinova unuka, al je i Mile unuk veljbabe Jose, a kakvi smo ti i ja i naše žene, nek divane drugi. Ja mislim, da se bolja dva roda ne mogu lako naći, ako i mogu ovaki.

Tomo je još uviek šutio.

— Boljeg roda ti za nju ne moreš naći! — utvrđivao je Dujo.

— Na to ja, moj brate, ni ne mislim — najzad progovori i Tomo.

— Nego na što misliš?!

— Ha!... Ni sam ne znam, na što bi mislije...

— Nemaš na što misliti!

— I primladi su.

— Na moj račun su vršnjaci, ja nablizu, a primladi nisu, kad su, vala Bogu, zdravi. Ko se mlad ženi i rano večera, taj se nikad ne pokaje, a ako se i pokaje, ima dosta vrimena, da i popravi — tako su divanili stari ljudi.

— Ajme meni! — uzdahne Tomo iskreno i duboko.

— Ne bluni, jadan, kad ti Svemogući pruža obe svoje svete ruke! Nemoj prisicati sriću svom ditetu. Ne bi ja ovako divanije, da ja ne volim i svoje dite, al ti moram reći još i ovo: est Kika edna po edna, i o njoj se već sad pri-

povida, a nije man zinila na svit, a i ja sam je evo vidije po ovom kruvu, al ni mom Mili nema para! To ja tebi velim.

— Znaš, Dujo — reče Tomo malko sabranije, vedrije i povišenim glasom. — Na moj račun, moremo se i ti i ja štimati svojom dicom, vala Svemogućim, ka edni po edni, al da nas ko sluša, mora bi nam se i nasmijati. Reka bi: sastali se, da se vale!

— Nek reče, ko što oće, al ovako j', kako ti velim! — odgovori Dujo. — I nemojmo više mudrovati, man nek bude, kako sam ti reka.

— Ti još o tom, uvano, nisi kod kuće ni progovorije, pa j' bolje, da još pričekamo.

— Ubije me Bog, ako sam o tom dosad i sanja, al kad ja znam, ko j' una, pa kad vidi, što radi, mam sam odlučije, a da ni s kim nisam progovorije o tom, man sad s tobom. Nego: ni ne tribam ja ni s kim o tom. Bi s pâpom Josom, al kad un samo čuje, što mi je u glavi, zagrlit će me i izljubiti, jer za njeg ni nema kuće do Kresojića!

— Ma, dica su to još! — opet će Tomo.

— Neka su dica, nek su skupa i nek su naša dica! — odvrati Dujo.

— A nu! — reče Tomo, razširi ruke i zagleda se u Duju.

— A da man tako! Nek nam i' Svemogući blagoslovi, a oće — reče Dujo zadovoljno i pruži Tomi ruku, koju Tomo prihvati, sve nekako kao u čudu, i reče:

— Neka nam i' blagoslovi, al te molim, da još divaniš kod kuće i da o tom još šutimo.

— Jêr bi šutili?

— Nemojmo se žuriti, molim te.

— Ja bi se uprav žurije!

— Da me po drugi put osirotiš! — reče Tomo veoma uzdrhtalim glasom i jedva se suzdrža, da mu suze ne uteku niz obraze.

— Ne griši duše, jadan Tome. Nije to tako, kako ti divaniš — tješio ga Dujo, al sve nekako nesigurno i neodlučno.

— Ja najbolje znam, kako mi je, moj Dujo, al nek se vrši volja Svemogućeg. Ne mogu ja sritati sriću svog diteta rad svoje nesriće i čemera.

Još su dugo sjedili i pripoviedali, te je Dujo najzad obećao, da će o toj najnovijoj vezi šutjeti, dok se potanko ne dogovore, al među njima dvama vriedi kao gotova stvar. Duji je nekoliko puta bilo navrh jezika, da spomene Dančinu i Vranjicu, no svaki put se je svladao, jer nije imao pravog povoda, koji bi bio posve nenapadan, a osim toga je iz Tominih rieči zaključivao, da su ono ipak sve zlobne brbljarije i klevete. Kad bi se Tome njoj i približio više nego ikojoj drugoj ženi, Dujo je bio uvjeren, da bi se u zadnji čas trgao i svladao, i to možda ni zbog nje ni zbog sebe, ali svakako radi svoje djece i svoje pokojne Seke. Tako je to sad Dujo zaključivao i više nije ni pomišljao, da na taj razgovor vesla.

— Nego, sad moram ići — reče Dujo, kad se je do mile volje nasjedio, i odmah ustane.

— Ne ću te ustavljati i vala ti, što si doša — odgovori Tomo.

— Svemogući me j' posla, ja tebi velim! — reče Dujo povišenim glasom. — Ja tebi to velim, prijašine moj vridni!

— I ja virujem, al i ti viruj meni, da mi nije lako!

Izišli su u kuhinju i tamo zatekli Kikicu, kako se bavi malom Katom, koja je sjedila na povisoku stočiću, a kraj njih je dviju stajao nešto podalje Martin.

— I ti tu, momče? — reče Tomo, kad je njega opazio.

— Posla me j' stric Jure, da javim tetku Duji, da mu je šenica samlivena — odgovori Martin veoma jasno, i bistro se zagleda u otca.

— A di si ti bije, da j' tebe moga poslati? — upita Dujo.

— Kod janjaca tamo na Gmajni — odgovori Martin.

— Pogledaj i'! — reče Tomo Duji.

— E! — odgovori on, promatrajući djecu.

— Marija j' nigdi na poslu.

— E! — opet će Dujo.

— Reć' ću ti, kad izađemo van.

Dujo uzme Kikičinu glavu među svoje dlanove, zagleda joj se u oči i reče:

— I dite si još i već si prava mala žena, janje moje lipo! Neka mi te Svemogući blagoslovi! — reče i poljubi je u čelo, a Tomi se oči napuniše suzama, pa se brzo okrene i iziđe van.

Začas ga stiže i Dujo, a Tomo je međutim obrisao oči i stegao srdce, pa reče posve tiho, lomeći se na svakoj rieči:

— Esi li ti vidije, po što sam ja iša u svit i u gospodstvo?!

— Nisi ti to steka ni u lopovluku ni na rđavu putu! — odgovori Dujo, samo da ga utješi i umiri.

— Est to, al ja pitam: zašto j' to tako moralo biti?! Nije me niko gonije, nije mi loše bilo, a jope, eto vidiš i sam, kako svrši! I sad nek mi ti odvedeš Kikicu, a nek meni, ne daj, Bože, što bude, na kome ću i' ostaviti?!

— Ne griši duše, jadan ne bije! — odvrati mu Dujo skoro ljutito. — Prije svega: što bi tebi moglo biti, kad bi još s tobom moga bukve razbijati?! A da ti što i bude, dica su na svom ognjištu!

— E, moj Dujo, ognjište brez roditelja za dicu je pustinja, ja to tebi velim — odgovori Tomo posve raznježeno i tugaljivo, te je očito i Duju zahvatio svojim razpoloženjem i nježnošću.

— Da bude ne znam što, evo ti ruke i beside: ako ja budem živ, nemoj se bojati za nji, pa da i umreš! — reče Dujo skoro svečano, prigušenim glasom i obziruć se, da vidi, ne sluša li ih tko. Kad vidje, da su sami, zagrli Tomu i ponovi: — Nek ti ovo bude moja prisega, a ja vidim, kako ti je.

Tomo se je posve raznježio, nije se mogao svladati, pa zajeca, zagrli Duju i poslije duge stanke prošapće:

— Vala ti ka rođenom otcu. Al ti se ni ne tribaš briniti, samo nemoj smetati mojoj Kikici! Sve će una vaik pogoditi i urediti bolje neg sto ljudi i sto mudraca! Taka j' una.

— Ne boj se! — potvrdi mu Dujo svoje obećanje. — Nit ću joj ja smetati, nit će joj ko drugi u tom smetati. Al se ne boj ni s toga, što to ni ne će tribati, dok je u tebe vrat ka u carskog bäka, slava i 'vala Svemogućem, koji te takog drži!

Tomo ga je izpratio skoro do mlina, a onda se vratio, sjeo pod neki hrast i dugo samo buljio preko ovisoka grma ravno u Sveto Brdo, preživljujući u skokovima svu svoju prošlost i hvatajući se na mislima, kako snuje i slika budućnost. Na mahove mu se je sve moguće stvaralo pred očima, a vrlo često Vranjica Dančinova, no jedno, što mu

se nikako nije pojavljivalo, bila je njegova moguća buduća žena. Te nije bilo u njegovoj mašti...

Već je bio pao prvi sumrak, kad se je povratio kući. Stana je već bila stigla iz Lovinca, i Kikica joj je pripoviedala, što se je preko dana desilo, što je sve radila, a napose je obširno pripoviedala o posjetu tetka Duje iz Klanca. Naglasila je, kako je bio u mlinu, pa da tamo ne čeka, dok mu bude žito samljeveno, došao je tu, da posjedi i podivani.

— Pravi čovik i prava kuća! — rekla je Stana, kao da se je radilo o pitanju, kakav je Dujo i čiji je. Kikicu je iznenadila njezina opazka, no ne reče ništa, a pomislila je, da je strina nečim drugim u mislima zabavljena, pa je to rekla samo da nešto reče.

Odnekud je stigao i Nikola u kuću, a majka ga dočeka ko iz puške viešću:

— Zovu te u soldačiju! Rekoše mi, da morate svi mam odlaziti.

— Neka, vala Bogu! — odgovori Nikola veselo, a Kikica ga pogleda tako tužno, da bi joj pogled bio mogao iz kamena suzu izmamiti. Ona je odmah pomislila, kako bi se moglo i za njih djecu u kući štošta promieniti, čim on otide u vojsku. Sad je strina doduše malko bolja i popustila je od one svoje uporne šutnje i nemiešanja, al je još uviek i kruta i ljuta, pa se vazda čini, kao da su ta siromašna djeca kriva svakom zlu, koje pane na Sveti Rok, a napose tu Nad vodom. Pred Tomom je vazda suzdržljiva i prema njemu nije uobće nikad bila ni nepažljiva, a kamoli nepristojna. Pred njim je i djeci dobra, no čim njega nema u blizini, ona odmah smrkne obrve, nategne jednu prema drugoj, i mogao bi joj između njih ciediti kapljice otrova — tako se čini, kad plane i uzvari. To je sad sievnulo Kikici pred očima, kad je čula, da će Nikola otići.

Tomu nije iznenadila viest o vojsci, jer je već bio o tom čuo, pa kad je nešto poslije bio sa samim Nikolom pred stajom, reče mu posve tiho:

— Pismen si dobro, a i pametan si, al nemoj ostati u svitu. Mene ti poslušaj, koji sam sve to proša!

— Daaa! Moj striče, nije mi ni na kraj pameti! — odgovori on odlučno. — Jêr bi ja bije tuđi sluga, kad mogu biti svoj gospodar? A i zašto?! Za bolji zalogaj kruva, kun

da prid Svemogućim nije svedno, ranimo li se pogačom il zobenicom. Dok je meni na ramenu glave, ne će mi svak gospodariti, ako Bog da!

— Uprav si lipo odumije! — pohvali ga Tomo. — Ne da se to zaminiti, kome Svemogući nije ostavije, da iđe tim putom! Kome je baš ostavije — to ja ne znam, al vindar ja bi svakog odvraća od tog puta, kad ga j' već Svemogući iztresa iz svoje vriće u ovim našim lipim brdinami. Zašto ja to tako mislim, ne bi ti baš zna točno reći, al znam, da j' ovako dobro, kako divanim.

Nije prošlo ni desetak dana od Dujina posjeta, kad on kod crkve šane Tomi, da bi imao nešto s njim razgovarati, i povuče ga u stranu.

— Päpa navalije ka vilen, da malu izprosimo i da dicu mam vinčamo — reče bez uvoda i oklievanja. — Isto veli i mama Ika, a i moja Stana.

— Ti si to unda raztelalije?!

— Samo smo mi u kući divanili, al Mili nismo još ni riči rekli. Ni Nikoli, al un i tako sad odlazi u soldačiju i više se ne vraća. To j' gotovo. Sad veli papa, da se ja i ti dogovorimo, pa da dođemo u prošnju.

— Al dica se nisu ni vidila — odgovori Tomo.

— I o tom smo divanili. Kad budete na Docu Kresojića kopali krumpire, nek i mala dođe s vami, pa će se dica viditi, a i una će viditi našu kuću. Ja ću vas sve dovesti u kuću.

— Za desetak dana — reče Tomo. — Tako smo divanili u kući, da bi kopali krumpire.

— E, e. I mi smo tako računali. Mam potlje tog, eto nas u prošnju, pa nek se čuje i zna. Al ja sve mislim, da su se nji dvoj već i viđali, a kako i ne bi, kad nismo priko svita, a i njive su pomišane, crikva je zajednička i...

— I ja mislim, da su se viđali, i uvano esu, al je bolje, da se još i ovako vide — odgovori Tomo, već posve pomiren s pomišlju, da će njegova zlatna, mudra Kikica biti veljbabina nevista. Bolje joj mjesto ne može željeti, al mu je ipak težko i pomisliti, da će je on izgubiti, i da će mu djeca ostati sama....

Sve su obavili, kako je Dujo želio, no mladi nisu imali ni pojma, što im se sprema. Istom, kad su bili posve službeno zaručeni, doznao je Mile, da su puške pucale kod kuća Kresojića, jer je njega did veljbaba zaručio s Kikom, Kre-

sinovom unukom. Ona je doznala nešto prije, jer se je sve obavilo u njihovoj kući. Tomo je neprestano kradom brisao suze.

17

Više se nije dalo pomoći: izprošena i odlazi.

Gotovo je.

Mala žena!

Nije se mogla protiviti. Šutjela je i slušala, a svaka joj se milijuntina svake žilice, svakog živca i svake kapljice krvi pretvorila u roj misli, razmatranja i briga. Dolazi na ognjište, na kom nalazi svekra i prasvekra, svekrvu i prasvekrvu, i muža, koji je još više diete neg i ona sama, jer je od nje nešto mlađi po godinama, a po izkustvu joj nije ni do koljena, jer je vazda živio kod kuće bez brige i potresa, bez tuga i nesreća, vazda pod okriljem svojih roditelja. Al to joj ne bi zadavalo brige. To će ona lako i sretno prebroditi. Tugu i žalost ona ostavlja iza sebe, na otčevu ognjištu. To je ono, što je muči i ubija.

Kad je Stana čula, o čemu se radi, nije ni rieči rekla, jer se tu nije moglo ništa prigovoriti. Kuća je, da ne možeš bolje ni željeti, a djevojka raste, pa se mora misliti i na udaju. I prosce je primila i pogostila liepo i dostojanstveno, kako i dolikuje Kresojića ognjištu, te je čak i njezin Nikola bio posve zadovoljan. Kad je kroz nekoliko dana sve prokuhala, prospavala i promislila, u njoj je žestoko uzavrelo, te se ni pred samim Tomom nije ovog puta mogla svladati, neg je izbacila kao na oštrici noža:

— Ti ćeš ednu po ednu udavati, a ja ću ti bajliti kljakavce! Ako ti ne vali!

Te su rieči Tomu ujele za srdce kao ljuta guja otrovnica, jedva se svlada, da ne plane, ugrize se za usne po nekolko puta, pa reče polako:

— E, da, nevista. Nesrića j' na meni velika, al nisam ja to, jadna, zaradije ni u krađi ni na kartami ni, prostit ćeš, kod ženetina. Još nisam dokučije, a uvano ni ne ću, jer mi to Svemogući ostavlja...

— Ni ja ne velju, da esi — odvrati Stana mnogo blaže, jer je osjetila, da je zacrnila, i pokajala se. — Ne velju ja,

al i sam vidiš, da mi je težko i da dikad ne znam, di mi je glava.

— Est to, nevista, est — govorio je Tomo, kao da progovara s dna groba. — Vidim i ja, kako j' i ja ću ti, ako 'š, pomoći.

— I vaik bi svak tije i lipše i nikako gospodski...

— Vidim ja, vidim...

— A po ovo nisi marije ići u svit i u nikakvo gospodstvo! — izbaci ona i opet veoma ljutito, te Tomu pogodi posred srdca. Upravo se savio pod tim nemilosrdnim udarcem, časak pretrpi, a onda se polako opet osovi i odgovori mirno, posve pobožno i vjernički uvjerljivo:

— Tako i est, nevista! Sve mi je ovo moga naš Svemogući, slava Mu i vala, pripuštiti i na didovu ognjištu i na pragu crikve našeg svetog Roka. Uvano nisam marije odlaziti po to u svit, al je i to ostavije naš Svemogući, pa se brez tog nije moglo. Mora sam otići...

Stana ne odgovori ništa. Čas je šutjela kao da smišlja, što bi mu rekla, no on je preteče svojim svladanim, sputanim i upokorenim glasom bezgranične tuge i bola:

— Moremo se mi, nevista, podiliti, kad god ti rečeš. I meni je težko, kad vidim, kako j' tebi težko sa mnom i s mojom sirotinjom.

Stanu iznenadiše njegove rieči, lecne se, uzpravi se i časak tako ostade, no onda klone u sebe, ne reče ništa, nego obori poda se pogled i duboko uzdahne. I on je šutio i ominjao se, ne znajući, da li bi otišao il bi ostao, bi li što još rekao il bi šutio. Na to progovori ona u neprilici i na mahove:

— Težko est, al... I mogu ja, i oću. I nije mi težko, samo mi dikad dođe unaj moj poganac... I nemoj se ljutiti! — reče i žurno uteče od njega, kao da je požalila sve, što mu je govorila.

On je još dugo stajao na istom mjestu i zurio preda se u posve neodređenu točku, a misli su mu se gonale glavom kao biesne zvieri. Najzad su na oštrici svih njegovih mogućnosti kao na koplju izniele pitanje:

— Zašto, Svemogući moj Stvoritelju?!...

Nije bilo izlaza: trebalo je sve pripremati za Kikičin odlazak. Opremu je imala još od pokojne majke, a nešto već

i svoga. Trebala je još samo neke malenkosti. Tu joj je strina Stana pomagala vrlo srdačno i bez sustezanja.

— Nije una loša — rekao je Nikola Kikici prije odlazka u vojsku. — I ja sam joj se zagrozije.

— Bog bije s tobom! — šane mu ona. — Kako si moga?!

— Mora sam. Rekla mi je, da sam ajduk, a ja sam joj odgovorije: »Radije ajduk, neg rđa i kukavica!« Velim ti, nije una loša, samo je se ne triba bojati. Kad ti odeš, doći češće pogledati, i ako ne bude s dicom dobra, ti joj samo reci: »Donit će Bog i Nikolu kući, pa ćemo unda čuti!« Samo ti njoj tako, pa ako ne bude mam druga s dicom, nek sam ja kriv! A to njoj nije težko.

Tomi je već često bilo veoma težko, no kao poslije onog razgovora sa Stanom, nikad u životu! Pred njim su se razjapila nebesa i zemlja, na njeg su zievnula ždriela neba i pakla, lebdio je bez uporišta i podnožja, nit je padao nit je stajao, samo je tumarao u magli i omaglici.

— Vidim, da ti nije lako — rekao mu je Joso, kad ga je uhvatio nasamu. — I nije lako, al jope, ne smiš sve gledati crno. Bit će sve, ako Bog da, dobro.

— I ja virujem, da će biti dobro — odgovori Tomo umorno i sumorno, samo da nešto reče.

— Ja sam već dugo razmišlja — nastavio je Joso polako i oprezno — kako bi i što bi, pa sam pomislije, da bi bilo najpametnije... Tako: težko j' čoviku samu, moj brate. Nek je nevista i najbolja i nek sve i vaik oće, jope to nije uno, što čovik oće i kako oće. Sam ja to znam, pa sam stog i mislije, da bi bilo najpametnije... Nego, ti najbolje znaš, kako moreš i kako oćeš...

— E, e! — potvrđivao je Tomo te bratove neizrečene misli i mislio o svojoj muci i brigama. — Nije lako. Ja to najbolje znam, al znam i to, da ovako mora biti... Ne znam, zašto, al znam, da mora biti. Sveznajući zna, al, eto, vala Mu i slava, nama ne će da reče... Srićom!...

— A, nu! Ja mislim, da bi mora... Al svakako, kako sam znaš. Ti to najbolje znaš, al ja mislim i tako, eto — pentao je Joso, a da nikako nije mogao izbasati na čistinu, s koje bi mogao reći i jasno i otvoreno, što misli. A u njemu je bilo posve zrelo, da reče bratu, da se ženi, jer i on, Joso, sam vidi, da Stana nije onakova, kakova bi mogla i morala

biti, a pogotovo nije ni približno onakova, kakova može i mora biti i kakova u svakom slučaju jest svoja žena. Eto: to je on htio reći Tomi, al nikako nije moga izplivati. Tomo je osjećao, da mu brat želi reći nešto, što smatra važnim, al nije ni pomišljao, da bi mu baš o ženitbi govorio. Tako — nešto, Bog sam zna, što bi bilo. — Kako bi bilo — nastavljao je Joso — da podivaniš s tetkom Veljbabom? Un je najpametniji u plovaniji, a prijatelj nam je, i sad će biti, ako Bog da, rod, pa znaš, da će reći, što bude mislije, da j' najpametnije.

— Mogu i to, al o čemu bi divanije š njim? — upita Tomo kao iz oblaka. — Sve sam već dogovorije s prijateljem Dujom.

— Ne mislim ja o tom — odvrati Joso. — O sebi i — tako... O tim svim zavrzlamama, pa kako un reče.

— Pa, est to, i ne bi škodilo podivaniti s pametnim čovikom o svemu, al sve čovik mora u sebi i razraditi i odraditi. Brez tog ne koristi nikakva izpovid! Vidim ja najbolje, da ću sad po drugi put osirotiti, kad ode moja Kikica, al što ću mu ja?! Stani je težko, i ja vidim i sam, da joj je do Boga težko, i da nije pravo, da se una dere rad moje sirotčadi, al... Ja mogu, što god oćete: ako ćete, da odselim, ako ćete da se podilimo, ako ćete, da dovedem kakva medvida, pa da gona — prekide se u rieči, jer mu je prigušeni jecaj začepio grlo, a suze zasjenile oči. Okrenuo se je u stranu i kušao, da nenapadno obriše oči.

Josi je bilo težko gledati ga tako satrvena i nesretna, pa se i on okrene od njega i zagleda se u neodređenu daljinu.

Prvi se svlada i trže Tomo, pa reče:

— Mi, kun da ni nemamo posla! Ajmo — reče i pođe prema staji. I Joso je pošao za njim. Ušli su u tor i počeli čepati snieg, koji je nanovo napadao na utabanu torinu, pa ju je trebalo ponovno utabati. Niemo su, bez rieči i žurno skakutali s noge na nogu i pazili, da sastavljaju stopalo sa stopalom, da onda na tako priređen prostor polože hrpice siena ovcama za doručak. Kad je to bilo gotovo i ovce puštene iz staje, Tomo reče Josi, da mora otići u Lovinac da nabavi još neke malenkosti za Kikicu. Uglavnom oni ne trebaju nikad ništa kupovati, jer sve, što trebaju, imadu u svojoj kući, al sad je nešto drugo: on ne bi htio, da njegovo

diete dođe u poštenu veljbabinu kuću, pa da itko uzmogne i pomisliti, a kamoli i reći, da nije donielo sve, što se iz dobre kuće donieti može i mora.

Ušao je u kuću, obukao svečano odielo, kao da ide u crkvu, i oblačeći se, rekao je Kikici, koja mu je izvadila sve potrebno iz sanduka:

— Znaš, janješce, kad mene nema, unda si ti dici i otac i majka.

— E, e! — potvrdila je ona posve priprosto i jednostavno.

— Strina ima i svoji briga i muka, pa joj ni nemoj zamiriti, kad se štogod ljutne. Za to si ti tu, da na dicu paziš i da im budeš sve na svitu.

— E, e — potvrdi ona opet, no sad joj jače zape u pameti, kako on to naglašuje, kao da umire, pa reče: — Bog s tobom, Omo! Ti divaniš, kun da ideš u rat.

— Ne idem u rat, i ne daj, Bože, da mi je vrime umirati, al pametan čovik zna, da se umire, kad dođe suđena, a ne kad je čekamo. Tako j' to, janje moje, pa stog tako i divanim — raztumači joj Tomo, uzme njezine obraze među dlanove i srdačno je poljubi, tepajući joj toliko nježno, da je osjetio tjelesne bolove pod težinom tog toplog otčinskog osjećaja. — Zlatna moja mala ženice, Bog mi te blagoslovije.

— Ne rugaj se ti, Omo — odgovori ona posve nježno i mazno, što inače nije bio njezin običaj, no otčev ju je način iznenadio i raznježio.

Dok se je on spremao, ušla je u sobu i ostalo troje djece. Marija je došla, da bi možda što pomogla, Kata je došla sa svojom šljačicom, da tuži Martina, da ju je tukao, a on je pretrčao pred nju, da tuži nju, da mu je izplazila jezik i rekla, da je balavac.

Tomo je nenadano osjetio neko olakšanje, kao da su sve brige i nevolje s njega spale, sjeo na sanduk, uzeo Katu na koljeno, Martina prigrlio, i počeo ih cjelivati, kao što davno već nije činio, tepajući im:

— Male moje zlatne — zastao je i u dnu duše izrekao: — sirotice sinje.

Kata je bila neobična sretna i ponosna, što ju je Omo uzeo na krilo, jer on to već dugo nije činio. Često puta je osjetio i potrebu i želju, da to učini, no onda se ipak redovno svladao, jer nije htio pred drugima to činiti, što

graničari redovno ne čine. Ta bi njegova nježnost bila pripisana ne njegovim liepim osjećajima, nego — gospodstvu, a to vazda znači kod graničara nešto niže, slabije, manje vriedno od pravog i podpunog čovjeka. Uzprkos takog mišljenja na prvi mah, u prvom naletu, ne smije se ni pomisliti, da graničari nisu visoko cienili pravu gospodu, koja su doista bila gospoda po zvanju i položaju. Među »gospodu«, o kojoj se zlo misli i koju graničar prezire, spadaju oni, koji se gospode, koji se hoće nešto više nego jesu, koji su oholi i nadignuta nosa. To su oni, koji se samo »gospode«, a nisu gospoda.

I Martin je bio veseo zbog otčeva vladanja prema njemu, no nije ni približno osjetio toliko zadovoljstvo i ponos kao Kata. U njemu je već bio proklijao i pustio dugačko korienje čemer nepovjerenja prema ljudima, u kojima je vazda gledao prije svega one, koji su vazda spremni, da zapnu podrugljivim pogledom za njegovu nesretnu grbu. Počimao se je još u Dubrovniku ljudima uklanjati, iako još nije ni bilo jasno, što će to iz njeg biti, a čim je više rastao on i njegova nesreća s njim, tim im se je više uklanjao i počinjao ih sve srdačnije i iskrenije mrziti. Volio je još samo svoje u kući, jer je vidio, da ga doista vole i da su s njim veoma obzirni i ljubazni, da mu žele vazda ugoditi i da nije još nikad ni na kojem primietio, da mu se ruga il da bi ga koje bockalo. To ga je suzdržavalo, da i njih ne zamrzi, al je i prema njima, pa i prema Kikici, bio vazda neobično na oprezu i vazda je svako izpitivački držao na oku i uviek bio spreman nad svakim prelomiti štap. U kući je već bio koristan i za sve poslove osim najtežih kao i svaki njegov vršnjak, a bio je veoma marljiv i spretan u poslu, te se je svakog laćao veoma rado i s razumievanjem.

— Nemojte se svađati — mirio je Martina i Katu.

— Kad un mene bije — branila se Kata.

— Kad una meni plazi jezik! — obtuživao je Martin.

— Oboj su uni dobri — priskoči im Marija u pomoć — al se svaki čas zgrabe ka vrebci!

— Dobro, dobro sad! — reče Kika glasom i naglaskom one, koja rješava sve sukobe i sporove. — To ćemo mi sami urediti, kad Omo ode.

— Ti ćeš virovati Martinu! — dobaci joj Kata ljutito.

— Ne tribam ja nikom virovati, kad i sama vidim, kako j' — odvrati joj Anica. — Oboj ste jednaki, znam ja to.

Bio je divan zimski dan, početkom veljače. Sunce je kroz tanke oblake samo zirkalo na zemlju, koja je sva ležala pod debelim pokrivačem bielog sniega, posve sličnog mladom siru. I kamenje i grmlje i drveće bilo je pod snježnim pokrovom. Noćas je za dobru stopu kao svježi snieg i tako pomladio zemljino lice, koje je već bilo posve smrzlo i svietlilo se kao staklo. Sunčane su se zrake odbijale s površine kao s ogledala. Sad je opet meko i gladko kao lice malog djeteta: upravo pogledom osjećaš toplinu i nježnost mlađahnog stvorenja. Stare su prtine samo uglađene, oštri rubovi presuti i zaobljeni, no oblici su netaknuti, pa nije moguće promašiti i zagaziti nepažnjom u cjelac.

Tomo je stupao veoma žurnim koracima, držeći obje ruke u džepovima na kabanici s tabarom. Češće je pogledavao na sunce, više, da vidi, da li je još uviek u tankim oblacima i hoće li ih se osloboditi, nego da vidi, da li je već visoko. Nije mu se jako žurilo, jer je imao još i previše vremena, da udobno obavi svoje poslove i da se zavida vrati kući, ali korake ipak nije usporavao, jer je zrak bio veoma oštar. Inje se je hvatalo za svaku dlačicu po licu i bockalo sve jače i upornije. Išao je preko Dočina, pa preko Gmajne. Pod Žmelovačom je čuo iz dvorišta po koji ljudski glas, koji bi samo sievnuo i odmah nestao, il jeku zvona s blaga, koje je još bilo na torinama. Iz kuća je kroz videlice sukljao gust dim i dizao se ravno u visinu. Tomi je oko zapelo na toj pojavi, jer je već prije osjetio, da ne puše ni ćuh vjetra, a smjer dima je to potvrđivao.

— Uprav ka i naš život — pomisli Tomo. — Sad iđe mirno i ravno, ako ćeš do neba, ka i unaj dim, a unda ga nenadano smota vitar, uvati bura i baca i kovitla ka munjena, pa više ne znaš, ni kud iđeš, ni kamo ćeš stići, ni kako ti je ime... I virujèš ti?!... Bog bije sa mnom, kako ne bi virova u našeg Svemogućeg, slava Mu i vala, al kako ćeš razumiti?!... Što bi, kukavče, i razumije svojim malim jadnim mozgom?! Al jope — kako ćeš nositi svoju muku i prokletstvo, ako ne znaš, odkud, zašto, jêr je tako...

— Eto, na priliku: ja sam sâm. Izgubije sam unaku ženu i sad... Nikom ništa. Lipo. Nikom ništa. Ovo mi se dite udaje. I neka, kad je to tako Svemogući ostavije. Mora

ići. Ja ostajem s une dvi kukavice i s unim zdravim ditetom, a jer to? Što sam ja skrivije, a ako nisam ništa kriv, unda j' meni krivo, a jêr se meni čini krivo?! Kakva j' to Pravda?! A Pravda est: ja to znam!... Na priliku, vele: ženi se. Kun da j' to tako. Samo: ženi se, i gotovo. Tu j' kuća, tu j' zadruga, tu su dica, a tu su i moji kukavci, pa sad, Svemogući, Ti mi reci, što j' pametno i pošteno! A ovako?!... More i ovako, al ko zna, što će se iz ovog izleći, ako Stanin vrag pušti još veće roge. Težko njoj est, al joj je težko samo raditi, a kako j' meni to sve nositi, a ne znam, da sam kriv!...

— Eno, na priliku, Vranjice... Duša valja: potlje moje male, pokojne Seke — A, nu... Al tuđa žena. Tuđa! I nikom ništa. Vala Bogu... Tuđa, pa gotovo! A, est Vranjica... Veljbabin soj... I sad mi dite iđe u njezin rod. Tako: Mile i Vranjica od dvi sestre dica, pa Vranjica mojoj Kikica zâva... Al Vranjica — e, prava Vranjica! Tuđa i — vala Ti, Bože!

Tu kod kuća pod Žmelovačom je prešao preko ceste i opet nastavio poprekim putom prema mostu Cvituškom na drugoj cesti. Ova ide iz Gospića u Gračac, a ona s Udbine u Obrovac i dalje. Nije ni stigao ni sreo ni žive duše, iako je sajmeni dan. Koji su kanili što goniti prodati, ti su otišli rano, a koji su kanili što kupovati na sajmu, ti su otišli još ranije, da dočekaju prodavaoce na ulazima u samo mjesto i da ih već tamo pokušaju smotati i navesti na prodaju, koja bi svakako bila mnogo povoljnija po kupca nego po prodavaoca, jer je onaj već sve pronjuškao i doznao ciene u svim mogućim bojama i pomicanjima i skokovima, dok prodavalac dolazi posve čist i neupućen, pa pada kao muha na ljepak.

Tomino kupovanje nema nikakove veze s tjednim sajmom, pa mu je pametnije, da dođe nešto kasnije, kad se oni rani ranioci podmire i u trgovini — a samo je jedna! — da može mirno i izabarati i razgovarati s trgovcem i njegovom gospođom, koja se u te stvari bolje razumije od mužkaraca. Kupit će, tako, neke malenkosti: koji svileni rubac, da mala dade prasvekru veljbabi i svekru Duji, pa će sigurno morati nešto dati i Pilipini i Dančini, jer će i oni biti u svatovima, a ne može propustiti ni tolike Miline rođene tetke i tétke: svakom mora dati po nešto, al ne, što bi svaka nevjesta

doniela. Tomo je želio, da se baš na tim mladinim darovima osjeti dvoje: i da je Kresinova unuka i da je u svietu nešto naučio ne samo njezin otac Tomo nego i ona sama!

Po prtini je već vidio, da su mnogi prošli tamo od mostišta, vjerojatno oni Izpod vode, pa Budaci, Babići i Serdari, a možda i tko iz Lotića, jer im je tuda najbliže, osim ako vole ići na cestu u Egeljcu, pa onda vazda državnom cestom, koja je dobro prokidana, dok bi kroz Grabar, preko Krušaka, valjalo na dobru komadu istom probijati prtinu rođenim nogama i snagom.

— I kakvi svati! — razmišljao je, leteći od misli na misao bez prelaza i odmora. — Da nije niko drugi man pet kuća veljbabini zetova i još k tome Kresojići... Cila regimenta ljudi... A kakvi desni ljudi!... Bog mi je blagoslovije, malu moju Kikicu... A ja?... A, nu! Kukavci ka kukavci! Esam li ja kriv Svemogućem, što i nas pušta da živimo?! Što ću Mu ja?!... Nek pošalje kugu, da nas pomori. Pomoć će nami i Sebi...

— I mora biti pravo graničarski i gospodski! Nek se zna, da znamo i da moremo... Kad oćemo i kome oćemo! A sad oćemo, kad je tu moja mala Kikica. Unakog diteta ni nema. Tu j' Svemogući samo ednom posla na svit, i uprav na naše ognjište, slava Mu i vala! Vidim ja... Vranjica je Vranjica... Tuđa... I svekrvi mora doniti, što niedna nevista ne donosi. Vidit ćemo, što ću naći. A prasvekrvi! Tetki Iki... E, da: njoj, njoj! Dva vola, pa — dva vola!... More i više, ako baš mora biti. Neka košta. Samo j' edna Kikica, pa nek košta. Dok se bude udavala Marija, dat će Svemogući, pa će i jope biti. Imat ćemo... I baš moja mala na ognjište vridnog veljbabe Jose... I Vranjica j' potekla s tog ognjišta... Vranjica, Vranjica!... Tuđa. Kad bi Svemogući dopušta, da se naše misli vide u zraku, ka što se čuju naše beside, lipote i čudesa, mili moj Bože!...

Izišao je na cestu pred Cvituškim mostom. Cesta je bila dobro očišćena, al preko noći opet blagoslovljena svježim sniegom, koji su sajmari dobrano utabali i učepali, jer tud prolaze skoro svi Svetoročani u Lovinac. Bilo je i kolotečina. Odmah iza mosta stiže Šimu Prpića, brata Dujina, koji se je priženio k Stani na ognjište veljbabe Jose u Klancu, dok je Šime uzeo Staninu sestru Anicu i doveo je na svoje ognjište. Srdačno se pozdraviše i izmieniše uobi-

čajena pitanja o zdravlju obitelji, o stanju blaga i o svim prilikama i neprilikama, koje graničarsku kuću redovno mogu stići, a zatim na čas ušutješe, kao da su izcrpili sve, o čemu bi se mogli porazgovoriti.

— A, nu! — javi se prvi Šime i rodno pljucne preko lule, koju je držao u zubima i neprestano uporno sisao iz nje dim i smrdljivi zipt.

— E, e! — reče Tomo tek toliko, da mu se javi, gledajući izpod oka, kako Šime poteže iz lule, a kraj piske mu teče slina preko usana na neobrijanu bradu i odmah se hvata u koru leda kao na strehi.

— Sad ćemo se, ako Bog da, sroditi — reče Šime.

— E, eto: priko Božije se ne more — odgovori Tomo — a da ti pravo kažem, volije bi, da još pričekamo. Dica su to još. Al: e l' mi draga kuća i ognjište veljbabe Jose — est!

— I ja tako velim, a što su još mladi — i to su Božji putovi, a ne ljudski. Mili će sad nā šestnest godina, a ja znam i mlađi, koji su oženjeni. Kod Turaka, vele, žene se sa dvanaest godina, pa sve u redu.

— Est i to, al jope, bolje bi bilo, da su stariji. Mojoj je Anici brzo osamnaest. Una j' starija od Mile, al je i una još pīna, a ne žena. Di je to još od čovika i žene, al Dujo zaintačije, a čini mi se i tetak Joso ne da, da se čeka ni ure, man oće, da se dica vinčaju.

— Njemu se žuri, da čim prije vidi praunuka na ognjištu — reče Šime i srdačno se nasmije. — Un je sad mora uzeti zeta na ognjište, al veli, da ne bi tije, da i jope moraju dovoditi tuđeg momka u kuću. To ti je, rad šta se njemu toliko žuri.

— A, nu! Al ako ga Svemogući ne da?! Što će unda za praunuka?! — reče Tomo malko mrzovoljno, jer je osjetio da unapried i za svaki slučaj mora braniti svoju Kikicu. Radi se o pitanjima, koja nisu u našoj moći.

— E, a unda će za praunuka ka i sad za zeta! Na moj račun, uzeje bi, ako ga Bog poživi, kog praunuka od koje druge ćeri pod svoje.

Pripoviedajući tako, stigoše i u Lovinac.

— Oćeš li se dugo zabaviti u Lovinjcu? — upita Šime.

— Ne bi ti zna reći, a bojim se, da oću.

— Unda ćemo na užnu u šajer.

— More biti — odgovori Tomo neodlučno. — Ako ne budem gotov, doć ću u šajer, da što poidem.

Već je blizu podne.

Na velikom je trgu među kućama bilo prilično množtvo naroda iz ciele kumpanije. Stajali su u hrpicama i razgovarali, neki su bili pred opančarskim klupama i pogađali se za opanke il za kožu za opanke, dok su drugi izbirali drveno posuđe za mjerenje žita il bukare za vodu, dižve il maštela. Tomo je sve obuhvatio pogledom, prošao po sred trga ravno k dućanu, da vidi, kako je u njemu. Bio je pun nabijen žena i ljudi. Tomo samo zaviri unutra, uhvati očima trgovčev pogled, pozdraviše se kimanjem glave, i Tomo dovikne:

— Potlje, dok odušiš!

— Pametno, pametno! — odgovori mu trgovac, a Tomo iziđe opet van i pomieša se s ostalim sajmarima. Veliku je većinu poznavao, a ono nekolko nepoznatih lica nosile su noge iz Ploče, izpod Kika, iz Komića il iz kog drugog udaljenog sela s iztočnih strana kumpanije.

Tomo je razmišljao, bi li se svratio kapitanu il ne bi, no nije mogao brzo odlučiti. Nije imao ništa osobito, što bi s njim razgovarao, al su bili u toliko dobrim odnosima, da će mu zamjeriti, ako se ne javi. Dok je on vagao, bi li, ne bi li, netko ga lagano udari po ramenu. On se trgne i obazre.

— I ti stiže, prijašine?! — srete ga Dujin glas i veseo pogled.

— A, evo, prijašine — odgovori on. — Doša i ja na sajam.

— Što prodaješ i što 'š kupovati? — pitao je Dujo na dušak, kao da ni ne misli ozbiljno postavljati pitanja.

— Ne prodajem ništa, a još ni ne kupujem ništa. Dok se malko izprazni dućan, unda ću kupovati — odgovori Tomo. — Dotle bi mora u kumpaniju kapitanu. Mušketat će me, ako dozna, da sam bije tu, a da mu se nisam javije.

— I est tako! — potvrdi Dujo. — Ja sam već bije kod njega. Eto: samo tako, da se vidimo i upitamo za zdravlje. Desni čovik, pa j' vridno š njim proljudikati.

— Ljudina! — potvrdi i Tomo.

— Ti si bije u svitu, pa ni ne znaš, kolko j' un nami valja, kad su uno ludovali iz Beča. Što j' bilo pravo i pošteno, to j' provedeno ka ni u kojoj drugoj kumpaniji, al što

nije bilo pametno i što j' bilo protivno narodu, to j' un mudro odklonije, da nije nikad niko ima nikakvi neprilika.

— Ljudevan i duševan čovik!

— Na užnu ćemo u šajer — reče Dujo.

— I ja mislim — odgovori Tomo. — Najprije iđem kapitanu.

S tornja crkve svetog Mihovila zvona su zazvonila podne. Narod se je umirio, žagor je utihnuo, svi su se uzpravili i prekrstili, mužkarci su skinuli kape, a žene sklopile ruke, i svi se molili Bogu.

Tomo je posve slučajno stajao tog časa na nekoj odebeloj ploči i tako nadvisivao mnoge i imao prilično širok pregled preko naroda. Pogled mu je lebdio nad golim mužkim glavama i nad bielim jašmacima, koji su pokrivali ženske glave. Sve je to bilo mirno, nepomično pred Gospodarom svjetova i svi su molili, svaki je nešto trebao, svaki je nešto čekao, svaki je uzalud za nečim čeznuo i molio, već ni sam ne zna odkad.

— Svemogući moj Bože — govorio je Tomo bez glasa i pomicanja usana — Ti najbolje znaš, kako mi je, a Ti jedini znaš, zašto mi je tako.... Očisti dušu moju, Svemogući Bože moj, od muke, patnje i užasa pitanja, koja me izjedoše i ubiše u meni i dušu i srdce. Svemogući moj, ja ništa ne mogu nego vapiti i jaukati, da se čuje do Tebe, al ja znam, da to ne može pomoći, jer je pravedno, što se sa mnom događa, pa bi bilo nepravedno, da je drugačije, a to nije moguće, jer si Ti vječna, nepromjenljiva Pravda! Svemogući Bože moj, kad bi reka, da mi je lako, laga bi, a kad bi reka, da mi je drago, laga bi dvaput, al vindar, Svemogući moj, kako j' to — lipo, da ne znamo ništa....

Oči su mu se zasjenile od sniega i misli, pa mu se učini, da su se napunile suza. Maši se i obriše ih. Doista su bile suze. I već su se bile počele odtiskivati niz obraze. Prekrstio se je, niemo metnuo kapu na glavu, pogledao prema Duji i rekao posve tiho:

— Odo ja, prijašine.

— Kapitanu?

— E.

— Unda potlje u šajeru?!

— Ako Bog da.

— Ja ću već sve prirediti, a ti samo dođi.

— Morda se dulje zadržim kod kapitana.

— Sve znam i čestitam ti! — rekao mu je satnik, kad ga je ugledao na svojim vratima. — Vrlo mi je drago.

— A što to, gospodine kapitane?! — iznenadio se je Tomo.

— E, moj junače, kako ti to pitaš, kun da misliš, da se ne zna, da veljbaba Joso ženi unuka i da za nj uzimlje Kresinovu unuku Kiku?!

— Pa, nije to ništa — odgovori Tomo veoma čedno i posve iskreno. — Da vam pošteno rečem: est to za mene puno i prikoviš, jer ću sad ostati sam ka okresano drvo, al drugačije i nije ništa.

— Vele, da tvoja mala zna u kući više neg ijedna druga cura u našoj kumpaniji.

— Zna, vala Bogu, dosta.

— I da j' pametnija od svakog čovika.

— A, nu. Est, Bogu mome vala, pametno dite.

— I da j' išla i u školu u Dubrovniku.

— Za volju mojoj pokojnoj Seki nisam o tom nikom nikad spomenije ni riči. Al, da vam pošteno kažem: blunastu škola ne koristi, a pametnu ne škodi! Tako i mojoj Kikici. Njoj je Svemogući da, a nije čeka, oće li dospiti u školu il ne će.

— Zbilja, Tome, nikad te ne upita, jêr se ti vrati, kad su te vaik tvoji stariji valili i dizali iznad svi službenika?

Tomo se je malko lecnuo na to pitanje, a onda se zamislio i nije odgovarao. Kapetan to primieti i bi mu žao, što ga je upitao, pa reče:

— I nije lipo, što te sad to pitam, al —

— A jêr bi to bilo ružno?! — upade mu Tomo u rieč. — Ja sam mislim, kako bi vam kratko i pametno odgovorije, pa mi mam ne pada na pamet.

— Nude, nude!

— Este li vi kad prisađivali zelje? — upita Tomo.

— E, da, moj brate! I kolko puta!

— Pa, este vidili: prisad ne smi biti ni primlad ni pristar, i ne valja, ako ga donesete, na priliku, iz Senja il iz Zadra, pa kod nas prisadite, a ako i valja, ako se i primi, nije ka unaj, koji je kod nas nika — este to sve vidili?!

— Kako ne?! 'Esam.

— Eto: kako j' s prisadom, tako j' i s čovikom. Znate,

meni su se šalili, dok sam još mal bije, da sam gospodin i prozvali me »gospodin Tome« i mene j' ništo vuklo u svit, al jope — jače j' bilo uno, što me j' vuklo nazad na moju zemlju i na moje ognjište. Al morda bi se ja bije održa, da nisam bije oženjen. Ovako — nikako. Dica bi, jer ništa ne znadu, al žena ne bi nikako, a najglavnije, gospodine kapitane, to vam je ovo: mi smo do prid dvadesetak godina virovali, da j' svit Svemogući stvorije rad nas graničara i da rad nas i car u Beču sidi i sunce granjiva — sve rad nas. Tako smo mi mislili, i unda tako i radili. Naednom su se i nami oči otvorile, jer smo dobili po čelenki, da j' i Velebit zazvonije: ništa nije rad nas, man sve rad drugi i za druge, a mi smo samo ka nimo blago: dok nas tribaju, puštaju nas da živimo i životarimo, a kad nas više ne tribaju, unda moremo i crkniti, a da se niko ni po nozi ne počeše. Uje vuk magare.

— Tako ti to misliš? — reče satnik poslije duge i uporne šutnje i pozornog slušanja i vaganja svake Tomine rieči.

— Uprav tako, gospodine kapitane, a vi znate još bolje od mene, da ovako est, samo ako oćete, da priznate. Al ja vas ništa ne pitam. Nego znate, kad čovik sve to vidi, unda se počme pitati: zašto?! Zašto mi služimo i na kakvoj smo mi to sikiri držalica? Znate unu, da niedna šuma ne bi bila posičena, da ne da sama držalicu za sikiru. Tako i mi.

— Ja mislim, da uprav i nije sve tako — uzprotivi se satnik prilično neodlučno i kao da govori, jer smatra svojom dužnošću, da se protivi tim i takim nazorima i zaključcima.

— Morda i nije sve baš na dlaku ovako — popušta Tomo — al nije velika razlika, e l' parip putast il cvitast, kad parip est!

— Ljudi i prigone, i gadovi su, i neposlušni, i svakakvi, pa im unda sve drugi krivi. Vidije si i sam ka i ja, kakvi sve ima.

— Est i to, al nu, Vala Bogu. Samo sam reka, kad ste me pitali, jêr nisam osta u svitu. I unda još i ovo: što ću prid vami kriti, kad i sami znate, kako j': mora sam se najviše vratiti radi unog u meni, što mi nije dalo mira, man me vuklo u ovu našu vrlet i golet i kamenje ka vuka u planinu. Ja mislim, da j' to uno, što me j' amo dognalo. A i s dicom mi nije dobro....

— E, da. Znam i to. Nije lako.

— Da vam i tu pošteno velim, gospodine kapitane: i nije, što j' to težko — a, e l' težko, est! — al je meni, što me ubija i mozak mi popi, jer nikako ne razumim, jêr je to sve na me palo?! Unaka mi žena umri, da još nije bila pravo ni zinila na svit, dvoj mi dice unesrićeno za cili život, i to još jedinak i drugo curica ka zlatna jabuka. Tu, tu ja, jadan kukavan, stanem, pa pitam Svemogućeg, zašto j' to tako, i kome to triba, i ko j' skrivije! Eto, to j' meni težko, što mi niko ne zna odgovoriti na to pitanje.

— Božja volja, moj vridni Tome — reče satnik i sućutno, i da mu raztumači i da ga utješi.

— Slava joj i vala! U to ja ni ne diram ni ne sumnjam: Božje dopuštenje, al jêr je to tako?! To, to! Naš je Barac pametan čovik i dobar plovan, al kad mi un počme tumačiti, vaik se naljutim.

— A, da rečemo, Tome, bi l' tako bilo, da nisi iša u gospodštiju?!

— E, gospodine kapitane, i drugi na to pomišljaju, pa sam ja već i naćuka, kako mi šaplju iza leđa: »Po to j' gospodin Tome iša u gospodu«. Niko sam vrime i ja na to pomišlja, al sam se posve pridomislije. Svakog nas stiže naše, pa di smo, da smo, i ne će nas stići nigdi ništa, što nije naše. Sve j' ovo moje i moje dice i — vala Svemogućem. Samo: zašto?! To, to ja ne mogu i ne ću nikad doznati, i to me najviše muči. Ne smim reći, da mi je lako, al jope lako nosim, jer znam, da j' to moralo tako doći, al — z a š t o ? !

Zašutjeli su obojica pred tim neriešenim i nerješivim pitanjem, te je Tomo pomislio, da je to zgodna prilika, da pozdravi i otide.

— I tako, a sad bi ja moga i otići.

— A, nu. Drago mi je, što si mi se svratije, da podivanimo. I pozdravi sve kod kuće. Reci Josi, da za Nikolu čujem, da je dobar i poslušan. Predpostavljeni su s njim zadovoljni.

— To znači — reče Tomo — da su njegovi oviciri dobri i pošteni ljudi! Tako ja to razumim, jer ako koji bude prema njemu nepravedan, gotovo j' i s Nikolom i s njegovom službom u vojsci. Mušketat će ga, al će i un nikog prije skiniti s opanaka. Ćaća mu je bije velik kavgadžija i bojdžija, al ga j' sin deset puta nadvisije.

— Čuje sam od drugi, a i sam sam vidije — potvrđuje satnik. — Ja sam ednom čuje, kad je u svađi nikom reka, da će prije u ajduke neg se pokoriti nepravdi. Kad sam ga ja unda svitova, da tako ne divani, un skoči na me, da ja branim nepravdu. »Ni caru ne bi primuča, kad vidim, da radi nepravdu!« — skresa mi je ko iz puške, a ja se poklopije ušima i muča. Što ću mu, kad ne divani ludo?

— Sve se bojim, da ne će i najzad dobro svršiti, a Bože, daj, da se ja privarim. Bojim se, bojim se — govorio je Tomo iz najdubljeg uvjerenja. — Vidim ja njega u kući, kako un vaik tira pravdu i kako bi za nju da ne ednu man stotinu glava i ne prašta ni ćaći ni materi, kad misli, da nisu pravedni.

Pozdravili su se, i Tomo je žurno otišao u trgovinu. Bila je skoro prazna, jer su se kupci već razišli što kućama, što u birtije. Tomo je rekao, što treba i što želi, a trgovac su i gospođa počeli vaditi svilene rubce za žene i za mužkarce, zatim razne druge ljepote i čudesa, koje mlada može darivati uvaženijim rođacima i rođakinjama. Tomo je sve to gledao, pitao cienu i metao na stranu. Kad je mislio, da je dosta nakupovao, reče:

— Za danas će biti dosta. Kad sve prigledam i razporedim s malom, vidit ćemo, oćemo li još što tribati.

— Rubce za konje — reče trgovac.

— Nisam zaboravije — odgovara Tomo, smiešeći se — al najprije ćemo kupiti sve za ljude i žene, a unda za konje.

— Moreš i tako.

— E, e. Tako ću, kad ove bolje stvari sve nabavimo, unda ću ednom prije vinčanja doći i uzeti sve ostalo.

Sve su mu liepo složili, pa kad su umotali i uvezali, i nije bio velik omot. Nešto mu je trgovac na cieni popustio, al ne mnogo, iztičući, da je to sve skupa roba iz daleka, pa stog mora biti skupa.

— Al će je još i praunuci moći nositi! Ako ti ove mužke rubce ne budu mogli i praunuci mećati oko vrata, pljuni mi u brk!

— A, moj brate — odvrati Tomo, smijući se — di će biti naši brkovi, kad moji praunuci budu nosili svilene rubce oko vrata?!

— Nemoj tako, moj junače! — uzprotivi se trgovac. — Sad ti još nije ni četrdeset. Kad ti bude, ako Bog da, osamdeset, praunuk će ti se već ženiti i nositi svileni rubac oko jake. Nije to ni tako daleko!

— Nije ne za unog, ko doživi! — odgovori Tomo veselo.

U birtiju je u šajeru stigao, kad su ostali već davno bili objedovali. Kod jednog su stola sjedili Dujo veljbabin, Šime, brat njegov, Dančina Rukavina i još pet-šest ljudi iz Svetog Roka i Cerja. Tomo sjede k njima, a birtaš ga samo pogleda, uhvati njegov pogled i nestade. Za kratko je vrieme nosio na drvenom tanjuru izsječen velik obrok pečene svinjetine, crvenog luka nekolke glavice i obilat komad kruha.

Međutim su ga pitali za zdravlje, koji ga nisu prije vidjeli, a on odgovarao i uzvraćao pitanja. Kad je opazio Dančinu, osjetio je, da mu je krv jače udarila u lice, no nit se smete nit zamuca, već ga upita i za Vranjicu, a on mu odgovori.

Poslije jela donese birtaš pred njeg i bocu vina. Pred onima je, koji su prije tu bili, stajala boca pred svakim, no točili su redom najprije iz jedne, pa onda dalje praznili. I Tomo je svoju gurnuo prema sredini stola i time se prijavio u družtvo, no već je pred njim stajala natočena čaša. Kako je koja litra bila prazna, birtaš ih je kupio, odnosio i vraćao pune.

Pečenka je bilą veoma mastna, al kad je skinuta s vatre, na ražnju je prislonjena u suši i smrzla se kao staklo, pa se sad mast ne osjeća neugodno. Graničari je jedu kao kruh.

U sobi je bilo veoma bučno, jer je bilo više stolova, a kod svakog po nekoliko družtava, a u svakom družtvu ih je po nekoliko htjelo govoriti u isto vrieme, pa su se morali nadvikivati i po deset puta vikati, dok bi koji došao na red, da ga barem tko sluša:

— Slušajde, amoće! Nude!

— Znaš, što j' reka uni?!

— Nego, amode, da ja tebi rečem!

— Nije to ništa, dok mene ne čujete!

Tomo je jeo, šutio i slušao, nastojeći, da barem nekog prati i razumije. Njegovo je družtvo bilo još najsređenije, jer su to sve bili veoma izrađeni i jaki ljudi, koji su već imali iztančaniji osjećaj za način razgovora i sporazumievanja. Jeo je veoma sladko, jer je bio i ozebao i ogladnio, a već je podne davno, davno prošlo. Već je bio bliže suton neg podne.

— Ti se, prijašine, zabavi — reče mu Dujo.

— E, e: uprav sam se zabavije najprije s kapitanom, a unda u dućanu — odgovori on preko zalogaja. — S kapitanom nikad gotov, kad se un razljudika!

— Al pravi je čovik! — reče Šime Prpić.

— Ljudevan! — potvrdi mu brat Dujo.

— Men se čini, da već davno nismo boljeg ni imali — reče Dančina Rukavina. — I ne da na narod. Čuva nas ka oči u glavi. Ja to najbolje vidim, jer mi je kuća na državnoj cesti, pa sve mora kraj mene, a dikad i priko mene. Sad voršpan, sad rabota, sad ovo, sad ono — a sve i težko i svakakvo, al un ne da, man pošteno.

Tomo je pozorno slušao Dančinu i ocjenjivao svaku rieč, a da ni sam nije znao, zašto ga baš on toliko zanima. Zna, da je pametan i da u svakom čestitom družtvu do njeg drže kao do pametna i poštena čovjeka. Odkad su se podielili, nije bogat, muči se dosta i on i Vranjica, a kako nema nego jedno diete, vrlo im je težko, i njihovo se stanje ne poboljšava, kako to redovno biva u kućama, u kojima je dobar starješina i dosta čeljadi. Tu nije moguće da ne napreduju, kao što mora nazadovati svaka težačka kuća, u kojoj nema djece, pa bio i najbolji i starješina i planinka. Sa slugama se i najmenicima kuća ne stiče nego raztiče. To je staro izkustvo, koje se sad ponovno i po nebrojeni put izpunjava na Dančini i njegovu ognjištu. Tomo je to znao, al se prije nije mnogo zanimao za tu pojavu, jer je bio previše zabavljen svojim brigama i mukama i žalostima. Sad je istom odkrio, da je vriedno, da se malko pozabavi pitanjem, kako je u Dančinovoj kući i kako živi Vranjica. Vranjica....

— E, da: Vranjica — pomislio je, poklopio se i prionuo, da počisti tanjur. Kad više nije bilo pred njim ni mrve ni mesa ni kruha ni luka, pogleda prema birtašu, uhvati njegov pogled i značajno mu se nasmieši: Onaj mu odgovori pogledom, Tomo podigne kažiprst desne ruke i savije ga po sredini, a birtaš se nasmieši, kimne glavom i nestane, da se za čas pojavi s pladnjem i polovicom obroka.

— Izgladnije sam ka vuk — reče Tomo, kao da se izpričava, što toliko jede. — A dobro pečeno ka božićnja pečenica.

— Ja sam smaza dvostruk obrok! — reče neki iz družtva, a Dujo se pohvali, govoreći:

— Meni, eto, očiju mi, uprav drago, što moj prijašin Tome naruči još polovicu, jer sam i ja tako načinije, pa mi ka drago, što se i u tom slažemo.

— Bila vam sritna sloga! — rekoše neki, udariše čašama o stol i nagnuše. I njih dva prihvatiše čaše, lagano kucnuše dnom o stol i izpiše, govoreći u jedan glas:

— Oće, ako Bog da, i nami i našoj dici!

— Nek Svemogući usliši! — reče Šime, a Dančina i ostali i opet kucnuše čašama o stol, podigoše, nagnuše i izkapiše. Dujo i Tomo nisu mogli zaostati ni pustiti, da se njihovoj djeci nazdravlja, a da i oni ne prate zdravicu, pa kucnuše i oni čašama o stol i izkapiše.

Tako je to išlo neopazice, nenametljivo i nenapadno, dok Tomo nenadano ne opazi, da se već hvata suton, a pred očima su mu skakale varnice i iz male se svietle točke stvarali veliki kolobari, šireći se čarobnom brzinom jedan za drugim, izlazeći sve veći iz manjega. Znao je, što to znači, pa reče dosta tiho, da su ga mogli samo najbliži čuti:

— Bilo bi vrime, da se mičemo!

— Istom smo, prijašine sili! — odgovori mu Dujo. — Ja ni ne pamtim, kad smo ja i ti skupa posidili, pa ćemo, ako Bog da, danas.

— Uprav i ja tako mislim! — pridruži se Dančina. — Koji ste na unu stranu Obsenice, povezt će vas tetak Dujo. I unako mora priko Obsenice, jer mu je bliže. Koji su s ovu stranu crikve, te ću povezti ja.

Tomo ne reče ni rieči, no bio je načistu, da ne će ostati, jer je prijašin Dujo već onda bio znamenit zbog svog ostajanja u birtiji, kad nađe pogodno družtvo. Nije se napijao, al nije nikad ostavio družtva! On je vazda morao najdulje ostati i najviše platiti, jer je inače smatrao, da se je osramotio. Ni Dančina se nije nikad žurio kući iz birtije, no ni on nije bio pijanac. Cielo je to družtvo bilo sastavljeno iz vriednih, urednih ljudi i dobrih gospodara, no svi su imali tu odliku i manu, da se nisu nikad žurili kući. Tomo je bio posve druge naravi: nije volio mnogo piti, a još manje mu je prijalo i odgovaralo, da dugo sjedi u gostioni. Sad je ušutio, neko vrieme još mirno sjedio, a onda nenapadno ustao, namignuo krčmaru, da dođe za njim, i izišao u kuhinju.

— Nude — reče — račun.

— Ideš ti već? — iznenadi se krčmar, jer je posve stalno računao, da će ono družtvo ostati do dobar komad noći na svom mjestu, a da će još i večerati, to se razumije samo sobom.

— Moram, moram! — odgovori Tomo, osjećajući, kako mu je u glavi nekako maglovito i uzburkano. Obukao je kabanicu, uzeo svoj zamotak i pošao, govoreći krčmaru: — Ako te upitaju za me, reci, da ne znaš, di sam.

— Dobro — odgovori onaj. — Slagat ću im!

— Ne će te Bog za tu laž! — reče Tomo i izpane iz kuće. Bio je već dobar prvi suton, a mjeseca nije bilo. Tomo nagonski pogleda prema nebu, da vidi, kakvo je, i kad vidje, da je pokriveno ne baš crnim, al blatnim, mutnim oblacima, nije mu bilo drago. Požuri korake. Do kuće ima dobar sat hoda, a prtina je sad ko staklo sklizka i opasna. Još mu se nije nikad desilo, da je ovako kasno pošao iz Lovinca. Na crkvi svetog Mihovila zazvonilo je pozdravljenje, baš kad je s velikog trga zakrenuo lievo prema Svetom Roku. Prekrstio se je i počeo poluglasno moliti, al kape nije skidao. Zrak je bio posve leden i sve se je liepio za čelo i obraze.

— Otče naš, koji si na nebesima.... Lipa, čemu kraja nije.... I nije još.... sveti se ime Tvoje.... Vranjica je Vranjica.... Mlada j' una još.... dođi kraljevstvo Tvoje... E, da....

I rieči i misli su se motale i kovitlale kao u začaranom kotlu, u kom je sve izmiešano, sve izprevrtano, a ipak, u kom se može sve razabrati i vidjeti posebno, u svom samostalnom svietlu.

— I ne uvedi nas u napast.... Sad je sama. Ko zna, kad će Dančina kući.... nego izbavi nas od zla.... Una se ne će ljutiti.... kad me vidi.... Amen.

Kad je prešao preko mosta na Suvaji, na kraj sela, pomisli, da bi ga mogao tko iz zasjede napasti i orobiti tamo desno, gdje se odvaja cesta prema Udbini. Tamo je golemo kamenje, pa je kao stvoreno, da služi za zaklonište onima, koji na nekog vrebaju, da ga napanu i orobe. Doduše, ne pamti se, da se je to ikad baš tu desilo, al je Tomi tako sunulo u glavu, da bi moglo biti, pa je išao lievim rubom ceste i veoma se žurio. Nije skidao pogleda s onog velikog kamenja. Kad je i to prošao, nastavi molitvu, a u glavi mu

je bilo sve mutno i nejasno. Svakako je jedna misao prevladavala: svratit će se k njoj. To nije ništa....

— E, da: Vranjica....

Dok je sjedio u gostioni, osjećao je samo, da je nešto previše pio, da mu skaču svjetlice pred očima i da se razvijaju pred njim veliki vatreni kolobari. Čim je izišao u studen zrak, osjeti, da mu se u glavi muti i mota kao u osinjaku, a s molitvom se je pomiešalo strahovito veliko i nepremostivo pitanje:

— Zašto, zašto, Svemogući moj Stvoritelju?!

Osjetio je, da mu noge podrhtavaju, pa se trgne.

— Pijan?!.... Ohooo!.... Ne moremo tako, noge moje! Ne more Kresinov sin, gospodin Tome, basrljati i posrćati, jer se je oljoska.... Aja!

— Eto: zašto smo na svitu? Na priliku.... Ne, ne, moj plovane! Ni ti to.... Al, kako ti drago. To j' tvoja stvar, a moja je moja!.... Svemogući je, slava Mu i vala, Svemogući.... Nemoj ti Njega, slava Mu i vala, miriti svojim jadnim klakterom....

— Svemogući....

— Zašto?!

Osjetio je strašan umor u cielom tielu, a napose u nogama, pa bi bio najradije sio kraj ceste na kolobran, da se odmori, no još je ipak bio toliko pri sviesti, da je odmah spoznao, da to ne bi bilo pametno. Mogao bi svaki čas tko naići i vidjeti ga, pa bi odmah razumio, o čemu se radi: pijan, pa ne može dalje. To mu je bilo posve jasno, pa skupi svu svoju snagu i volju, te produži uz brdašce na proplanak kućama pod Cvitušom.

Naglo se je mračilo, baš kao što je Tomo naglo malaksavao. Osjećao je, da je pogriešio, što je družtvo ostavio i sam pošao pješice, kad bi se bio mogao povezti. Sad nije bilo pomoći, jer nije mogao ni pomisliti, da bi se vraćao, da mu se rugaju, a i sastavilo je u njemu vino kao iz puške, pa je sad mnogo pijaniji od bilo kojeg, koji su ostali i koji su bili zreliji od njeg, dok su skupa sjedili. Njega je sad uredio hladni zrak i nema više povratka u družtvo. A i daleko je već odmašio, pa nema smisla ni misliti, da bi se vraćao. Uporno je nastavio, sretno se popeo na uzvisinu, odahnuo i produžio kraj kuća, da se onda spusti nizbrdicom k mostu Cvituškom. Odmah iza mosta nalievo vodi put pre-

ma njegovoj kući. Tud je i došao. Bez razmišljanja je produžio cestom.

— Ne će se una ljutiti, a uprav.... Eto, samo da je vidim....

Počela ga je moriti ljuta žeđ. Ima sniega, i njim bi mogao gasiti žeđ, no to nije nikad u životu volio, pa ni sad nije na to pomišljao.

Noć je naglo padala, i kad je došao na razkrižje, pomisli, da bi još uviek mogao okrenuti lievo, pa desno izpod Žmelovače preko Gmajne i Dočina svojoj kući. Taj osjećaj bio je posve živ, no on ga zatomi snagom uzavrela vina i mutne predočbe o liepoj ženi. Zažmiri i srne posve nagonski ravno napried.

— Moja se Kikica ne će ljutiti, što ću zakasniti.... Moja mala Kikica.... Prava mala žena, Bog mi je poživije. A Vranjica?! Eheee.... Ka edna po edna.... Gospodin... E, graničarski gospodin nije gospodski gospodin! Druga j' to.... Gospodin je gospodin, a prosjak je prosjak i gad, pa da j' u carskom dvoru....

Kad je došao do mosta Rukavinskog, sjeti se, da bi se tu mogao napiti, pa skrene od mosta lievo. Prtina je bila i tu probijena, jer je netko gonio konje napajati. Išao je oprezno, držeći čvrsto u rukama omot Kikinih darova. Radije bi izgubio glavu neg to. Veselio se je, kad ih je kupovao, jer je pred sobom gledao zadovoljno lice svog djeteta, koje njega ne ostavlja rado, koje mu želi i nadalje biti u pomoći i uzeti i na se jedan dio briga oko njegove sirotinje, ali — koje ipak mora ići za svojom zviezdom. Tomo to razumije, on računa i s ljudskom naravi i s Božjim poslanjem, koje je ostavljeno svakom pojedinom čovjeku, a napose svakoj ženi, pa se pokorava i nastoji, da svom djetetu učini što ugodnijim taj težki životni put, koji je pred njim.

Oprezno je došao do ruba potoka, no osjećao je, da je veoma nesiguran na nogama. Pomakne se malko nalievo, jer je tamo povelik kamen, na koji je odlučio položiti omot. Inače se ne može iz dlanova napiti.

— Zlatna moja Kikica.... mala ženica.... Velika žena. Ništa. Vranjica.... Moje sirotice, Kikica....

Misao je sustizala i presiecala misao, a on se nagnuo, zavagnuo i pljusnuo u vodu. Samo je sa strane bila površina vode slobodna, dok je malo dalje bila sva pod debelom korom leda, osim što je uporedo s mostom po svoj širini bio led razbijen, kako su prelazila kola i konji pili.

Obsenica, mala dobra Obsenica veselo je grgoljila i šumila na onom slobodnom komadiću svog toka, kao da pjeva pjesmu slobodi, a onda se nenadano i naglo gubila pod neprozirnim ledenim pokrovom i nosila sobom posljednje uzdahe, lomeći posljednje napore gospodina Tome.

Mrak je već ovio svojim neprozirnim velom brežuljke i dolinice, a gordi je Velebit nad cielom krajinom čuvao vječnu stražu i svojim veličanstvenim Svetim Brdom motrio i pazio, da se njegovoj djeci ne dogodi kakva nepravda ili nezasluženа nesreća. Sve je upočivalo pod bielim pokrovom zimskog sna, koji ne znači bielu smrt nego bieli, svietli odmor za nove napore i nove pobjede. I što je uobće smrt?! Što učini slabašni ljudski um od tog tajanstvenog, veličanstvenog prielaza iz jednog stanja u drugo?!

— Svemogući, što znači smrt?! Ona ne postoji. Ništa ne umire, ako umiranje znači nestajanje bilo česa....

— Svemogući, zašto?!....

Mala je Obsenica veselo žuborila na onom svom slobodnom komadiću korita izpod Rukavinskog mosta, a divni je Velebit digao nad oblake svoje Sveto Brdo i čuvao svoju ličku djecu, bez obzira, da li su bila još budna ili su već spavala bilo u kom obliku sna....

Kikica je sjedila kod ognjišta sa svojom sestrom Marijom, obje su prele laneno povjesmo i čekale, da im se povrati njihov dragi dobri Omo.

A on se nije vraćao....

Kikica je ustala i pogledala u sobu, da li je Kata dobro pokrivena. Zašuškala je oko nje težki kićeni biljac, da ne ozebe....

Svršetak

IZ KNJIŽNICE:
[illegible] BOŠNJAKA